განათლების ეროვნული ინსტიტუტი
National Institute of Education

ტარიელ ფუტკარაძე
ეკა დადიანი
რევაზ შეროზია

''ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესახებ'' და საქართველო

ქუთაისი
2010

1999 წლის აპრილში საქართველო გახდა ევროსაბჭოს წევრი; შესაბამისად, ჩვენმა ქვეყანამ აიღო ვალდებულება, რომ ერთი წლის ვადაში შეერთებოდა "**ევროპულ ქარტიას რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ**" ("ენის ქარტიას"); ვალდებულება დღემდე არ შესრულებულა.

"ენის ქარტია" მოწოდებულია, ხელი შეუწყოს **ისტორიული (ავტოქთონი) უმცირესობის** ენობრივ-კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებას; "ენის ქარტიის" მამებისთვის არსებითი იყო, ასევე, სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობა და უმცირესობათა ინტეგრაცია, ამიტომ კონკრეტულ ხელისუფლებებს მიანდეს **ორი არსებითი საკითხის** გადაწყვეტა:

- სად გადის ზღვარი ისტორიულ (ავტოქთონ) და მიგრანტ **ეთნიკურ** უმცირესობებს შორის? შდრ.: ზოგი ექსპერტის მიერ შემოთავაზებული დროა **პირველი მსოფლიო ომი;** რამდენად მისაღებია 100-წლიანი ზღვარი ახლახან **დეოკუპირებული** ქვეყნისთვის, რომელიც ბოლო 200 წლის მანძილზე იყო ანექსირებული?

- როგორ უნდა განვასხვავოთ სახელმწიფო ენის მონათესავე **უმცირესობის ენა** სახელმწიფო ენის **დიალექტისგან.**

წარმოდგენილ წიგნში განხილულია:

- "ენის ქარტიის" ძირითადი ტერმინები და მიზანი;
- საქართველოს სახელმწიფო ენის სახესხვაობათა ქართველურ ენა-კილოთა ლინგვისტური ანალიზი და მათი შენარჩუნების გზები;
- აფხაზური ენისა და საქართველოში მცხოვრებ სხვა ეთნიკურ უმცირესობათა **ენობრივი უფლებების** დაცვის მექანიზმები.

რედაქტორები: მერაბ გვაზავა
როზეტა გუჯეჯიანი
იოსებ ასათიანი (ინგლისური ვარიანტისა)

რეცენზენტები:
ფილოლოგიის დოქტორი ნანა გულუა,
ფილოლოგიის დოქტორი ივანე ლეჟავა,
ისტორიის დოქტორი, პროფ. ბეჟან ხორავა

In April 1999 Georgia became a member of the Council of Europe; therefore, our country has undertaken an obligation to join the charter entitled "European Charter for Regional or Minority Languages" (ECRML) within the period of one year. The obligation has not yet been fulfilled.

The ECRML aims to promote the protection of linguistic-cultural heritage of historical (autochthonous) minority; authors of the ECRML considered a state's territorial integrity and integration of minorities as essential, therefore it was left to the authorities concerned to deal with the following two issues:

- Where is the boundary between the historical (autochthonous) and migrant ethnic minorities cf.: some experts have proposed World War I; Is a 100-year boundary acceptable for a newly de-occupied country that has been annexed for the last 200 years?
- How to distinguish between a **minority language** related to a state language and a dialect of a state language?

The proposed book deals with:

- *The Language Charter's* principal terms and objectives;
- Linguistic analysis of Linguistic varieties of the Georgian state language – Kartvelian idioms and the ways of their preservation.
- Mechanisms of safeguarding linguistic rights of the Abkhazian language as well as other ethnic minorities residing in Georgia.

Editors: **Merab Gvazava**
Roseta Gujejiani
Ioseb Asatiani (English Version)

Reviewers:
Prof. **Nana Gulua**, Doctor of Philology,
Prof. **Ivane Lezhava**, Doctor of Philology,
Prof. **Bezhan Khorava**, Doctor of Historical Sciences

UDC (უაკ) 323.15+811.1'244+811.353.1'272
ფ-985

წიგნი გამოიცა საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროს ხელშეწყობით.

წიგნში განხილული პრობლემატიკა მეტად აქტუალურია როგორც **სამეცნიერო თვალსაზრისით,** ასევე საქართველოში ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვისთვის, ამიტომ გამოქვეყნებამდე ნაშრომი გავაცანით კოლეგებს.

ავტორები რჩევებისა და საინტერესო მოსაზრებებისათვის მადლობას ვუხდით წიგნის **რედაქტორებსა და რეცენზენტებს**; ასევე:

ფილოლოგიის დოქტორს, პროფ. **ლელა ავალიანს**
ფილოლოგიის დოქტორს, პროფ. **ნატო გულუას**
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს,
პროფ. **როლანდ თოფჩიშვილს**
ფილოლოგიის დოქტორს, პროფ. **მაია მიქაუტაძეს**
ისტორიის დოქტორს, პროფ. **დაზმირ ჯოჯუას**

ქართული ტექსტი ინგლისურად თარგმა **ნათია ამირიძემ**.

© ტ. ფუტკარაძე, ე.დადიანი, რ.შეროზია
ქუთაისის საგამომცემლო ცენტრი
ISBN 978-9941-0-2423-8

The book is published by the sponsorship of the Ministry of Culture, Monuments Protection and Sport of Georgia

A range of problems dealt with in this book is rather a pressing issue in terms of developing scientific views, as well as for the planning of the language politics in Georgia.

Therefore, prior to publication we have offered the main provisions of our work to our colleagues for consideration. We would like to express our gratitude to our editors and reviewers for interesting suggestions. Special thanks to:

Prof. **Lela Avaliani**, Doctor of Philology
Prof. **Nato Gulua**, Doctor of Philology
Prof. **Roland Topchishvili**, Doctor of Historical Sciences
Prof. **Maia Mikautadze**, Doctor of Philology
Prof. **Dazmir Jojua**, Doctor of History

The book has been translated by **Natia Amiridze**.

© T. Putkaradze, E. Dadiani, R. Sherozia
Kutaisi Publishing Center.
ISBN 978-9941-0-2423-8

შინაარსი Contents

რეზო ჭეიშვილის წინათქმა.....11
Preface (Rezo Cheishvili) 12

წინასიტყვაობა: რა მიზეზები განაპირობებენ პრობლემის სირთულესა და აქტუალურობას 15
Foreword: Reasons for Complexity and Urgency of the Problem 197

შესავალი: ქართველური ენა-კილოების კვალიფიკაციის სამეცნიერო პრობლემა პოლიტიკურ კონტექსტში (როდიდან იწყება საკითხის პოლიტიზება?) 29
Introduction: Scientific Problem of Qualifying Kartvelian Idioms within the Political Context (When has the Politicization of the Issue Start?)..... 209

ნაწილი I: ქართველური ენობრივი სამყარო
Part I: Kartvelian Linguistic World

1.1. ენისა და დიალექტის საკვალიფიკაციო კრიტერიუმების საკითხი; ქართველური ენობრივი სამყაროს მოკლე ისტორია.....49
1.1. The Issue of Qualification Criteria for a Language and a Dialect; A Brief History of the Kartvelian Linguistic World 227

1.1.1. ენისა და კილოს გამიჯვნის საკითხი 49
1.1.1. Distinguishing between a Language and a Dialect 227

1.1.2. ქართველურ ენა-კილოთა ისტორიის რამდენიმე ასპექტი....56
1.1.2. Several Aspects of History of the Kartvelian Idioms.....233

1.1.3. ქართველური ენობრივი ქვესისტემების (იდიომების) კლასიფიკაცია 58
1.1.3. Classification of Kartvelian Linguistic Sub-systems (Idioms).....235

1.2. ქართველურ ენა-კილოთა ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სინტაქსური სტრუქტურების სისტემური ანალიზი 65
1.2. Systemic Analysis of Phonetic, Morphological and Syntactic Structures of the Kartvelian Idioms 241

1.2.1. ქართველურ ენა-კილოთა ფონემატური სტრუქტურა.....65

1.2.1. Phonematic Structure of the Kartvelian Idioms 241

1.2.2. ბრუნვათა სისტემა 78
1.2.2. Declension System 254

1.2.3. მწკრივთა წარმოება 87
1.2.3. Formation of Screeves 263

1.2.4. სინტაქსი 110
1.2.4. Syntax 285

1.2.5. ლექსიკა 113
1.2.5. Lexis 288

ნაწილი II: "ენის ქარტია" და თანამედროვე საქართველოს ენობრივი სიტუაცია
Part II: ECRML and the Linguistic Situation in Modern Georgia

2.1. "ენის ქარტიის" პრინციპებისათვის 117
2.1. On Principles of the ECRML 293

2.1.1. "ენის ქარტიის" ძირითადი ტერმინი: რეგიონული ან უმცირესობის ენა.....117
2.1.1. Major Term of ECRML: A Regional or a Minority Language 293

2.1.2. ენათა სახეები "ქარტიის" მიხედვით.....121
2.1.2. Types of Languages According to the Charter..... 297

2.1.3 "ევროპული ქარტიის" მიზანი: ისტორიული უმცირესობების დედაენის დაცვა.....125
2.1.3. The Aim of the Charter: Protecting Native Languages of Historical Minorities 300

2.2. "ეროვნულ უმცირესობათა შესახებ ჩარჩო კონვენციისა" და "ოსლოს რეკომენდაციების" მიზანი: ახალი უმცირესობების ენობრივი უფლებების დაცვა 136
2.2. The Aim of the "Framework Convention for the Protection of National Minorities" and "Oslo Recommendations": Protecting Linguistic Rights of New Minorities 309

2.3. თანამედროვე საქართველოს ენობრივი სიტუაცია.....141

2.3. Linguistic Situation in Modern Georgia 313

2.3.1. სახელმწიფოს ოფიციალური ენა/ენები და მისი ადგილობრივი სახესხვაობანი.....141
2.3.1. State Official Language/Languages and its Local Varieties.....313

2.3.1.1. სახელმწიფო ენა, როგორც საერთო-სახალხო ენა და ინტეგრაციის პრობლემა 141
2.3.1.1. A State Language as a Nation-wide Language and a Problem of Integration..... 313

2.3.1.2. სახელმწიფო ენები ავტონომიურ წარმონაქმნში 142
2.3.1.2. State Languages in the Autonomous Formation 314

2.3.1.3. საქართველოს სახელმწიფო ენის ადგილობრივი სახესხვაობანი; როგორ დავიცვათ ისინი?.....143
2.3.1.3. Local Varieties (/Dialects) of Georgia's State Language – the Georgian Literary Language; How to Protect Them?.....314

2.3.2. საქართველოში ისტორიული უმცირესობების ენების საკითხი.....149
2.3.2. The Issue of Languages of Historical Minorities in Georgia.....320

2.3.3. არაისტორიული უმცირესობის ენები 166
2.3.3. Languages of Non-historical Minorities 334

2.3.4. საქართველოს ეთნიკური შემადგენლობის საკითხი; ვინ შეიძლება ჩაითვალოს: ისტორიულ ეთნიკურ უმცირესობად? არაისტორიულ ეთნიკურ უმცირესობად? მიგრანტად?.....171
2.3.4. The Issue of Ethnic Composition of Georgia; Who Could Be Considered to Be a Historical Ethnic Minority, a Non-historical Ethnic Minority, a Migrant?.....339

2.3.5. ევროსაბჭოს წევრ რომელ სახელმწიფოში მცხოვრებ ქართველთა ენის მიმართ უნდა გავრცელდეს, ერთი მხრივ, ევროპული ქარტიის დებულებები, მეორე მხრივ - ჰააგისა და ოსლოს რეკომენდაციები, მესამე მხრივ კი - კანონი მიგრანტთა შესახებ?....176
2.3.5. In Which Member Countries of the Council of Europe Should the Language of Georgian Residents Be Covered by the Charter Provisions on the One Hand and the Hague and Oslo

Recommendations and the Law on Migrants on the Other Hand?.....343

დამოწმებული სამეცნიერო ლიტერატურა და წყაროები.....183
Bibliography and Sources 349

დანართი: როზეტა გუჯეჯიანი, ბეჟან ხორავა, ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიიდან..... 364
Annex: From the History of the Georgian Public Opinion by Roseta Gujejiani, Bezhan Khorava.....370

Brief Information about Authors / ცნობები ავტორთა შესახებ.....375

Transliteration Diagram /ქართული ასონიშნების სატრანსლიტერაციო სქემა.....382

წინათქმა

საქართველოს სრული ანექსიის მიზნით, რუსეთის იმპერია საუკუნეზე მეტია ცდილობს დაანაწევროს ქართველი ერი (პრინციპით: "დაყავი და იბატონე"). პარალელურად, იმპერის მიერ მართული სამეცნიერო წრეები მთელ მსოფლიოში ავრცელებენ პოლიტიზებულ კვალიფიკაციებს და აცხადებენ, რომ ქართველები არ არიან: მეგრელები, სვანები, აჭარლები, კახელები, მესხები... და რომ "ქართველები" (გულისხმობენ მხოლოდ ქართლელებს!) ჩაგრავენ სხვებს, რაც იმაში გამოიხატება, რომ "ქართლელების ენა" ("ქართის ენა") გაბატონებულია სხვა "ეთნოსების" (აჭარლების, მეგრელების, სვანების, ლაზების, მესხების...) "ენებზე". სინამდვილეში ქართული ენა ყველა ქართველის (მეგრელის, სვანის, აჭარელის, ქართლელის, კახელის, მესხის, ლაზის, ინგილოს, იმერელის, რაჭველის, ხევსურის, მოხევის, იმერხეველის, ლივანელის...) საერთო შემოქმედება და ისტორიული დედაენაა.

ქართველი ერის დანაწევრების მოსურნენი დღეს "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" არსის გაყალბებით ცდილობენ **საქართველოს ეთნიკურ-ენობრივ უმცირესობებად წარმოადგინონ ქართველთა დიდი ნაწილი** (მეგრელები, სვანები, ლაზები) და ამ გზით "დააკანონონ" ქართველთა ენობრივ-ეთნიკური დაშლა.

სამწუხაროდ, ქართველი მეცნიერების მხრიდან ბოლო დრომდე არ გასცემია სათანადო აკადემიური პასუხი საქართველოსადმი მტრულად განწყობილი იმპერიის მიერ პოლიტიზებულ "სამეცნიერო" დივერსიებს.

ამ მხრივ იშვიათ გამონაკლისს წარმოადგენს პროფესორ ტ. ფუტკარაძის, პროფესორ ე. დადიანისა და პრო[illegible]ურ რ. შერიზიას წარმოდგენილი წიგნი: **„ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესახებ" და საქართველო,** სადაც მეცნიერული პატიოსნებით ბევრ არსებით კითხვაზეა გაცემული აკადემიური პასუხი.

რეზო ჭეიშვილი

საქართველოს მწერალთა ლიტერატურული ფონდის თავმჯდომარე, **შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო პრემიის ლაურეატი**

Preface

More than a century Russian empire aspires to break up the Georgian nation (with the method: "divide and rule") for the purpose of the country's complete annexation to Russia. At the same time scientific circles loyal to the Russian empire spread politicized qualifications and declare that Megrelians, Svans, Acharans, Kakhetians, Meskhs... are not Georgians and that the only "Georgians" are Kartlians who oppress others and this mistreatment is expressed in the fact that the language of Kartlians is dominated over the "languages" of other "ethnic groups", e.g. Acharans', Megrelians', Svans', Laz', Meskh's,....However, the reality is that the Georgian language is common creation of all Georgians (Megrelians, Svans, Acharans, Meskhs, Laz, Ingilos, Imeretians, Rachans, Khevsurians, Mokhevians, Imerkhevians, Livanians....) and their historical mother tongue.

Today, those who wish to disintegrate Georgia seek to present a significant part of Georgians (Megrelians, Svans, Laz) as ethnic minorities of the country by way of misinterpreting the essence of "European Charter for Regional or Minority Languages". And with this "legalize" **linguistic or ethnic crumbling** of the country.

Unfortunately, until the recent times Georgian scholars had not provided due academic response to the "scientific" diversions politicized by the empire. To this end the present book -"European Charter for Regional or Minority Languages" and Georgia (Sakartvelo) - of professor T. Putkaradze, professor E. Dadiani, and professor R. Sherozia presents rare exception, in which the authors give academic answers to quite a few essential questions with scientific honesty.

Rezo Cheishvili
Chairman of the Literary Foundation of Georgian Writers
Laureate of the Shota Rustaveli Prize

Dutu Megreli (1867-1938):

Kartli, Kakheti, Imereti, Guria and Samegrelo,
Racha, Lechkhumi, Javakheti and remarkable Meskheti,
Khevi, Tusheti-Pshavi, Khevsureti, Svaneti and Apkhazeti,
Ancient Tao, Imerkhevi, Saingilo and Lazeti,
Fabulous Mtiuleti, and the sea and the meadows of Achara
All of them belong to my homeland, adorable Georgia.

დუტუ მეგრელი (1867-1938):

ქართლ-კახეთი, იმერეთი, გურია და სამეგრელო,
რაჭა-ლეჩხუმ-ჯავახეთი და მესხეთი სასახელო,
ხევი, თუშ-ფშავ-ხევსურეთი, სვანეთი და აფხაზეთი,
ძველი ტაო, იმერხევი, საინგილო და ლაზეთი,
მთიულეთი - საარაკო, და აჭარის ზღვა და მდელო,
ყველა ჩემი სამშობლოა, საყვარელი საქართველო.

წინასიტყვაობა

რა მიზეზები განაპირობებენ პრობლემის სირთულესა და აქტუალურობას?

1999 წლის 27 იანვარს ჩატარებულ ევროსაბჭოს ასამბლეის მე-4 სხდომაზე პოლიტიკურ საქმეთა კომისიის სახელით გაკეთებული **ტერი დევისის** (გაერთიანებული სამეფო) მოხსენების დასკვნაში ვკითხულობთ:

"საქართველომ ევროსაბჭოში გაწევრიანებიდან ერთი წლის განმავლობაში ხელი მოაწეროს და რატიფიცირება გაუკეთოს **ეროვნულ უმცირესობათა** დაცვის შესახებ ჩარჩო-კონვენციასა და **რეგიონული ან უმცირესობის ენების** შესახებ ევროპულ ქარტიას"[1] ევროსაბჭოს წინაშე აღებული ვალდებულების შესაბამისად, საქართველოს ხელისუფლებამ 2000 წლის 21 იანვარს ხელი მოაწერა "კონვენციას ეროვნულ უმცირესობათა შესახებ"[2]. საქართველოს პარლამენტმა ამ საერთაშორისო დოკუმენტის რატიფიკაცია მოახდინა 2005 წელს[3] ამის მიუხედავად, 2008 წელს ევროსაბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის 1603-ე რეზოლუციის[4] მე-9 პუნქტი საქართველოს ხელისუფლებას საყვედურობს ამ ევროკონვენციის მიუღებლობის გამო[5] გაუგებარია: 2008 წელს

---

[1] http://portal.coe.ge/index.php?lan=ge&id=geocu&sub=3;
შდრ., ინგლისურენოვანი ტექსტი: To sign and ratify, within a year after its accession, the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Charter for Regional or Minority Languages (http://portal.coe.ge/index.php?lan=en&id=geocu&sub=3).
სხვადასხვაენოვანი თარგმანებისათვის იხ.: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/

[2] http://portal.coe.ge/downloads/conventions/ETS-157%20Framework%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20National%20Minorities.pdf

[3] http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=543;

[4] http://conservatives.ge/docs/evrosabchos_rezolucia.pdf;
http://conservatives.ge/docs/evrosabchos_rezolucia.pdf;
http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11502.htm

[5] საქართველოს პარლამენტის მიერ "ჩარჩო კონვენცია" რატიფიცირებულია 2005 წლის 13 ოქტომბრის N 1938–IIს დადგენილებით; დოკუმენტი ძალაში შევიდა 2006 წლის 1 აპრილს.
http://www.parliament.ge/files/714_9879_760261_charcho.pdf.

ევროსაბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის 1603-ე რეზოლუცია რატომ ითხოვს საქართველოსგან 2005 წელს რატიფიცირებული "ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის შესახებ ჩარჩო-კონვენციის" რატიფიცირებას? ასეთი დიდი მნიშვნელობის მქონე დოკუმენტის დადასტურების შესახებ ინფორმაცია 3 წლის მანძილზე არ მიეწოდა ევროსაბჭოს?[6]

რაც შეეხება "ევროპულ ქარტიას რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ":

ევროსაბჭოს წევრ სახელმწიფოს მინიჭებული აქვს უფლება, "ენის ქარტიაში" წარმოდგენილი ზოგადი განსაზღვრებების საფუძველზე და "დემოკრატიული პრინციპების გათვალისწინებით **თავად განსაზღვროს ის კრიტერიუმები**, რომლებზე დაყრდნობითაც მოცემული ქვეყნის ტერიტორიაზე გავრცელებულ ამა თუ იმ ენას მიენიჭება სათანადო სტატუსი" (ქარტიის განმარტებითი მოხსენების 30-36 პუნქტები).

2008 წლის მონაცემებით, ევროსაბჭოს წევრი 48 ქვეყნიდან ოცდასამმა მოახდინა "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" რატიფიკაცია (სომხეთი, გერმანია, ფინეთი, რუმინეთი, ესპანეთი, შვედეთი, უკრაინა, დიდი ბრიტანეთი, პოლონეთი[7]...)[8]; ათმა სახელმწიფომ მხოლოდ ხელი მოაწერა ამ დოკუმენტს (აზერბაიჯანი, საფრანგეთი, იტალია, რუსეთი...);

---

[6] ბუნებრივია, არ გამოირიცხება ევროსაბჭოს მოხელეთა დაუდევრობაც: ევროსაბჭოს მასალებში, კერძოდ, ავსტრიისა და სომხეთის მიერ "ენის ქარტიის" რატიფიკაციის დოკუმენტებში, სხვა ტექნიკური ხასიათის შეცდომებიც ვნახეთ, რომლებიც გასწორდა "ენის ქარტიის" საძდივნოსადმი .(კერძოდ, ჭ-ნი სონია პარაირესადმი [Sonia Parayre]) მიწერილი ტ. ფუტკარაძის წერილის შემდეგ; შდრ., ინფორმაცია. რომელიც გამოქვეყნებული იყო 2009 წლის 9 იანვარს (Status as of: 9/1/2009) და რომელიც დევს 13 იანვრის შემდეგ: (http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=ENG&VL=1.

[7] პოლონეთის სეიმმა 2005 წელს მიიღო კანონი: "ეროვნული და ეთნიკური უმცირესობებისა და რეგიონალური ენის შესახებ"; ამ კანონით, ფაქტობრივად, რეგიონალური ენა მეორე სახელმწიფო ენაა იმ რეგიონში, სადაც ცხოვრობს ეროვნული ან ეთნიკური უმცირესობა http://www.usefoundation.org/view/479.

[8] მაგ., გერმანიაში ასეთ ენებად მიჩნეულ იქნა: დანიური (in Schleswig-Holstein), ზემო სორბიული (in the Free State of Saxony), ქვემო სორბიული (in Brandenburg), ჩრდილო ფრიზული (in Schleswig-Holstein), სათერლანდის ფრიზული (in Lower Saxony), ბოშური (across Germany), ქვემო გერმანული (in Bremen, Hamburg, Mecklenburg-Western Pomerania, Lower Saxony and Schleswig-Holstein).

თხუთმეტს კი თავისი პოზიცია საერთოდ არ ჩამოუყალიბებია (საქართველო, თურქეთი, საბერძნეთი, ლიტვა, ესტონეთი, ბელგია, ლატვია, პორტუგალია...).[9]

1999 წელს ნაკისრი ერთწლიანი ვალდებულების მიუხედავად, საქართველოს ხელისუფლებამ 10 წლის განმავლობაში ვერ შეძლო "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" რატიფიკაცია; შესაბამისად, დღემდე საქართველოს ხელისუფლებამ მრავალი საყვედური მიიღო ევროსაბჭოს საპარლამენტო ასამბლეისგან; აქ დავიმოწმებთ ერთ-ერთ ბოლო მოთხოვნას: 2008 წლის №1603 რეზოლუციას საქართველოს მიერ აღებული ვალდებულებებისა და შეთანხმებების შესახებ[10]:

"საქართველოს მიერ ყოველგვარი დაბრკოლების გარეშე ხელი მოეწეროს და რატიფიცირება მოხდეს ევროპის ქარტიის რეგიონულ ან უმცირესობების ენაზე" (მე-17 პუნქტი)[11]

როგორც ზემოთ ითქვა, ევროსაბჭოს წევრი სახელმწიფოების **ერთი ნაწილი** ჯერჯერობით "ქარტიას" ხელს არ აწერს (მაგ., თურქეთი, ალბანეთი, ბულგარეთი, ლატვია, ლიტვა, პორტუგალია...); **მეორე ნაწილი** (რუსეთი, საფრანგეთი, იტალია, აზერბაიჯანი, პოლონეთი...) კი რატიფიკაციას აყოვნებს. მიზეზი: პრობლემურია ისტორიული და ახალი უმცირესობების (ეთნიკური ჯგუფების) ენების გამიჯვნა; გარდა ამისა, ჩანს, მთავრობები უფრთხიან დეზინტეგრაციულ პროცესებს.

ამგვარივე შიშით შეიძლება აიხსნას **საქართველოს ხელისუფლების სიფრთხილეც;** საშიშროება მართლაც არსებობს, მაგრამ არა საქართველოს რეალობიდან გამომდინარე, არამედ "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის"

---

[9] http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=ENG.

[10] http://conservatives.ge/docs/evrosabchos_rezolucia.pdf

[11] [9] With regard to Council of Europe legal instruments, the Assembly notes that to date Georgia has ratified 53 Conventions and signed 9 others. It commends the ratification of the Framework Convention on National Minorities (ETS No 157), of the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (ETS No 106) and of the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption (ETS No 173). Regretfully, however, the procedure for signing and ratifying the European Charter for Regional or Minority Languages (ETS No 148) has not progressed so far
http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11502.htm

დებულებების არასწორი, საქართველოსთვის სახიფათო ინტერპრეტაციების გამო.

პრობლემას ქმნის ისიც, რომ საქართველოს შესაბამისი ინსტიტუტების მიერ დღემდე ვერ ჩამოყალიბდა ის კრიტერიუმები, რომელთა საფუძველზეც უნდა მოხდეს ქართველურ იდიომთა კვალიფიკაცია-კლასიფიკაცია და საქართველოს რეგიონული თუ უმცირესობის ენების სიის შედგენა.

წესით, არ უნდა გართულებულიყო ქართველურ იდიომთა კვალიფიკაცია-კლასიფიკაცია, ვინაიდან, მრავალი საუკუნის მანძილზე არსებული ტრადიციული ხედვით, ქართველებს 23-საუკუნოვანი **ერთი დედაენა** (ეროვნული ენა) გვაქვს[12] ამავეს ამტკიცებს თანამედროვე ლინგვისტური ქართველოლოგიაც, ისტორიოგრაფიაც და ეთნოლოგიაც[13].

---

[12] იხ.: **ქართლის ცხოვრება, თბ., 1955; მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე,** ქართული სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ. I-IV, თბ., 1976-2003; მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე: "ჩვენმა წინაპრებმა იცოდნენ, რომელია საერთო-სალიტერატურო ენა და რომელია ადგილობრივი დიალექტი", "საქართველოს რესპუბლიკა", 3 თებერვალი, 2007 წ. (№ 5622); ბ. დიასამიძე, ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში, ბათუმი, 2001 და სხვ.

[13] სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვისათვის იხ.: **ტ. ფუტკარაძე,** ქართველები, ნაწილი I, ქრისტიანობამდელი ეპოქა, ქუთაისი, 2005; **თ. გვანცელაძე,** ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში, თბ., 2006; **მ. ნაჭყებია,** საქართველოს ეთნოლინგვისტური ტერმინები, თბ., 2006; **რ. შეროზია,** ქართველური სალიტერატურო ენისა და სულხან-საბას სიტყვის კონის" ზოგი საკითხისათვის, ქართველური მემკვიდრეობა, XI, ქუთაისი, 2007; **მ. ტაბიძე,** სახელმწიფო ენის მდგომარეობა, როგორც სახელმწიფოს სიძლიერე-სისუსტის ერთ-ერთი მაჩვენებელი, საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროსა და შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო კონფერენცია თემაზე: საქართველო და მსოფლიო, ბათუმი, 2008, 14-15 ნოემბერი; **რ. თოფჩიშვილი,** ქართველთა ეთნოგენეზისა და ეთნიკური ისტორიის პრობლემები, თბ., 2008; **რ. გუჯეჯიანი,** ქართველ მთიელთა მენტალობის ისტორიიდან, თბ., 2008, გვ. 191-197; **თ. ბერაძე,** ქართული იდენტობის ძირითადი ეტაპები, ეთნოლოგიური კრებული, თბ., 2008, გვ. 3-9; **რ. თოფჩიშვილი, ჭ. ხუციშვილი, რ.გუჯეჯიანი,** თეორიული ეთნოლოგია, თბ., 2009; **თ. ბერაძე, ბ. ხორავა,** ქართული სალიტერატურო ენა და ქართული კულტურა - საქართველოს ყველა ეთნოგრაფიული მხარის შემოქმედების ნაყოფი, ქართველური მემკვიდრეობა, ქუთაისი, 2009, გვ. 19-29.

იხ., აგრეთვე, **საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის "ქუთაისური საუბრები XII" მასალები** (სიმპოზიუმი მიეძღვნა საქართველოში მოციქულთა შე-მობრძანებასა და ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას), 13-14 ნოემბერი, 2009 წ.

საქართველოში გაბატონების შემდეგ რუსეთის იმპერიის მესვეურნი შეეცადნენ, დაემკვიდრებინათ მოსაზრება, რომ საქართველო თითქმის არასოდეს ყოფილა ერთიანი, ხოლო ქართველთა სხვადასხვა "ეთნოსი" 3000 წელზე მეტია სამ-ოთხ განსხვავებულ ენაზე ლაპარაკობს. მაგ., დღესაც მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ცნობილი სპეციალისტი, **პროფ. იური კორიაკოვი** "მსოფლიოს ენათა რეესტრით" **(Linguarium.ilingran.ru)** ცდილობს დაარწმუნოს მთელი მსოფლიო, რომ **დამოუკიდებელი ეთნოსებია** (EG): მეგრელი, ლაზი, ქართველი, ბალელი (ზემო სვანი) და ქვემო სვანი, ხოლო დამოუკიდებელი ენებია: მეგრული, ლაზური, ქართული, ზემოსვანური (ბალური ენა) და ქვემოსვანური.

თანამედროვე საინფორმაციო ქსელშიც ძირითადად საბჭოთა კვალიფიკაციებია გავრცელებული; მაგ., მსოფლიოს ვირტუალური ისტორიის ვებგვერდზე, აზიის განყოფილებაში საქართველოს შესახებ დევს რუკა, რომლის მიხედვითაც საქართველოში **არაქართველების - ეთნიკური უმცირესობის - ენებია:**

1. ჩეჩნური; 2. წოვა-თუშური; 3. ხუნძახური; 4. უდური; 5. აზერბაიჯანული; 6. სომხური; 7 ლაზური ანუ ჭანური; 8. მეგრული; 9 აფხაზური; 10. სვანური; 11. ოსური[14]

ამგვარი კვალიფიკაციების კვალად, უცხოელ თუ ქართველ სპეციალისტთა ერთი ნაწილი თვლის, რომ, ევროსაბჭოს რეკომენდაციების მიხედვით, **უმცირესობის ან რეგიონული ენის სტატუსი** უნდა მიენიჭოს საქართველოში არსებულ 12 ენას: რუსულს, სომხურს, აზერბაიჯანულს... მეგრულს, სვანურს.

შდრ., "ევროპული ქარტია" მიზნად ისახავს ავტოქთონი **ეთნიკური უმცირესობის დედაენის დაცვას**[15] კიდევ ერთხელ შევნიშნავთ: მეგრული, ლაზური და სვანური ქართველთა საშინაო მეტყველებებია და **არა ეთნიკური უმცირესობების ენები საქართველოში.**

---

[14] http://vlib.iue.it/history/asia/georgia.html.

[15] საკითხის ისტორიისათვის იხ., ტ. ფუტკარაძე, "ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ" და საქართველოში ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვის საკითხი, კავკასიოლოგიური სერია, V, თბ., 2009; http://www.scribd.com/doc/12621676/T-Putkaradze-European-Charter-for-Regional-or-Minority-Languages-and-An-Issue-of-Plannig-Linguistic-Policy-in-Georgia

სამწუხაროდ, უკვე **ევროკავშირის ექსპერტებიც** უშვებენ შეცდომას და აცხადებენ, რომ ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური დამოუკიდებელი ეთნოსების თუ **სუბეთნოსების** ენებია; მათი აზრით, ამ "ენების" არსებობა დასტურია ქართველი ერის არაკონსოლიდირებულობისა; მაგ., ევროკავშირის მიერ შექმნილი საერთაშორისო საგამოძიებო კომისიის დასკვნის მიხედვით (თავმჯდომარე, შვეიცარიელი დიპლომატი ჰეიდი ტალიავინი), თითქოსდა, ქართველი ნაციის არაკონსოლიდირებულობას სხვა მიზეზებთან ერთად განაპირობებს ქართულისგან განსხვავებული მეგრული, ლაზური და სვანური "ენების" არსებობა[16]

---

[16] http://www.cciig.ch/Report.html (ტომი, II, გვ. 2). **History of an Ambivalent Relationship:** "Georgian national identity claims historical origins dating as far back as the establishment of an autocephalous Georgian church in the 4th century and the emergence of the Georgian language with its own alphabet in the 5th century. Nevertheless, for centuries Georgia was divided into diverse local sub-ethnic entities, each with its own characteristic traditions, manners, dialects and, in the case of the Mingrelians, Lazs and Svans, with separate languages similar to Georgian. The process of ethnic consolidation and nation-making had not been completed (A standard work on this process is: Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington/Indianapolis, 1994). Earlier Georgian history culminated in the united Georgian Kingdom of the 11 th to 13th centuries, when Georgia was a regional power in the Caucasus. In ensuing periods it split up into several political entities such as the kingdom of Kartli and Kakheti in the east and the kingdom of Imereti and principalities like Samegrelo and Svaneti in the west. Georgia weakened after repeated attacks by foreign powers like the Mongols and Timurides. From the 16th century onward, Ottoman Turkey and Safavid Iran began to subjugate western and eastern regions of Georgia respectively".

თარგმანი: ისტორია და ამბივალენტური ურთიერთობა: ისტორიულად, ქართული ეროვნული იდენტობა თავის წარმოშობას მე-4 საუკუნეში ქართული ავტოკეფალური ეკლესიის ჩამოყალიბებას და მე-5 საუკუნეში ქართული ენის გამოჩენას და ანბანის შექმნას უკავშირებს. თუმცა, საქართველო საუკუნეების მანძილზე სხვადასხვა ადგილობრივ სუბ-ეთნიკურ ერთეულებად იყო დაყოფილი, რომელთაგან თითოეულს ჰქონდა თავისი საკუთარი ტრადიციები, ზნე-ჩვეულებები, დიალექტები და, მეგრელების, ლაზებისა და სვანების შემთხვევაში კი – სხვა ენები, რომლებიც ჰგავს ქართულს. **ეთნიკური კონსოლიდაციის და ერად ჩამოყალიბების პროცესი არ დასრულებულა** (A standard work on this process is: Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington/Indianapolis, 1994). საქართველოს ადრეულმა ისტორიამ კულმინაციას XI-XIII საუკუნეებში მიაღწია, როცა ჩამოყალიბდა გაერთიანებული ქართული სამეფო, რომელიც გახდა **ერთ-ერთი წამყვანი სახელმწიფო კავკასიის რეგიონში**. შემდეგ პერიოდში საქართველო რამდენიმე პოლიტიკურ ერთეულად დაიყო, როგორიცაა ქართლ-კახეთის სამეფო აღმოსავლეთში, ხოლო დასავლეთში - იმერეთის სამეფო, სამეგრელოს და სვანეთის სამთავროები. საქართველო დაასუსტა უცხო ძალების (მონღოლები, თე-

სინამდვილეში ქართული ენა მეგრელისა თუ სვანისთვისაც ისტორიული დედაენაა (ეროვნული ენაა); **ქართული სამწიგნობრო ენა, როგორც ქართველთა ეროვნული თვითშემოქმედება, ქართველი ერის გამაერთიანებელი მრავალსაუკუნოვანი დუღაბია,** ხოლო მეგრულ-ლაზურ-სვანური იდიომები ზოგადქართული ენის დედაენის მეორეული სახესხვაობებია. შდრ., ვინც ფიქრობს, რომ, მაგ., მეგრელისთვის ქართული დედაენა არ არის, ქართველთა ამ ჯგუფს ართმევს (უუცხოებს) ჭყონდიდლების, მინჩხის, მერჩულის თუ რუსთველის მიერ შექმნილ დიდ სამწიგნობრო კულტურას.

ქართველური ენა-კილოების კვალიფიკაციის საკითხს ააქტუალურებს "რეგიონული ან უმცირესობის შესახებ ევროპული ქარტიის" რატიფიკაციის აუცილებლობაც. ჩვენს სინამდვილეში საკითხს ართულებს ისიც, რომ არ არსებობს კონსენსუსი იმ **კრიტერიუმების** შესახებ, რომელთა მიხედვითაც უნდა აღიწეროს **საქართველოს ენობრივი სიტუაცია.**

ბუნებრივია, პრობლემურია საკუთრივ ქართველური იდიომების ენად თუ კილოდ გამიჯვნაც, ვინაიდან საბჭოთა იმპერიის პერიოდში პოლიტიზებული დებულებები **საკმაოდ მყარადაა გამჯდარი საზოგადოებრივ ცნობიერებაში.** ენათმეცნიერები თავს ვერ დავიმშვიდებთ იმით, რომ ენა-კილოდ კვალიფიკაცია საკუთრივ ლინგვისტიკის სფეროს სცილდება; შდრ., მაგ., *ჯ. ლაონზი: "სხვაობა ახლომონათესავე ენებსა და დიალექტებს შორის უპირატესად პოლიტიკური და კულტურული რიგისაა, ვინემ საკუთრივ ენობრივისა"; ბ. ჯორბენაძე (1889, გვ. 118-119): ენებად და დიალექტებად დიფერენციაციის პროცესში მართლაც მონაწილეობენ პოლიტიკური და კულტურული მომენტები... "დიალექტი, ენა, ენობრივი განშტოება, ენობრივი ოჯახი ფარდობით ტერმინებს წარმოადგენენ"*

დღეს დიდი შრომაა საჭირო, რომ რუსეთის იმპერიის მიერ დეზინფორმირებული საერთაშორისო ველი შეივსოს **ქართველთა**

მურლენგის შთამომავლები...) მრავალმა შემოსევამ. მე-16 საუკუნიდან მოყოლებული, ოსმალეთი და სეფიანთა ირანი საქართველოს დასავლეთ და აღმოსავლეთ რეგიონებს გაუდმებით აწიოკებდნენ...

კრიტიკისათვის იხ.: http://www.scribd.com/doc/21919401/T-Putkaradze-Taliavni-Komisiis-Daskvnis-Kidev-Erti-Rusuli-Pasaji;
http://pirveli.com.ge/index.php?option=com_content&task=view&id=36778&Itemid=1.

ენობრივი ისტორიისა თუ აწმყოს შესახებ ობიექტური ინფორმაციებით.

ასეთ ფონზე, ექსპერტთა თუ დაინტერესებულ ჯგუფთა ინიციატივით, ფართო საზოგადოებასა და საერთაშორისო ქსელში განიხილება **ურთიერთგამომრიცხავი** კვალიფიკაციები საქართველოს ენობრივი სიტუაციის შესახებ; კერძოდ, იმ ენების ჩამონათვალი, რომლებზეც უნდა გავრცელდეს "ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ", მერყეობს რამდენიმე ერთეულიდან 12-მდე. დავის საგანია როგორც საკუთრივ ქართველთა კუთხური მეტყველებების ერთი ნაწილის, ისე საქართველოში სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა მიზეზით მიგრირებული ეთნიკური ჯგუფების ენების სტატუსი. წინასწარ წარმოვადგენთ ორ ძირითად მოსაზრებას:

I. საქართველოს მიერ ევროსაბჭოს წინაშე ვალდებულებების აღების შემდეგ მალევე გამოითქვა მოსაზრება, რომ დამოუკიდებელ თუ რეგიონულ (უმცირესობის) ენად არ უნდა ჩაითვალოს საქართველოს **სახელმწიფო ენის ადგილობრივი ვარიანტები (დიალექტები)**: ლაზური, მეგრული, სვანური, წოვა-თუშური... ასევე. 180-300 წლის წინ საქართველოში შემოხიზნული თუ **რუსეთის იმპერიის მიერ ჩამოსახლებული** და დღეს უკვე კომპაქტურად მცხოვრები არაავტოქთონი ეთნიკური ჯგუფების ენები, რომლებიც მეზობელი ქვეყნების სახელმწიფო ენებია[17]

II. ტომაშ ვიხერკევიჩისა და მისი ქართველი თანაავტორების მიერ საქართველოს ხელისუფლებისათვის მომზადებული

---

[17] მსჯელობისათვის იხ.: ტ.ფუტკარაძე, ღვთისმსახურების ენა "ყოველთა ქართველთა" ერთიანობის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი (ოფიციალური ენისა და დიალექტების მიმართების საკითხისათვის); ქუთაისური საუბრები VII, ქუთაისი, 2000; ტ.ფუტკარაძე, საერთოეროვნული სალიტერატურო ენისა და საშინაო სამეტყველო კოდების მიმართების საკითხი ქართული სალიტერატურო ენისა და ქართველური დიალექტების მიხედვით, XX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, ზუგდიდი, 2000; ტ.ფუტკარაძე, მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის საკითხისათვის, ქართველური მემკვიდრეობა, VII, ქუთაისი, 2003; ტ. ფუტკარაძე, ეთნოლინგვისტური ტერმინები და ევროპული ქარტია უმცირესობათა ენების შესახებ, (Ethnolinguistic Terms and European Charter for Regional or Minority Languages), 2005;
http://www.nplg.gov.ge/ic/DGL/work/abxaztauflebebi.htm;
www.nplg.gov.ge/ic/DGL/work/tariel%20putkaradze/etnolingvisturi%20terminebi.htm.

რეკომენდაციების მიხედვით[18], საქართველოში რეგიონული ან უმცირესობის ენის სტატუსი უნდა მიენიჭოს სომხურსა და აზერბაიჯანულს (გვ.35); ასევე, "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" მეორე თავის დებულებები უნდა გავრცელდეს "ტერიტორიის არმქონე ენების": რუსულის, ბერძნულის, ებრაულის, ქურთულის/იეზიდურის, უკრაინულის, ჩეჩნურის/ ქისტურის, ასირიულის, ავარიულის[19] და "უმწერლობო ენების": მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის მიმართ (გვ. 36-37).

კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ, რომ ამგვარ კვალიფიკაციებს "კვებავს" საქართველოს ენობრივი სიტუაციის აღწერის საბჭოური ტრადიცია და ამ ტრადიციის გავლენით საერთაშორისო ქსელში დამკვიდრებული **"საქართველოს უმცირესობათა ენების" არაადეკვატური სიები**; იხ., მაგ., მსოფლიოს ვირტუალური ისტორიისა და ევროპის ეროვნულ უმცირესობათა ენების გვერდზე[20] მიბმული მასალის მიხედვით, საქართველოში უმცირესობების ენებია: 1. ჩეჩნური; 2. წოვა-თუშური; 3. ბეჟიტური (Bezhta), ჰუნზიბური (Hunzib); 4. უდიური; 5. აზერბაიჯანული; 6. სომხური; 7 ლაზური ანუ ჭანური; 8. მეგრული; 9. აფხაზური; 10.

---

[18] პროექტი დაფინანსებულია პოლონეთის საელჩოს მიერ. ავტორები: "ახალგაზრდული რესპუბლიკური ინსტიტუტი" (YRI), სახალხო დამცველის სამოქალაქო განათლების ცენტრი (ხელმძღვანელი: კახა გაბუნია, სახალხო დამცველის მთავარი მრჩეველი), "სამოქალაქო ინტეგრაციისა და ეროვნებათშორისი ურთიერთობების ცენტრი" (შალვა ტაბატაძე, კახა გაბუნია, მარიკა ოძელი, ჭაბუკი ქირია...), პოზნანის ადამ მიცკევიჩის სახელობის უნივერსიტეტის ენობრივი პოლიტიკისა და უმცირესობათა კვლევის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი, **დოქტორი ტომაშ ვიხერკევიჩი**. სახალხო დამცველის ოფისშივე გავრცელდა 49-გვერდიანი დოკუმენტი, საიდანაც ქვემოთ ვიმოწმებთ ციტატებს. იქვე, კრიტიკულად გავაანალიზებთ ამ ჯგუფის "რეკომენდაციებს", რამდენადაც, ზემოთ დასახელებულ პირთა შორის, უცხოელი ექსპერტისა და საქართველოს სახალხო დამცველის წარმომადგენლის გარდა, არის საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს ქართული ენის სამსახურის უფროსი და ენის პოლიტიკის მიმართულებით საქართველოს ეროვნული წარმომადგენელი ევროპის საბჭოში. ტ. ვიხერკევიჩის სხვა ნაშრომისათვის კი იხ.:
http://www.ru.lv/index.php?lang=lv&p=4&p2=401&pkonf=read&pkonfid=0004

[19] უმჯობესი იყო, მოსახლეობის აღწერის მასალებში დაფიქსირებულიყო ავარიელთა ქართული სახელწოდება: ხუნძები (შდრ. ხუნძური ენა).

[20] http://www.armazi.com/georgian/unicode/the_kartvelian_languages.htm და
http://www.smo.uhi.ac.uk/saoghal/mion-chanain/en/

სვანური; 11. ოსური[21] შდრ., ასევე: **არტურ ცუციევის** კვალიფიკაციების მიხედვით, მეგრელები, აჭარლები, სვანები... არაქართული ეთნიკური ჯგუფებია.[22]

თვისობრივად მსგავსი, მაგრამ უფრო თავშეკავებული პოზიციაა ჩამოყალიბებული **ჯონათან უითლის (Jonathan Wheatley)** [23] ოფიციალურ მოხსენებაში, რომელიც 2009 წლის ივნისში ინგლისურად, ქართულად და რუსულად (?) გამოქვეყნდა "უმცირესობათა საკითხების ევროპული ცენტრის" სახელით[24]

ცნობილი ექსპერტი **ჯონათან უითლი** საქართველოს **"რეგიონული და უმცირესობათა ენების ცხრილში"** 29 ენას წარმოადგენს (გვ. 10-12). მისი აზრით, ამ ენათა დიდი ნაწილი საქართველოში დაცული უნდა იყოს "რეგიონული ან უმცირესობის ენების ევროპული ქარტიის" მიხედვით.

ჯონათან უითლი ფრთხილად ეკიდება ქართველური იდიომების სტატუსის საკითხს, მაგრამ მაინც მიიჩნევს, რომ გაგებინების არარსებობის გამო მეგრული, ლაზური, სვანური შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ენებად (გვ. 17). საინტერესოა, ამ ნიშნით მეკლენბურგულის ან ბავარიულის აღიარებას რატომ არ

---

[21] ამ კვალიფიკაციის ავტორია **ფ. ჰილერი** (P.J. Hillery), რომელმაც ამგვარი დასკვნების მიღებას ცხრა წელი მოანდომა (1996-2004). ასევე წლობით აქვს საქართველოში ნაღვაწი საქართველოს ვებგვერდის ავტორს, ბ-ნ ადრიან ბრისკუს (ix. http://vlib.iue.it/history/asia/georgia.html).

[22] "კავკასიის ეთნოპოლიტიკური ისტორიის ატლასი", 1774-2004.

[23] დრ. **Jonathan Wheatley - RELATED PROFESSIONAL EXPERIENCE: January 2006 – February 2006: European Centre for Minority Issues, Regional Office, Tbilisi, GEORGIA.** Conducted a feasibility study on the possibility of granting local administrative status to minority languages in Georgia in the context of Georgia's recent ratification of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities and the planned ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages.

[24] http://www.ecmi.de European Centre for Minority Issues (ECMI): http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=102089
http://www.ecmi.de/download/working_paper_44_rus.pdf
Jonathan Wheatley, "Georgia and the European Charter for Regional or MinoritLanguages";"Джонатан Уитли, Грузия и Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств", Рабочий доклад ECMI № 42, Июнь 2009; კრიტიკისათვის იხ.: ტ.ფუტკარაძე, **"ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ" და საქართველო"** http://www.scribd.com/doc/23745708/Putkaradze-Jonathan-Wheatley-s-Kritika.

სთავაზობენ გერმანიის ხელისუფლებას? გარდა ამისა, მრავალგზისაა დასაბუთებული, რომ **გაგებინება არ არის ენისა და დიალექტის გამმიჯნავი კრიტერიუმი,** ვინაიდან მსოფლიოს თითქმის ყველა ენას აქვს ისეთი დიალექტები, რომლის გაგება შეუძლებელია (ან უჭირს სალიტერატურო ენის მცოდნეს) და პირიქით: მრავალია ისეთი ენა, რომლის გაგება შეუძლიათ მონათესავე ენის მფლობელთ.

ენისა და კილოს გამიჯვნისას, როგორც ჩანს, უფრო არსებითი ჩანს სამწიგნობრო ტრადიციის გათვალისწინება[25] ასე მაგალითად, გერმანიის ხელისუფლებამ, ბავარიულისგან განსხვავებით, ქვემოგერმანული ჩათვალა **რეგიონულ ენად** იმიტომ, რომ ქვემოგერმანულს მე-16 საუკუნიდან აქვს წერილობითი ტრადიცია. გარდა ამისა, ქვემოგერმანული და ზემოგერმანული საერთოგერმანულისგან წარმოქმნილი პარალელური ენობრივი "სისტემებია", მაშინ როცა მეგრულ-ლაზური თუ სვანური მეტყველებები ქართული/ქართველური ენობრივი სისტემის მეორეული სახესხვაობები - ქვესისტემებია (იხ. ქვემოთ).

ჯონათან უითლიმ კარგად იცის, რომ "ენის ქარტია" ენას მიიჩნევს მოცემული საზოგადოების (ეთნოსის) კულტურული სიმდიდრის გამოხატულებად (გვ. 8, 22); ამ ფონზე ის **მეგრულ, ლაზურ და სვანურ იდიომებს "რეგიონულ ენებად" მიიჩნევს.**

ჩანს, **ცნობილი ექსპერტისთვის უცნობია,** რომ მეგრელისთვის, სვანისა თუ საკუთარი ეთნოსის ისტორიის მცოდნე ლაზისთვის ეროვნული კულტურის გამოხატულება არის წინაპრების მიერ შექმნილი მრავალსაუკუნოვანი დედაენობრივი **ქართულენოვანი** - წერილობითი თუ ზეპირსიტყვიერი **კულტურა,** რომლის ნაწილია მშობლიური დიალექტიც.

შდრ., საფრანგეთისა თუ ესპანეთის ბასკისთვის მართლაც სხვადასხვა კულტურაა ბასკური ენა და სახელმწიფო ენა, მაგრამ მეგრელ-ლაზ-სვანთათვის **ქართული/ქართველური კულტურა წინაპრების შემოქმედებაა,** შესაბამისად, საერთოქართველური ენობრივი სისტემის ბაზაზე შექმნილი წერილობითი კულტურა დედაენობრივი კულტურაა; შდრ., 100 წელია საპირისპიროს

[25] ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, ნაწილი I, ქუთაისი, 2005.

დამტკიცებას ცდილობენ რუსეთის იმპერიის იდეოლოგები და "ექსპერტები"

ჯონათან უითლის აკადემიურ მოხსენებაში სხვა უზუსტობანიც არის, რომელთა დაზუსტებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს; მაგ., **ჯონათან უითლის ჰგონია** (გვ. 14), რომ XIX საუკუნეში მხოლოდ საქართველოს ინტელიგენციამ გამოთქვა პროტესტი რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ (მეგრელ-სვანთათვის დამწერლობის შექმნის მცდელობის გამო); **სინამდვილეში უფრო არსებითი იყო სამეგრელოსა და სვანეთის ფართო საზოგადოების პროტესტი:** საქართველოს ამ კუთხეების მოსახლეობა მიხვდა, რომ დედაენობრივ წერილობით კულტურას ართმევდა რუსეთი და აქტიური პროტესტით უარყო იმპერიის შემოთავაზება; ეს ფაქტი მრავალი დოკუმენტით დასტურდება[26]

დასასრულ, აღვნიშნავთ იმასაც, რომ განსაკუთრებული დაჟინებით რუსულენოვანი ავტორები ცდილობენ, საქართველოს თავს მოახვიონ "ენის ქარტიის" რატიფიკაცია **ენათა მრავალრიცხოვანი ჩამონათვალით**, რათა ეს მაღალი დონის დოკუმენტი საქართველოს დეზინტეგრაციის საფუძვლად აქციონ. ვფიქრობთ, რუსულენოვანი ავტორების აქტიურობა არ უნდა იყოს მხოლოდ იმის შედეგი, რომ ევროსაბჭოში "ენის ქარტიის" სამდივნოს ხელმძღვანელია **მიხეილ გორბაჩოვის** ყოფილი მრჩეველი **ალექსეი კოჟემიაკოვი**[27]

---

[26] **თ.გვანცელაძე, მ.ნაჭყებია, მ.ტაბიძე,** სტიქიური პლებისციტები სოციოლინგვისტურ საკითხთა შესახებ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში, კავკასიოლოგიური კრებული, თბ., 2007 (სტატიად გამოქვეყნებამდე მოხსენება წაკითხულ იქნა სამეცნიერო კონფერენციაზე, რომელიც მიეძღვნა პროფ. იან ბრაუნის 80 წლისთავს, თბილისი, 2007). **თ.გვანცელაძე, მ.ნაჭყებია, მ.ტაბიძე,** გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი გრიგოლ დადიანი, სამეცნიერო-საისტორიო ჟურნალი "სვეტიცხოველი", 2009 წ., №1, გვ. 149-163; **რ.გუჯეჯიანი,** "ერთობილნი სვანნი" საქართველოში რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ - დეკანოზი ივანე მარგიანი, სამეცნიერო-საისტორიო ჟურნალი "სვეტიცხოველი", 2009 წ., №1, გვ. 164-170 და სხვ.

[27] Mr Alexey Kozhemyakov, Head of the Charter Secretariat (Secretariat of the European Charter for Regional or Minority Languages)
http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/secretariat/default_en.asp:
ალექსეი კოჟემიაკოვი: 1971 წელს დაამთავრა მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობების ფაკულტეტი (სამართლის სპეციალობით), 1990 წელს გახდა მეცნიერებათა დოქტორი; 1992 წელს ამავე უნივერსიტეტში მიწვევით მუშაობდა ლექტორად. მუშაობდა **გორბაჩოვის მრჩეველად,**

ამ მიმართულებით გეგმაზომიერად მუშაობს რუსეთის ხელისუფლება; იხ., მაგ., ა. დუგინის "შემოქმედების" ჩარჩოებით კონსტრუირებული კრემლის სამეცნიერო-იდეოლოგიური დივერსიის ერთ-ერთ ბოლო "მეცნიერულ" ტრაქტატად წარმოჩნდა რუსტემ **ვახიტოვის** სტატია "ხალხის გაყოფა", რომელიც დაიბეჭდა 2008 წლის 6-11 ნოემბრის "ლიტერატურნაია გაზეტაში" (http://www.lgz.ru/article/6440); აქ მეცნიერული ქართველოლოგია, კერძოდ კი საქართველოს ობიექტური ისტორია, გამოცხადებულია ეთნონაციონალისტურ თეორიად; დოც. რ.ვახიტოვის სახით "მოვლენილი" კრემლის ამ ახალი იდეოლოგის აზრით, მეგრელები და სვანები ქართველები არ არიან ("ნაცმენშესტვები" არიან), ხოლო ერთიანი ქართველი ერი არ არსებობდა მე-20 საუკუნემდე; თურმე "ეთნონაციონალიზმი" პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ დოქტრინად აქცია ზვიად გამსახურდიამ, ამჟამად კი ეთნონაციონალისტურ სახელმწიფოს აშენებს მიხეილ სააკაშვილი... ამ შეკვეთილ "ისტორიოგრაფიულ" მიმოხილვაში "ეთნონაციონალიზმის" ერთ-ერთ გამოვლინებად მიჩნეულია ისიც, რომ თურმე **საქართველოს ხელისუფლება მეგრელებსა და სვანებს ქართველებად აცხადებს და მათ "ენებს" არ განიხილავს ეროვნული უმცირესობების ენებად**; ეს თურმე გამოიხატება იმაში, რომ საქართველო არ უერთდება **"ევროპულ ქარტიას რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ"** (ნიშანდობლივია ისიც, რომ რ. ვახიტოვი "ენის ქარტიას" "შეცდომით" უწოდებს "კონვენციას ნაციონალურ უმცირესობათა და მათი ენების შესახებ")[28]

განვითარების და რეკონსტრუქციის ევროპული ბანკის სპეციალურ მრჩეველად. მას შემდეგ, რაც რუსეთი შევიდა ევროსაბჭოში 1996 წელს, კოქეშიაკოვმა ევროსაბჭოში დაიკავა მაღალი თანამდებობა - მდივნის პოზიცია. მას ეკავა საჯარო და კერძო სამართლის დეპარტამენტების და რეგიონული და უმცირესობის ენების დეცენტრალიზაციის დეპარტამენტის ხელმძღვანელის პოსტები.

[28] ამ "იდეოლოგიური დივერსიის" კრიტიკისათვის იხ.: ტ. ფუტკარაძე, ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ" და საქართველოში ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვის საკითხი, კავკასიოლოგიური სერია, V. თბ., 2009, გვ. 64; http://www.scribd.com/doc/12621676/T-Putkaradze-European-Charter-for-Regional-or-Minority-Languages-and-An-Issue-of-Plannig-Linguistic-Policy-in-Georgia; იქვე, დანართში იხ. მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის წერილი: "ლიტერატურნაია გაზეტას" გეგმა საქართველოს დაქუცმაცებისა; იხ., აგრეთვე: მ.ლორთქიფანიძე, გ. ოთხმეზური, შეუგნებელი არაკომპეტენტურობა თუ შეგნებული სიყალბე... ("საქართველოს რესპუბლიკა", 27, 28, 29 იანვარი, 2009).

საქართველოს ენობრივი სიტუაციის სხვადასხვაგვარი კვალიფიკაციების არსში გასარკვევად ქვემოთ წარმოგიდგენთ:

- საკითხის პოლიტიზების ისტორიას;
- ქართველური ენობრივი სამყაროს მოკლე ისტორიას;
- ქართველურ ენა-კილოთა კლასიფიკაციას;
- ქართველურ იდიომთა დიასისტემურ ანალიზს;

"რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" ძირითადი ტერმინის - რეგიონული ან უმცირესობის ენა (regional or minority language) - ანალიზს;

"ენის ქარტიის" (და სხვა რამდენიმე დოკუმენტის) ძირითად მიზანს და ჩვენეულ მოსაზრებებს საქართველოს ენებისა თუ დიალექტების დაცვის მექანიზმების შესახებ.

შესავალი

ქართველური ენა-კილოების კვალიფიკაციის სამეცნიერო პრობლემა პოლიტიკურ კონტექსტში (როდიდან იწყება საკითხის პოლიტიზება?)[29]

ეთნოსის (ერის) ჩამოყალიბება მხოლოდ ენის (ენობრივი სისტემის) მეშვეობით არის შესაძლებელი, რადგან მხოლოდ ენით აღვიქვამთ სამყაროს — ენით ვხედავთ, ენით გვესმის, ენით ვგრძნობთ და, რაც მთავარია, ენით ვაზროვნებთ. **ქართველი ერის მშობელი ქართველური ენობრივი სისტემაა,** რომლის შემადგენელი ნაწილებია სალიტერატურო ენა და მრავალრიცხოვან-მრავალფეროვანი ქართველური დიალექტები. ერთ ეთნიკურ-ენობრივ ერთობას შეუძლებელია ერთზე მეტი სააზროვნო ენობრივი სისტემა გააჩნდეს.

ქართველური ენობრივი სისტემა ქართველი ხალხის შექმნილია, ქართველი ერი კი ქართული (ანუ ქართველური) ენისა; ქართული (/ქართველური) მწერლობის, ფოლკლორის, ეთნოგრაფიის, კულტურის ქმნადობის ისტორია მიგვითითებს ამაზე. ფაქტია ისიც, რომ ქართველთა (საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების მკვიდრთა) ეთნოკულტურული ისტორია და ენობრივი სისტემის განვითარების გზა ერთმანეთს არასოდეს დასცილებია: ქართველი ერის ისტორია და დედაენა ("მსოფლხედვა") ერთ კალაპოტში მდინარებდა ყოველთვის. ამას ადასტურებს, ერთი მხრივ, ქართველური და უცხოური ისტორიული წყაროები, არქეოლოგიური მასალა, კულტურის ძეგლები, მეორე მხრივ, ქართველური სალიტერატურო ენის ხილული ისტორია — მასში სისტემური და სტრუქტურული ცვლილებების დინამიკა, რაც თვალნათლივაა ასახული **ქართველური ენობრივი სისტემის ვარიანტებშიც - ქართველურ დიალექტებშიც.**

---

[29] გეოპოლიტიკური წინარეისტორიისათვის იხ. ტ.ფუტკარაძე, საქართველოს გეოპოლიტიკური სტრატეგიის რამდენიმე ასპექტი (ქართველოლოგიის პოლიტიზების საკითხისათვის, საქართველოში არსებული კონფლიქტები და მშვიდობის პერსპექტივები, საქართველოს საპატრიარქოსა და კონრად ადენაუერის ფონდის მიერ ქართულად და ინგლისურად გამოქვეყნებული კრებული), თბ., 2009, გვ. 221-234.

ქართველთა ისტორია სამ ძირითად მონაკვეთად შეიძლება წარმოვადგინოთ:

- უძველესი დროიდან 1801 წლამდე;
- 1801-1990 წლები: რუსეთის ოკუპაციისა და ანექსიის პერიოდი (1918-1920 წლების გამოკლებით);
- 1991 წლიდან დღემდე: საქართველოს სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის აღდგენა დე იურედ და რუსეთის ჯარისათვის ოკუპანტის სტატუსის მინიჭება (1991, 2008); დეოკუპაციის დაწყება და ცივილიზებულ სამყაროსთან საქართველოს სახელმწიფოს ინტეგრაციის აღდგენის პერიოდი.

საფუძველი მსგავსი სეგმენტაციისა არის ის, რომ არც ერთ დამპყრობელს ქართველთა სულიერი და კულტურული ფასეულობებისთვის ისეთი ზიანი არ მიუყენებია, როგორც 1801 წლის შემდეგ ქართველ ერს ევნო რუსეთის იმპერიისგან; კერძოდ, თვალი რომ გადავავლოთ ისტორიას, ვნახავთ, რომ ბერძენი, სპარსელი, არაბი, მონღოლი თუ თურქი დამპყრობლებისგან განსხვავებით, დამპყრობლად მოსული **რუსი შეეცადა, მოეშალა ქართველთა ეთნიკურ-ენობრივი ერთიანობაც:**

1801-1990 წლები თვისობრივად სულ სხვა ეტაპია; რუსების მიზანი არ იყო (და არ არის) მხოლოდ პოლიტიკურ-ეკონომიკური ანექსია, როგორც ამას სხვები ცდილობდნენ; რუს პოლიტიკოსებს სურდათ (და სურთ!) **ქართველი ერის სახის** წაშლა ეთნოკულტურული და ენობრივი ფსიქოლოგიის მოშლით. საუბედუროდ, ეს საფრთხე დღეს უფრო დიდია, ვიდრე ოდესმე (ქვემოთ იხ. კორიაკოვ-დუგინებისა და მათი ზოგი დასავლელი თუ აღმოსავლელი "კოლეგის" "კონცეფციები")[30]

წიგნის ამ ნაწილში წარმოვადგენთ XVIII-XX საუკუნეების დოკუმენტების ნაწილს, რომლებიც შექმნილია, ერთი მხრივ, რუსი მოხელეების, მეორე მხრივ კი, ქართველი მოღვაწეების მიერ.

საქართველოს მიმართ რუსეთის დამოკიდებულება ყალიბდება ამ ქვეყნის იმპერიული ამბიციების პარალელურად. ჯერ კიდევ 1770 წლის 16 ივლისს რუსეთის იმპერიის კანცლერის, **გრაფ ნიკიტა პანინის** მიერ გენერალ ტოტლებენისათვის გაგზავნილ საი-

[30] 1992-2008 წლის მოვლენები ცხადყოფს: რუსეთის იმპერია ყველაფერს აკეთებს ქართველი ერისა და საქართველოს დაშლისათვის. ასე რომ, საფრთხე გაზვიადებული არ არის, როგორც ეს ზოგ ექსპერტს ჰგონია.

დუმლო წეი ლ ი ვკითხ ლ ობთ "**საქართველოში საქმე ისე უნდა წარმართოთ, რომ იქ მცხოვრებთა სული აქაური, რუსული იყოს, ხოლო სხეული ქართული**" ("...была бы душа здешняя, а тело грузинское").

საქართველოში განლაგებული რუსული არმიის მთავარსარდალი (1809-1811), **გენერალი ა. ტორმასოვი** 1810 წელს იმპერატორ ალექსანდრე პირველს (1801-1825) დასავლეთ საქართველოს შესახებ სწერდა: *"ამ საკმაოდ ვრცელი მხარის გაყოფით ოთხ სამფლობელოდ, როგორიც, მაგალითად, იმერეთი, გურია, სამეგრელო და აფხაზეთია... ადვილი იქნება მისი შენარჩუნება... იმ რაოდენობის რაზმებით, რომლებიც ახლა აქ იმყოფებიან, მით უფრო კი მაშინ, როცა საშუალება გვექნება, აუცილებელ შემთხვევაში ერთი მთავრის ძალა დავუპირისპიროთ მეორისას" (რ. ლომინაძე, 2000, გვ. 128).*

1834 წელს **შტაბსკაპიტანი შახოვსკი** მოახსენებდა **მთავარმართებელ (1831-1837) გ. როზენს**: *"ჩვენთვის ყველაზე მომგებიანი იქნება, თუ სხვათა შორის [სვანეთში] შემოვიღებთ რუსულ ღვთისმსახურებას, რაც მოაჯაჭვებდა ამ ხალხს თქვენთან. ამის შესასრულებლად აუცილებლად მიმაჩნია: წავიყვანოთ რამდენიმე სვანი ღვთისმსახურის შვილი, ვასწავლოთ მათ საღვთო სჯული რუსულ ენაზე, ვაკურთხოთ მღვდლებად და გავგზავნოთ თავიანთ ხალხში, რომელიც მათ სიხარულით მიიღებს, ხოლო მამები საკუთარი ნებით დაუთმობენ ადგილს თავიანთ შვილებს"*

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან რუსეთის იმპერია ინტენსიურად ცდილობს, საქართველოში დაამკვიდროს რუსული ენა; პარალელურად, **ესწრაფვის რა შეზღუდოს ქართული ენის გამოყენების არეალი,** ოფიციალურ დოკუმენტებს გამოსცემს მეგრული კილოს ("ენის") მიხედვითაც. ამ თვალსაზრისით "სანიმუშოა" კავკასიაში რუსეთის მეფის წარმომადგენლის (1862-1881) - "ნამესტნიკ" ღენერალ-ფელდცეიხმეისტერის, მიხაილ ნიკოლოზის ძე რომანოვის 1867 წლის 27 იანვრის **"კანონი" "უფლებისათვის, რომელთაცა მოიპოვებენ გლეხნი ყმობიდან გამოსულნი სამეგრელოში (ზუგდიდისა, სენაკის და ლეჩხუმის მაზრასა შინა)... ხელი მოწერილია: ნაჩალნიკი გლავნის უპრავლენიისა კავკასიის ნამესტნიკი, სენატორი, სტატსსეკრეტარი ბარონი ა. ნიკოლაი".**

შდრ., მეგრული ვარიანტის დასახელება:

"თი უფლება შენი, ნამუსითი სამარგალოს მახორუუ (მაზრეფი: ზუგიდი, სენაკი, ლეჩხუმა) პატრონჭყორალიშე გ შუულირი ყა-

ზახეფი... ხე მოჭარილი რენ: ნაჩალნიკი კავკასიასი ნამესტნიკიში დუდი მართველობაში. სენატორი, სტატსსეკრეტარი ბარონი ა. ნიკოლაი"[31]

1899 წელს გამოცემული მეგრული საანბანო სახელმძღვანელოს ავტორი **ალ. გრენი** ამ წიგნის წინასიტყვაობაში აცხადებს: *"ამ ანბანის შედგენისას მე მიზნად მქონდა, როგორმე, თუნდაც არაპირდაპირ, გამომეწვია ნაციონალური ბრძოლისათვის მეგრელები, რომელნიც ითელებიან უფრო ძლიერი ქართველი ხალხისაგან. ასეთი ბრძოლა, ჰეშმარიტად, სრულიად შეუძლებელია საკუთარი ეროვნული ანბანის უქონლად, [იმ ანბანისა], რომლითაც მეგრელი თავის აზრებს ისევე გამოხატავდა, როგორც მისი მტერი, ამ შემთხვევაში - ქართველი" (ს. ხუნდაძე, 1940, გვ. 104).*

იდეოლოგიური თვალსაზრისით საინტერესოა, აგრეთვე, ქუთაისის გუბერნიის სამხედრო გუბერნატორის, **გენერალ-მაიორ გერშელმანის 1900 წლის** საიდუმლო წერილი, სადაც მითითებულია, რომ: "...указом грузинско-имеретинской синодальной конторы от 17-го марта 1898 г. за №2771, преподавание грузинского языка в школах Абхазии и Самурзакани совсем воспрещено..." ; ამ დოკუმენტით რუსები სამურზაყანოელ (გალელ!) მეგრელებს სხვა ეროვნებად, ხოლო მათ მეტყველებას სხვა "ენად" წარმოაჩენენ და უპირისპირებენ დანარჩენ ქართველებს.

1918-20 წლებში, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის სამწლიან პერიოდში, ბუნებრივია, ქართველთა ენობრივ იდენტობაზე შეიზღუდა იმპერიის ხელისუფლების ზეწოლა და დაიწყო ქართული ენის უფლებების აღდგენა. პარალელურად, საქართველოს ხელისუფლება ტრადიციული ქართული ტოლერანტობით მოეკიდა უმცირესობების ენობრივ უფლებებს; კერძოდ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს მიღებულ "საქართველოს კონსტიტუციაში" მე-14 თავი ეძღვნება **ეროვნულ უმცირესობათა უფლებებს**; მაგ., 137-ე მუხლის მიხედვით, არაქართველ დეპუტატს, რო-

[31] მასალა მოგვაწოდა დოქტ. მერაბ კვზევაძემ, ქუთაისის ცენტრალური არქივის დირექტორმა; დოკუმენტი დაცულია ქუთაისის არქივში (ფონდი 1, 1392 ფ.57-65).

მელმაც სახელმწიფო ენა არ იცის, შეუძლია სიტყვა წარმოთქვას დედაენით.

რუსული იმპერიული პოლიტიკა გაგრძელდა საქართველოს 1921 წლის **ბოლშევიკური ანექსიის** შემდეგ. ლენინისა და შემდეგ სტალინის, ხრუშჩოვის, ბრეჟნევის, გორბაჩოვის იმპერიაც ცდილობდა საქართველოს არა მარტო ტერიტორიულ დანაწევრებას, არამედ მათთვის ქართველთა ცალკეული ჯგუფებისთვის ქართველური ისტორიის, კულტურისა და ერთიანი ენობრივი იდენტობის გაუცხოებას. მათაც კარგად იცოდნენ, რომ **ერის დასანაწევრებლად პირველი რიგის ამოცანაა "ენათმეცნიერული დივერსიებით" ერის შემქნელი დედაენის დანაწევრება რამდენიმე ენობრივ სისტემად.** აქვე აღვნიშნავთ, რომ ამჟამინდელი რუსეთის იმპერია (პუტინ-მედვედევ-დუგინის რუსეთი) ახლა უფრო დახვეწილი მეთოდებით ცდილობს თავისი **საუკუნოვანი მიზნის** მიღწევას ქართველი ერის დანაწევრების გზით კავკასიაში სამუდამო გაბატონებას.

"ენათმეცნიერული დივერსიები" განსაკუთრებული აქტივობით განხორციელდა გასული საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისის საქართველოში (თუმცა, ამ მხრივ დღეს უფრო დიდი რისკფაქტორები ჩნდება!). ეს იყო ერთ-ერთი უმძიმესი პერიოდი ქართველი ერის მთელი ისტორიის მანძილზე:

ბოლშევიკური რუსეთის მიერ საქართველოს ხელმეორედ დაპყრობის შემდეგ სოციალურ-პოლიტიკური ტერორი მძვინვარებდა[32]. თუ მეფის რუსეთი თავისი მოხელეების, გენერლების, სასულიერო პირებისა (კ.იანოვსკის[33], გენერალ გერშელმანის, ი.ვოსტორგოვის[34]...) და თითო-ოროლა

---

[32] თავისი მაშტაბებით იგი ბევრად აღემატებოდა XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის რუსიფიკატორულ ქმედებებს, რომლებიც მთლიანად მიმართული იყო ქართველური ენის, როგორც ქართველი ერის საარსებო საშუალების, გასაქრობად.

[33] კირილ პეტრეს ძე იანოვსკი (1822-1902) რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლების საიდუმლო მრჩეველი, კავკასიის სასწავლო ოლქის ზედამხედველი 1878-1902 წლებში; აქტიურად იბრძოდა საქართველოში ქართული ენის აკრძალვისთვის (გარდაიცვალა სოხუმში).

[34] ივან ივანის ძე ვოსტორგოვი (1864-1918) რუსი საეკლესიო მწერალი და მისიონერი; ამიერკავკასიაში რუსეთის იმპერიის საეკლესიო და საერო სკოლების ზედამხედველი; რედაქტორი ჟურნალისა: "Духовный вестник Грузинского Экзархата". აქტიურად იბრძოდა საქართველოში ქართული ენის აკრძალვისთვის.

ადგილობრივი რუსეგატის (თადა აშორდია [35]...) საშუალებით ცდილობდა ქართველთა დანაწევრებას, ბოლშევიკების ტაქტიკა უფრო ვერაგული გახლდათ: დემოკრატიისა და სოციალური თანასწორობის ლოზუნგით მოსული დამპყრობელი თავისი მიზნის აღსრულებას შეეცადა ადგილობრივი ბოლშევიკ-კომუნისტების გამოყენებით.

სტრატეგიული გეგმა იგივე იყო:

გრძელდებოდა არა მარტო აფხაზების, ოსების, სომხების, აზერბაიჯანელებისა და სხვათა ამხედრება ქართველი ერის წინააღმდეგ, არამედ გეგმაზომიერად ხორციელდებოდა ქართველთა ენობრივ-ეთნიკური დანაწევრებაც. მეფის მოხელეების მსგავსად, ბოლშევიკებმაც გამოაცხადეს, რომ **მეგრელები, აჭარლები, სვანები, ლაზები, იმერლები ქართველები არ არიან და ქართველებისგან იჩაგრებიანო.** აქვე ერთი დეტალიც უნდა აღინიშნოს:

აფხაზებს ჩააგონებდნენ, რომ ქართველი მათი ისტორიული მტერია, რომ თითქოს, ქართველები იტაცებენ აფხაზთა მიწებს, ჩუმ-ჩუმად სახლდებიან იქ, ხელს უშლიან აფხაზური კულტურის განვითარებას და სურთ მოსპონ აფხაზი ერი[36]; ზოგი აფხაზი მართლაც იჯერებდა ამ სიცრუეს[37] არადა, რუსეთის მიერ აფხაზთა გენოციდის შეჩერებას სწორედ ქართველი ინტელიგენცია ცდილობდა... დღესაც, პირველ რიგში ქართველებს შეუძლიათ,

---

ი. ვოსტორგოვი რუსეთის მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ 2000 წელს წმინდანად შეარაცხა.

[35] თადა აშორდია რუსეთის იმპერიის სამსახურში ჩამდგარი ქართველი რენეგატი, ზუგდიდის საქალაქო სასწავლებლის მასწავლებელი XIX საუკუნის 80-იან წლებში; მან რუსული ანბანისა და მეგრული კილოს მიხედვით შეადგინა "დედა ენა" მეგრელთათვის ("დედა ნინა"); ვრცლად იხ.: http://burusi.wordpress.com/2009/08/29/dzveli-senakis-skola;

[36] საქართველოში (აფხაზეთში) რუსების დამპყრობლური პოლიტიკა ("გათიშე და იბატონე") და აფხაზეთში რუსების ჩამოსახლების გეგმა ნათლადაა აღწერილი საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს მიერ გამოქვეყნებულ დოკუმენტურ მასალაში: საარქივო მოამბე, VI, 2009, გვ. 4-125.

[37] ამ მხრივ ნიშანდობლივია ვინმე აფხაზი მარღანიას გვარით გამოქვეყნებული წერილი: "აფხაზ ძმებს", სადაც მიჩქმალულია რუსების მიერ აფხაზთა გენოციდის ფაქტი; აფხაზეთის გამანადგურებელი რუსეთი (როგორც მეფის რუსეთი, ისე ბოლშევიკთა რუსეთი) მხსნელადაა წარმოდგენილი (რუსეთი დღეს ცდილობს, დაასრულოს აფხაზეთის მკვიდრი მოსახლეობის სრული განადგურება).

შეაჩერონ რუსეთის მიერ აღებათა განაგრძობაც და. ზოგადად. კავკასიის სრული დაპყრობაც.

რუსეთის იმპერია "გათიშე და იბატონეს" პრინციპით მოქმედებდა სამეგრელოშიც; ოღონდ, აქ წინა პლანზე წამოსწია სხვა ტაქტიკური გეგმა; მაგ., "სოვეტიზაციის" პერიოდში რუსები სამეგრელოს მკვიდრ ბოლშევიკებს იმავეს ვერ ათქმევინებდნენ, რასაც აფხაზებს, ამიტომ სხვა "იდეოლოგიური" ფონი მოიძებნა: წინა პლანზე წამოიწია მეფის რუსეთის (პატკანიან-იანოვსკ-აშორდია-ვოსტორგოვების) მიერ დამუშავებული თემა - "დავიცვათ დაჩაგრული მეგრული ენა"; ამ "მოძრაობის" ბოლშევიკ ლიდერად მოგვევლინა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის **ზუგდიდის რაიკომის პირველი მდივანი ისაკ ჟვანია.**

1925 წელს ზუგდიდის პარტიულმა კომიტეტმა განიხილა საკითხი, ხოლო იმავე წელს საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის (კახიანი, ოკუჯავა, ელიავა, გეგეჭკორი, ორჯონიკიძე) სხდომამ გამოიტანა დადგენილება **სამეგრელოს სკოლებსა და სასამართლოებში მეგრული ენის შემოღების,** ასევე მეგრული გაზეთის გამოცემის შესახებ. 1928 წელს მოსკოვიდან ჩამოვიდა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ინსტრუქტორი **პშენიცინი,** რომელმაც შემოიარა სამეგრელოს სოფლები და დაასკვნა: "მეგრელ გლეხებს უნდა მივცეთ სკოლა, სასამართლო და პოპულარული ბროშურა მშობლიურ ენაზე"

1929 წლის 25 მარტს "საქართველოს" კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივანმა კახიანმა მიიღო **დადგენილება მეგრული ენის პრივილეგიების აღსადგენად** სკოლაში, სასამართლო საქმის წარმოებისა და გამოძიების საქმეში. ამ **დადგენილების** მიხედვით იმ ადგილებში, სადაც მოსახლეობის უმეტესმა ნაწილმა ქართული ენა არ იცოდა (!), **საქმის წარმოება და სასამართლოს წარმოება მეგრულ ენაზე** უნდა შესრულებულიყო... (ი. ჟვანია, 1931, გვ. 147). ნიშანდობლივია: დადგენილების I და II პუნქტებში ერთმანეთს უპირისპირდება ქართული და მეგრული; მაგ. IV პუნქტში მითითებულია, რომ დადგენილებები, განკარგულებები უნდა გამოქვეყნდეს როგორც ქართულად, ისე მეგრულად.

ამგვარი **ენობრივი პოლიტიკის** დაგეგმვა შეუძლებელი იყო რუსეთის მთავრობის, კერძოდ კი **სტალინის ნებართვის** (ან მითითების) გარეშე. რუსული იმპერიული მანქანა XVIII საუკუნეში დაწყებულ სვლას განაგრძობდა; "მავრის" როლის შემსრულებელნი კი სხვები იყვნენ (ბოლშევიკები: ფილიპე მახარაძე, ისაკ ჟვანია...).

1929 წლის ამ ავბედითი დადგენილების მერე ი. ჟვანიასა და მის თანამზრახველებს ხელ-ფეხი გაეხსნათ. დაიწყო მეგრული სიტყვა-ფორმებით ჟურნალ-გაზეთების ბეჭდვა. 1931 წ. იბეჭდება ი. ჟვანიას წიგნიც: **"როგორ იბრძოდა სამეგრელოს მშრომელი გლეხობა საბჭოების ხელისუფლებისათვის"**. იმპერიის მესვეურნი ამ წიგნს რომ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, ჩანს მისი 30-ათასიანი ტირაჟითაც[38].

სამეგრელოში ბოლშევიკური "ენობრივი დივერსია" აქტიურად ხორციელდებოდა 6 წლის მანძილზე (1929-1934). 1934 წელს მსგავსი პუბლიკაციები შეწყდა; იმპერიის ხელისუფლებამ თანამდებობიდან გადააყენა ისაკ ჟვანიაც, რომელიც მალევე ფიზიკურადაც მოიშორეს.

ცნობილია, რომ 30-იანი წლების შუა პერიოდიდან ი. სტალინი ცდილობს მსოფლიოს დაანახოს **მისი დაბადების ადგილის** საქართველოს დიდი წარსული, რუსთაველის გენიოსობა და ა.შ. პარალელურად, 1937 წელს საქართველოს მთავრობის მეთაური ლ. ბერია "აღშფოთებული" წერს სტალინს, რომ **საკავშირო აკადემიის ენათმეცნიერებისა და ანთროპოლოგიის ინსტიტუტების მეცნიერები "თავგზააბნეულები" არიან** და "თავიანთი დასკვნებით ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიან" (წერილის პირველ ვარიანტში მათ "ველიკოდერჟავული" სულით გაჟღენთილებად მოიხსენიებს

---

[38] თავის ნაწერებში ისაკ ჟვანია სასტიკად ესხმოდა თავს "ქართველ ნაციონალისტებსა" და "რეაქციონრებს": ილია ჭავჭავაძეს, იაკობ გოგებაშვილს, თედო ჟორდანიას, სხვა "ბურჟუაზიულ-შოვინისტ პროფესორებს" და "მათთან მიტმასნილ სამეგრელოს ეპისკოპოსს ბესარიონ დადიანს".

ის ასევე წერდა: "ეს ქართველი ფაშისტები: კოწია გამსახურდია, თედო ჟორდანია, თ. სახოკია და სხვანი შეიკრიბნენ ქ. თბილისში, რუსთაველის თეატრში; ცკ-ს მიერ რაიმე დადგენილების გამოტანამდე ეს შავი თავადაზნაურული ხროვა გმობს სამეგრელოს საკითხს, როგორც საქართველოში განხეთქილების, გათიშვის შემომტანს..."

[საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს საარქივო სამმართველოს პერიოდული ჟურნალი: "საარქივო მოამბე", VI, 2009, გვ. 116]).

საკითხი ეხება 1926 და 37 წლის აღწერების შედეგად საკავშირო აკადემიური წრეების მიერ საქართველოს დაყოფას სხვადასხვა ეროვნებად. კერძოდ, 1926 წელს რუსეთის (იგივე საბჭოთა) აკადემიამ საქართველო ასე დაყო:

<u>ქართველები</u> (ქართლელები, კახელები, თუშები, ფშავ-ხევსურები, სომხები, ჯავახები, მესხები, კლარჯები, ტაოელები, აჭარლები, გურულები, იმერლები, რაჭველები, ლეჩხუმელები), <u>მეგრელები, ჭანები, სვანები, ბაცბები</u>.

საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შეხედულებით კი 1937 წელს ასეთი სურათი გვაქვს: **ქართველები, მეგრელები, ლაზები, სვანები, ბაცბები, აჭარლები.**

იმავე წელს ანთროპოლოგიის ინსტიტუტს შეუდგენია თავისი ვარიანტი, რომელიც შემდეგ საფუძვლად დასდებია "ეროვნებათა ლექსიკონს" აქ უკვე ქართველებად არიან მიჩნეული: მეგრელები, ლაზები, სვანები და ბაცბები, მაგრამ **აჭარლები ცალკე ნაციად არის დასახელებული**. ლ. ბერია ყველა მასალას იცნობს, მაგრამ აქცენტს აჭარლებზე აკეთებს და სთხოვს სტალინს, ჩაერიოს და არ დაუშვას ასეთი შეცდომა "ეროვნებათა ლექსიკონში", რადგან ეროვნებათა ასეთი დაყოფა ეწინააღმდეგება **ბელადის მოსაზრებებს ნაციის** შესახებ.

რუსეთის იმპერიის მიერ ქართველი ერის იდენტობის (თვითობის) მოშლა ახალი ინტენსივობით იგეგმება XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან. **1978 წლის 14 აპრილს** საბჭოთა იმპერიას ჰქონდა მცდელობა, გაეუქმებინა ქართული ენის საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო ენის - ისედაც დაკნინებული სტატუსი. რუსეთს უფრო "დიადი" გეგმები ჰქონდა; წარმოგიდგენთ **მიხეილ სუსლოვის** (1902-1982) დახურული მოხსენების ფრაგმენტს, რომელიც გამოქვეყნდა პარიზის ეროვნული საბჭოს ჟურნალში ("მებრძოლი საქართველო"; 26 მაისი, 2003 წელი):

"კომუნისტური პარტია რუსეთის წებოა და სანამ ეს წებო თავის ძალას, თავის თვისებას არ დაკარგავს, მანამდე უნდა ავამუშაოთ რუსე-

ი დარჩენის კ ომე. სხვა ება რესპუბლიკებში სხვადა
ება იქნება.

შორეულ აღმოსავლეთში მცხოვრებ გენერლებს უნდა მივცეთ ცხოვრების ნორმალური საშუალება. მათ ჩამოსასახლებლად გვჭირდება შავი ზღვის სასაზღვრო ტერიტორია, სადაც, როგორც მოგეხსენებათ, ქართველები ცხოვრობენ. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ქართველები ჩვენგან ძლიერ განსხვავდებიან, ადრე თუ გვიან, საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხს დააყენებენ და თავისუფლებას მოითხოვენ. მათთან ბრძოლა უნდა დავიწყოთ აფხაზეთიდან. აფხაზეთის გამოყენებით სამეგრელოს, სვანეთს, აჭარასა და სხვა კუთხეებს უნდა მივცეთ დამოუკიდებლობა. მათში ცალ-ცალკე უნდა გავაღვივოთ კუთხურ-ეროვნული გრძნობა. დასავლეთ საქართველო უნდა დავუპირისპიროთ აღმოსავლეთს, ამის შემდეგ მათ შორის მომრიგებლის ფუნქცია უნდა შევასრულოთ. პარალელურად ქართველები მეცნიერულად უნდა დავარწმუნოთ, რომ ისინი სხვადასხვა ქვეყნებიდან ჩამოსახლებულნი, სხვადასხვა ერის წარმომადგენლები არიან, რაც მათი საქართველოს ტერიტორიიდან საბოლოოდ გაძევების საშუალებას მოგვცემს"

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენიდან - 1991 წლის 9 აპრილიდან 19 წელი გავიდა, მაგრამ საქართველოს ხელისუფლებამ დღემდე ვერ შეძლო იმპერიული ენათმეცნიერულ-ეთნოლოგიური "ნაღმების" განეიტრალება; მეტიც, **საერთაშორისო ასპარეზზე საქართველო ახლა უფრო აგებს საინფორმაციო ომს, ვიდრე ოდესმე.** დღეს უკვე ევროპელი ჯ.ჰიუიტი, ვ.ფოიერშტაინი და სხვ. აფრიალებენ "ყაზახიში გაზეთს"; სხვებს კი დიდი ფინანსური გრანტებით "აღჭურვილ" ი.გიპერტს, ფ.ჰილერის და სხვებს - **შეცდომაში შეჰყავთ მსოფლიო,** რომ თურმე ქართული ენის გავრცელების არეალი არ არის: **სამეგრელო, სვანეთი, ლაზეთი, იმერხევი, ცხინვალის მხარე, აფხაზეთი**... რომ ქართველები არ არიან: მეგრელები, ლაზები, მესხები, სვანები... სამწუხაროდ, ამ "გრანტების" მიმღები ზოგი ჩვენი თაობის ქართველი თუ უცხოელი მეცნიერი ცუდს ვერაფერს ხედავს **ამგვარ არაადეკვატურ, პოლიტიზებულ კვალიფიკაციებში.**

ვფიქრობთ, ცივილიზებულ სამყაროსთან **საქართველოს ინტეგრაციის პროცესში** არსებითი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს საქართველოს ენობრივ-ეთნიკური სიტუაციის აკადემიურ, დეპოლიტიზებულ აღწერებსა და კვალიფიკაციებს. თუ

საერთაშორისო საინფორმაციო ველი არ გათავისუფლდება რუსულიმპერიული **დეფინიციებისა და კვალიფიკაციებისგან** (რომლებიც, საბჭოთა "მეცნიერების" ინერციით დღესაც დომინანტურია საერთაშორისო საცნობარო ქსელში), საქართველოს სახელმწიფოს ტერიტორიულ მთლიანობასა და **ქართველი ერის იდენტობას** დაუძლეველი საფრთხეები შეექმნება; კერძოდ, თუკი მოხდება რეალობის იგნორირება და "ენის ქარტიის" რატიფიკაციის დოკუმენტში ქართველები ენობრივ-ეთნიკურად დაშლილნი დაფიქსირდებიან, საქართველოს დაშლით დაინტერესებული ძლიერი იმპერია მომდევნო ათწლეულში იოლად შეძლებს საქართველოს შემდგომ ტერიტორიულ სეგმენტაციას.

ქართველები არასოდეს შეგუებიან ძალმომრეობას (ასე იყო და ასე იქნება): ქართველი (/საქართველოს მოქალაქე) საზოგადო მოღვაწეები, მეცნიერები, მწერლები თუ ფართო საზოგადოება ყოველთვის იბრძოდა იმპერიული აგრესიების მოსაგერიებლად. სანიმუშოდ ქვემოთ დავიმოწმებთ ვრცელ ამონარიდებს იაკობ გოგებაშვილის, ნიკო მარის, თედო სახოკიასა და კონსტანტინე გამსახურდიას წერილებიდან.

იაკობ გოგებაშვილმა ქართველთა დედაენისა და მეგრული კილოს/კილოკავის მიმართების საკითხს სპეციალურ სტატია მიუძღვნა ("ენა და კილო"), სადაც წერდა: *"ყოველ ერს აქვს მთავარი ენა, რომელიც საერთო საუნჯეს შეადგენს ამ ერის ყველა ნაწილისათვის და იწოდება მის დედა ენად და თემური კილო-კავები, რომელნიც იხმარებიან ადგილობრივ. ხალხის განათლებაში ამ სიტყვიერების ფაქტორებს კაცობრიობის კეთილგონიერებამ ასეთი დანიშნულება მისცა: ყველა სკოლებში სწავლა მოწყობილია დედა ენაზედ და ადგილობრივის კილოკავებს ხმარობენ ასახსნელად და განსამარტავად იმ საერთო სიტყვებისა, რომელნიც ადგილობრივ ბავშვებს კარგად არ ესმით. ამ სახით ეფინება მთელს ხალხში დედა ენის სრული ცოდნა და მასთან ერთად ვრცელდება განათლება. ასეთი წესია ევროპაში, ამერიკაში და ყველგან კულტურულ ქვეყანაში.*

IV საუკუნიდგან დაწყებული დღეინდელ დღემდე ყველა ჩვენებურს სკოლებში, შავი ზღვიდგან მოკიდებული დაღისტნის საზღვრამდე, იხმარებოდა მხოლოდ წიგნები, საერთო ლიტერატურულ დედა-ენაზე დაწერილნი. განსამარტავად ადგილობრივ გაუგებარ სიტყვებისა და ფრაზებისა, მასწავლებლები ხმარობდნენ სიტყვიერად ადგილობრივს ტერმინებსა და ფრაზებსა, მაგ., სამეგრელოში და სვანეთში, და სწავლასთან ერთად ავრცელებდნენ დედა-ენის სრულს ცოდნასა. ვინ

მოიფიქრებდა, თუ ამ გონივრულს წესს, ღვთისაგან დალოცვილს და კაცთაგან მოწონებულს, მოწინააღმდეგენი გამოუჩნდებოდნენ ჩვენს ქვეყანაში, საქართველოში, მაგრამ მოულოდნელი ახდა, შეუძლებელი აცხადდა, და აცხადდა მხოლოდ ჩვენში და სხვაგან არსად, არც სომეხთა შორის, არც თათართა შორის და არც სხვა კავკასიელებში. არ აღმოჩენილია იმისთანა ჰკუა-მოკლე და უკულმართი ადამიანი, რომელსაც ეთქვას, სკოლებში სწავლება თემურს კილოებზე უნდა იყოს და არა დედა ენაზეო.

ჩვენში კი აღმოჩნდნენ იმისთანა ჰკუით გლახაკნი, რომელთაც გაჰბედეს და წარმოთქვეს, რომ სამეგრელოსა და სვანეთის სკოლებიდგან დედა-ენა უნდა იქნას გამორიცხული, რადგან აქ ხალხი ადგილობრივს კილო-კავებსა ხმარობსო.

რას გვიქადის ამ უკულმართის აზრის სისრულეში მოყვანა, გაბორციელება? რასაკვირველია, მეტად ცუდს მომავალსა...

განცალკევება ჰლუპავს ეროვნულ ხესაც და მისგან მოშორებულს ტოტებსაც... ხოლო ღმერთს იმისთანა დიდებული არსება, როგორც არის მთელი ერი, შეუქმნია არა გადაშენებისა და დაქვეითებისათვის, არამედ წარმატებისა და ბედნიერებისათვის. ამიტომ ჩვენ ყველამ წმინდა მოვალეობად უნდა დავსახოთ მტკიცედ დაცვა და აღორძინება ქართულის დედა-ენისა სამეგრელოსა და სვანეთის ეკლესიაში და სკოლაში, ისეთივე მტკიცე დაცვა, როგორც მტკიცედ იცავდნენ ამერნი, იმერნი — მეგრელნი და სვანნი — ამ ეროვნულს საუნჯეს მრავალ საუკუნის განმავლობაში, ნებითა და შეწევნითა ღვთისათა...“

საინტერესოა **ნ. მარის** მსჯელობა (ქართველთა ეროვნება - წერილი პროფესორის ნ. მარრისა იმ სიტყვის გამო, რომელიც დეკანოზს ი. ვოსტორგოვს წარმოუთქვამს საქართველოს ერზედ უწმინდესის სინოდის წევრთა და სხვა წარჩინებულ პირთა კრების წინაშე; ქუთაისი, 1905, გვ. 60):

“ვოსტორგოვი შეუცდენია ვისიმე შინაურს კავკასიელ ლინგვისტს, რომელსაც ქართული ენის დიალექტური განსხვავება, სხვა და სხვა ადგილობრივ გამოთქმითა და კილოთი საუბარი და ენა, რომელზედაც წერა-კითხვა არ არსებობს, თუმცა ესენი, რასაკვირველია, განუყრელად ერთ მონათესავე ენას წარმოადგენენ, მიულია იმისთანა ნიშნებად, რომლითაც თითქო ირღვეოდეს ერთობა კულტურულის საქართველოისა... ვოსტორგოვს არა აქვს ნამდვილი წარმოდგენა იმისა, რომ საუკუნეების მანძილზე ერთიანი ქართული ნაციონალური კულტურა შეიქმნა ყველა ქართველი ტომის მიერ; ამიტომაა, რომ საღვთო წერილის ტექსტში ჩვენ ვპოულობთ წმინდა ჰანურს, ანუ მეგრულს და სხვა სიტყვებს. ამ რეალურის კულტურულ-ისტორიულის შეხედულებით ქართული სალიტერატურო ენა

იმდენათვე სვანურია და მეგრული, იმდენათვე გურულია და იმერული, რამდენათაც ქართული. ის არის ღვიძლი სამწერლო ენა ყველა საქართველოს ტომებისათვის... ეხლა მაინც გაიგონ რუსებმა, ნამდვილად თვალი გამოახილონ და დარწმუნდენ, რომ კავკასია ის ქვეყანა არის, სადაც რუსები თვით რუსეთის კანონების დარღვევას სწავლობენ, ვითომც სახელმწიფო ინტერესის გულისათვის..." (გვ. 7-10).

მაფალუელების[39] მხილებისას ანალოგიურად მსჯელობს **თედო სახოკია** წერილში: "თქვენ რაღას მისდევთ?!"[40]:

"სამეგრელოს "ავტონომიის" კითხვა აღძრულია ერთ ჯგუფ "მეგრელ ავტონომისტთა" მიერ. ეს კითხვა, როგორც ესენი ბრძანებენ, აღძრულია მათის სიყვარულისა და მზრუნველობით მეგრელთა პროლეტარიატის მიმართ, რომელნიც, როგორც ცალკე "ეროვნება", თურმე ნუ ბრძანებთ, იჩაგრებიან საქართველოს უდღეური სუვერენიტეტისაგან.

...მკითხველს უკვე გაცნობილი ექნება პრესაში დაბეჭდილი წერილები ამ ავტონომისტთა უსუსურობის, თუ გნებავთ, მოღალატური საქციელისა და ბოროტ ზრახვათა შესახებ. საერთო აღშფოთების ჟამს არ შემძლია ჩემი, როგორც ქართველისა, კერძოდ, სამეგრელოს მკვიდრის, ხმაც არ შევუერთო და არ გამოვთქვა ჩემი გულისწყრომა სამეგრელოს ამ არამკითხველ პატრონების მიმართ.

---

[39] "მაფალუ" - **თადა აშორდიას** სულიერ მემკვიდრეთა (ს.გაგუა, მ.კანკავა...) რამდენიმეკაციანი ჯგუფი, რომელიც ზუგდიდში მოქმედებდა 1918 წლიდან; მათი მიზანი იყო მეგრელების გამიჯვნა სხვა ქართველებისგან (ჯერ ენობრივ-ეთნიკურ-კულტურულად, შემდეგ კი "სახელმწიფოებრივადაც"). XX საუკუნის 20-30-იან წლებში "მაფალუს" გეგმებს "სახელმწიფო დონეზე" აქტიურად ახორციელებდა **ისაკ ჟვანია** - ზუგდიდელი ბოლშევიკი. აშორდიებისვე მსგავსად "მაფალუისტების" საქმიანობა დაგმო სამეგრელოს მოსახლეობამ და ამ კუთხიდან გამოსულმა ინტელიგენციამ (იხ., ქვემოთ); მაფალუისტებისა და ისაკ ჟვაიას კრიტიკისათვის იხ., ზვიად გამსახურდია," მეგრელთა საქმე";
http://svetlcxovelijournal.ge/view.php?id=42

[40] თედო სახოკიამ ეს სტატია "მცოდნეს" ფსევდონიმით დაბეჭდა ხობის რაიონულ გაზეთში (1933, № 6-7). გაზეთ "საქართველოს რესპუბლიკაში" 1992 წლის 12 სექტემბერს დაბეჭდილ ვარიანტს (რომელიც გამოსაცემად მოამზადა შუქია აფიდონიძემ) საფუძვლად უძევს თ.სახოკიას მოხსენება, რომელიც გამოქვეყნდა გაზეთ "კომუნისტში" 1925 წელს (№ 219). ეს მოხსენება ავტორმა წაიკითხა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო თეატრში მისივე თავმჯდომარეობით გამართულ "ტფილისში მცხოვრებ სამეგრელოს მკვიდრთა კრებაზე" 1925 წლის 24 სექტემბერს.

თედო სახოკიას წერილი მოგვყავს 1992 წლის გამოცემის მიხედვით; "საქართველოს რესპუბლიკის" მიხედვით ვიმოწმებთ ბერძნული მითოლოგიის ცნობილი მთარგმნელის, ალექსანდრე მიქაბერიძის შემდეგ ციტატასაც: თედო სახოკიას "სრულის რწმენით და გაბედულებით წარმოთქმული სიტყვის შემდეგ კრების მონაწილეებმა ერთხმად უარყვეს ავტონომისტების მიერ წამოყენებული საკითხი. და **ამრიგად კრებამ სამეგრელო იხსნა სამუდამოდ მოსალოდნელი დაღუპვისაგან**".

ორგორც ქართველი ერის განუყრელ. ორგანიულ ნაწილს, სამეგრელოს, რომელსაც თავისი ღღენი, რაც თავი ახსოვს, დედაქართველთან უცხოვრია საერთო ცხოვრებითა, მათთან ერთად ერთ უღელში შებმულს უწევია ცხოვრების ჰაპანი. მათთან ერთად შეუქმნია საერთო კულტურა, ახლა, ამდენ საუკუნეთა შემდეგ, ვილაც გარეწარი გამოდის და ურჩევს - შენს ღვიძლს დედას გულიდან უნდა მოსწყდეო?!.

როგორ, "საქართველოს სუვერენიტეტი" ჩაგრავს სამეგრელოსა, რომელსაც მთელი საქართველო თვალის ჩინსავით ულოლიავებს? ნუთუ მეოცე საუკუნეში ვინმემ უნდა თქვას: მეგრული სხვა არის და ქართული კიდევ სხვაო?! სხვა არის ის მეგრული, რომელშიაც თითქმის ასი პროცენტი ქართული ძირის სიტყვებია? ის მეგრული, რომელიც წარმოადგენს აწინდელის ქართულის შევსებას?! მეგრულს ოჯახში, შინაურობაში, ხმარობს ხალხი, მაგრამ მეგრული. როგორც დამახასიათებელი ეროვნებისა, არ არსებულა, ყოველსავე შემთხვევაში ქრისტეს აქეთ. საუკეთესო მცოდნენი ქართულის ენისა სამეგრელოს მოუცია ქართული კულტურისათვის. მარტო სახელოვანი მქადაგებელი ანტონ ჭყონდიდელი და საქართველოს ისტორიკოსი და ქართული გრამატიკის შემდგენელი თ.ჟორდანია ქმარა, რომ სხვათა მთელი გუნდი არ ვახსენოთ.

ყოველივე "მეგრელ ავტონომისტთაც" მშვენივრად იციან. იციან და მაინც ვითომდა "სამეგრელოს პროლეტარიატის" ქომაგთა როლსა კისრულობენ და გაიძახიან და ვითომ ვილაცეები უნდა დაარწმუნონ - სამეგრელოს ხალხი ცალკე ეროვნებას შეადგენს.

გვეთაკილება კიდეც ქამათი ამ საანბანო ჭეშმარიტებაზე... მხოლოდ გვინდა, სამზეოზე გამოვიტანოთ ნამდვილი მიზეზი ამისა - ეს უდავო ჭეშმარიტება სადავოდ რად გახდა, უხრიკავი სახრიკავად რამ აქცია?

ყველას მოგეხსენებათ, რომ **მეგრული ენის საკითხი რუსების შემოსვლამდე არ არსებობდა.** ეს საკითხი გაჩნდა მას აქეთ, რაც რუსებმა საქართველოში ფეხი მოიკიდეს. როცა საქართველოს სხვადასხვა სამთავროები გაუქმდა და ჩვენი სამშობლოს სხვადასხვა ნაწილები გაერთიანდა, რუსის მთავრობამ იგრძნო ამ გაერთიანების საშიშროება და გადაწყდა ხელოვნურად შეექმნა დაქუცმაცება ჩვენის ქვეყნისა. 1870-იან წლებში იერიში მიტანილ იქნა სამეგრელოს სკოლებზე. აქ სამინისტრო სკოლებიდან ქართული ენა გამოდევნილ იყო, როგორც არადედაენა და პირდაპირ რუსულის საშუალებით ასწავლიდნენ საგნებს. ასე იყო საქმე "სამოქალაქო" და "ნორმალურ" სკოლებში. ამ სკოლებში მყოფი შეგირდები ქართულის, ანუ, როგორც ისინი ამბობდნენ და დღესაც ამბობენ, "ჩქინობურას" ე.ი. (ჩვენებურას) წერა-კითხვას კონტრაბანდით, შინაურულად, მალვით თუღა სწავლობდნენ.

ასე მიდიოდა **სამეგრელოს გარუსების** საქმე 1890 წლამდე. ამ ხნიდან იწყება უფრო "დასაბუთებით" უარყოფა ქართული ენისა, როგორც

სამშობლო ენისა. რომლის საშვალებით უნდა ჰომ: არ ი, ე ხა: ე ი. ც ი ალური პედაგოგიის მოთხოვნილებებია, სწავლა-აღზრდა სამეგრელოს მოზარდი თაობისა. ამ ხნიდან სცენაზე გამოდის კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი იანოვსკი (ტომით პოლონელი)[41] და მისი მარჯვენა ხელი ლევიცკი (ისიც პოლონელი). ლევიცკიმ ჯერ შემოიღო ეგრეთ წოდებული "მუნჯური" მეთოდი სკოლებში, რომლის მიზანი იყო რუსული ენის შესწავლა ჯერ უშუალოდ, დედაენის დაუხმარებლად და მერე სრულიად განდევნა ქართული ენისა საქართველოს სკოლებიდან. ლევიცკის "მუნჯურ" მეთოდს ხმალამოღებული დაუხვდა ჩვენი ნეტარხსენებული პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი და აღმოსავლეთ საქართველოში გასავალი არა ჰქონდა.

სულ სხვანაირად მიდიოდა საქმე იმერეთში, სადაც ლევიცკი სკოლების საგუბერნიო ინსპექტორად იყო. განსაკუთრებით იერიში მიიტანეს სამეგრელოს სკოლებზე. აქ ხელზე დაიხვიეს მეგრულის არსებობა, რომელიც, ერთი შეხედვით, თითქოს სხვა, განსაკუთრებული ენა არისო. რა თქმა უნდა, ლევიცკებისათვის ხელსაყრელი არ იყო აღიარება იმისა, რომ ეს სხვაობა მხოლოდ გარეგნული იყო და რომ არსებითად ქართულ ენას, როგორც ლიტერატურულს და სამშობლო ენას. უნდა დაეჭირა ადგილი სამეგრელოს სკოლებში.

ლევიცკიმ ხონის სემინარიის მასწავლებელ პეტროვს მეგრელთათვის ცალკე ანბანიც შეადგენინა, რა თქმა უნდა, რუსული ასოებით და იმავე სემინარიის მუშაკის და შემდეგ ში "ცნობილი" თადა აშორდიას საშვალებით მეგრული ხალხური ზღაპრები თუ ლექსებიც ჩაწერინა; ეს სახელმძღვანელო უნდა გამხდარიყო სამეგრელოს სკოლებში. თ. აშორდიას კარგი ადგილი მისცეს, მატერიალურად უზრუნველყვეს, თან დაავალეს, ზუგდიდის მაზრაში ქართული ენა, თუკი სადმე არსებობდა ასეთი, სკოლებიდან გამოედევნა და ხელი შეეწყო რუსული ენის განმტკიცებისათვის.

აშორდიას თავის მხრივ აგენტებიც გაუჩნდნენ და გააჩაღა საქმე: სამეგრელოს სკოლა გადაიქცა ბავშვების დაჩლუნგებისა და გადაგვარების ერთგვარ ქარხნად. ერთი თოფის დაცლით მთავრობამ ორი კურდღლის მოკვლა მოახერხა: სამეგრელოს სამინისტრო სკოლებიდან ქართული გამოდევნა და გარუსების გზაზე შეაყენა სამეგრელოს მკვიდრნი.

სამშობლო ენას, ქართულ ენას თუ კიდევ სული ედგა სამეგრელოში, ისევ სამრევლო სკოლებში. მიზეზი ამისა ის იყო, რომ ღვთისმსახურების ენა ეკლესიებში ქართული იყო და, რაკი სკოლები მრევლში, ეკლესიებთან იყო გახსნილი, ენაც ქართული უნდა ყოფილიყო სახმარად ასეთ სკოლებში. გაიმართა ჯერ ყრუ ბრძოლა სამინისტრო უწყებასა და ადგი-

[41] რედაქტორის შენიშვნა: პარალელის გავლება შეიძლება 100 წლის წინანდელი ლევიცკისა და ჩვენი თანამედროვე ვიხერკევიჩის ქმედებებს შორის.

ლობრივ სასულიერო უწყებას შორის ამ ნიადაგზე, მაგრამ გამარჯვებული ჯერჯერობით სასულიერო უწყება რჩებოდა, მხოლოდ დიდხანს არა.

ლევიცკიმ გადაწყვიტა სხვა მხრივ მოეარნა საქმისათვის. ამავე ამორდიას ახალი მისია, გიორგი მთაწმინდელობა დააკისრა. ამორდიას უნდა "ეთარგმნა" საღმრთო წერილი ქართულიდან მეგრულად. ეს, ლევიცკის აზრით, განდევნიდა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდან ქართულ ენას, მაგრამ მთელი სამეგრელო, როგორც ერთი კაცი, ფეხზე დადგა ასეთი უხამსობისა და არამკითხე ჰირისუფლების წინააღმდეგ და ეს კოლექტიური გულისწყრომა და აღშფოთება სამეგრელოს მკვიდრთა გამოიხატა მაშინდელი გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი გრიგოლის დასაბუთებულ მოხსენებაში, რომელშიაც სამეგრელოს წარმომადგენელი ერისკაცნი,

სხვათა შორის, ნიკო (დიდი) დადიანი მისთვის ჩვეული ოსტატობით ამტკიცებდა მთელს უგვანობას და უსაფუძვლობას ასეთი განზრახვისას. გრიგოლის მოხსენებას საფუძვლად დაედო მოხსენება ეპისკოპოს ბესარიონისა, რომელსაც. როგორც სამეგრელოს მკვიდრს, მოსთხოვეს თავისი აზრი წარმოედგინა მეგრულად საღმრთო წერილის თარგმნის შესახებ. ეპისკოპოს ბესარიონის მიერ შედგენილ კომისიაში, სხვათა შორის, მუშაობდა ჩვენი ისტორიკოსი თ. ჟორდანია, რომელმაც სავსებით დაასაბუთა მთელი უაზრობა და ზედმეტობა ასეთი ცდისა.

ეპისკოპოს გრიგოლის მოხსენებამ ერთხანს შეაჩერა მეგრულად საღმრთო წერილის მთარგმნელნი და, მაშასადამე, სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენაც დარჩა.

მაგრამ, აჰა, საქართველოს საეგზარქოსოს საეპარქიო სკოლათა მეთვალყურედ დაინიშნა დეკანოზი ივ. ვოსტორგოვი. ამჟამად საქართველოს სასულიერო უწყების სწავლა-განათლების საქმეს სათავეში ჩაუდგა ანაფორას ქვეშ ამოფარებული ჯალათი და სულთამხუთავი ჩვენი სულისა, ეს ებრაელთა იროდი ჩვენი ყრმებისა, ეს კარიერისტი და საუკეთესო განმახორციელებელი რუსთა სახელმწიფოს მტარვალური მთავრობის გამარუსებელი და გამანადგურებელი პოლიტიკისა. მაბე ზღარობა, ჯაშუშობა, გამცემლობა. მუხანათობა გაჩნდა მასწავლებელთა შორის...

განსაკუთრებით სამეგრელოსათვის შეიქმნა მძიმე დეკანოზ ვოსტორგოვის ფარფაში. იგი თამამად იძახდა - მეგრელები სხვანი არიან, ქართველებთან საერთო არაფერი აქვთ და ამიტომ ქართული ენა მათს სკოლებში არ უნდა ისწავლებოდეს, მის მაგივრად რუსული, სახელმწიფო ენა, ასწავლეთო. ბოლოს იმდენად გაკადნიერდა ეს ანაფოროსანი პოლიტიკანი, რომ პრესაშიაც გაბედა ამის მტკიცება. ალბათ მკითხველს ახსოვს პროფესორ ნ.მარის პასუხიცა; აკადემიკოსმა ნ.მარმა მიწასთან გაასწორა მეტიჩარა, პოლიტიკანობით დაბრმავებული დეკანოზი, რომელ-

მაც ისეთ სფეროში შეტოპა, სადაც არავითარი კომპეტენცია არ ჰქონდა და გამოაჩინა მარტოოდენ უსუსურობა.

მაგრამ ახლა მეორე მხრიდან მოიტანეს იერიში ქართულ ენაზე. სოხუმის ეპარქიაში მთავრობა რუს ეპისკოპოსებს გვიგ ზავნიდა. ამ ეპისკოპოსებმა და განსაკუთრებით არსენიმ ბრძანება გასცეს, სამურზაყანოში და მთლიანად აფხაზეთშიც წირვა-ლოცვა რუსულად უნდა ყოფილიყო. სოხუმში ჟანდარმერიის დახმარებით სდევნიდა სასულიერო მთავრობა ყველას, ვინც მრევლის გულისნადების გამომჟღავნებას გაბედავდა და მოითხოვდა წირვა-ლოცვის შესრულებას სამშობლო ენაზე ეკლესიებში. ვინ მოსთვლის, რამდენი ოჯახი აატირეს ამ ნიადაგ ზე.

1905 წ. რევოლუციამ ცოტათი შეანელა ჩვენი რუსიფიკატორების გულმოდგინება. რევოლუციის შემდეგ, რეაქციის დაწყებისთანავე, ბნელეთის ძალნი ისევ ამუშავდნენ. 1918 წ. ფოთში მასწავლებელ სტეფანე გაგუას ინიციატივით უკვე თვით მეგრელები გამოვიდნენ ლევიცკი-ვოსტორგოვის მიერ დაწყებული საქმის განმგრძობნი, როგორც მოხალისენი. მაგრამ ყველას ბალღთა ლაღობად მიგვაჩნდა მათი ნაცოდვილი და სერიოზულობაში არ ჩამოგვირთმევია, სანამ 1925 წელს, როცა ყველაზე ნაკლებ მოველოდით ასეთი ავანტიურის გაღვიძებას, ზუგდიდში დაიწყო ავტონომიის ნიადაგის მზადება. მაფალუელთა ჯგუფმა მოსკოვში თხოვნა გაგზავნა: "გვიხსენით საქართველოს სუვერენიტეტისაგან, სამეგრელოს "პროლეტარიატის საცოდაობას ნუღა უყურებთ და უშუალოდ შეუერთეთ რუსეთის პროლეტარიატსო" მკითხველს ნებას ვთხოვ, მეგრული ანდაზით მოვათავო ჩემი მოკლე საუბარი: "მწევარი კურდღელს მისდევს, მაგრამ კურდღელი რაღას მისდევს? (წიარი კურდღელ მეთხოზუნია, მარა კურდღელი მუს მეთხოზუნია?).

ლევიცკი-ვოსტორგოვები ყველამ იცის, რასაც მისდევდნენ, მაგრამ თქვენ, სამეგრელოს "ავტონომისტებო", თქვენ რაღას მისდევთ?!.."

ანალოგიური კითხვით შეგვიძლია მივმართოთ იმ პირებს, ვინც სამეგრელოსა თუ სვანეთის მოსახლეობას დღეს ეკითხებიან:

— **რა ენაზე გინდათ, რომ განათლება მიიღონ თქვენმა შვილებმა?** (მეგრულ-ლაზურ, ქართულ, სვანურ თუ სხვა)? რატომ?

— **რომელ ენაზე ლოცულობთ ეკლესიაში** (მეგრულ-ლაზურ, ქართულ, სვანურ თუ სხვა)?

— **საჭიროდ თვლით თუ არა, რომ პრესა გამოდიოდეს მეგრულ-ლაზურ/სვანურ ენაზე? თუ არა რატომ?** იცით თუ არა, რომ გამოდის ჟურნალ-გაზეთები მეგრულ-ლაზურ/სვანურ ენებზე საქართველოში?[42]

---

[42] კითხვარის კრიტიკისათვის იხ.: **როზეტა გუჯეჯიანი, ბეჟან ხორავა,** ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიიდან ("ერთობილი საქართ-

საქართველოსა და ქართველის ერის **ნამდვილი ენობრივ-ეთნიკური ისტორიით** დაინტერესებულ უცხოელ კოლეგებს კი ვთავაზობთ ცნობილი ქართველი მწერლის **კონსტანტინე გამსახურდიას** ენობრივ კონცეფციას, რომელიც წინ აღუდგა იმპერიის მიერ დამკვიდრებულ ე.წ. ქართველთა ოთხი ენის დივერსიულ თეორიას და ქართული სამწიგნობრო ენის ქმნადობის ძველქართული ტრადიციის გათვალისწინებით (**ქართველებს გვაქვს ერთი დედაენა**) დღეისთვისაც აქტუალური თეორიული პოსტულატი ჩამოაყალიბა:

*"XX საუკუნის მწერლობამ უნდა მოგვცეს ილიას ქართლურის, აკაკის იმერულის, ვაჟას ფშაურის, მეგრულისა და გურული ენობრივი ელემენტების სრული სინთეზი. აი, **ეს იქნება იდეალური ლიტერატურული ქართული** (კ. გამსახურდია, 1929; ათტომეული, 1983, ტ. VII, გვ. 499)...[43] ჩემის აზრით, უნდა ხდებოდეს ენის რეპარაცია ადგილობრივი დიალექტების საშუალებით. უნდა შემოუშვათ ქართულ (საწიგნობრო) ენაში როგორც მეგრულ-სვანური დიალექტების სიტყვები, ისე ფშავ-ხევსურული... ვაჟა-ფშაველამ ამ მხრივ დიდი სამსახური გაუწია ქართულ ენას..." (კ. გამსახურდია, 1922; იხ. ათტომეული, 1983, ტ. VII, გვ. 411); შდრ., აგრეთვე: "მე შემოვუშვი ახალ ქართულში მრავალი გარდასული სიტყვა; სამაგიეროდ ასევე უხვად ვასხურე ჩემს ლექსიკას ხევსურულიდან, იმერულიდან, ქართლ-კახურიდან და მეგრულ-გურულ ენაკავებიდან მოტანილი სიტყვები... მე საჭიროდ დავინახე ქართული ტომების (განსხვავებული) ლექსიკის შეკრების ლოზუნგი გადამესროლა და ეს პირველად ვცადე კიდევაც "დიონისოს იმილში" და ჩემს ნოველების წიგნშიაც..." "...სალიტერატურო ქართულის ზრდა არ შეიძლება მარტოოდენ გარეგან სესხს პარბარიზმებს დაეყრდნოს. აქ უმთავრესია "შინაგანი სესხი",*

...ლოსათვის"), "ქართველური მემკვიდრეობა", XIII, ქუთაისი, 2009, გვ. 79-92).

კითხვარი შედგენილია ი. გიპერტისა და მ. თანდაშვილის პროექტის ...არგლებში: http://www.volkswagenstiftung.de/foerderung/auslandsorientiert/mittelasien-kaukasus/bewilligungen-2005.html; Die sprachliche Situation im gegenwärtigen Georgien; Bewilligung: 02.12.2005 Laufzeit: 3 Jahre.

ამ ტრადიციულ მიდგომასთან სრულ შესაბამისობაშია ამ ცოტა ხნის წინათ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის განცხადება, რომ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში უნდა შევიტანოთ ნარჩევი **მეგრულ-ლაზურ-სვანური დიალექტური ლექსიკაც** (ჯერჯერობით ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რვატომეულში შედის მხოლოდ ქართველთა სხვა კილოების მონაცემები).

ქართულ ენაში ყველაზე სვანურ-ჭანურ და იმერულ დიალექტებიდან ახალი და უბრალო ლექსიკური მასალის ძოხვეჭა... (კ. გამსახურდია. რვატომეული. 1980, ტ. V, გვ. 995-956)[44]

რამდენადაც 1999 წელს საქართველო გახდა ევროსაბჭოს წევრი და ჩვენმა ქვეყანამ აიღო ვალდებულება, ერთი წლის ვადაში მოეხდინა **"რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტია"**, დღეს მაინც აუცილებელია, რომ საერთაშორისო საზოგადოებას მიეწოდოს ქართველურ ენა-კილოთა დეპოლიტიზებული და აკადემიური ისტორია.

ასევე, აუცილებელია, ცივილიზებულმა მსოფლიომ გაიგოს რუსეთის მიერ საქართველოში განხორციელებული **დემოგრაფიული ექსპანსიის** შესახებ; კერძოდ:

XIX საუკუნეში რუსეთმა ე.წ. მუჰაჯირობით ქართველებისგან დაცალა სამხრეთი საქართველო და აფხაზეთი: საქართველოს ამ მხარეებში ჩაასახლა სომხები, რუსები... 1992-

---

[44] ქართველური ენობრივი სამყაროს შესახებ კ. გამსახურდიას შეხედულებებზე როცა ვსაუბრობთ, აუცილებელი ჩანს იმის გათვალისწინებაც, თუ როდის და საქართველოსათვის როგორ ვითარებაში იწერებოდა ის წერილები (ან კეთდებოდა მოხსენებები), რომლებშიც მწერალი ჩვეული პროფესიონალიზმით მსჯელობს სალიტერატურო ენასა და დიალექტებზე. ეს არის გასული საუკუნის 30-50-იანი წლები, როცა: სრული დატვირთვით მოქმედებდა რუსული ბოლშევიკურ-კომუნისტური რეჟიმის ყველა მანქანა; უკვე სისხლში იყო ჩახშობილი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი აჯანყება; ინგრეოდა ქართული (/ქართველური) ქრისტიანული ეკლესია-მონასტრები, "განკულაკებისა" და "ხალხის მტრების" ცრუ მოტივ-სახელით ხერეტდნენ ან ციმბირში ასახლებდნენ უბრალო მოსახლეობასა და ინტელიგენციას... სამაგიეროდ, საქართველოს "მთავრობას" უკვე მიღებული ჰქონდა 1929 წლის დადგენილება, რომლის ძალითაც სამეგრელოში სახელმწიფო დაწესებულებაში (სკოლა, სასამართლო, პრესა...) საქმის წარმოება "მეგრულ ენაზე" უნდა შესრულებულიყო; 30-ათასიანი ტირაჟით დაიბეჭდა ბოლშევიკ-აქტივისტის ი. ჟვანიას წიგნი, "მეგრული სიტყვებით" დაწერილი; "მეგრულ ენაზე" იბეჭდებოდა ჟურნალ-გაზეთები; იმავე პერიოდში ქართველოლოგიაში უკვე დამკვიდრებული იყო ტერმინი "ქართველური ენები", რაც ითვალისწინებდა ერთიანი ქართული ენობრივი სივრცის დაშლას სამ-ოთხ ნაწილად. კ. გამსახურდიასთვის, როგორც ეს ჩანს მისი შემოქმედებიდან, ამგვარი დაყოფა ქართველური ენობრივი სამყაროსი მიუღებელი უნდა ყოფილიყო როგორც მოქალაქის, მწერლისა და ენათმეცნიერების საკითხებში საკმაოდ ღრმად ჩახედული პიროვნებისათვის. ყოველ შემთხვევაში, მწერალი არც მხატვრულ ნაწარმოებებში, არც კრიტიკულ წერილებში "ქართველურ ენებად" დასახულ ერთეულებს ენებად არ მოიხსენიებდა. მისთვის ქართველური (=ქართული) ენობრივი სამყარო ერთი მთლიანი იყო, დაუნაწევრებელი.

2008 წლების რუსეთ-საქართველოს ომით მეზობელმა იმპერიამ განახორციელა ქართველთა და ანტირუსულად განწყობილ აფხაზთა გენოციდი საქართველოს აფხაზეთში. რუსეთი ახლა ცდილობს ისტორიული საქართველოს ამ ნაწილში შექმნას სატელიტი "სახელმწიფო", სადაც აფხაზეთიდან გამოდევნილი ძირითადი მოსახლეობის ქართველების ნაცვლად იცხოვრებენ პრორუსულად განწყობილი აფხაზები, მიგრანტი სომხები, ახალჩამოსახლებული რუსები...

XX-XXI საუკუნეებში რუსეთის ხელისუფლებამ შეძლო შიდა ქართლში - ცხინვალ-ჯავის რაიონებში ოსეთიდან (ჩრდილო კავკასიიდან) ჩამოესახლებინა თავისი მხარდამჭერი ოსები, რომელთაც ჯერ არალეგიტიმურად და ულოგიკოდ შეუქმნა ე.წ. "სამხრეთ ოსეთის ავტონომია"; ახლა კი ცდილობს ამ ხელოვნურ წარმონაქმნზე დაამყნოს რუსულენოვანი "სახელმწიფო" საკითხის ისტორიისათვის აქ მოკლედ ვიტყვით: საბჭოთა პერიოდშიც და ამჟამადაც ჩრდილო ოსეთის ავტონომიად წოდებულ ნომინალურ ავტონომიაშიც - რეალურ ოსეთშიც - კრემლი ფაქტობრივად კლავს ოსურ ენასა და კულტურას; მაგ., ოსეთში არ არსებობს ოსურენოვანი საშუალო თუ უმაღლესი განათლების შესაძლებლობა და ოსური კულტურის აღორძინება-განვითარების პერსპექტივა; ოსეთშიც აქტიურად მიმდინარეობს გარუსების პოლიტიკა. პარალელურად, ბესლანის ტრაგედიამ აჩვენა, რომ, ჩეჩენთა და ინგუშთა კვალად, კრემლი ახორციელებს ოსთა გენოციდსაც[45].

[45] რუსეთის მიერ საქართველოს დემოგრაფიული სიმძლავრეების მართვის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვისათვის იხ. ტ. ფუტკარაძე, საქართველოს გეოპოლიტიკური სტრატეგიის რამდენიმე ასპექტი (ქართველოლოგიის პოლიტიზების საკითხისათვის, საქართველოში არსებული კონფლიქტები და მშვიდობის პერსპექტივები; საქართველოს საპატრიარქოსა და კონრად ადენაუერის ფონდის მიერ ქართულად და ინგლისურად გამოქვეყნებული კრებული), თბ., 2009, გვ. 221-233.

ნაწილი I
ქართველური ენობრივი სამყარო

1.1. ენისა და დიალექტის საკვალიფიკაციო კრიტერიუმების საკითხი და ქართველური ენობრივი სამყაროს მოკლე ისტორია

1.1.1. ენისა და კილოს გამიჯვნის საკითხი

ტერმინები: ეთნოსი, ერი, ეროვნება; ეროვნული ენა, დედაენა, დიალექტი... პოლისემანტურია, ამიტომ გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად, წინასწარვე განვმარტავთ ქვემოთ გამოყენებულ ძირითად ტერმინებს[46]

თანამედროვე მსოფლიოში **ტერმინი ეროვნება** (natioality) ორგვარად გაიაზრება:

ეროვნება - ერად ჩამოყალიბებული ცივილიზებული ეთნოსი; შდრ.,

ტომი ერთი ენის, კულტურისა და წეს-ჩვეულებების მქონე განვითარებადი ეთნოსი;

ეროვნება ერთი სახელმწიფოს მოქალაქეთა ერთობლიობა (/დემოსი).

ეროვნების ცნების ორგვარი გააზრების შესაბამისად, ორგვარად განიმარტება **ეროვნული ენაც** (national language); კერძოდ:

I. ტრადიციულად, ტერმინები: **ეროვნული ენა (=ეთნიკური ენა)** და **დედაენა პარალელურად გამოიყენება;** შდრ.: ჰუმბოლდტის აზრით, **დედაენა არის ერის სასიცოცხლო ენერგია.** ილიას, ვაჟას, იაკობისა და სხვა დიდ მოაზროვნეთა მსგავსად, ენის როლს ანალოგიურად აფასებდა **არნ. ჩიქობავაც: "ენა ერის მთავარი ნიშანია"**[47]; შდრ., არნ ჩიქობავა, 1952, გვ. 113-118: "ყველა **ეროვნული ენა** იმავე დროს სალიტერატურო ენაც არის" ქართველი ერისა და ქართული ენის მიმართება მკაფიოდ ჩამოაყალიბა ცნობილმა ენათმეცნიერმა გურამ რამიშვილმა (2000,

[46] ვრცლად იხ.: ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, ნაწილი I, ქრისტიანობამდელი ეპოქა, ქუთაისი, 2005.

[47] ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, VI, თბ., 1984, გვ. 37.

გვ. 6-7): **"ქართული ენა, როგორც ქართველთა დედაენა, ქართველთა ეროვნულობის საფუძველია"**. ამგვარი მიდგომის მიხედვით, საქართველოში **ქართველისთვის** (კახელისთვის, სვანისთვის, მეგრელისთვის, აჭარელისთვის, მესხისთვის, იმერელისთვის...) სახელმწიფო ენა და ეროვნული ენა (ეთნიკური ენა. დედაენა) არის ქართული; შდრ.: საქართველოს მოქალაქე ეთნიკური სომეხის სახელმწიფო ენა არის ქართული, ხოლო ეროვნული/ეთნიკური ენა ანუ დედაენა არის სომხური.

II. თანამედროვე კვლევათა ერთ ნაწილში თუ ნორმატიულ დოკუმენტებში, მაგ., "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" მიხედვით, ტერმინი "ეროვნული ენა" (national language) გამოიყენება ოფიციალური ენისა და სახელმწიფო ენის სინონიმებად (იხ., მაგ., 69-ე განმარტება); ხოლო ტერმინები: **ღვიძლი ენა, დედაენა** (own language-მე-3 განმარტ.; native language; 66-ე განმარტ.) არის ბავშვობაში მშობლებისგან შესწავლილი ენა (**=ეთნიკური ენა**).

წარმოდგენილ ტერმინთა ამგვარად გააზრების შემთხვევაში, საქართველოს მოქალაქე ქართველისთვის სახელმწიფო ენა (ანუ ეროვნული ენა) და ეთნიკური ენა (დედაენა) არის ქართული. შდრ.. საქართველოს მოქალაქე ეთნიკური სომეხისთვის ეროვნული (/სახელმწიფო) ენა იქნება ქართული, ხოლო ეთნიკური ენა (ანუ დედაენა) - სომხური.

ქართულენოვან სამეცნიერო ველში უფრო პოპულარულია პირველი მიდგომა, მაგ., შდრ., ბ. ჯორბენაძის პოზიცია (1989, გვ.170): ***ენა ეროვნული თვითშეგნების უპირველესი გამოვლინებაა;*** *სავსებით კანონზომიერია ერის უპირველეს ნიშნად ენის მიჩნევა, რადგან ნებისმიერი ერის ერთიანობა, კონსოლიდაცია ძირითადად სწორედ ერთიანი ენის მქონებლობით განისაზღვრება.*

შდრ.. ამავე ავტორის აზრით (1989, გვ. 16): *"**დიალექტი არის საერთო ეროვნული ენის ნაირსახეობა და არა დამოუკიდებელი სისტემა.** ხაზგასასმელია: ეროვნული და არა სალიტერატურო ენის ნაირსახეობა, რადგან სალიტერატურო ენა თავად არის ეროვნული ენის ნაირსახეობა. უკეთ: საკუთრივ ამ ნაირსახეობათა ერთობლიობა წარმოადგენს **ეროვნულ ენას**. ამიტომაც დიალექტი სწორედ ამ ერთიანი ეროვნული ენის პოზიციიდან უნდა იქნეს შესწავლილი"*

ორივე მიდგომის მიხედვით, **დედაენა** და **ეთნოსი** ურთიერთგანმსაზღვრელი ცნებებია: არაცივილიზებული **ეთნოსის (ტომის)** დედაენა უმწერლობო ენაა[48]; **ცივილიზებული** (მრავალსაუკუნოვანი სამწიგნობრო და სახელმწიფოებრივი ტრადიციის მქონე) **ეთნოსი ერია, რომლის დედაენა ეროვნული ენაა.**

შდრ.: **ეთნიკურ ჯგუფად** განიხილება ეთნოსის/ეროვნების ნაწილი, რომელიც ამ ეთნოსის განსახლების ძირითადი არეალის (სახელმწიფოს) გარეთ, სხვა ეთნოსის/ეროვნების მიერ შექმნილ სახელმწიფოში ცხოვრობს[49], შესაბამისად, მისი ეროვნული ენა (დედაენა) შეიძლება არ იყოს სახელმწიფო ენა. ქართველი ერისა და მისი დედაენის მიმართების შესახებ ძველი ქართველი მემატიანეებისა თუ ცნობილი ქართველი მოღვაწეების ხედვა თანამედროვე ტერმინოლოგიით ასე ჩამოყალიბდება:

ქართული ენა არის ქართველთა (მეგრელთა, სვანთა, მესხთა, იმერელთა, კახელთა...) **დედაენა ანუ ეთნიკური ენა.** ამ ენის სტანდარტული ვარიანტი ქართული სამწიგნობრო ენა ქართველთა მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოსა და კულტურის ენაა - ეროვნული ენაა. ქართველთა ყველა სხვა არასტანდარტული (საშინაო) მეტყველება არის დედაენის მეორეული ლოკალური სახესხვაობები (ენაკავები, თემური კილოები, დიალექტები...).

ტრადიციული ქართული ხედვის იგნორირებით და სამეცნიერო არგუმენტაციის გარეშე, ზოგი დღესაც თვლის, რომ არსებობს რამდენიმე ქართველური ენა: დამწერლობის მქონე ერთი ენა (ქართული) და დამწერლობის არმქონე სამი (თუ ორი) ენა (მეგრული, ლაზური, სვანური)[50]

შდრ., ი.კორიაკოვის აზრით, სვანებს ორი ეთნიკური ენა აქვთ (ზემო და ქვემო სვანური); სხვა ავტორთა აზრით, სვანური სვანთა

---

[48] შდრ. იუნესკოს კვალიფიკაცია: http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=28301&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html:
ეთნოსის უმწერლობო ენა - იდიომი, რომელიც არ არის სტანდარტული (ნორმალიზებული) და არ გამოიყენება ოფიციალურ ენად პროფესიული შემოქმედების პროცესსა თუ საქმისწარმოებაში (ეს ეთნოსი ამ მიზნით მოიხმარს სხვა საზოგადოების მიერ შექმნილ სამწიგნობრო ენას).

[49] მაგ., **ქართველები თურქეთში.**

[50] იხ., მაგ., ქართული ენა (ენციკლოპედია), თბ., 2008; რუსი მოხელეების მიერ პოლიტიზებული ეს თვალსაზრისი დღეს აქტიურად ვრცელდება ინტერნეტით.

უმწერლობო დედაენაა, ხოლო ქართული ეროვნული ენა (მ. ჭურდიანი); ზოგს კი, სულაც, სვანური **ტომობრივ ენად** მიაჩნია.

ამგვარი მცდარი მიდგომით ეთნიკურ ქართველთა ერთ ნაწილი (სვანები, მეგრელები...) წერილობითი კულტურის არმქონე ეთნიკურ არაქართველებად ცხდადება.

ენის ლინგვისტური განმარტების მიხედვით (**"ენა არის ბგერით ნიშანთა სისტემა") შეუძლებელია იდიომისთვის ენის თუ კილოს სტატუსის მინიჭება.** ენის ფუნქციებიც[51] არაფრით განსხვავდება კილოს ფუნქციებისგან[52].

ქვემოთ, მსჯელობის პროცესში ჩვენ ვეყრდნობით დიალექტის შემდეგ განმარტებას:

დიალექტი - ეროვნული (ეთნოსის) ენის სახესხვაობაა; ერთი ენის დიალექტებს შორის გაგებინება შეიძლება იყოს და შეიძლება არ იყოს[53]

შდრ., მიჩნეულია, რომ დიალექტი ერთ-ერთი შუალედური დონეა ენასა და თქმას შორის; იხ., მაგ., სქემა: **ენა - კილოური ჯგუფი (метаязык/наречие) - დიალექტი (კილო) - კილოკავი - თქმა - იდიოლექტი**[54].

---

[51] სამყაროს "ხედვა-აღქმა", აზრის ფორმირება და გამოხატვა, კომუნიკაცია, ინფორმაციის გადაცემა, აზრის გაცვლა-გამოცვლა, ინფორმაციის შენახვა...

[52] შდრ., მაგ "ადამიანის ენა შეიძლება დახასიათდეს როგორც პირობით ბგერით ნიშანთა სისტემა, რომელიც გამოიყენება ადამიანთა საზოგადოებაში აზრის გამოხატვისა და კომუნიკაციის, ინფორმაციისა და აზრთა გაცვლა-გამოცვლის საშუალებად (თ. გამყრელიძე... 2003, გვ. 23-26)

[53] შდრ.: http://bse.sci-lib.com/article027018.html: **Диалект** (от греч. diálektos — разговор, говор, наречие), **разновидность данного языка, употребляемая в качестве средства общения с лицами, связанными тесной территориальной, социальной или профессиональной общностью. Территориальный Диалект всегда представляет собой часть целого другого Диалект данного языка, часть самого этого языка, поэтому он всегда противопоставлен другому Диалект или другим Диалект Мелкие Диалект объединяются в более крупные. Самые большие могут называться наречиями, меньшие — говорами. Территориальные Диалект обладают различиями в звуковом строе, грамматике, словообразовании, лексике. Эти различия могут быть небольшими, так что говорящие на разных Диалект данного языка могут понимать друг друга (например, Диалект славянских языков); Диалект других языков могут так сильно отличаться друг от друга, что общение между говорящими затруднено или невозможно (например, Диалект немецкого или китайского языков);**

[54] სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვისათვის იხ.: ტ. ფუტკარაძე, 2005; თ.გვანცელაძე, 2006; შდრ.: ინტერნეტში განთავსებული მასალის ერთი ნაწილი:

ქართულ თუ უცხოურ ლიტერატურაში არაერთხელ აღნიშნულა, რომ რთულია ენის, მეტყველების, კილოს, კილოკავის, თქმის კვალიფიკაციაც და მონათესავე ენობრივ ერთეულთა (იდიომთა) კლასიფიკაციაც[55]; შდრ.: ზოგჯერ დიალექტთა დაჯგუფება გეოგრაფიას ეფუძნება, ზოგჯერ სტრუქტურულ მახასიათებლებს (მოცემული დიალექტის ლექსიკას, ფონოლოგიას, მორფოლოგიას, სინტაქსს).

სპეციალისტები ხშირად ვერ თანხმდებიან, კლასიფიკაციისას რომელ კრიტერიუმს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა (მსჯელობისათვის იხ., ტ. ფუტკარაძე, 2005, გვ. 64-68) [56]. რთული და პრინციპულია **უმწიგნობრო ენისა და კილოს** (ზეპირი

---

http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%8F%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%BC: термину диалект присвоен таксономический статус на шкале с четырьмя уровнями близости:

язык — наречие — диалект — говор. ***Язык или диалект*****: Диале́кт (греч. διάλεκτος — «наречие» от греч. διαλέγομαι «говорить, изъясняться») — разновидность языка, которая употребляется в качестве средства общения лицами, связанными между собой одной территорией. Диалект является полноценной системой речевого общения (устной или знаковой, но не обязательно письменной) со своими собственными словарём и грамматикой. Не существует единого понимания и соответственно единых критериев для разграничения языка и диалекта, поэтому говоря, что данный идиом является языком или диалектом, необходимо оговаривать что имеется в виду под тем или иным термином... Идиом может считаться диалектом, например, в случае, если: (1) он не является стандартизованным литературным языком; (2) его носители не имеют собственного государства или автономного образования; (3) он не является престижной формой общения...**

[55] მსჯელობისათვის იხ.: თ გვანცელაძე, 2006;

[56] მაგ., ბოშური კილოების კლასიფიკაციისათვის იხ.:

http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/12_dialect_intro.shtml: One must first select the criteria on which a classification is to be based. Sometimes dialect classification is based strictly on geography, sometimes it is based strictly on the structural features – lexicon, phonology, morphology – of the dialects. In the latter case, it is necessary to select those features that are of global relevance and that can be used as a reference grid to compare the different dialects and to determine the relationships among them. Scholars often disagree on which features should be given greater attention as a basis for a classification. As a result, is not unusual to find different classification models. There is also an objective difficulty: Some dialects may share 'typical' features with two distinct dialect branches. Such transitional dialects are part of any linguistic landscape. It is therefore almost impossible to postulate clear-cut divisions between dialect groups or 'branches'...

მეტყველების) გამიჯვნა; შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას: **არ არსებობს** მოცემული სამწიგნობრო ენის მონათესავე უმწერლობო ენისა და კილოს გასამიჯნი **მყარი ლინგვისტური კრიტერიუმი**[57]; შდრ.:

გ.ე.შმიდტის, უ.ამონის, ა.ბახის, თ.ლევანდოვსკის, პ.ვიზინგერის, ბ.სოვინსკის, ა.ლინკეს და სხვათა აზრით, **ენას ახასიათებს:** განფენის ხარისხის მრავალფეროვნება (პრესტიჟულობა) - გამოყენების მაღალი ხარისხი, კოდიფიცირებული დამწერლობა, სტანდარტულობა, სამწერლობო სტატუსი, გარკვეულწილად ხელოვნურობა; **დიალექტს კი** - გამოყენების დაბალი ხარისხი, არასტანდარტულობა, ზეპირი კომუნიკაციის საშუალება, ბუნებრიობა.

შდრ.: პ.ფინკეს, ბ.ჯორბენაძის, გ.ნებიერიძისა და სხვათა აზრით, დიალექტების მფლობელთა შორის გაგებინება უნდა იყოს; ვ.ჟირმუნსკის, ე.კოსერიუს, ი.ქლოუპეკის, ჯ.ჰერგენის და მრავალ სხვათა მტკიცებით კი **დიალექტებს შორის გაგებინება არაარსებითია.** ზოგი მიიჩნევს, რომ მონათესავე ენობრივ ერთეულებს შორის თუკი არის ბგერათშესატყვისობა, მაშასადამე, ისინი ენებად უნდა კვალიფიცირდეს (მ.ქურდიანი)[58].

გ.ბელმანის, ვ.კონიგის და სხვათა აზრით, დიალექტსა და ენას შორის ზღვარი ძნელი გასავლებია; დიალექტიდან ენაში გადასვლა თავისუფლად ხდება...

ჰ.ჰარმანი, პ.აუერი და სხვ. თვლიან, რომ ენობრივი ერთეულის სტატუსი მისმა მფლობელმა საზოგადოებამ უნდა განსაზღვროს. ენისა და დიალექტის სტატუსის **განსაზღვრა თავად მოცემული ენობრივი კოლექტივის მიერ** ადეკვატურ შედეგებს მო-

---

[57] ტ. ფუტკარაძე. 2005. გვ. 64-70. ხელოვნური და პრობლემის კვლევისათვის თითქმის არაფრის მომცემია ენობრივი ერთეულების ენებად თუ დიალექტებად კვალიფიცირება, ერთი მხრივ, სოციოლინგვისტური, მეორე მხრივ კი, "საკუთრივ" ლინგვისტური კრიტერიუმების მიხედვით.

[58] **ბგერათშესატყვისობის** არსებობა-არარსებობის მიხედვით მსოფლიოში არსებული არც ერთი ენა თუ დიალექტი არ არის კვალიფიცირებული; გარდა ამისა, მრავალ მონათესავე ენას შორის ბგერათშესატყვისობა არ გვაქვს და პირიქით: კანონზომიერი და რეგულარული ბგერათშესატყვისობები გვაქვს დიალექტებად მიჩნეულ ენობრივ ერთეულებს შორის (გერმანულში, ჩინურში, იაპონურში...), მეტიც. მაგ., ჩრდილოკავკასიურ ენებში ბგერათშესატყვისობები დადასტურებულია თქმებშიც კი.

გვცემს ახალშექმნილი მწიგნობრობის მქონე ან წერილობითი კულტურის არმქონე ენობრივი ერთეულის შემთხვევაში (წერილობითი კულტურის არმქონე ხალხის თვითაღქმა ხდება გაგებინების მიხედვით განსაზღვრული უმწერლობო ენის ფარგლებში (შდრ., ჩრდილოკავკასიური ენები) [59]

ენისა და კილოს გასამიჯნად მოსახერხებელი ჩანს: **პრესტიჟულობა-სტანდარტულობა,** ე.წ. "**სისტემურობა**" და მოცემული საზოგადოების **ენობრივ-ეთნიკური თვითაღქმა;** თუმცა პირველის მიხედვით უფრო შეიძლება სამწიგნობრო ენისა და დიალექტის დახასიათება, მაგრამ, ჩვენი აზრით, შეუძლებელია უმწერლობო ენისა და დიალექტის გამიჯვნა. "**ენობრივი სისტემის**" მიხედვით მსჯელობაც მეტად ფარდობითია, ვინაიდან, მაგალითად, ფონემატური, მორფოლოგიურ-სინტაქსური და ლექსიკურ-სემანტიკური სტრუქტურების მიხედვით რუსული, ბელორუსული, უკრაინული, პოლონური ენები ერთმანეთთან მიმართებით უფრო ახლომდგომი ვარიანტებია, ვიდრე, მაგალითად, გერმანული ენის დიალექტები (ქართველური იდიომების სისტემური ანალიზი იხ. ქვემოთ).

ჩვენი აზრით, ენისა და კილოს მიმართების პრობლემა უფრო წყდება **ცივილიზებული საზოგადოების ენობრივ-ეთნიკური თვითაღქმისა** (თვითიდენტიფიკაციის) და სამწიგნობრო ტრადიციის გათვალისწინებით[60].

---

[59] ამ მეთოდს გადაულახავი პრობლემები შეექმნება ხანგრძლივი წერილობითი კულტურის მქონე საზოგადოების გამოკითხვისას, რადგანაც საზოგადოების განათლებული ფენისთვის თუ გასაგები და მშობლიური იქნება არქაული ენა და კულტურა, საზოგადოების გაუნათლებელი ფენისთვის ის უცხო აღმოჩნდება: მაგ., სალიტერატურო იაპონურის ან სინჰალურის არმცოდნე გლეხისთვის თუ თავისი მშობლიური დიალექტი აღიქმება დედაენად, იგი მისდაუნებურად ემიჯნება საკუთარ უძველეს კულტურას: განათლების სიმწირის (ეროვნული კულტურისა და სამწიგნობრო ენის ვერფლობის) პირობებში ადამიანთა ჯგუფმა დედაენად შეიძლება ჩათვალოს მშობლიური კილო.

[60] მსჯელობისათვის იხ., ტ. ფუტკარაძე, 2005, გვ. 42-70.

1.1.2. ქართველურ ენა-კილოთა ისტორიის რამდენიმე ასპექტი

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგადაა დამუშავებული არსებულ ენათა მონაცემების შეპირისპირებით **წინარე ენების** კონსტრუირების მეთოდები; კერძოდ, შინაგანი რეკონსტრუქციით, შედარებითი რეკონსტრუქციითა და ლექსიკურ-სემანტიკური რეკონსტრუქციის საფუძველზე აღდგება მონათესავე ენობრივ ერთეულთა ამოსავალი ენობრივი მოდელი.

ქართველური ენობრივი სამყაროს თითქმის ყველა მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ქართველურ ენა-კილოთა ამოსავალ **საერთოქართველურ მოდელს ძირითადად მიჰყვება ქართული სამწიგნობრო ენა**. სპეციალისტთა დიდი ნაწილი საერთოქართველურში ძირითადად იმავე თანხმოვნებს აღადგენს, რაც გვაქვს არქაულ სამწიგნობრო ქართულში:

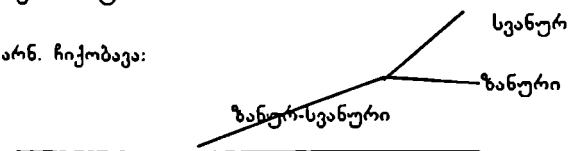
ხშულები: ბ, ფ, პ; დ, თ, ტ; ძ, ც, წ; ჯ, ჩ, ჭ; გ, ქ, კ; ჳ, ყ.

ნაპრალოვნები: ზ, ს; ჟ, შ; ღ, ხ; ჰ.

სონორები: მ, ნ, რ, ლ.

ქართველური ფუძეენის მორფოლოგიური, სინტაქსური და სემანტიკური სტრუქტურებიც არსებითად არქაული სამწიგნობრო ქართული ენის მსგავსია (ვრცლად იხ. ქვემოთ).

სპეციალისტთა შორის კამათის საგანია ქართველურ დიალექტთა დივერგენციის სქემა. ჩვენი აზრით, უფრო არგუმენტირებული შეხედულება ჩამოყალიბებულია **აკად. არნ. ჩიქობავას** მიერ; მისი აზრით, თვისობრივად არაარსებითი ცვლილებებით საერთოქართველურისგან ერთდროულად გადაიხარა ზანურ-სვანური დიალექტური ჯგუფი, რომელიც შემდეგ დაიშალა ზანურ და სვანურ ენობრივ ერთეულებად. სქემატურად ეს აზრი ასე შეიძლება გამოხატოს:

თანამედროვე სამეცნიერო კვლევების მიხედვით ნათელია, რომ საერთოქართველური ენის მეოცვიდრეა ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის (საეკლესიო) ენა, რომლის უშუალო გაგრძელებაა **თანამედროვე სამწიგნობრო ქართული ენა**; **არქაული ქართულის** მეტ-ნაკლებად შეცვლილ განშტოებებს კი წარმოადგენს ქართველური დიალექტური ჯგუფები: ცენტრალური, სვანური, ზანური, მესხური, ფხოური, რაჭული, ჰერული.

საერთოქართველური ენის ქრონოლოგიასთან დაკავშირებითაც სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა: მეცნიერთა ერთი ნაწილი საერთოქართველური ენის არსებობის დროდ ძვ. წ. II-I ათასწლეულებს ასახელებს (არნ.ჩიქობავა, კ.ბერგსლანდი, ჰ. ფოგტი...), მეორე ნაწილი კი საერთოქართველური ენის ფუნქციონირებას შესაძლებლად მიიჩნევს ძვ. წ. V-IV ათასწლეულებში (თ.გამყრელიძე, ვ.ივანოვი, თ.მიქელაძე...). ჩვენი აზრით, უფრო დამაჯერებლად გამოიყურება პირველი მოსაზრება; სავარაუდოდ, ქართველური მოდგმის მიერ კოლხურ-ყობანური კულტურის[61] შექმნის დროს, **ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა პერიოდიდან** (ძვ.წ. I ათასწლეულის I ნახევრამდე) წინარე ქართველურ ტომთა[62] დიალექტების ბაზაზე ყალიბდება **საერთოქართველური** ენა (**კოინე**) - ძველ ქართველ ტომთა საერთო-სამეტყველო ენა.

მეზობელ ხალხთა ენებში ქართველურიდან შესული ონომასტიკური მასალის, ქართველური ნასესხობისა და ე.წ. თარიღიან ტოპონიმთა (ქუთაისი, ფათისი...) ანალიზი საფუძველს გვაძლევს ვთქვათ, რომ **თანამედროვე ქართველური ქვესისტემები** (სამწიგნობრო ქართული, მეგრულ-ლაზური, სვანური, ფხოვური, მესხური და სხვა კილოები) **სათავეს იღებენ წელთაღრიცხვათა მიჯნიდან**[63].

---

[61] დედამიწის პირველი ცივილიზებული საზოგადოებები ძვ.წ. III ათასწლეულიდან იღებს სათავეს, შესაბამისად, ქართველური თუ იბერიულ-კავკასიური ერთობების გადატანა V-IV ათასწლეულებში არარეალურია.

[62] შდრ.: ძვ.წ. I ათასწლეულის II ნახევარში ჩანან შემდეგი ქართველური თემები: მუშქები/მესხები, დაიანელები/ტაოხები, კოლაელები, ტიბარენები, იბერები, ჭუთები/კვიტები, კორაქსები, ჰალიბონები/ხალიბები, ხალდები/ქალდები, მაკრონები, ფასიანები, ეკრიკტიკეს მცხოვრებნი, ჰენიოხები, სანები...

[63] მსჯელობისათვის იხ. ტ. ფუტკარაძე, 2005.

1.1.3. თანამედროვე ქართველური ქვესისტემების (იდიომების) კლასიფიკაცია

ტრადიციულად, სამწიგნობრო კულტურისა და ეთნიკურ-კულტურული ისტორიის გათვალისწინებით, მიიჩნეოდა, რომ ქართველებს ერთი **დედაენა** ("სამშობლო ენა") და მრავალი **შინაური** ("თემური") **კილო** გვაქვს. მართლაც, სულ მცირე 15 საუკუნის მანძილზე ქართველი ერი - საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ქართველობა (მეგრელები, ლაზები, სვანები, კახელები, მესხები, ჰერები, იმერლები, ჯავახები, თუშები, აჭარლები, რაჭველები, ტაოელები, ქართლელები...) ქმნის სამწიგნობრო კულტურას; შესაბამისად, იგი **უველა ქართველის დედაენაა**. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ უკიდურესი ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ჟამსაც კი წირვა-ლოცვა ქართველთა მთელ ტერიტორიაზე ქართული სამწიგნობრო ენით აღესრულებოდა (სანიმუშოდ შეიძლება დავასახელოთ დასავლეთ საქართველოს მკვიდრთა: ქართული ჰიმნოგრაფიის ერთ-ერთი ფუძემდებლის, X საუკუნის პირველ ნახევარში სინას მთაზე მოღვაწე **იოვანე მინჩხის**, X საუკუნის დასასრულს მოღვაწე ჰიმნოგრაფისა და მთარგმნელის, **სტეფანე სანანოის ძე ჭყონდიდლისა** და XVII საუკუნეში მოღვაწე **ანტონ ჭყონდიდლის** ქმნილებების ენა).

ქართველთა ერთიანი ენობრივ-ეთნიკური ცნობიერების წარმოსაჩენად განსაკუთრებით საინტერესოა "**ივერიელთა ერთობის ტრაქტატი**", რომელსაც 1790 წელს მოაწერეს ხელი ქართლ-კახეთის, ოდიშის (სამეგრელოს), იმერეთისა და გურიის მეფე-მთავრებმა. ისტორიულ დოკუმენტში მკაფიოდაა ნათქვამი:

"ვინაიდან **ყოველთავე ივერიელთა**, მსახლობელთა სამეფოსა შინა **ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისათა** აქვსთ **ერთ მორწმუნეობა**, არიან შვილნი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და **ერთისა ენისა მჭონებელნი**, აქვსთ მავასხელობითიცა (=ურთიერთვალდებულებითი) სიყვარული ვითარცა **სისხლით ნათესავთა** და მოყვარობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის"

ისტორიული ტრადიციის თვალსაზრისით, საყურადღებო ფაქტია ის, რომ საქართველოს ყველა კუთხეში (მათ შორის, სამეგრელოსა და სვანეთშიც) ლაპიდარული და ეპიგრაფიკული ძე-

გლების, აგრეთვე, პირადი მიმოწერის ენა ყოველთვის იყო ქართული სალიტერატურო ენა.

ძველი დროიდანვე ქართველთა დიალექტებით უწყვეტად მდიდრდებოდა სალიტერატურო ენა; კერძოდ, მეგრული, სვანური, მესხური, ფხოვური, ქართლური თუ იმერხეული თვისობრივად ერთნაირად იყო მასაზრდოებელი ხანმეტი ტექსტების, "ვეფხისტყაოსნის" თუ პეტრიწის შრომების ენისთვის. საინტერესოა არნ.ჩიქობავას თვალსაზრისი: ძველი ქართული სამწიგნობრო ენა შეიქმნა ზანური და სვანური დიალექტების მონაწილეობით (არნ. ჩიქობავა, 1948). შდრ., აგრეთვე, ნ.მარის მოსაზრება:

"ქართული სალიტერატურო ენის შექმნა-განვითარებაში მონაწილეობას იღებდნენ: ქართლელები, იმერლები, მეგრელები, სვანები, ლაზჰანები და სხვანი... საღვთო წერილის ტექსტში ჩვენ ვპოულობთ წმინდა ჰანურ ანუ მეგრულ, იმერხეულ და სხვა ტომთა სიტყვებს. ამ რეალურის კულტურულ-ისტორიულის შეხედულებით, ***ქართული სალიტერატურო ენა იმდენათვე სვანურია და მეგრული, იმდენათვე გურულია და იმერული, რამდენათაც ქართლური. ის არის ღვიძლი სამწერლო ენა ყველა საქართველოს ტომისათვის****" (ნ.მარი, 1905).*

როგორც შესავალ ნაწილში აღინიშნა, კავკასიაში რუსეთის იმპერიის გავლენის გაძლიერების შემდეგ ცარიზმის მოხელეები შეეცადნენ, ქართველთა ნაწილისთვის გაეუცხოებინათ წინაპართა მიერ შექმნილი წერილობითი კულტურა და **საშინაო კილოები უმწერლობო ენებად გამოუცხადეს**: რუსეთის იმპერიის მოხელეებმა (ქ.პატკანიანმა, კ.იანოვსკიმ, ი.ვოსტორგოვმა,...) ქართველურ ენობრივ ერთეულთა სტატუსის თითქოსდა უწყინარი **თემის მძაფრი პოლიტიზება** მოახდინეს.

დიდი ილიას მეთაურობით საქართველოში საპასუხო ანტიიმპერიული მოძრაობა დაიწყო: ქართველმა საეკლესიო და საერო მოღვაწეებმა ქართული ენა **ეროვნების ბურჯად გამოაცხადეს** და "დაუშრეტელი ზრუნვის საგნად აქციეს" (ბ.ჯორბენაძე, 1987, გვ. 17). განსაკუთრებით აღსანიშნავია **"წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების" წევრთა** და სხვა სასულიერო პირთა ღვაწლი, რომელთა ნაწილი საქართველოს სამოციქულო მართლ-

მადიდებელმა ეკლესიამ წმინდანად შერაცხა; აქვე აღვნიშნავთ ერთ საინტერესო ფაქტს:

საქართველოში წმინდანად შეირაცხა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი **ამბროსი (ხელაია)**, რომელიც XX საუკუნის დასაწყისში მკვეთრად უპირისპირდებოდა ი. ვოსტორგოვის ანტიქართულ ქმედებებს (რომელიც ცდილობდა სამეგრელოში აეკრძალა ქართული ენა).

შდრ.: რუსეთის მართლმადიდებელმა ეკლესიამ 2000 წელს წმინდანად გამოაცხადა ი.ვოსტორგოვი.

1865 წლიდან დღემდე სხვა ბევრმა ქართველმა იბრძოლა აქტიურად, რომ დაეცვა თავისი ისტორიული დედაენა - ქართული ენა და არგუმენტირებულად უკუაგდო რუსეთის იმპერიისგან თავსმოხვეული, ქართველთა ენობრივ-ეთნიკურად დამაქუცმაცებელი ე.წ. ოთხენოვანი "თეორია"; დავასახელებთ ბოლო ორი საუკუნის სასულიერო და საზოგადო მოღვაწეთა ერთ ნაწილს: **ივანე კერესელიძე, დიმიტრი ბაქრაძე, წმიდა ილია მართალი (ჭავჭავაძე), აკაკი წერეთელი, დიმიტრი უიფიანი,** გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი **წმიდა ალექსანდრე (ოქროპირიძე), წმიდა მღვდელმოწამე კირიონი II (საძაგლიშვილი), პატრიარქი ლეონიდე (ოქროპირიძე), წმინდა ამბროსი (ხელაია), ეპისკოპოსი გრიგოლ (დადიანი), დავით გიორგის ძე დადიანი, ნიკოლოზ ტარიელის ძე დადიანი, პეტრე ჭარაია, მოსე ჯანაშვილი, ვაჟა-ფშაველა, პეტრე მირიანაშვილი, წმინდა ალექსი (შუშანია), იაკობ გოგებაშვილი, ივანე მარგიანი, ბესარიონ ნიუარაძე, ლუარსაბ ლოლუა, სოსიკო მერკვილაძე, ვალერიან გუნია, პატრიარქი კალისტრატე ცინცაძე, სილოვან ხუნდაძე, ივანე ჯავახიშვილი, თედო სახოკია, თედო ჟორდანია, პავლე ინგოროყვა, გიორგი წერეთელი, კონსტანტინე გამსახურდია, ზვიად გამსახურდია, ოთარ გიგინეიშვილი, კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II (შიოლაშვილი), მიტროპოლიტი ანანია (ჯაფარიძე), ნოდარ ჯალაღონია, ნომადი ბართაია, ერეკლე საღლიანი, იაკობ თანდილავა და სხვ.**

შდრ.: საქართველოში საბჭოთა რუსეთის იმპერიის გაბატონებამდე მეგრულ-ჭანურ (ზანურ) და სვანურ ენობრივ ერთეულებს ქართულ კილოებად აცხადებდა მეცნიერთა ნაწილიც; სანიმუშოდ მოვიხმობთ რამდენიმე თვალსაზრისს:

პეტრე ჭარაია (მოსაზრება წარმოადგინა გამოკვლევებში: "ქართული სალიტერატურო ენა და ქართული მართლწერა" და "მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან"): *ნაციას აქვს ენა, ხოლო თემს (ტომს) - დიალექტი. მეგრულ-ჭანურ-სვანური თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის დიალექტები კი არ არის, არამედ იმ ენის, რომლის ნაწილებიცაა თანამედროვე სალიტერატურო "ენა", მისი დიალექტები და ისტორიული ქართული სალიტერატურო "ენა" ქართველთათვის ისტორიული ქართული სალიტერატურო ენა ერთადერთია და თითოეული ქართული კილო არ უნდა გავიხადოთ სალიტერატურო ენად: გერმანიის თითოეულ კუთხეში, ოლქში და თითქმის სოფელში სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ სალიტერატურო ენა ყველგან არის ერთი: მწიგნობრულ ენად მიაჩნიათ იმ ენა, რომელიც შეუმკიათ და განუმშვენიერებიათ ლიუტერს, ლესსინგს, გიოტესა და სხვ. თუ ასეთ მრავალრიცხოვან ერს, როგორიც გერმანელები არიან, რომლებიც ამასთანავე სდგანან განათლების სათავეში, ერთი საყოველთაო სალიტერატურო ენა საჭიროდ უცვნიათ, ჩვენ რაღანი ვართ, რომ თითოეული კილო სალიტერატურო ენად გავიხადოთ..." (პ. ჭარაია, 1997, გვ. 203-204).*

შდრ., აგრეთვე, **მ.ჯანაშვილი** და **რ.ერკერტი:** სამეცნიერო ლიტერატურაში **იბერიული** (ქართველური, ქართული) **ენის** არსებობის ადრეულ სახეობად მიჩნეულია **ძველი ქართული,** რომლის განშტოებაა სვანური მეტყველება. იმავე ძველი ქართულის გაგრძელებაა ახალი ქართული, რომლის განშტოებაა მეგრული, მეგრულის განაყარი კი ლაზურია (რ. ერკერტი, 1895, გვ. 287).

ი.გოგებაშვილი ("დაბალი ღობე ერთა შორის"; 1894): *"სად თქმულა და გაგონილა, რომ დაბალმა მოხელეებმა (იგულისხმება რუსეთის იმპერიის მოხელეები) ერს მოჰგლიჯონ ღვიძლი, მთელი მხარე, გაჰყარონ შეხორცებულნი ერთად ღვთისა და ბუნების ნებით, გასწყვიტონ ათასის წლის ძმური კავშირი, ორივ მხრის შესასუსტებლად და ჩასაყლაპავად, და უბრძანონ მთელს მხარესა, კარგა ბლომა ნაწილს ქვეყნისასა: აღარ გაიხსენო შენი ნათესაური დამოკიდებულება და ძმური ურთი-ერთობა დედა-ქვეყანასთანა, ილაპარაკე მხოლოდ შენს შინაურს კილოზედ, ზურგი შეაქციე შენს მთავარს დედაენასა,* და დაივიწყე იგი, გადააგდე იქით მშობლიური ანბანი, შენი მონაწილეობით მოგონილი, უარჰყავ სამშობლო ლიტერატურა, რომ-

*ლის სალაროში არც ერთს ძმაზედ შენ ნაკლები არ შეგიტანია, გააუქმე შენი საღმრთო მეტყველება, რომელთანაც შეხორცებულია შენი სარწმუნოება, დაივიწყე შენი ათასის წლის ისტორიული არსებობა და გადაიქეც ველურ ხალხად, რომელმაც ყველაფერი თავიდან უნდა დაიწყოსო... მეგრელთათვის იმის თქმა, რომ ისინი ქართველები არ არიან. რომ მათ არა აქვთ არც ანბანი, არც დამწერლობა, არც ლიტერატურა, რომ **უველაფერი ეს ამიერიდან უნდა შეიქმნას**, განა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ წავართვათ მათ მთელი მათი **სახელოვანი წარსული**, მთელი ისტორიული მონაპოვარი, გამოვაცხადოთ ისინი გონებრივ ღატაკებად და გვერდით ამოვუყენოთ ისეთ **ბარბაროსულ ტომებს**, რომელთაც არავითარი ისტორია არ გააჩნიათ"...*

შდრ., აგრეთვე, სილოვან ხუნდაძე (გაზ. "სახალხო საქმე", 1919, №709): *"...ქართული ენის ფორმების შესწავლის დროს მათი შედარება **მონათესავე კილო-კავების** ფორმებთან ინტერესს აორკეცებს. გარდა ამისა, საჭიროა, რომ ჩვენმა მოზარდმა თაობამ იცოდეს, რომ მეგრული და სვანური შტოებია ქართული ენისა და არა განსხვავებული ენები, როგორც ამას ამბობდენ და დღესაც **ამბობენ მტერნი და ორგულნი ჩვენი ქვეყნისა**".*

ცარიზმის დროს ვერა, მაგრამ საბჭოთა იმპერიაში აშკარად გაბატონდა ქართველური "ენების" თეორია; საბჭოთა პერიოდის ქართველ მეცნიერთა დიდი ნაწილი იძულებული იყო ანგარიში გაეწია ი.სტალინის მიერ "ერთადერთად" აღიარებული მოსაზრებისთვის. რეპრესიული რეჟიმის პირობებში ენათმეცნიერთაგან წინააღმდეგობის გაწევა ან განსხვავებული თვალსაზრისის მტკიცება თვითმკვლელობის ტოლფასი იყო. ბოლოს საქმე იქამდე მივიდა, რომ **საბჭოური** ტრადიციის გავლენით ზოგმა **მრავალსაუკუნოვანი სამწიგნობრო ქართული კულტურის ერთ-ერთი უმთავრესი შემოქმედი** - ლაზეთ-სამეგრელოსა და სვანეთის ქართველობა ისეთ **უმწიგნობრო ტომებად** გამოაცხადა, რომლებსაც საკუთარი დამწერლობა არა აქვთ და მონათესავე ხალხის (ქართველების) ენაზე წერენ. თუმცა, ამგვარ უმართებულო დასკვნას დიდი პოლემიკა უძღოდა წინ; განსაკუთრებით საინტერესოა **ივ.ჯავახიშვილისა და ნ.მარის, ა.შანიძისა და ს.ხუნდაძის დისკუსიები** (იხ. ქართული ენის ისტორია, 2006, გვ. 37-39).

საერთოქართველური ენის რეკონსტრუირების ყველა აკადემიური ცდა და **ქართული სამწიგნობრო ენის ისტორია** ადასტურებს, რომ თანამედროვე სამწიგნობრო ქართულის ფონემატური, სახელური, ზმნური, სინტაქსური და ლექსიკურ-სემანტიკური სტრუქტურები ძირითადად საერთოქართველური ენის იგივეობრივია (მასალისათვის იხ., 2.2.); ქართველთა საშინაო კილოები კი რეკონსტრუირებული ამ საერთო ენის **მეტნაკლებად შეცვლილი** ვარიანტებია. შესაბამისად, ლოგიკურია, რომ ისტორიულ **საერთოეროვნულ ენასთან** მიმართებით დიალექტებად განვიხილოთ წინარეენისგან მომდინარე დღევანდელი სახესხვაობანი[64]

თანამედროვე ქართველური დიალექტები სხვადასხვა ნიშნით შეიძლება დაჯგუფდეს; მაგ.: **ცენტრი-პერიფერიის** მიხედვით სამი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა, თანხმოვანთა ისტორიული რეფლექსების მიხედვით კი - ორი:

I. **ცენტრი-პერიფერიის** პრინციპი, პირველ რიგში, გულისხმობს მოცემული ენობრივი ერთეულის ფონემატური, მორფოლოგიური, სინტაქსური და სემანტიკური სტრუქტურების **სიახლოვე-სიშორეს სამწიგნობრო ენის მონაცემებთან**. აქ ასევე მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ ხალხურ მეტყველებაზე ქვეყნის კულტურულ-პოლიტიკური ცენტრის ენობრივი "წნეხის" სიდიდე არსებითად განსაზღვრავს სტანდარტული და დიალექტური კოდების ურთიერთზემოქმედების ხარისხს: სამწიგნობრო ენას უფრო შორდება კულტურულ-პოლიტიკურ ცენტრთან შორს მცხოვრები **ფართო საზოგადოების** მეტყველება (და არა კულტურული თუ პოლიტიკური ელიტისა). აღსანიშნავია, რომ სამწიგნობრო ქართულსა და კილოებს შორის სხვაობა მატულობს დედაქალაქთან (სასულიერო-კულტურულ და მმართველობით ცენტრთან) კილოს დაშორების პროპორციულად. სამწიგნობრო ენის გავლენის კლების შესაბამისად, **ქართველთა თანამედროვე საშინაო-სამეტყველო ერთეულები** შესაძლებელია დაიყოს ცენტრალურ, განაპირა და საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებულ დიალექტებად; თავის მხრივ, განაპირა დიალექტურ ჯგუფებს ექვს

---

[64] **შდრ.: დიალექტი** ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს საერთო-სახალხო ენის განშტოებას, ადგილობრივ მეტყველებას, რომელზეც ლაპარაკობს მოცემული ერის (ეთნოსის) ერთი ნაწილი.

ქვეჯგუფად წარმოვადგენთ:

ცენტრალური კილოები: კახური, ქართლური, იმერული, ლეჩხუმური, გურული.

განაპირა კილოები: **მესხური კილოები**: აჭარული, ლივანური, მაჭახლური, იმერხეული, ტაოური, სამცხური, ჯავახური;

ჰერული კილოები: კაკური, ალიაბათური;

ფხოური კილოები: ჩალმათუშური, ფშაური, ხევსურული, მოხეური, მთიულურ-გუდამაყრული; აქვე, "ასოცირებულ" დიალექტად შეიძლება განვიხილოთ წოვათუშურიც, რომელიც შეიცავს როგორც ჩეჩნურ-ინგუშურის, ასევე, ქართულის მსგავს ფენებს;

რაჭული კილოები: ბარისრაჭული, მთარაჭული;

სვანური კილოები: ლაშხური, ლენტეხური, ჩოლურული, ბალსქვემოური, ბალსზემოური;

ზანური კილოები: მეგრული, ლაზური (ხოფური, ვიწურ-არქაბული, ათინური).

საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებული ქართველთა კილოები: ფერეიდნული, ბურსა-ინეგოლში, ადაფაზარიზმითში, გონენსა და კაიზერში გადასახლებულ ქართველ მუჰაჯირთა მეტყველება და ყიზლარ-მოზდოკურ-პლასტუნკური ქართული.

II. ნუნისმიერ ბგერათა ისტორიული რეფლექსების მიხედვით ორი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა:

A ჯგუფი: სისინა კილოები: ქართლური, კახური, იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული, გურული, აჭარული, მაჭახლური, ლივანური, იმერხეული, ტაოური, გურული, მთიულურ-გუდამაყრული, მოხეური, ხევსურული, ფშაური, თუშური, ჰერული, ფერეიდნული...

B ჯგუფი: შიშინა კილოები: ზანური (მეგრული, ლაზური); სვანური (ბალსზემოური, ბალსქვემოური, ლაშხური, ლენტეხური, ჩოლურული)[65]

[65] სხვა კლასიფიკაციებისათვის იხ.: ტ. ფუტკარაძე, ე. დადიანი, ლ. ხაჭაპურიძე, ქართველურ ენა-კილოთა განდასების საკითხები, XXIX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მოხსენებები, ქუთაისი, 2009.

1.2. ქართველურ ენა-კილოთა ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სინტაქსური სტრუქტურების სისტემური ანალიზი

დღეს აქტუალურია კითხვა: ქართველური იდიომები ლინგვისტურად უფრო დამოუკიდებელი ენობრივი სისტემებია თუ ერთი ენობრივი სისტემის ქვესისტემებს (ვარიანტებს) წარმოადგენენ?

1.2.1. ქართველურ ენა-კილოთა ფონემატური სტრუქტურა

თანამედროვე ქართველური იდიომები ფონემათა რაოდენობისა და მათი პარადიგმატული მიმართების თვალსაზრისით არსებითად არ განსხვავდება **საერთო-ქართველურისა და სამწიგნობრო ქართულისაგან**. წარმოდგენილია ყველა ის ფონემა (ხმოვანი, თანხმოვანი), რომელიც ისტორიულად სალიტერატურო ქართულ ენას ახასიათებდა:

ხმოვნები: ა ე ო ი უ (ი და უ სონანტური ბუნების ბგერებია).

თანხმოვნები: ხშულები: ბ, ფ, პ; დ, თ, ტ; გ, ქ, კ; ჲ, ყ.
აფრიკატები: ძ, ც, წ; ჯ, ჩ, ჭ.
ნაპარალოვნები: ზ, ს; ჟ, შ; ღ, ხ; ჰ.
სონორები: ვ, მ, ნ, რ, ლ.

ძირითადი ფონემების გვერდით ქართველურ დიალექტებში დასტურდება თანამედროვე სალიტერატურო ენისაგან განსხვავებული ბგერები; ხმოვანთაგან: გრძელი ხმოვნები, ნეიტრალური გ ხმოვანი, პალატალიზებული ("უმლაუტიანი") ხმოვნები, მოკლე ხმოვნები, შემართვა-დამართვის ხმოვნები (მკვეთრი, ფშვინვიერი, იოტიანი)... თანხმოვანთაგან: ჲ (რომელიც სამწიგნობრო ენაში გამოიყენებოდა მე-20 საუკუნემდე), ღ, ჶ.

ქართველურ კილოებში **გრძელი ხმოვნები** მიიღება: ა) იდენტურ ხმოვანთა შერწყმით, ბ) დაკარგული ბგერის საკომპენსაციოდ, გ) ტონური მახვილის შედეგად... გვხვდება: სვანურ კილოებში (ბალსზემოური, ლაშხური, ჩოლურული), თუშურში, მთიულურში, აჭარულში, სამცხურში, ფერეიდნულში, ნაწილობრივ მეგრულში.[66]

---

[66] არნ.ჩიქობავა,1924; ჭ.ლომთათიძე, 1946; ს.ჟღენტი,1953; ა.ონიანი, 1962; გ.მაჭავარიანი, 1963; თ.უთურგაიძე,1969; ბ.ჯორბენაძე, 1989; ვ.თოფურია, 2002...

ნეიტრალური გ ბგერა მეტ-ნაკლებად ყველა ქართველურ კილოში დასტურდება. ნიშანდობლივია სვანური და მეგრული მეტყველებისათვის. სვანურ კილოებში **გ** ხმოვანი ძირითად ხმოვანთა რიგში განიხილება. **გ** ბგერა ზოგადად წარმოადგენს: ა) ხმოვანი ფონემის პოზიციურ (რედუცირებულ) ვარიანტს, ბ) მავრცობ ხმოვანს, გ) თანხმოვანთგამყარს.[67]

პალატალიზებული (უმლაუტიანი) ხმოვნები (ჳ, ჶ, ჷ) დასტურდება: მოხეურში, სამცხურში, ჯავახურში, იმერხეულში, ლივანურში, ტაოურში, ჰერულ და სვანურ კილოებში (გარდა ლაშხურისა). მოხეურში, სამცხურში, ჯავახურში, მთიულურში ვე, ვი კომპლექსის შემცველ სიტყვებში ვლინდება, ისინი ფონემების დონეზე არ გამოიყოფა. იმერხეულში, ლივანურში, ტაოურში პალატალიზებული ხმოვნები ძირითადად თურქულ სიტყვებში დასტურდება, საკუთრივ ქართული წარმომავლობის სიტყვებში არ ჩანს. სვანურ კილოებში პალატალიზებული ხმოვნები ფონემებს წარმოადგენს, ხოლო ჰერულ კილოებში ფონემიზაციის პროცესი სრულყოფისაკენ მიდის.[68]

მოკლე ხმოვნები დასტურდება ხევსურულსა და თუშურში. როგორც წესი, გვხვდება სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში. წარმოადგენს სრულ ხმოვანთა პოზიციურ ვარიანტს.[69]

ხმოვანთა შემართვისა და დამართვის სამივე სახეობა (მკვეთრი, ფშვინვიერი და რბილი) მეტ-ნაკლებად ყველა კილოში გვხვდება. მკვეთრი შემართვა-დამართვა ძირითადად დასტურდება ექსპრესიულ სიტყვებში (შორისდებულები, ნაწილაკები), გრაფიკულად ჴ ან ' ნიშნით გადმოიცემა.

მკვეთრი შემართვა: **თუშ.**: **ჴ** უამბუ „უამბო" **მოხ.**: **ჴ** ის „ის", **ჴ** არა „არა" **ჰერ..**: **ჴ** უთქომ „უთქვამს" **ჳან.**: **ჴ** არ (ათინ.) „ერთი", **ჴ** იდეს <

---

[67] გ ბგერის წარმომავლობისა და დისტრიბუციისათვის დაწვრ. იხ.: ს.ჟღენტი, 1953, ნ.იმნაძე, 1981; ბ.ჯორბენაძე, 1998; ტ.ფუტკარაძე, 1998; მ.ფაღავა, 2004; ე.დადიანი, 2007...

[68] ძირითადი ლიტერატურა: ვ.თოფურია, 1928; ს.ჟღენტი, 1949; გრ.იმნაიშვილი, 1953; გ.მაჭავარიანი,1963; მ.ქალდანი, 1969; ა.ონიანი, 1969; გ.მაჭავარიანი, 1970; თ.უთურგაიძე, 1979; ა.შანიძე, 1981; ვ.კუზიბაბაშვილი, 1991; ბ.ჯორბენაძე, 1998; ტ.ფუტკარაძე, 1997; ტ.ფუტკარაძე, 1998.

[69] დაწვრ. იხ.: ა.ჭინჭარაული, 1960; თ.უთურგაიძე, 1960; თ.უთურგაიძე, 1969; ბ.ჯორბენაძე., 1998.

იდეს (ათინ.) „წავიდნენ“, ჳ იკითხუ „იკითხა“ მეგრ.: ჳ ეხ „ეხ“ ჳ აუ „აუპ“... სვან. ჳ ახ, ჳ ოხ, ჳ ოჲტ (ვ.თოფურია, 1979, გვ. 159).

მკვეთრი დამართვა: თუშ.: გაჳ კეთ „გააკეთა“, გუჳ კეთ „გაუკეთა“ ხევს.: დასტურებჳ „დასტურები“, ჰოჳ , არჳ , ჰჳ

ფშვინვიერი შემართვა-დამართვა ჰ ნიშნით გამოიხატება. დასტურდება: სვანურ, ჭანურ, მეგრულ, თუშურ, ჰერულ, მესხურ, ქართლურ დიალექტებში.

ფშვინვიერი შემართვის ნიმუშები: სვან.: ბზ. ჰარაყ “არაყი”, ჰავეკ “ავეკი”, ჰალაგ “ალაგი”, ბქვ. ჰეჭუ “ეჭვი“, ლხმ., ჩბხ. ჰარაკ “არაკი”, ჰარიქა “არიქა” ჭან.: ვიწ.-არქ. ჰაჲა “ეს“, ჰეა “ის“, ჰამუქ “ამან”, ჰაშო “ასე“, ჰასთერი/ასთერი “ასეთი” თუშ.: ჰაბა „აბა“, ჰარიქ „არიქა“ ჰერ.: ჰეგი “ეგი”, ჰეს “ეს”, ჰომობს “ომობს”, ჰალალ “ალალი” სამცხ.: ჰამას “ამას”, ჰაკვანი “აკვანი”, ჰეკალი “ეკალი” ჯავახ.: ჰამას “ამას”, ჰეჭვი “ეჭვი”, ჰეგრე “ეგრე”... მეგრ.: ჰაი, ჰატ, ჰა...

რბილი შემართვა ჲ ნიშნით აღინიშნება. დასტურდება: ჰერულში, თუშურში, მოხეურში, მეგრულში, ჭანურში, სვანურში... მაგ.: ჰერ.: ჲ-ემაგ(/ჰემაგ), ჲ-ეხლა „ახლა“, ჲ-ერით(/ჰერით)... თუშ.: ჲ-ამ, ჲ-ახლ, ჲ-აგრ... მოხ.: ჲ-ეს, ჲ-ეგ, ჲ-ენა, ჲ-ერთი... ჭან.: ჰჲატი „ცუდი“, ჲოფშა „სავსე“, ჰჲურჭა (/ჰურჭა) „ჩინჭალა“ (ს.ჟღენტი,1953,გვ.29-30). მეგრ.: ძაჲამი „ძალიან“, მაჲაღური „მოლაღური“ (ს.ჟღენტი, 1953, გვ. 31). სვან.: ჲორი “ორი”, ჲეშდ “ათი”

ჳ თანხმოვანი დაცულია სვანურ და ფხოურ კილოებში. შედარებით იშვიათია კახური დიალექტის ქიზიყურ კილოკავში, ფერეიდნულში, მესხურ კილოებში (იმერხეულში, ლივანურში, ტაოურში), ჰერულში, ქართლურში (არაგვისა და ქსნის ხეობათა მეტყველებაში). მაგ.:

სვან.: ლიჳშდე (*ლი ჳეშდე „ყეფა“), ლიჳჩე (*ლი ჳიჩე “ცვეთა”)... (ვ.თოფურია, 1979, გვ.45); ფხოური: ჳელი, ფეჳი, ჳორცი, ჳევი, ჳმა, ჳევისბერი... ჰერ: ჳარი, საჳნავი... იმერხ.: ბაჳალა, ჳერჳი, ჳელი, ჳარი, ჳევი, ჳელი, ჳიდი... (შ.ფუტკარაძე,1995, გვ.6; მ.ფალავა, 2005, გვ.47); მაჭახლ.: ჳერთვისი, ჳევჳიდი, ჳმა, ჳარი... (შ.ფუტკარაძე, 1995, გვ. 24); ტაოური: თოჳი, ჳმა, ფერჳული... (შ.ფუტკარაძე, 1995, გვ. 30).

ფ კბილბაგისმიერი ყრუ ფშვინვიერი ბგერა, როგორც ჳ ფონემის პოზიციური ვარიანტი, კილოებში თავს იჩენს ყრუ ფშვინვიერი და მკვეთრი ბგერების წინ: ფ-კითხულობ, ფ-თქვი, ფ-ფურცლავ, ფ-სინჯავ, ამბაფ-ს, კლაფ-ს... მეგრ.: ფ-თასუნქ „ვთესავ“, ფ-ქუნუნქ „ვფუთავ“... ჭან.: მო-ფ-თი “მოვედი”... ჭანურში ფ უმთავრესად უცხო სიტყვებში დასტურდება: ფუკარა (თურქ.) „ღარიბი“, ეფენდი

(თურქ.) "ბატონი", ოფრიდი (ბერძნ.) "წარბი", კარაფი (ბერძნ.) "ლურსმანი"... ჰერულში (ალიაბათურში) ფ, ჩვეულებრივ, ჩნდება გარკვეულ პოზიციებში ფონეტიკურ ნიადაგზე: ფ-ჭამ, ფ-ჭრი, ფ-თლი (გრ.იმნაიშვილი, 1963, გვ. 82).

ჳ ბგერა შორისდებულებისა და ჩვენებითი ნაცვალ-სახელების დასაწყისში (ხმოვნის წინ) შეიძლება ყველა დიალექტში შეგვხვდეს. იგი ძირითადად ხმოვნის მაგარი შემართვის შედეგად ვითარდება და ფონემად არ ჩაითვლება.

მეგრულ-ჭანურში ჳ ბგერა ძირითადად წარმოადგენს ყ-ს პოზიციურ ვარიანტს: ჳუჯი "ყური", ჳვალი "ყველი"

ჳ ბგერა დამახასიათებელია თუშური კილოსათვის. თ. უთურგაიძის აზრით, თუშურში ჳ ბგერა დამოუკიდებელ ფონემად უნდა გამოიყოს, ვინაიდან ზოგჯერ მნიშვნელობათგანმასხვავებლის ფუნქციით დასტურდება, მაგ.: დაჳ ოჲ (მამაკაცის სახელი) და დაოჲ (ნათესავი ქალი), ხ იჳ ოჲ (მამაკაცის სახელი) და ხიოჲ (ხევა ზმნის II კავშირებითის ფორმა).[70]

ჩამოთვლილი ბგერები (გარდა ჯ-ისა) მეორეული, პოზიციურად მიღებული ბგერებია. ამ თვალსაზრისით მეგრულ-ლაზური და სვანური მეტყველებები ქართული ენის დიალექტებისაგან ფაქტობრივად არაფრით განსხვავდება.

საერთოქართველური ენის ხმოვანთა დიალექტური ვარიანტები (ხმოვანთშესატყვისობანი). საერთოქართველური ხმოვნები თანამედროვე ქართველურ დიალექტებში ძირითადად უცვლელი რჩება. არაიშვიათად, ა და ე ხმოვნებს მეგრულ-ჭანურში სხვა ვარიანტები (ო, ა) შეესაბამება. ამგვარი ხმოვანთმონაცვლეობა ბგერათშესატყვისობის სახელითაა ცნობილი (სალიტერატურო ქართულსა და სვანურ კილოებს შორის ხმოვანთა მიმართება ძირითადად იდენტურია).

საერთოქართველურსა და მეგრულ-ჭანურს შორის ცნობილია ხმოვანთშესატყვისობის შემდეგი შემთხვევები:
ს.ქართვ. ა > მეგრ.-ჭან. ო: კოჩი „კაცი", ოში „ასი", დო "და"
ს.ქართვ. ე > მეგრ.-ჭან. ა: მა „მე", დღა „დღე", მაფა „მეფე"

---

[70] ჳ ბგერის შესახებ იხ.: ი.ყიფშიძე, 1914; არნ. ჩიქობავა,1936; ს.ჯღენტი,1953; თ.უთურგაიძე, 1960; გრ. იმნაიშვილი, 1963; ნ.კიზირია, 1980; ნ. იმნაძე,1981; ბ.ჯორბენაძე, 1998; ნ.ქუთელია, 2005...

მსგავსი შემთხვევები სპორადულად სხვა დიალექტებშიც გვხვდება, კერძოდ:

ა>ო: ტანიანი>ტონიანი (ჰერ.-კაკ.), დედა>დედო (აჭარ.), ჭაპანი>ჭოპანი (მოხ.), მზარეული>მზორეული (ქართლ.)...

ე>ა: ჯებირი>ჯაბირი, ქეიფი>ქაიფი/ქაიბი (ხევს.), ზეით>ზაით, კიდევ>კიდავ, მერე>მამრე (მოხ.)...

ი>ე: იყო>ეყო (ჰერ.), მანდილი>მანდელი (ხევს.), ხესავით>ხესავეთ (იმერ.), უნაგირი>უნაგერი (რაჭ.)... [71]

როგორც ვნახეთ, საერთოქართველურ ხმოვნებს თვისობრივად ერთგვარი რეფლექსები აქვს ყველა ქართველურ კილოში, თუმცა მეგრულ-ჭანურში ხმოვანთმონაცვლეობა შედარებით რეგულარულია.

ზანური ვარიანტების შესახებ არნ.ჩიქობავა აღნიშნავს, რომ სხვაობას იწვევს არტიკულაციის ცვლა, კერძოდ, ზანურში მოხდა ბგერათა წარმოთქმის (**წარმოების**) **უკან გადაწევა**. მკვლევრის აზრით, აღნიშნული პროცესი ერთბაშად არ მომხდარა, იგი თანდათან ვითარდებოდა და საბოლოოდ ჩამოყალიბდა როგორც გარკვეული ბგერათშესატყვისობა (არნ.ჩიქობავა, 1938, გვ. 6-9, 441-442). აქვე ისმის კითხვა: თუკი არტიკულაციის უკან გადაწევა მოხდა, რატომ განიცადა ეს მხოლოდ ფონემათა მცირე ნაწილმა (მაგ., დ, თ, ტ რატომ არ გადაიწია ძ, ც, წ-დ)? გარდა ამისა, ა > ო პროცესის განსახორციელებლად საკმარისი არ არის ენის უკან გადაწევა; ა

---

[71] ცნობილია სხვა სახის ხმოვანთმონაცვლეობის ფაქტებიც. კერძოდ, ზოგი მეცნიერის აზრით: ს.ქართვ. ი > მეგრ.-ჭან. ე: მაყარე (მეგრ.) „მაყარი", ქოთუმე (ჭან.) „ქათამი" ვფიქრობთ, ი/ე აქ უფრო მორფოლოგიური ეკვივალენტებია, ვიდრე - ფონეტიკური სახესხვაობები. აქვე **ე : ი** მონაცვლეობის შესახებ: გ. როგავა აღნიშნავს, რომ ზანურში ე ხმოვნის გადასვლა ი ხმოვანში პოზიციური ხასიათისაა: ეა ხმოვანთკომპლექსი გადადის ია-ში: მწარე>მწარია, ეამა>იამა (ფშ.)... აქ საქმე გვაქვს ხმოვანთა დისიმილაციასთან, უკეთ, გარკვეულ ხმოვანთა კომპლექსის დიფთონგიზაციასთან: ეა>ია/ჲა. მეგრულში დისიმილაციას ადგილი აქვს მაშინაც, როცა ე და ა ხმოვნები თანხმოვნითაა გათიშული: დედა>დიდა, ვენახი>ბინეხი, ენა>ნინა, ნეტავი>ნიტე, მტევანი>ტიანი, მწევარი>წიარი... (გ. როგავა, 1975).

ხმოვანთა ვარიანტების გამოვლენის მიხედვით სხვაობს მეგრულ-ჭანური კილოებიც, მაგ.: ა/ე: ჟაშხა/ჟეშხა (მეგრ.) „კვირა", ჰაჰა/ჰეჰა (ჭან.) (შდრ.: რაბე (კაკ.)/რებე (ალიაბათ.), ფაყი (ალიაბათ.) /ფეყი (კაკ.) „ფეხი")...

ი/ე: დიხა(მეგრ.), დეხა(ჭან.) „მიწა"; ქოთომი (მეგრ.), ქოთუმე (ჭან.) „ქათამი"

უ/ი: ჭან. ქური/მეგრ. ქირი, ჭან. ჟური/მეგრ. ჟირი, ჭან. ჯუმა/მეგრ. ჯიმა, ჭან. გურუნი/მეგრ. გირინი...

ვიწ.-არქ. ლუმჯი/ხოფ. ლიმჯი, ვიწ.-არქ. ნუსა/ხოფ. ნისა, ვიწ.არქ. ფუქური/ხოფ. ფიქირი „ყვავილი"... (შდრ.: შააქდინა (ალიაბათ.)/შააქდუნა (კაკ.)...

უფრ ... (შდრ. ... აღრეთვე ... ება - ება, დ - დ ... (კავშირ ...), შენ - ... ი ტიპის მიმართებები)...

აღსანიშნავია ისიც, რომ მეგრულ-ჭანურში ს.ქართვ. ა ხმოვანი ყველა შემთხვევაში არ გადადის ო-ში: უფრო ხშირად ა უცვლელი რჩება. ასევე დახასიათდება ს.ქართვ. ე ზან. ა შესატყვისობაც.[72]

საერთოქართველური ენის თანხმოვანთა დიალექტური ვარიანტები (თანხმოვანთშესატყვისობანი). საერთოქართველური ენის თანხმოვნები ქართველურ ქვესისტემებში ძირითადად უცვლელია. განსხვავებულ სურათს ქმნის სიბილანტები.

ზანურსა და სვანურში სიბილანტთა ცვლილება კანონზომიერ და რეგულარულ ხასიათს ატარებს და თანხმოვანთშესატყვისობის სახელით არის ცნობილი.

ა) სისინა თანხმოვანთა რეფლექსები

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ მეგრულ-ჭანურ-სვანურის შიშინა თანხმოვნები ს.ქართველური სისინა თანხმოვნების შესატყვისად არის შედეგი არტიკულაციის უკან გადაწევისა (არნ.ჩიქობავა, 1938, გვ.6-9, 441-442; ს.ჟღენტი, 1949, გვ.130-133; გ.როგავა, 1953, გვ.42-43; ვ.თოფურია, 1960, გვ.150).

გარკვეულ შემთხვევებში საერთოქართველური სისინა თანხმოვანი მეგრულ-ჭანურ-სვანურში იმავე სისინა თანხმოვნით არის წარმოდგენილი, მაგ.:

ს.ქართვ. მძაღე, მეგრ. ძუღე, სვან. მგ-ძიღ; ს.ქართვ. ცხემლა, მეგრ. ცხემური/ცხიმური, სვან. ცხუმ/ცხგმ/ცხუიმ....

კანონზომიერ შესატყვისობათაგან გადახვევები სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი:

მკვლევართა ნაწილი (გ. მაჭავარიანი, კ. შმიდტი, გ. წერეთელი, მ. ჭურდიანი...) ვარაუდობს საერთოქართველურში სპირანტებისა და აფრიკატების სამი რიგის (წინა, შუა და უკანა) არსებობას.

---

[72] საერთოქართველურ ხმოვანთა რეფლექსები ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარადაა გაანალიზებული; იხ.: ი.ყიფშიძე,1914; არნ.ჩიქობავა,1938; გ.მაჭავარიანი, 1958; თ.გაყრელიძე, გ.მაჭავარიანი, 1965; ტ.ფუტკარაძე, 1989; ტ. ფუტკარაძე,1990; ტ.ფუტკარაძე, ე.დადიანი, 2005...

ნაწილი მეცნიერებისა [illegible] ჩუხუა...) ვიცინა მაგ-
მოვნების შემცველ სიტყვაფორმათა არსებობას მეგრულ-ჭანურ-სვანურში ქართულის გავლენით ხსნის: ან შეთვისებულია ქართულიდან, ან კიდევ ქართულის გავლენითაა სახეცვლილი.

უფრო ლოგიკურია იმის აღნიშვნა, რომ საერთოქართველურ სიტყვათა ერთი ნაწილი უცვლელად არის შემონახული ქართველურ დიალექტებში, ხოლო მეორე ნაწილი ფონეტიკურად თუ სემანტიკურად არის სახეცვლილი. ბგერათცვლილების გამომწვევი ფონეტიკური ფაქტორები დღეს უცნობია.

ბ) შიშინა თანხმოვანთა რეფლექსები

ს.ქართველურ შიშინა თანხმოვნებს მეგრულ-ჭანურსა და სვანურში, როგორც წესი, ბგერათკომპლექსი შეესატყვისება: შიშინა თანხმოვანი + უკანაენისმიერი ხშული: **ს.ქართვ.** (ნა)ბიჯი, **მეგრ.** გებიჯგ-აფა "დაბიჯება", **სვან.** ბიჯგ "ნაბიჯი"; **ს.ქართვ.** შუიდი, **მეგრ.** შქვითი, **ლაზ.** შქვითი/შქითი, **სვან.** იშგუიდ...

ს.ქართვ. *ჟ ფონემის არსებობა საეჭვოდ მიიჩნევა. ა.შანიძის აზრით, ჟ მეორეული ბგერაა. შესაბამისად, შესატყვისობა ჟ:ჟგ/ზგ არ არის დადასტურებული.

ბოლოდროინდელი გამოკვლევების მიხედვით, ს.ქართველურში გამოვლენილია ისეთი ფუძეები, რომლებიც ადასტურებენ ბგერათშესატყვისობას: ქართ. **ჟ** ზან. **ჟლ/ჟგ**, რაც უტყუარს ხდის ს.ქართვ. *ჟ ფონემის რეკონსტრუქციას.[73]

აღნიშნული ბგერათფარდობანი მეგრულ-ჭანურ-სვანურში ხშირად დარღვეულია:

ა) ს.ქართვ. **შ**-ს შესატყვისად **ს** გვაქვს: ს.ქართვ. **შენ** - მეგრ.-ჭან. **სი** - სვან. **სი**...

ბ) ს.ქართვ. **შიშინა** თანხმოვნების შესატყვისად წარმოდგენილია სისინა თანხმოვნიანი კომპლექსი (**ძგ, ცქ, წკ, სქ/სგ**): ს.ქართვ. **შუენის**, მეგრ. **სქვამი** "შვენიერი", სვან. **მუსგუან** „მშვენიერი"

---

[73] მაგ.: ს.ქართვ. **ულეტ**, ზან. **ჟგართ/ჟგარტ** "დახეთქება, მაგრად ცემა, დაბეგვა" (ვ.შენგელია, 1996, გვ. 28).

ს.ქართვ. **ურობა** (გურ.) "ნელი ხარშვა", **დამჟღნარი** "ხილი დამჭკნარი" (საბა), ზან. **ჟღირაფა/ბუღირაფა** "ჭკნობა"; ს.ქართვ **ჟუვილი** "დაბუჟებული ხორცის ჩხვლეტა" (საბა), ზან. **ჟღირინი**, უჟღირუანს "უხურს, სჩხვლეტს, უბუჟის" (რ.აბაშია, 2003, გვ. 5-9).

გ) შიშინა თანხმოვანი უცვლელია, არ განივითარებს უკანაენისმიერ თანხმოვნებს. მაგ.: ს.ქართვ. **ღრეჯა**, მეგრ. **ღრანჯუა** "დაღრეჯა", სვან. **მგ-ღლიჯ/მგ-ღიჯ** "დაკრეჭილი (კბილი)"

დ) სვანურს ორი ყრუ თანხმოვნისაგან შედგენილი ბგერათკომპლექსი არ ახასიათებს: დისიმილაციის საფუძველზე მეორე ყრუ თანხმოვანი მჟღერდება. ამავე დროს ხდება აფრიკატთა სპირანტიზაცია, მაგ.: **ჭ>ჭკ>შკ**: ქართ. **ჭედვა**, მეგრ.-ლაზ. **ჭკადუა**, სვან. **ლი-შკად-ი**...[74]

სიბილანტ თანხმოვანთა მეგრულ-ჭანურ-სვანურის მსგავსი რეფლექსები იშვიათად სხვა დიალექტებშიც დასტურდება, მაგ.:

სისინა > შიშინა: სკამი>შკამი, ქისტი>ქიშტი (მოხ.); უსტვენს>უშტვენს (კახ.); ნესტო>ნეშტო, სტოლი>შტოლი (ზ.იმერ.); სტრაფილი>შტრაფილი (ქართლ.)... ზის>ჟის (ჰერ.); ზღმარტლი>ჟღმარტლი (ალგ. ქართლ.)... სპილენძი>სპილენჯი (რაჭ.)... ამოვძირკვე>ამოვჯირკვე... გაბეცება>გაბეჭება (კახ., ჯავახ.); დერციკი>დერჩიკი (კახ.)... წირინტა>ჭირინტა (ალგ. ქართლ.); ნაწვრეთი>ნაჭვრეთი< „ნაჭრილობევი" (ხევს.); წვეთი>ჭვეთი (გურ.)...

შიშინა > თანხმოვანთკომპლექსი: ჰდე > ჰკდე (ხევს., მთ., თუშ.), ჴნავი > ჰკნავი (აჭარ.), მჭვარტლი > ჰკორტლ (ჰერ.), ჭრიალი > ჰკრიალი (ლეჩხ.)... (ბ. ჯორბენაძე, 1995, გვ. 51-57).

---

[74] შიშინა თანხმოვნების ნაირგვარი რეფლექსი სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი, კერძოდ, მკვლევართა ნაწილი (არნ.ჩიქობავა, 1938; გ.როგავა, 1960) მიიჩნევს, რომ ბგერათფარდობაში **შ - სჭ/სგ** ამოსავალია სისინა ვარიანტი. თ.გამყრელიძე, გ.მაჭავარიანი ვარაუდობენ, რომ **შჭ/შგ** და სჭ/სგ კომპლექსები ერთი და იმავე შ ფონემის რეფლექსებია, რომელიც შეპირობებულია პოზიციით, კერძოდ: **შ-შჭ/ შგ>სჭ/სგ** პროცესი მეგრულ-ჭანურ-სვანურში შეიძლება აიხსნას ვ/უ ბგერის არსებობით, აგრეთვე, შ ბგერის პალატალური ბუნებით. შ სისთან შედარებით უფრო პალატალურია. პალატალური და ლაბიალური ბგერები ერთმანეთის მეზობლად ვერ ძლებს, ამდენად, ენაში კანონზომიერი პროცესი განვითარდა:**შ>ს** (თ.გამყრელიძე,1959; გ.მაჭავარიანი, 1965). მ.ჩუხუას აზრით, ქართულში თავდაპირველი **ს>შ**, მეგრულ-ჭანურ-სვანურში კი ს არ შეცვლილა, ოღონდ მის შემდეგ დაირთო უკანაენისმიერი თანხმოვანი; მ.ჩუხუას აზრით, სისინა რიგის სიბილანტებში არტიკულაციის უკან გადაწევა სისინა>შიშინა გარდაქმნის გარდა მიიღწეოდა სისინა სიბილანტის მომდევნოდ უკანაენისმიერ ხშულთა განვითარებით (მ.ჩუხუა, 2003).

შიშინა თანხმოვნებს მუდმივად ახასიათებს თავისთავადი ლაბიალიზაცია. თუ ასეთ თანხმოვანს მოსდევს ლაბიალური ხმოვანი, თანხმოვანი, მაშინ ხდება დელაბიალიზაცია, შიშინა თანხმოვანთა გასისინება (ტ.ფუტკარაძე, 2005, გვ. 272).

როგორც ვხედავთ, **ქართველურ ქვესისტემებს შორის განსხვავება არაარსებითია:** ზანურ-სვანურში თანხმოვანთ-მონაცვლეობას უფრო ინტენსიური ხასიათი აქვს. ქართველურ კილოებში ბგერათფარდობის სხვადასხვაგვარი გამოვლენა სხვადასხვა მიზეზით შეიძლება აიხსნას.

„საკუთრივ რომელიმე დიალექტისათვის არაკანონზომიერი პროცესი საერთოქართული პოტენციის გამოვლინებაა... ის, რაც ამჟამად ცალკეული ფაქტების სახით დაჩნდება მავან დიალექტში, შესაძლოა ისტორიულად ყოფილიყო მისთვის დამახასიათებელი ან შემდგომ გახდეს მისი ფონეტიკური იერ-სახის განმსაზღვრელი“ (ბ. ჯორბენაძე,1998, გვ. 150).

“ის, რაც ამჟამად ქართველურ ენათა ბგერათშესატყვისობად განიხილება, ისტორიულად ამ ენათა დიალექტებისათვის დამახასიათებელი მოვლენა იყო“ (ბ. ჯორბენაძე, 1995, გვ. 56).

“მონათესავე ენებსა და იმავდროულად მათსავე დიალექტებში საკმაოდ მრავლადაა საერთო საფუძვლის მქონე მოვლენები “ (ბ. ჯორბენაძე). ე. ი. თვისებრივი სხვაობა არ არსებობს ფუძეენასა და თანამედროვე ვარიანტს შორის. საერთოქართველურშიც ბუნებრივად უნდა მივიჩნიოთ სიტყვის სხვადასხვა ფონეტიკურ ვარიანტთა თანაარსებობა (ტ.ფუტკარაძე, 1996, გვ.23-24).

ვფიქრობთ, დასადგენია მიზეზები, რა შემთხვევებში მივიღეთ საყოველთაოდ ცნობილი ბგერათშესატყვისობანი. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ გ. ელიავას ლექსიკონში ჰ ბგერით დაწყებული იდენტური სიტყვები შეადგენს 40%-ს, შესატყვისობა გვაქვს 29%, ხოლო 31% საკვლევია. ბევრი იდენტური სიტყვა მკვლევრებს ლექსიკონში არ შეაქვთ. ამდენად, გაუმართლებლად გვეჩვენება საერთოქართველურში ორი ჰ-ს (ან ორი წ-ს, ძ-ს, ც-ს) რეკონსტრუირება, ასევე, იდენტური ფორმების სესხებით ახსნა. სავარაუდოა, რომ კანონზომიერი და რეგულარული ბგერათშესატყვისობის სახელით ცნობილი მიმართებანი სათავეს იღებს საერთოქართველურშივე არსებული ფონეტიკური ვარიანტებიდან. ამას გვაფიქრებინებს მსგავსი ფაქტების არსებობა ქართველურ ქვესისტემებში.

ამდენად, უფრო ლოგიკური ჩანს ე.წ. ქართველური შესატყვისობების მიზეზი ფონეტიკურ გარემოცვაში ან სხვა ფაქტორებში ვეძიოთ და არა “არტიკულაციის უკან გადაწევაში.“

ქართველურ ქვესისტემებში ფონეტიკურ ცვლილებათა ტენდენციებიც ძირითადად საერთოა. მაგ., ქართველურ ქვესისტემებში ხმოვანთა რედუქციის შესახებ იხ.: ი.ყიფშიძე, 1914; მ.ციკოლია, 1950; ს.ჟღენტი, 1953; მ.ციკოლია, 1954; თ.უთურგაიძე, 1976; ა.შანიძე, 1981; მ.ნიკოლაიშვილი, 1984; ბ.ჯორბენაძე, 1998... ხმოვანთკომპლექსთა ტრანსფორმაციისათვის შესახებ კი იხ.: ი.ყიფშიძე, 1914; არნ.ჩიქობავა, 1936; ა.ღლონტი,1936; ვ.თოფურია, 1954; მ.ციკოლია,1954; კ.კუბლაშვილი, 1959; ო.კახაძე, 1981; ბ. ჯორბენაძე, 1995; შ. ძიძიგური, 1998; ო.კახაძე, 1999; გ.კარტოზია, 2005; ნ. ქუთელია, 2005...

სხვა ფონეტიკურ პროცესთაგან რამდენიმეს შევეხებით:

მეტათეზისის შემთხვევები ქართველურ ქვესისტემებში ხშირია. აქ ნიმუშად I პირის **ვ-** ნიშნის მეტათეზისს განვიხილავთ[75].

ვ- პრეფიქსის მეტათეზისი გვხვდება: თუშურში, ჰერულში, მეგრულში, სვანურ კილოებში. იშვიათად: იმერულში, აჭარულში, ჭავახურში... ფონეტიკური პროცესი აიხსნება თავკიდურ პოზიციაში წარმოქმნილი არაბუნებრივი კომპლექსის გამარტივების ძლიერი ტენდენციის არსებობით. **ვ-** პრეფიქსის გაინფიქსება დასტურდება როგორც თანხმოვნით დაწყებულ ფუძეებთან, ისე ხმოვანპრეფიქსებთან შეხვედრისას.

I. სიტყვის თავკიდურად მორფემათა ზღვარზე **ვ-** პრეფიქსისა და ფუძისეული თანხმოვნისაგან შედგენილი ბგერათკომპლექსის **ვ/უ+C** ცვლილება კილოებში შეიძლება ორგვარად წარიმართოს, კერძოდ:

ა) ერთ შემთხვევაში **ვ-/უ-** პრეფიქსი გადაინაცვლებს ფუძისეული თანხმოვნის მომდევნოდ და წარმოიქმნება ქართველურისთვის უფრო ბუნებრივი კომპლექსი (**C+ვ-/უ-**), მაგ.: თუშ.: ვ-დაობ>დ-ვ-აობ, ვ-ტირი>ტ-ვ-ირი, ვ-ჩეჩ>ჩ-ვ-ეჩ, ვ-ჭამ>ჭ-ვ-ამ... იმერ., აჭარ.: ვ-ხნავ>ხ-ვ-ნავ... (მსგავსი ფაქტები სამეცნიერო ლიტერატურაში ახსნილია ენის მისწრაფებით, შექმნას მზარდი ნაპრალოვნობის კომპლექსები) (თ.უთურგაიძე, 1976).

სვანურ კილოებში I პირის ნიშანი თანხმოვნით დაწყებულ ფუძეებთან, ჩვეულებრივ, ინფიქსად იქცევა, მაგ.: ზ.სვ., ლნტ. ტ-უ-

[75] დაწვრილებით იხ.: ტ.ფუტკარაძე, ე.დადიანი, 2004.

"ვლაპარაკობ" ფორმის ანალიზი ავალებს მკვლევარს ეჭვი შეიტანოს ამ ფორმის (ვ.თოფურია, 1967, გვ.10). შდრ. ლაშხურის ვითარება. სადაც I სერიაში ზმნებს უ პრეფიქსი არ გააჩნიათ, მაგ.: ტეხე "ვაბრუნებ", ტეხნი "ვბრუნდები", გარგლი "ვლაპარაკობ"

თუკი ფუძე იწყება ლაბიალური თანხმოვნით და მას მოსდევს ე, ი ხმოვნები, პალატალიზებული ხმოვნების მქონე სვანურ დიალექტებში (ბზ., ბქვ., ლნტ.) უ ნიშანი მეტათეზისის შემდეგ ე, ი ხმოვნებს ერწყმის და ვიღებთ პალატალიზებულ (უმლაუტიან) ო, უ ბგერებს, მაგ.: ბზ. პორნი, ლნტ. პორენი "ვფრენ" მიღებულია ასე: პორნი<პ-უ-ერნი<უ-პერნი, ბზ. ბოჭკუნი<ბ-უ-ეჭკუნი<უ-ბეჭკუნი "ვსკდები" (ვ.თოფურია, 1967, გვ.10).

ანალოგიური ვითარება გვაქვს ჰერულში, ოღონდ, სვანურისაგან განსხვავებით, ჰერულში პალატალიზებული ხმოვნები მიიღება ნებისმიერი თანხმოვნის მეზობლად, მაგ.: ვ-ფ-იქრობ>ფ-ვ-იქრობ>ფ-უ-ქრობ, ვ-რ-ეცხავ>რ-ვ-ეცხავ>რ-ო-ცხავ...

ბ) მეორე შემთხვევაში თავკიდურ პოზიციაში არსებული თანხმოვანთკომპლექსი (ვ+C) მარტივდება ვ-ს გადასმით მომდევნო მარცვლის შემდეგ, მაგ.: იმერ., ჯავახ.: ვ-ნახე>ნა-ვ-ხე (შდრ. ინგ.: ნოხე<ნ-ვახე<ვ-ნახე); სვან. (ეცერ.): უ-ფეშგნი>ფეშგუნი "ვიხსნები", უ-ნეცხნი>ნეცხ-უ-ნი "ვიღვიძებ"

მეგრულში ვ- პრეფიქსი ფუძისეული მარცვლის მომდევნოდ გადაჯდება გარკვეულ შემთხვევაში, კერძოდ, ბაგისმიერი (ბ ფ პ მ) თანხმოვნებით დაწყებულ ფუძეებთან (ამასთანავე, ვ- ნიშანი იცვლება მომდევნო თანხმოვნის გავლენით):

ვ-ბარუნქ > ბა-ვ-რუნქ > ბა-ბ-რუნქ "ვბარავ"

ვ-ფორუნქ > ფო-ვ-რუნქ > ფო-ბ-რუნქ "ვფარავ"

ვ-პუტორუნქ > პუ-ვ-ტორუნქ > პუ-პ-ტორუნქ "ვპუტავ"

აღნიშნული ფონეტიკური მოვლენა გამოხატულებაა გარკვეული ენობრივი კანონზომიერებისა. ცნობილია, რომ ქართულში (შესაბამისად, ქართველურ ქვესისტემებშიც) იდენტური ან ერთი ლოკალური რიგის ბგერები (ფონემები) ერთიმეორის მომდევნოდ არ გვხვდება ერთი მორფემის ფარგლებში სიტყვის თავკიდურად (თ. უთურგაიძე, 1976, გვ. 78). ასევე, არაბუნებრივი ჩანს ქართველური კილოებისათვის ვ/უ+ი ბგერათმიმდევრობა და მისი სუპერაცია სხვადასხვა გზით ხდება.

მეგრულში **ვ-** პრეფიქსი **ი** ხმოვანპრეფიქსის მეზობლად ვერ ძლებს და, როგორც წესი, ინფიქსად იქცევა. პროცესი გარკვეული წესის დაცვით მიმდინარეობს:

1. თუ ფუძე არაბაგისმიერი თანხმოვნით იწყება, მეტათეზისი კონტაქტურია, **ვ-** ნიშანი გადაისმის ზმნური ხმოვანპრეფიქსის მომდევნოდ ფუძის წინ, მაგ.: **ვ-ი-რდუქ>ი-ვ-რდუქ>ი-ბ-რდუქ** "ვიზრდები". **ვ-ი-ჭყანქ>ი-ვ-ჭყანქ>ი-პ-ჭყანქ** "ვიწყებ"

2. ხოლო თუკი ფუძის თავკიდურად ბაგისმიერი თანხმოვანია წარმოდგენილი, მაშინ ადგილი აქვს დისტანციურ მეტათეზისს, **ვ-** მორფემა ფუძის პირველივე მარცვლის მომდევნოდ გადაჯდება (ც.ჯანჯღავა, 1989, გვ.44), მაგ.: **ვ-ი-ბირქ> ი-ბ-ი-ვ-რქ>ი-ბი-ბ-რქ** "ვმღერი", **ვ-ი-ფიქრენქ>ი-ფი-ვ-ქრენქ>ი-ფი-ფ-ქრენქ** "ვიფიქრებ"

პროცესს ვერ აბრკოლებს ზმნისწინისა თუ ნაწილაკის დართვა, მაგ.: **ქი-ბი-ბ-რქ** "ვიმღერებ", **მი-ფი-ფ-ქრენქ** "მოვიფიქრებ"

ვ- ნიშნის მეტათეზისი უცხოა ჭანურისათვის. თუმცა ჭანურში (ძირითადად ვიწურ-არქაბულსა და ხოფურ კილოკავებში, იშვიათად ათინურში) არის ტენდენცია, თავკიდურ პოზიციაში ხმოვანთა წინ **ვ-** პრეფიქსი **ბ-**თი შეიცვალოს და ამით თავიდან იქნას აცილებული **ვ+ი** მიმდევრობა, მაგ.: **ბ-ი-დი** "წავედი", შდრ. მეგრ. **ი-ბ-დი**. **ბ-ი-მგარ** "ვტირი" შდრ. მეგრ. **ი-მ-გარქ**, **ბ-ი-შქვიდერ** "ვიხრჩობი" შდრ. მეგრ. **ი-ფ-შქვიდუქ**, **ბ-ო-რე** "ვარ" შდრ.მეგრ. **ვ-ორექ**...

ვ+ი ბგერათმიმდევრობა ჰერულში შეიძლება პალატალიზებული **ჳ** ხმოვნით შეიცვალოს: **ვიც>ჳც, ვიქ>ჳქ** "ვშვრები"

ვ+ი ბგერათმიმდევრობა თავკიდურ პოზიციაში არაბუნებრივი ჩანს როგორც დიალექტებისათვის, ასევე სალიტერატურო ქართულისათვის. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რვატომეულშიც, ო.ჭაჭაიას მეგრულ-ქართულ ლექსიკონსა და ვ.თოფურიასა და მ.ქალდანის სვანურ ლექსიკონშიც ძალზე იშვიათია ისეთი ფუძეები, რომელთაც თავკიდურად **ვ+ი** მიმდევრობა უდასტურდებათ. არც ისაა შემთხვევითი, რომ საერთოქართველურისათვის მხოლოდ ერთადერთ ფორმაში, ისიც დუპლეტურ **ვინ/მინ** ნაცვალსახელში აღდგება **ვ+ი** ბგერათმიმდევრობა.

ვ- პრეფიქსის მეტათეზისის შემთხვევებიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ: მორფემათა ზღვარზე მორფონოლოგიური ცვლილებები ქართველურ ქვესისტემებში საერთო ფონემატური კა-

ნონზომიერების საფუძველზე მიმდინარეობს და იგი შეპირობებულია არაბუნებრივი ბგერათკომპლექსის მოშლის ტენდენციით.

ლაბიალურ კომპლექსთა ცვლილებანი. ქართველურ ქვესისტემებში **ვა, ვე, ვი** კომპლექსები შემდეგი ფონეტიკური ნაირსახეობებით რეალიზდება:

ა) ვა (უა) > ო, ბ) ვე (უე) > ო / ჶ, გ) ვი (უი) > უ / ჳ.

1. **ვა(უა)>ო** გავრცელებულია: ფხოურ კილოებში, ქართლურში, ინგილოურში, ფერეიდნულში, რაჭულში, იმერულში, ლეჩხუმურში, გურულში, აჭარულში, სამცხურში, ტაოურში, მეგრულში... მაგ.: ვაჟი>ოჟი, სიტყვა>სიტყო, სხვა>სხო (ხევს.); ყვავილი> ყოილი, ყვავი>ყოვი, ზვავი>ზოვი (ფშ.); ძვალი>ძოლი, გაგვაგებინა>გაგოგებინა>გოგოგებინა (მოხ.); ვაჟშამი>ოჟშამი, ცხვარი>ცხორი, უყვარს>უყორს (მთ.-გუდ.); მარცვალი>მარცოლი, გადაუსვამს> გადაუსომს (ქართლ.); სვამს>სომს, ხვავი>ხოვი, შაუშვა>შაუშო (კახ.); ვაჩუქებ>ოჩუქებ, გვაქვს>გოქავ, იცვამს>იცომს (ინგ.); წაგვართვა> წაგორთო>წოგორთო, ცხვარი>ცხორი, ძვალი>ძოლი (ფერ.); სხვამის> სხომის, იცვამს>იცომს, ჩასვა>ჩასო, გაუშვა>გაუშო რაჭ. (ზ. რაჭ., გლოლ.); სხვაგან>სხოგან, მიართვა>მიართო (იმერ.); მოირთვამს> მეირთომს (ლეჩხ.); სხვაგან>სხოგან (გურ., აჭარ.); უსვამდა>უსომდა, მარხვა>მარხო (მესხ.); ქვაბი>ქობაი (ტაოური); უცვარს>უცორს "უყვარს", ღვარანს>ღორანს "ყვირის", თოლი "თვალი", ქვარა>ქორა „მუცელი" (მეგრ.)...

2. **ვე(უე)>ო** პროცესიც მეტ-ნაკლებად ყველა დიალექტში გამოვლინდება:

ქვეოდე>ქოოდ "მთლად, სრულად" (ხევს.); ქვეყანა>ქოყანა/ხოყანა (ფშ.); გვეძახის>გოძახის, ჩვენ>ჩონ (მოხ.); გვედგა>გოდგა, ქვევით> ქოით (მთ.-გუდ.); უშვებს>უშოფს, ქვევით>ქოით (ქართლ.); ნაკვერჩხალი>ნაკორჩხალი, დაჩვეული>დაჩოული (კახ.); გვებარა> გობარა (ფერ.); შვრებოდა>შობოდა, წვეულება>წოულობა (ზ.რაჭ., ქვ.რაჭ.); ყველაფერი>ყოლიფერი, მოყვება>მოყობა (იმერ.); ახვევს>ახოვს, სველდება>სოლდება (ლეჩხ.); გაუშვებს>გუშოფს, ჩვეულება>ჩოულება (აჭარ.); შედღვებენ>შედღობენ (იმერხ.); ქვემოთ>ქომოთ (ლივან.); ყველი>ყოლი, ქვემო>ქომო (ტაოური შ.ფუტკარაძე, 1995, გვ.16,31); ჩვენი>ჩონი, ხვეწნები>ხოწნები (ტაოური - მ.ცინცაძე, 2001).

ვე (უე)>ჶ დასტურდება ინგ., მოხ., ნაწილობრივ სამხრ. ქართლურსა და სამცხურ კილოებში: კვერცხი>კჶრცხი (ინგ.); გვერდი>გჶრდი (მოხ.); ქვევრი>ქჶვრი (სამცხ.); თვე>თჶ (ქართლ)...

3. **ვი (უი)>უ** შედარებით იშვიათია: მშვიდობა>მშუდობა, აკვირდების>აკურდების (მოხ.); საკვირველი>საკურველი (მთ.-გუდ.); წვივი>წუვი, ყივილი>ყიული (ქვ.ქართლ.); გვითხრეს>გუთხრეს, გვიდგა>გუდგა (ფერ.); რასაკვირველია>რასაკურველია, წვიმა>წუმა (რაჭ.-გლოლური, რიენისთაური); გათხოვილი>გათხოული, წვიმს> წუმს (იმერ.); ღვინო>ღუნო, ალვის ხე>ალუს ხე (ლეჩხ.)...

ვი (უი)>უ გვხვდება: ინგილოურში, მოხეურში, ნაწილობრივ სამცხურ-ჯავახურსა და ქვ. ქართლურში: წვიმა>წუმაი, გვიან>გუან (ინგ.); შვიდი>შუდი, გვითხრა>გუთხრა (მოხ.), კვიცი>კუცი, ძმისთვინ>ძმისთუნ (სამცხ.-ჯავახ.), წყვილი>წყული (ქვ. ქართლ.).[76]

1.2.2. ბრუნვათა სისტემა

მეგრულ-ჭანურ-სვანურში თვისობრივად ერთგვარია ბრუნვათა სისტემა (როგორც ბრუნვის ნიშნები, ისე ბრუნების პროცესი). ცალკეულ ბრუნვებს განვიხილავთ სალიტერატურო ენასთან და სხვა დიალექტებთან მიმართებით.

სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფები ქართველურ ენა-კილოებში არის: **ი/ე/0**, რომლებიც დიალექტების მიხედვით ასე ნაწილდება:

-ი/-ე ალომორფი ხმოვანფუძიან სახელებთან გამოვლინდება[77]: ქართლურში, კახურში, ფშაურში, მოხეურში, თუშურში, ხევსურულში, მთიულურ-გუდამაყრულში, იმერულში, აჭარულში, გურულში, სამცხურში, ჯავახურში, კაკურში...

ქვემოიმერულში, ზემოგურულში, ლეჩხუმურში, მეგრულში, სვანურში **ა** ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელებთან (გარდა

---

[76] დასტურდება პირუკუ პროცესიც: ო>ვა, ო>ვე, უ>ვი. მაგ.: საბანავად>საბანაოდ (კახ.); ხორბალი>ხვარბალი, დურბინდი>დვირბინდი (მოხ.); ხორაგი>ხვარაგი (იმერ.); ორაგული>ვერაგული (ხევს.); ოსი>ვასი, ორსული>ვარსული, გიორგი>გივარგი, ნიორი>ნივარი, ეყოფა>ეყვაფა (მთ.); გატყორცნა>გატყვარცნა; ტოტ (ლშხ.)>ტვეტ (ჩოლ.) "ხელი"; თხუმ (ლშხ.)>თხვიმ (ჩოლ.)"თავი"; მეგრ.: ჰუტუა>ჰვიტუა "მოჰუტვა"

[77] ხმოვანფუძიან სახელებთან სახელობითში **ე/0** ალომორფთა გამოვლენა უკავშირდება ქართული ენის ფონემატური სისტემის დაწოლას მორფოლოგიურ სისტემაზე. ფონემატური კანონზომიერებით ერთი მორფემის ფარგლებში იკრძალება ხმოვანთა უშუალო თანმიმდევრობა (თ.უთურგაიძე, 1976,გვ.26). ენა მიისწრაფვის, ხმოვანკომპლექსი აქციოს ერთმარცვლოვან სეგმენტად: აი>აე, აე>აი>აე, ოუ>ოუ, ოა>უა>უა (ტ.ფუტკარაძე, 1998).

ერთმარცვლიანი ფუძეებისა) სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ერწყმის ფუძისეულ ა-ს და ბოლოკიდურად -ე გვაქვს: აი>ეი>ეჲ>ე:

ზ.გურ.: ბაღანე, ბაბუე, ძამიე (ს. ჟღენტი); ლეჩხ.: იასონე, ვასილე, ტარიელე... (მ. ალავიძე, 1941, გვ. 232); ქვ.იმერ.: ბებიე, კალათე, ბიცოლე (კ. კუბლაშვილი, 1985, გვ. 98); მართაიე, ყველე, ნუცაიე... (ქ. ძოწენიძე, 1973, გვ. 233); დეიდე... (ო. კახაძე, 1981, გვ. 183-192); სვან.: მ̄არა+ი(ე?)>მ̄არე კაცი" (ვ. თოფურია, 1954, გვ. 450); მეგრ.: ბამბე, ჭინკე. ტომარე, კართე...

მეგრულში ე-ს შეხორცება ფუძესთან დამთავრებულია: იგი ყველა ბრუნვაში გადაჰყვება სახელს (მოთხრ. ბამბე-ქ, მიც. ბამბე-ს... (ვ. თოფურია, 1954, გვ. 450).

იმერულ-გურულ-ლეჩუმურში -ე ხმოვანი · ძირითადად სახელობით, ნათესაობით და მოქმედებით ბრუნვებში დასტურდება, თუმცა არის შემთხვევები, როდესაც ე დაბოლოებიანი ფორმა ფუძედ გაიაზრება და ე სხვა ბრუნვებშიც გადაყვება: ბიცოლეი, ბიცოლემ, ბიცოლეს... (ბ. ჯორბენაძე, 1989, გვ. 459).

აღნიშნული ერთგვაროვანი მოვლენები ლიტერატურაში ერთიან კონტექსტშია განხილული. ვ.თოფურიას აზრით, ამ მათ საერთო საფუძველი აქვს: წარმოიშვა წმინდა ფონეტიკურ ნიადაგზე ასიმილაციის გზით უთუოდ სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა გავრცელებულობით და ინტენსივობით (ვ.თოფურია, 1954).[78]

სახელობითის ი ნიშანი ბოლოთანხმოვნიან სახელებთან ხშირად იკარგება და სახელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი. ეს მოვლენა განსაკუთრებით დამახასიათებელია სვანური და ფხოური დიალექტებისათვის; გვხვდება, აგრეთვე, მეგრულში, ფერეიდნულში; კაკურში, ქართლურში... მაგ.: დიდ თოვლი (ფშ.); აქ ვალ აღარ გვაქვ... (ხევს.); კახელებ მთაში მიდიოდნენ (ქართლ.); ჯარ წაუყონი (კაკური)... კოჩ მეურს "კაცი მიდის", ბოშ ჰარუნს "ბიჭი წერს" (მეგრ.)... ჰაშ აჭმე "ქმარი თიბავს", ჯან აჭნი "ხარი ხნავს" (სვან.).

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნული მოვლენა დახურული მარცვლისკენ ქართული ენის მიდრეკილებით არის ახსნილი (თ. უთურგაიძე, 1976, გვ. 132).

ამგვარად, სახელობითი ბრუნვის ნიშანი (ი/ჲ/0) საერთოა ყველა ქართველური ქვესისტემისათვის.

---

[78] ამავე აზრს ავითარებენ მ.ქალდანი (1974) და ბ.ჯორბენაძე (1995).

მოთხრობითი ბრუნვა სალიტერატურო ქართულში **-მა/-მ** ალომორფებით აღინიშნება. ქართველურ დიალექტებში მოთხრობითი ბრუნვა გაფორმებულია განსხვავებული ნიშნებით: **ქ** (მეგრ.-ჭან), **-ემ/-დ...** (სვან). სამეცნიერო ლიტერატურაში არქაული სამწიგნობრო ენისა და ქართველური კილოების მონაცემები ერთ კონტექსტში განიხილება.

ქართველური ერგატივის ნიშნის ძირითადი ალომორფი უკავშირდება ჩვენებითი **ნაცვალსახელისგან მომდინარე დეტერმინაციულ "მან"** მორფემოიდს.

გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით, **-მა/-მ** სუფიქსი მომდინარეობს **მან** III პირის ნაცვალსახელისაგან (გ.დეეტერსი, 1930, გვ. 95; არნ.ჩიქობავა, 1939, გვ. 168,173...).

ბ.კიკვიძისა და გ.მაჭავარიანის აზრით, სვანურშიც გვაქვს **მან/ამან** განმსაზღვრელი ნაწევარი, რომლისგანაც მიღებულია ერგატივის **-ემ/-მ** ნიშანი. არქაული მოთხრობითისთვის დამახასიათებელი **ამან** ნაცვალსახელი უნდა აღდგეს სვანური **-ემ/ნ** ნიშნისთვისაც და **ამნემ** "ამან" ფორმის ფუძისთვისაც: *ამან>*ამან-ემ>ამნ-ემ; სადაც **-ემ** მეორეული დანართია (ბ.კიკვიძე, 1958, გვ. 91).

გ.მაჭავარიანის აზრით, ქართველურ ენათა დიფერენციაციის პერიოდში მოთხრობითი ბრუნვა გაფორმებული არ იყო. ქართველურ ენებში ეს ბრუნვა საერთო პრინციპის მიხედვით ნაცვალსახელური წარმოშობის ელემენტების გამოყენებით გაფორმდა. მკვლევრის აზრით, სვანური **-მ** უშუალოდ არ მომდინარეობს ქართული **-მან** ნაწევარისგან; სვანურშიც არსებობდა **ძველი ქართულის** ტიპის "განსაზღვრული ბრუნება" (მსაზღვრელი იყო ***-ამან** ჩვენებითი ნაცვალსახელისგან მომდინარე ნაწევარი); სუბსტანტივისა და პოსტპოზიციური ნაწევარის ერთად ბრუნების გამო, ენკლიტიკურად დართული ნაწილაკი შეერწყა სუბსტანტივს: ***მ̌არად ა-მა-ნ(ა)/ე-მა-ნ(ა) > *მ̌არ̌ამან/*მ̌არ̌ემან > *მ̌არ̌ამ/მ̌არ̌ემ** (გ.მაჭავარიანი, 1960, გვ. 102-103).

სარწმუნოა სვანურ კილოებში გამოვლენილი **მან-**იანი ერგატივის **-მ** ნიშნის ქართველურობა (ვიდრე მისი ადიღური წარმომავლობა): სვანური ერგატივის -მ/-ემ წარმოიქმნა საერთოქართველური *მან/-იმან ნაწევარის ცვეთის გზით (როგორც სამწიგნობრო ქართულსა და ქართველურ ე.წ. სისინა კილოებში): მარა-იმან>მარეიმან>მარ̌ემან>მარ̌ემ.

მეგრ.-ჭან. ერგატივის **-ქ** სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი:

ქ- სუფიქსი ი-გ-ი, ე-გ-ე ნაცვალსახელის ძირეულ გ-ს უკავშირდება: გ>ქ (არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ. 173-174).

-ქ (<*გ<*გო) ზანურში იმავე ფუნქციის მქონე ელემენტია წარმომავლობით, რაც **-ნ** სუფიქსი ქართულში (შდრ., მა-**ნ**, ზან. მუ-**ქ**) (კ. გაბუნია, 1998, გვ. 38).

-ქ მომდინარეობს მტკიცებითი **ქო** ნაწილაკისაგან: სახელის ბოლოკიდურ პოზიციაში -ქო გამარტივდა (გაცვდა): -ქო>-ქ; შედეგად -ქ-მ დაკარგა დადასტურებითობის ფუნქცია, რის გამოც ფრაზაში ხელახლა გაჩნდა ქო ნაწილაკი; შდრ., ფრაზის დინამიკა: კოჩ ქო მორთუ>კოჩქ ქო მორთუ>კოჩქ ქომორთუ "კაც მოვიდა" (ნაწილაკისგან აფიქსის წარმოქმნა სხვა ენებისთვისაც არ არის უცხო; ტ.ფუტკარაძე, 2008, გვ. 122).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ქართველური ერგატივის ფორმირება დაკავშირებულია **განსაზღვრულობის კატეგორიასთან**. დეტერმინირება ესაჭიროება მხოლოდ III პირს. სახელური ფუძის განსაზღვრა შესაძლებელი იყო როგორც ჩვენებითი ნაცვალსახელისგან მომდინარე -მან ნაწევარით, ასევე, დადასტურებითი -ქო მორფემოიდით: დადასტურებითობა და განსაზღვრულობა გარკვეულწილად გულისხმობს ერთმანეთს (ტ.ფუტკარაძე, 2008, გვ.123).

მიცემითი ბრუნვის მაწარმოებელი ძირითადი ფორმანტი ქართველურ ქვესისტემებში არის **-ს**:

წყალ-ს, წიგნ-ს, მზე-ს, ცა-ს.... წყარ-ს „წყალს", ოსურ-ს „ქალს", ბოში-ს „ბიჭს", ბჟა-ს „მზეს", თუთა-ს „მთვარეს" (მეგრ.); კოჩი-ს „კაცს", ოსურე-ს „ქალს", ბერე-ს „შვილს", კუჩხე-ს „ფეხს" (ჭან.); მარა-ს „კაცს", ზურაშ-ს „ქალს", უეღ-ს „ძაღლს", ხოჩა-ს „კარგს" (სვან.)...

მიცემითის **-ს** მორფემა შემდეგი ალომორფებით დასტურდება: **-ს, -სა, -ჰ, ჲ, (//-ჲს, -ჲჰ, -ჲჰს), ც, 0.** ისინი ფონეტიკური ცვლილებით არის მიღებული.

ჰ<ს: რაჰ<რას, ძმაჰ<ძმას (სამცხ.-ჯავახ.) (ბ.ჯორბენაძე, 1998, 550).

ჲ<ს: ქართლურში, კახურში, ჰერულ კილოებში: ბზე-ჲ რაღა-ჲ უზამ? (ქართლ.); იმა-ჲ უთხრა (კახ.); ენაჲ ნუ უგდევ „ენას ნუ იჩლექ. ფენავს სუფრაჲ, იწყოვენ სახელევ დადმაჲ (ჰერ.).

-ს>-ჰ>ჲ//-ჲს//-ჲჰ//-ჲჰს: ქართლ., მთიულ.: დედას>დედაჰ >დედაჲ/დედაჲს/დედაჲჰ/ დედაჲჰს (ქართლ.), სიზმარას>სიზმარაჲს

(ბთიულ.). ამ შემთხვევაში **-ჲს, -ჲჰ, -ჲჰს** რთული ბგერებია, რომელსაც შემართვა ჲ-სი აქვს, ხოლო დამართვა ს-ს ან ჰ-სი.

-ც<ს: მეგრულში (ი.ყიფშიძე, 1914, გვ.024; გ.კლიმოვი, 1962, გვ.69-70; ა.ლომთაძე, 1987, გვ.10); აგრეთვე გურულსა და აჭარულში (ს.ჟღენტი, 1936; ი.მეგრელიძე, 1938; შ.ნიჟარაძე, 1957). მაგ.: მეგრ.: უწუ მუში ცხენ-ც "უთხრა თავის ცხენს" (ხუბ. 218,33), კოჩი ჭკმეთხოზგ ირემ-ც "კაცი მისდევს ირემს", პაღურ-ც ქუჩანთუანც „პანღურს ურტყამს" (ხუბ. 185.36). გურ.: წალ-ც<წალდ-ს, ვარ-ც<ვარდ-ს, სტუდენ-ც<სტუდენტ-ს... (ი.მეგრელიძე, 1938); გულ-ც<გულ-ს, წყალ-ც<წყალ-ს, სადილ-ც<სადილ-ს (გრ.იმნაიშვილი, 1966, გვ.250); აჭარ.: ბღავილ-ც... (შ. ნიჟარაძე, 1957, გვ.31).

/0/: კახ., ქართლ., აჭარ., ჯავახ., კაკ., იმერ., ლაშხ.. ლენტ., მეგრ. დიალექტებში: ას ნაბიჯზე კვერცხ-0 არტყამდა, ირმებ-0 ქამანდო იჭერდა (ქართლ.); პოლ-0 რეცხენ, ჩედიან ქორწილ-0 (კაკ.); ცხენ-0 საძოვარი მისცა, თათრებ-0 დაუძახა, ხურჯინ-0 პირი მოხსნა (ჯავახ.); მატყუარა ხალხ-0 ვერ იპონი იქა, ვექსილ-0 დოუწერდენ (ზ.იმერ.); მეზობლეფ-0 დურიგეს, კარდლეფ-0 მუაკალიეფ (ზ.აჭარ.); იმა-0 მოყვებიან (რაჭ.)...

მიცემითი ბრუნვა ქართველურ ქვესისტემებში ძირითადად ერთნაირად არის გაფორმებული.

ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფებია: **-ის/-ისა/-ისი, -ს/-სა/-სი, -ი-ი,/-შ-ი, -იჲ (/-იჲს, -იჲჰ), -ჲს, -ჲჰ, -იზ, -იწ, -ი, 0.**

ამათგან სამწიგნობრო ქართულში წარმოდგენილია **-ის/-ს/-სი/-ჲს/0,** დასტურდება დიალექტებშიც. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფები ასე ნაწილდება:

-ჲს (ძვ. ქართულის მსგავსად) დასტურდება ხმოვანფუძიან სახელებთან ქართლურში, ლეჩხუმურში, აჭარულში: მიარტყა ძუძუჲს თავზედა (ქართლ.), ურო-ჲს (ლეჩხ.), აგვისტო-ჲს (აჭარ.)...

-ის>-იჲ (სამცხ.-ჯავახ.): ხ-ის ძირი>ხ-იჲ ძირი, თავ-ის(ი) ქალი>თავ-იჲ ქალი (ბ. ჯორბენაძე, 1998).

-იჲს, -იჲჰ, -იჲ გვხვდება ალგეთის ხეობის ქართლურში: ქალ-იჲს-თვინა/ქალ-იჲჰ-თვინა (თ. სარალიძე, 1978, გვ. 55).

-იჲ (<ის/იშ)/ჲ(<ს,შ) ალომორფები დასტურდება: ქართლ., კახ., მეგრ... მაგ.: პურ-იჲ ჭამა, გზ-იჲ პირაჲ... (კახ.); ხემწიფ-იჲ ცოლი (ქართლ.); ხოჯ-იჲ თოლი "ხარის თვალი", დღა-ჲ სინთე "დღის სინათლე" (მეგრ.)...

-იზ ვარიანტი გვხვდება -გან თანდებულთან: კაც-იზ-გან, იმ-იზ-გან, არაფრ-იზ-გან...

-იწ ვარიანტი გვაქვს მეგრულში -კალა/-კუმა „თან" თანდებულთან. ბრუნვის ნიშნისეული **შ** თანხმოვანი თანდებულისეული **კ** ბგერის გავლენით იცვლება და, ნაცვლად **შკ** კომპლექსისა, ვიღებთ **წკ** კომპლექსს, სადაც **წ** არის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ფონეტიკური ვარიანტი: კოჩ-ი**შ**-კელა>კოჩ-ი**წ**-კელა "კაცთან"

-ი (<-ის/-ი**შ**) ალომორფი თითქმის ყველა ქართველურ დიალექტში გვხვდება. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თანხმოვნითი ელემენტი ხშირად იკარგება საზღვრულის წინამავალ თანხმოვან-ფუძიან და ფუძეუკვეცელ მსაზღვრელ სახელებთან, მაგ.: ისბამს წიფლ-ი ხეში, დაჯდა სუფრ-ი თავსაო, მაწვნ-ი ქილა (ქართლ.); მამლ-ი ნაყივ თარაფში "მამლის დანაყივლებ მხარეში" (კაკ.); პურ-ი ჭამა, გზ-ი პირას (ჯავახ.); რუ-ი პირზე (კახ.)... ბებ-ი ღუჩა "ბებიის სახლში" (მეგრ.)... ჯვნ-ი მუჭ „ხარის რქა" (სვან.)...

0 დასტურდება პრეპოზიციურ მსაზღვრელთან, აგრეთვე თან, -თვის თანდებულების წინ (იმერ., ქართლ., მეგრ.): ქალი-თვინ, ამი-თანა... პურ ჭამაე, პატრა ზმაე თავ დააძებნელა მივ (ინგ.)... ბაბუ ღუდე (მეგრ.) "ბაბუის სახლი" ზუღა-პიჯი (<ზუღაშ პიჯი) (ჭან.) "ზღვის პირი"

-იშ, -შ (<-ის,-ს) წარმოდგენილია ზანურ და სვანურ დიალექტებში. ზანურ-სვანური **-იშ/-შ** კანონზომიერი შესატყვისია **-ის-/ს** სუფიქსისა. **-იშ** — თანხმოვანფუძიან სახელებთან, **-შ** — ხმოვანფუძიანებთან[79]: მეგრ.: კოჩ-იშ სახელი „კაცის სახელი", ჯა-შ ღუდე „ხის სახლი" ჭან.: კუჩხე-შ(ი) „ფეხის", ორძო-შ(ი) „სკამის", კატუ-შ-ი „კატის"... სვან.: ჯვნ-იშ „ხარის", ყელ-იშ "ძაღლის"

ჰერულში, ფშაურში, მოხეურში, კახურში, მეგრულში, ჭანურში ნათესაობითი ბრუნვის **-ის** ნიშანს ემფატიკური დანიშნულებით შეიძლება **ი** ხმოვანი დაერთოს[80]: კარ გააღეს კიდობნ-ის-ი, ჩამაჯღეს ქობი წყლ-ის-ი (ალიაბათ.); ღმერთ-ის-ი-ც სახელის ჭირიმენ, იმ ქალ-ის-ი-ც მალ დოვლათ აჯღეს. ღე ქალ ჩემ ზმ-ის-ი (<ზმ-ის-ი-ა) (კაკური); ძმ-ის-ი-ა, იმ დრო-ს-ი (მოხ.); არ მესმის ამ ქვეყნ-ის-ი (ფშ.);

---

[79] ლაზურში ნათესაობითის ნიშნად -ს ალომორფიც დასტურდება (რ.ერკერტი, 1895, გვ.347; ჰ.აჭარიანი, 1899, გვ.69; ნ.მარი, 1910, გვ.12; გ.კარტოზია, 2005, გვ.78). გ.კარტოზიას აზრით, -ს ნიშნიანი ფორმები -შ ფორმანტიანი ნათესაობითის ფონეტიკურ ვარიანტს უნდა წარმოადგენდეს; ბოლოკიდურ პოზიციაში შ>ს (გ.კარტოზია, 2005, გვ.78-80).

[80] მეგრ.-ლაზ. ნათესაობითის -ი დაბოლოების შესახებ არსებობს სხვადასხვა თვალსაზრისი: 1) ნათესაობითის -ი ემფატიკური ხმოვანია (არნ.ჩიქობავა, 1942, გვ.71). 2) ი ნანათესაობითარი სახელობითია (გ.კარტოზია, 2005,გვ. 63-83).

ყამდა ორი ვაჟიშვილი, უმფროსი რვა წლ-ის-ი (კახ.)... კოჩ-ი**შ**(ი) ცუდე „კაცის სახლი", ქობალ-ი**შ**(ი) ქვირი „პურის ფქვილი" (მეგრ.)...

ქართველურ ქვესისტემებში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ალომორფები საერთო ფონეტიკური კანონზომიერების საფუძველზეა მიღებული.

მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნები ქართველურ დიალექტებში (გარდა სვანური კილოებისა)[81] ძირითადად სამწიგნობრო ქართულის მსგავსია. თავისებურებებიდან აღსანიშნავია შემდეგი:

ა) დიალექტთა ნაწილში (მთარაჭ., აჭარ., გურ., ჰერ.) ხმოვანფუძიან სახელებთან (თანხმოვანფუძიანების მსგავსად), გვაქვს **-ით** (>**-ად**): რძე-**ად**, ერბო-**ად**, დილა-**ად** (მთარაჭ. — შ. ძიძიგური, 1970, გვ. 199); ტუნგო-**ად**, ბალანა-**ად** (აჭარ. — ჯ.ნოღაიდელი, 1972, გვ.69); ძმა-**ით**, და-**ით** მდიდარია, გათფა მზე-**ით** (გურ. — ს.ჟღენტი, 1936). შდრ. ძვ. ქართ.: წყარო-**ად**/წყარო-**ადა**, ძუძუ-**ად**/ძუძუ-**ადა** (ა.შანიძე, 1976, გვ.38-39; ი.იმნაიშვილი, 1957, გვ.145-146).

ბ) ქართლ., კახ., ჰერ., ზ.იმერ., მეგრ. დიალექტებში მოქმედებითი ბრუნვის **-ით** ალომორფი შეიძლება გავრცობილ იქნეს **ი** ემფატიკური ხმოვნით: კიბ-ით-ი ადიან, მოდის თოხის ძალ-ით-ი, ჩაიარა ფერხ-ით-ი (ქართლ.). ჰერულში ხმოვანფუძიანებთან გვაქვს **ით**-ი: დაამბეს ცხენი ზუა-**ით**-ი ("ძუით"), წასულ შინა-**ით**-ი "წასულა შინიდან" კოჩ-ით(ი) "კაცით", კუჩხ-ით(ი) "ფეხით" (მეგრ.)...

ჭანურში **ი**-ს ნაცვლად **ე** ხმოვანია: კოჩი-**თ**-ე(ნ) „კაცით", კუჩხე-**თ**-ე(ნ) „ფეხით", არგუნი-**თ**-ე(ნ) „ნაჯახით"

ჭანურში **-თ** გვაქვს ყველა სახელთან: ინჯილი ქვათ იფშუ "მარგალიტის თვლით აივსო"; ხოჯი დო საფანით ხონუმტეს "ხარითა და სახნისით ხნავდნენ" (გ.კარტოზია, 2005, გვ.84).

გ) ჰერულში **-ით**/**-ად** > **-ი**/**-ა**: ურმი ვზიდავთ „ურმით ვზიდავთ"... კრი ზედა „კარის ზედაით, ზემოდან"...

ვითარებითი ბრუნვის ნიშნებად დიალექტებში ძირითადად ის ალომორფებია წარმოდგენილი, რაც სალიტერატურო ენაში. **-ად**/**-დ** ალომორფები თითქმის ყველა კილოში იხმარება.

---

[81] სვანურ კილოებში მოქმედებითი ბრუნვა გაფორმებულია **-უშ**/**-შუ** ალომორფებით: **-უშ** - ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში: დინა-**უშ** „ქალიშვილით"... **-შუ** თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში (ამ შემთხვევაში შესაძლებელია **შუ**/**უშ** მონაცვლეობა): ჯან-**შუ** (/ჯან-**უშ**) "ხარით"... გ.თოფურიას აზრით, სვანური მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნისათვის ამოსავალია საერთო-ქართველური **-თ** სუფიქსი, კერძოდ: თ>შდ>შ (გ.თოფურია, 1997, გვ.113).

ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად სვანურ დიალექტებში ყოველგვარ სახელთან ერთადერთი სუფიქსი **-დ** გამოიყენება: **ბაჩ-დ** „ქვად“, **დინა-დ** „ქალიშვილად“, **მარა-დ** „კაცად“ (ვ.თოფურია, 1944, გვ. 342-343; გ. კლიმოვი, 1962, გვ. 80-84). **დ<ად** (ვ.თოფურია, 1956. გვ. 32; თ.გამყრელიძე, გ.მაჭავარიანი, 1956, გვ.183; ა.ონიანი,1989, გვ. 209).

მეგრულში კანონზომიერი ფონემური შესატყვისობა გვაქვს: **-ოთ/-თ (<-ად/-დ)**: თანხმოვანფუძიანებთან **-ო**. ხმოვანფუძიანებთან — **-თ**: დიდ-ო “დიდად“, ცხენ-ო “ცხენად“; ბაღანა-თ “ბავშვად“, ჰითა-თ “წითლად“....[82]

ვითარებითის ნიშნის დაყრუების პროცესი **დ>თ** თითქმის ყველა კილოში დასტურდება: კაც-**ათ** არ ვარგა, გლახ-**ათ** მეიქცა (გურ.); გაგზანა საომრ-**ათ**, სანადირო-**თ** გამოვიდა (ქართლ.): სახელ-**ათ**, მინდვრ-**ათ** (ჯავახ.), სოფლ-**ათ**, ციხე-**თ** (კახ.); სანადირო-**დ/თ** (ჰერ.)...

ასევე, ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად **-ა** (<**ად**) ალომორფი (ძველი ქართულის მსგავსად) გვხვდება შემდეგ კილოებში: ხევს., ფშ., ჰერ., მესხ., რაჭ., იმერ., გურ., აჭარ., იმერხ... მაგ.: ღუნეი დაალეველ-**ა** თქრნსა მაახლრვარ (ჰერ.); ამოიგავა მისი გვარეულობა ძირიან-**ა** (ჯავახ.); ის ლამაზ-**ა** იუბნებს (ფშ.)...

ამგვარად, ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის მიხედვით ქართველური ქვესისტემები თითქმის არ სხვაობს.

დანიშნულებითი ბრუნვა მიღებულია ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისაგან ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის დართვით (**იშ+ოთ**) (არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ.54; ვ.თოფურია, 1937, გვ.182). მეგრულის დანიშნულებითი ბრუნვის (**კოჩ-იშ-ო(თ)** „კაცისთვის“, **ჯიმა-შ-ო(თ)** „ძმისთვის“) ფუძე (**კოჩ-იშ, ჯიმა-შ**) კანონზომიერი შესატყვისია სალიტერატურო ქართულის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებისა (**კაც-ის, ძმ-ის**), ხოლო **-ოთ** სუფიქსი გენეტურად იგივე ნიშანია, რაც სალიტერატურო ქართულის ვითარებითი ბრუნვის **-ად**: კაც-ად (არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ.54).

---

[82] თანამედროვე ჭანურში ვითარებითი ბრუნვა არა გვაქვს. თუმცა დასტურდება ვითარებითი ბრუნვის ფორმები, როგორიცაა: დიდო კაი „ძალიან კარგი“, მოთ “რატომ, რად“, მჯეშოთ “ძველად“, ართოთ “ერთად“, ლაზუროთ “ლაზურად“; ა.ლომთაძე, 1986. გვ.112; გ.კლიმოვი, 1962, გვ.82-84; გ.კარტოზია, 2005. გვ.85). ამდენად, ეს ბრუნვა „ჭანურისათვის პრინციპულად უცხო არ არის“ (არნ. ჩიქობავა, 1936, გვ 17). საინტერესოა ჭანური მიმართულებითი ბრუნვის ფორმები: ჩქიმ-და, კოჩი-შა (<*კოჩ-იშ-და)... -და<ად-ა- (-ად ვითარები ბრუნვის მაწარმოებელია).

მეგრულის დანიშნულებითის ფორმა ზუსტი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ეკვივალენტია ხევსურული დიალექტის დანიშნულებითი ბრუნვის ფორმებისა: კაც-ის-ად, ძმ-ის-ად, ამხანაგ-ის-ად (არნ. ჩიქობავა, 1936, გვ. 52).

ვ.თოფურიაც დანიშნულებითს ნანათესაობითარ ვნებითად (ვითარებითად) მიიჩნევს. ნიმუშად მოჰყავს ხევს., ფშ., გურ., სვან. მსგავსი წარმოების ფორმები:

ხევს.: ერთ დღისად დაამზადებს (=ერთი დღისთვის).

ფშ.: ქმრ-ის-ად სახელის მძებნელი (=ქმრ-ის-თვის).

გურ.: იმ-იზ-ა არ გაქ ხეირი (იმ-იზ-ა < იმ-ის-და „იმ-ის-თვის"

სვან.: მერმა ლადღ-იშ-დ ასდენიხ „მეორე დღისთვის დარჩებიან" (ლადღ-იშ-დ = დღ-ის-ად).

სვანურში **-იშ-დ** დაბოლოებიანი ნანათესაობითარი ვითარებითი, ჩვეულებრივ, გადმოსცემს დანიშნულებითის მნიშვნელობას (მუ-ეშ-დ „მამისთვის", ლადღ-იშ-დ „დღისთვის", ქალაქ-იშ-დ „ქალაქისთვის", გუმ-იშ-დ „გულისთვის" (ვ.თოფურია, 1937, გვ. 180-181; გ.კლიმოვი, 1962, გვ. 96).

ი-ზა დაბოლოებიანი ფორმები გვხვდება ლეჩხუმურშიც: მადღ-იზ-ა, მომავლ-იზ-ა, გილ-იზ-ა... (ბ.ჯორბენაძე, 1989, გვ.503); რაჭულშიც: თავ-იზ-და, ამბ-იზ-და... (ბ.ჯორბენაძე, 1989, გვ. 414).

ამგვარად, ფორმობრივ-სემანტიკური თვალსაზრისით მეგრულის დანიშნულებითი ფორმა იდენტურია სვანური და ფხოური კილოების, გურულის, იმერულის, ლეჩხუმურის შესაბამისი ფორმებისა (შდრ. ნანათესაობითარი ვითარებითი კუთვნილებითი დანიშნულებით გამოიყენება ძველ ქართულშიც: და ვქმნეთ სამი ტალავარი: ერთი შენდად, ერთ მოსესად, ერთი ელიასად. მრკ. 9).

მიმართულებითი ბრუნვა იწარმოება ნათესაობითის ფორმისაგან **ა** (<**და**) ვითარებითის სუფიქსის დართვით: კო-ჩ-იშ-ა... ნაცვალსახელთან **-და** გვაქვს: ჩქიმ-და... მიმართულებითის ფორმაში ძირითადად წარმოდგენილია ვითარებითის **ა** ხმოვნითი ელემენტი (**ად>ა**), თანხმოვანი დაკარგული ჩანს (**-და** ნაცვალსახელთან შემონახულია).

მეგრულში **-და** სუფიქსიანი ფორმები მიმართულებას გადმოსცემს: სქან-და „შენკენ, შენთან", ჩქინ-და „ჩვენკენ, ჩვენთან" სალიტერატურო ქართულსა და რიგ დიალექტებში დანიშნულებას გამოხატავს: შენ-და „შენთვის"... იმიზა „იმისთვის"

არქაულ ქართულში **და>ა** სუფიქსიანი ფორმები (ჩემ-და, მათ-და/მათ-ა, მის-ა...) გადმოსცემს როგორც კუთვნილებით დანიშნულებას, ისე მიმართულებას (თ.შარაძენიძე, 1956, გვ. 425-426; ი.იმნაიშვილი, 1957, გვ. 493-495...). მიმართულებითობის ფუნქცია დაკარგა, შემოინახა კუთვნილებითი დანიშნულებისა. მეგრულში **და>ა** სუფიქსიან ფორმებს მიმართულებითობის ფუნქცია შემორჩათ, კუთვნილებითი დანიშნულების ფუნქცია კი **ო(თ)** (<*-**ად**) სუფიქსიანმა ფორმამ შემოინახა.

არქაულ ქართულში **-ისა/-ესა/-თა** დაბოლოებიანი სახელური ფორმები მიმართულებითი ბრუნვის (ლატივის) ფუნქციით გვხვდება: მიველით ესავისა, ძმისა შენისა... სიკუდილი მიავლინა უფალმან იაკობისა.[83]

ამგვარად, მიმართულებითი ბრუნვა მეგრულისთვის სპეციფიკურ მოვლენას არ წარმოადგენს, არამედ იგი საერთოქართველური მოვლენაა. ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმა თავიდან მიმართულებითობისა და კუთვნილებითი დანიშნულებითობისთვის საერთო (საზიარო) ფორმა იყო. მისი დიფერენციაციის შედეგადაა ჩამოყალიბებული კუთვნილებითი დანიშნულებისა და მიმართულების გადმომცემი ბრუნვები ძველ ქართულში (კაც-ის-ად/კაც-ის-ად-ა... ჩემ-და, უფლ-ის-ა), ფხოურ-იმერულ-გურულ-ლეჩხუმურ-რაჭულში (კაც-ის-ად, ჩემ-და, კაც-იზ-და > კაც-იზ-ა), სვანურსა (ლადღ-იშ-დ „დღისთვის“) და მეგრულში (კოჩ-იშ-ო(თ) „კაცისთვის“, ჩქიმდა „ჩემთან“, კოჩ-იშ-ა „კაცთან“).

1.2.3. მწკრივთა წარმოება

ქართველურ ენა-კილოებში თვისობრივად ერთგვარია ზმნური სისტემა (პირისა და რიცხვის ნიშნები, ძირითად მწკრივთა წარმოება, ზმნური ყალიბები...).

ყველა ის მწკრივი, რომელიც თანამედროვე ქართულ სამწიგნობრო ენაშია, გვაქვს ქართველურ დიალექტებშიც.

---

[83] მკვლევართა ნაწილი (ა.შანიძე, 1976, გვ.213; ც.ქურციკიძე, 1960, გვ.31-42; ა.ჭინჭარაული, 1960, გვ.14-15) ამგვარ ფორმებს ნათესაობით ბრუნვად მიიჩნევს, ნაწილი (ვ.თოფურია, 1956; ი.იმნაიშვილი, 1957, გვ.379-80; ა.მარტიროსოვი, 1968, გვ.169-178) ნანათესაობითარ ვითარებითად თვლის. თ.უთურგაიძე მათ ბრუნვის ფორმებად არ მიიჩნევს, რადგან ფუნქციით ზმნიზედებია და არაფერი აქვთ საერთო ბრუნების პარადიგმასთან (თ.უთურგაიძე, 1986). ვ.თოფურიას აზრით, მიმართულებითი ბრუნვა ნაგენეტივარი ნაწილაკიანი ბრუნვაა: ა (<და) ნაწილაკი.

I სერიის მწკრივთა წარმოების პრინციპი ქართველურ კილოებში ძირითადად სალიტერატურო ქართულის მსგავსია: საყრდენად გამოყენებულია აწმყოს ფუძე. ყოველი მომდევნო ფორმისთვის ამოსავალია წინამავალი ფორმის სტრუქტურა, რომელსაც, თავის მხრივ, დაერთვის ახალი ფორმანტი:

სალიტ. ქართ. აგ-ებ-ს — აგ-ებ-დ-ა — აგ-ებ-დ-ე-ს

მეგრ. ოგ-ან-ს — ოგ-ან-დ-უ — ოგ-ან-დ-ა-ს

სვან. აგ-ემ — აგ-ამ-დ-ა — აგ-ამ-დენ-ს

აწმყოს ფუძის წარმოება განსხვავებულია სხვადასხვა ტიპის (გარდამავალ, გარდაუვალ) ზმნებში; ამ მხრივაც ქართველური კილოები არსებითად ერთნაირ ტენდენციას ამჟღავნებენ.

ა) **გარდამავალ ზმნათაგან** თავისებურებებით ხასიათდება თემისნიშნიანი ფორმები. თემის ნიშნის დართვა-დაურთველობის თვალსაზრისით ქართველური ქვესისტემები 2 ჯგუფად დაიყოფა:

1 დიალექტები, რომელთაც მარტივფუძიანი, უთემისნიშნო წარმოება ახასიათებს (იგულისხმება იმ რიგის ზმნები, რომლებმაც შემდგომ **-ავ** თემის ნიშანი დაირთეს II სერიის ფუძისგან განსასხვავებლად);

2. კილოები, რომელთა ფუძე თემის ნიშნით არის გართულებული.

აწმყოს ფუძე განსაზღვრავს I სერიის სხვა ფორმათა სტრუქტურას; თუ აწმყოს ფუძე უთემისნიშნოდ იწარმოება, ასევე თემის ნიშნის გარეშე იქნება უწყვეტელსა და კავშირებითშიც. და პირიქით, თუ ზმნა აწმყოში თემის ნიშანს დაირთავს, თემის ნიშნით იქნება წარმოდგენილი მისგან ნაწარმოები სხვა მწკრივის ფორმებიც.

არქაული (უთემისნიშნო) წარმოება უმთავრესად ფხოურ და სვანურ კილოებშია დაცული: **ხევს.**: ხ-ჴოც-ს "ხოცავს", ს-თიბ-ს "თიბავს", ღ-რეცხ-ს "რეცხავს" **სვან.**: ლნტ. ა-ჯნ-ი, ა-ჯან-ი "ხნავს"

შედარებით იშვიათია სხვა კილოებში: თეს-ს, რეცხ-ს (იმერ.); ხვეტ-ს, ჩეხ-ს, კეტ-ს (გურ.); თიბ-ს, ნაყ-ს (აჭარ.); რეცხ-ს, კეპ-ს (რაჭ.)...

თემისნიშნიანი წარმოება დამახასიათებელია ქართლ., კახ., ინგ., სამცხ., ჯავახ., იმერ., ლეჩხ., გურ., აჭარ., მეგრ., ჭან. კილოებისათვის, მაგ.: ვ-წერ-**ავ** (ქართლ., კახ...), ვ-წერ-**ამ** (ჯავახ.), პ-ჭარ-უნ-ქ (მეგრ.), ვ-ჭარუფ/უმ (ჭან.) „ვწერ"

მეგრულსა და ჭანურში უნიფიკაცია დამთავრებულია: ყველა გარდამავალი ზმნა თემისნიშნიანია. სხვა დიალექტებთან შედარე-

ბით, მეგრულ-ჭანურში პროცესი შორს არის წასული და აწმყო-წყვეტილის ფუძეთა განსხვავებას მთლიანად თემის ნიშნის დართვა-დაურთველობა განსაზღვრავს: ჭარ-უნ-ს „წერს“ (აწმყო) — დო-ჭარ-უ „დაწერა“(წყვეტილი), ხანტ-უნ-ს „ხატავს“(აწმყო) — დო-ხანტ-უ „დახატა“ (წყვეტილი).

სალიტერატურო ენაში გარდამავალი ზმნები აწმყოს მწკრივში სპეციალურ ნიშანს არ დაირთავენ. ასეა დიალექტთა დიდ ნაწილში.

სვანურ კილოებში აწმყოს ფუძე დასრულებულია ი, ე, ა ნიშნებით, ან კიდევ უნიშნოდაა წარმოდგენილი: ახტ-Აუ-ი „ხატავს“, ამᲐრ-ე „ამზადებს“, ხაყ-ა „ჰყავს“, აგემ „აგებს“

მეგრულში აწმყოში ზმნას (როგორც გარდამავალს, ისე გარდაუვალს) მხ. რიცხვის I და II პირში დაერთვის ჭ- სუფიქსი. ჭანურში გარდამავალი ზმნები რაიმე მაწარმოებელს არ დაირთავს. უღლების ნიმუში:

მეგრული

მხ რიცხვი	მრ. რიცხვი
ვ/პ-ჭარ-უნ-ჭ “ვწერ”	ვ/პ-ჭარ-უნ-თ “ვწერთ”
ჭარ-უნ-ჭ “წერ”	ჭარ-უნ-თ “წერთ”
ჭარ-უნ-ს “წერს”	ჭარ-უნ-ა(ნ) “წერენ”

ჭანური

პ-ჭარ-უფ/უმ “ვწერ”	პ-ჭარ-უფ/უმ-თ “ვწერთ”
ჭარ-უფ/უმ “წერ”	ჭარ-უნ-უფ/უმ-თ “წერთ”
ჭარ-უფ/უმ-ს “წერს”	ჭარ-უფ/უმ-ა(ნ) “წერენ”

ბ) გარდაუვალ ზმნებს აწმყოს მწკრივში სალიტერატურო ქართულში სპეციალური მაწარმოებელი აქვს: I-II პირში დაერთვის -ი სუფიქსი, მესამეში დაკარგულია (ა-ს გამო): ვ-თბებ-ი (Iპ.), თბებ-ი (IIპ.), თბებ-ა (IIIპ.)... შდრ. ძველი ქართული: გან-ტფ-ებ-ი-ს...

არქაული ვითარება დაცულია ფხოურ კილოებში: დგ-ებ-ი-ს “დგება“, ე-ხვევ-ი-ს “ეხვევა“, კეთდ-ებ-ი-ს “კეთდება“ სხვა დიალექტები: იმალ-ვ-ი-ს “იმალება“, ენატრ-ებ-ი-ს “ენატრება“ (რაჭ.); იხარშ-ვ-ის “იხარშება“, იბ-მ-ი-ს “იბმება“ (აჭარ.)... იზილ-ვ-ი-ს “იზილება“, იკითხ-ვ-ი-ს “იკითხება = ისწავლება“ (იმერხ.), იყიდ-ვ-ი-ს “იყიდება“, იჭ-მ-ი-ს“იჭმება“ (მაჭახლ.) (შ.ფუტკარაძე, 1995, გვ.13, 27).

მეგრულში გარდაუვალი ზმნები, გარდამავალთა მსგავსად, აწმყოს I-II პირში დაირთავს -ჭ სუფიქსს:

მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი

ვ/პ-ტიბუ-ჭ "ვთბები" ვ/პ-ტიბუ-თ "ვთბებით"
ტიბუ-ჭ "თბები" ტიბუ-თ "თბებით"
ტიბუ-(ნ) "თბება" ტიბუ-ნ-ა(ნ) "თბებიან"

ჰანურში -ჭ სუფიქსის ნაცვლად წარმოდგენილია -რ:

პ-ტუბუ-რ "ვთბები" პ-ტუბუ-თ "ვთბებით"
ტუბუ-რ "თბები" ტუბუ-თ "თბებით"
ტუბუ-ნ "თბება" ტუბუ-ნ-ან "თბებიან"

მეგრულში ჭ- სუფიქსი ყოველგვარ ზმნას მოუდის, ჰანურში კი რ- მხოლოდ გარდაუვალ ზმნათა გარკვეული ჯგუფისთვის არის დამახასიათებელი.

მეგრულ-ჰანური ჭ-, რ- სუფიქსების წარმოშობისა და ფუნქციის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა თვალსაზრისია გამოთქმული:

ჰანური რ- და მეგრული ჭ- სუფიქსები ერთმანეთს შეიძლება დაუკავშირდეს მორფოლოგიური ფუნქციის მიხედვით (არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ. 112, 115, 135).

მეგრ. ჭ- და ჰან. რ- ერთი და იმავე წარმოშობის სუფიქსებია. მათ, ისევე როგორც მეშველ ზმნებს აფხაზურსა და ყაბარდოულში, ეკისრებოდათ სტატიკურობის, მდგომარეობის, არსებობის აღნიშვნა. ჭ- და რ- სუფიქსები ორე(ნ) „არის" მეშველი ზმნის ნაშთს წარმოადგენს (ჭორენ>ჭო ნაწილაკდართულს მეგრულში და უამნაწილაკოდ ჰანურში), რომელიც მეგრულში ზმნას, ქართული ზმნის მსგავსად, I თურმეობითში უნდა დართოდა. აქედან უნდა იყოს ის გადასული აწმყოში — ჯერ სტატიკურ ვნებითში და შემდეგ საშუალი გვარის გარკვეულ ზმნებში (ქ.ლომთათიძე, 1946, გვ.134).

მეგრ. ჭ- მიღებული უნდა იყოს მტკიცებითი **ჭო** ნაწილაკისაგან ხმოვნის დაკარგვით, რის შედეგადაც ენკლიტიკურად შეუერთდა ზმნურ ფორმას: **ჭო-ვ-ჭარუნ-ჭ<ჭო-ვ-ჭარუნ-ჭო**... (ტ.ფუტკარაძე).

უწყვეტლის მწკრივი ქართველურ ქვესისტემებში ერთნაირი წესით იწარმოება: საყრდენად იყენებს აწმყოს ფუძეს, რომელსაც დაერთვის მწკრივის სავრცობი და ნიშანი. **-დ** სუფიქსი საერთოა ყველა ქართველური კილოსათვის. მწკრივის ნიშნების მხრივ გარკვეული თავისებურებები შეიმჩნევა (განსაკუთრებით სვანურ კილოებში).

სალიტერატურო ქართულში როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებს უწყვეტლის I-II პირში მწკრივის ნიშნად დაერთვის -ი სუფიქსი (III პირში იკარგება). მწკრივის სავრცობად გარდამავალ ზმნებთან -დ გვაქვს: ვ-წერ-დ-ი, წერ-დ-ი, წერ-დ-ა...

ასევე იუღლება -ავ, -ამ თემისნიშნიანი ზმნები თანამედროვე სალიტერატურო ენაში: ვ-კლ-ავ-დ-ი, კლ-ავ-დ-ი, კლ-ავ-დ-ა... შდრ. ძვ. ქართ.: ვ-კლ-ევ-დ(ი), კლ-ევ-დ(ი), კლ-ვ-ი-დ-ა...

დიალექტებში -ავ, -ამ თემისნიშნიანი ზმნები განსხვავებულად იწარმოება:

ა) ქართლ., კახ., ჰერ., მოხ., მთ.-გუდ., ფშ., იმერ. დიალექტებში -ავ, -ამ უცვლელია: კლ-ავ-ს>კლ-ავ-დ-ა, აბ-ამ-ს>აბ-ამ-დ-ა...

ბ) ხევს., თუშ., მოხ., ქართლ., ფერ., იმერ., რაჭ., აჭარ., სამცხ., ჯავახ., იმერხ., ლივან., მაჭახლ. კილოებში -ავ, -ამ > -ევ, -ემ: კლ-ავ-დ-ა>კლ-ევ-დ-ა, აბ-ამ-დ-ა>აბ-ემ-დ-ა... რწყ-ევ-დ-ა, თიბ-ევ-დი (იმერხ.), კერ-ევ-დ-ი-თ, ხარშ-ევ-დ-ენ (მაჭახლ.), ვხნ-ევ-დ-ი-თ, აბ-ემ-დ-ა (ლივან.) (შ.ფუტკარაძე, 1995).

გ) გურ., აჭარ., მაჭახლ., ზ.რაჭ. კილოებში -ავ>-ვ: კლ-ავ-ს>კლ-ვ-ი-დ-ა, ხატ-ავ-ს>ხატ-ვ-ი-დ-ა... გურულსა და მაჭახლურში -ევ-დ, -ემ-დ>ვ-ი-დ, მ-ი-დ სამივე პირში დასტურდება: ვასხ-მ-ი-დ-ი-თ, იც-მ-ი-დ-ა (მაჭახლ.) (შ.ფუტკარაძე, 1995, გვ.27); ვ-მალ-ვ-ი-დ-ი (გურ.)...

თემის ნიშანთა გადაბგერება გავრცელებულია სვანურ კილოებშიც, დასტურდება ე>ა: აგემ „აგებს“ > აგამ-დ-ა „აგებდა“, აბემ „აბამს“ > აბამ-დ-ა „აბამდა“ (ბ. ჯორბენაძე, 1995, გვ. 379-382). მკვლევართა ნაწილი ფიქრობს, რომ -ევ და -ემ არის თემის ნიშნები, რომლებიც ენაცვლება -ავ, -ამ ნიშნებს, ე.ი, თემის ნიშანთა მონაცვლეობასთან გვაქვს საქმე (არნ. ჩიქობავა, 1948, გვ. 98-100); მეორე ნაწილის აზრით, -ევ, -ემ მიღებულია ფონეტიკურ ნიადაგზე: დ-ს მომდევნო ი იმსგავსებს ა-ს ნაწილობრივ და ე-დ აქცევს: ვკლ-ავ-დ-ი-თ>ვკლ-ევ-დ-ი-თ. პროცესი ჯერ მრავლობითის ფორმაში განხორციელდა, შემდეგ კი ანალოგიით მხოლობითში გადავიდა (ლ.კიკნაძე, 1957, გვ.317-344)[84]

---

[84] კლ-ვ-ი-დ-ა ტიპის ფორმებში ი თანხმოვანთგასაყარი უნდა იყოს, რომელიც მას შემდეგ გაჩნდა, რაც III სუბ. პირის ნიშნებმა შეკუმშეს თემის ნიშნები. ა ხმოვნის ამოგდების შემდეგ თავი მოიყარა რამდენიმე თანხმოვანმა, რომელთა გასათიშად განვითარდა ი (ი.იმნაიშვილი, ვ.იმნაიშვილი,1996, გვ.128).

ზანურშიც გარდამავალ ზმნებს I-II პირში მხოლობითსა და მრავლობითში ი დაერთვის, სავრცობად კი — -დ/-ტ:

მეგრული

ვ/პ-ჭარ-უნ-დ-ი "ვწერდი" ვ/პ-ჭარ-უნ-დ-ი-თ "ვწერდით"
ჭარ-უნ-დ-ი "ვწერდი" ჭარ-უნ-დ-ი-თ "წერდით"
ჭარ-უნ-დ-უ "წერდა" ჭარ-უნ-დ-ეს "წერდნენ"

ჭანური

პ-ჭარ-უმ-ტ-ი "ვწერდი" პ-ჭარ-უმ-ტ-ი-თ "ვწერდით"
ჭარ-უმ-ტ-ი "ვწერდი" ჭარ-უმ-ტ-ი-თ "წერდით"
ჭარ-უმ-ტ-უ "წერდა" ჭარ-უმ-ტ-ეს "წერდნენ"

-დ უწყვეტლის მაწარმოებელი ძირითადი სუფიქსია სვანურ კილოებში; იგი უმთავრესად ი-ზე დაბოლოებულ ზმნებთან არის წარმოდგენილი: ა-ჯნ-ი-დ-ა „ხნავდა" I-II პირში დ-ს ემატება -ჱს (ბზ., ლნტ. ხუ-ა-ჯან-დ-ჱს „ვხნავდი"), -ჱსგუ (ბეჩ.: ხუ-ა-ჯნ-იდ-ჱსგუ) ელემენტები.

ხუ-ა-ხტ-ჲუ-დ-ჱს (*ხუახატ-ჲუ-ი+დჱს) „ვხატავდი" ლ-ა-ხტ-ჲუ-და-დ „ვხატავდით"
ხუ-ა-ხტჲუ-და-დ „ვხატავდით"
ხ-ა-ხტ-ჲუ-დ-ჱს „ხატავდი" ხ-ა-ხტ-ჲუ-და-დ „ხატავდით"
ა-ხტ-ჲუ-დ-ა „ხატავდა" ა-ხტ-ჲუ-და-ხ „ხატავდნენ"

ბ) გარდაუვალ ზმნებს უწყვეტლის მწკრივის ნიშნად იგივე -ი სუფიქსი მოუდით, ხოლო სავრცობად — -ოდ/-დ. -დ გვხვდება უყვარს ტიპის ზმნებთან: უყვარ-დ-ა, სძულ-დ-ა... -ოდ — ვნებითის ფორმებთან: თბებ-ოდ-ა, ჯდებ-ოდ-ა...

შდრ. ძველ ქართულში -ოდიან ზმნებს უწყვეტლის I-II პირში (მხ. და მრ. რიცხვში) მწკრივის ნიშნად -ე სუფიქსი მოუდის: ვ-ტირ-ოდ-ე, ს-ტირ-ოდ-ე... არქაული ვითარება შემონახულია თუშურში: ვაპირებ-დ-ე „ვაპირებდი", აპირებ-დ-ე „აპირებდი"

მეგრულში გარდაუვალ ზმნებთანაც -დ სავრცობი გვაქვს: ტიბ-უ-დ-უ "თბებოდა" ჭარ-უ-დ-უ "ეწერა" (ი.ყიფშიძე, 1914, გვ.071-072; არნ.ჩიქობავა, 1937, გვ. 112; 1948, გვ.107; გ.როგავა, 1954, გვ.82; გ.მაჭავარიანი, 1959; კ.დანელია, 1976, გვ.169-170; რ.შეროზია, 1981, გვ. 203).

-დ სავრცობი უწყვეტლის ფორმაში გვხვდება სვანურ კილოებშიც: ხუ-ა-ყურ-დ "ვიწექი", ხ-ა-ყურ-დ "იწექი", ა-ყურ-დ-ა"იწვა"

აწმყოს კავშირებითი იწარმოება უწყვეტლის ფუძისაგან შესაბამისი სუფიქსის დართვით. წარმოება საერთოა ყველა ტიპის

ზმნისათვის. სალიტერატურო ქართულში აწმყოს კავშირებითს ერთადერთი -ე სუფიქსი დაერთვის: ვ-წერ-დ-ე, ვ-მალ-ავ-დ-ე, ვ-თბ-ებ-ოდ-ე, ვ-ი-ჯდ-ე... შდრ. ძველ ქართული: -დ სავრცობიანებთან ყოველთვის -ე იხმარება, ხოლო -ოდ სუფიქსიანებთან -ი სუფიქსი (ა.შანიძე, 1927, გვ.117-118; ა.შანიძე. 1945, გვ.835-844).

დიალექტებში კავშირებითის მწკრივთა წარმოების თვალსაზრისით მეტ-ნაკლებად განსხვავებული ვითარებაა:

ხევსურულში კავშირებითის ნაკვთთა მაწარმოებლად ერთადერთი -ა სუფიქსი გამოიყენება: ჩეჩ-დ-ა-ს "ჩეჩდეს", წერ-დ-ა-ს "წერდეს" მხ.რიცხვის I-II პირში ა>ი̆/ე:

ვ-ჩეჩ-დ-ა/ე/ი̆ "ვჩეჩდე" ვ-ჩეჩ-დ-ა-თ "ვჩეჩდეთ"
ჩეჩ-დ-ა/ე/ი̆ "ჩეჩდე" ჩეჩ-დ-ა-თ "ჩეჩდეთ"
ჩეჩ-დ-ა-ს "ჩეჩდეს" ჩეჩ-დ-ა-ნ "ჩეჩდნენ" (ა.ჯინჭარაული, 1960).

ხევსურულის იდენტური ვითარება გვაქვს ჰანურში, სადაც ასევე კავშირებითის -ა სუფიქსი ერთადერთია.

პ-ჰარ-უმ-ტ-ა "ვწერდე" პ-ჰარ-უმ-ტ-ა-თ "ვწერდეთ"
ჰარ-უმ-ტ-ა "წერდე" ჰარ-უმ-ტ-ა-თ "წერდეთ"
ჰარ-უმ-ტ-ა-ს "წერდეს" ჰარ-უმ-ტ-ა-ნ "წერდნენ"

მეგრულში I კავშირებითის მაწარმოებლად -ა, -ე ნიშნები გამოიყენება. მხ. რიცხვის I-II პირში პარალელურად წარმოდგენილია -ა/-ე ნიშნები. მხ. რიცხვის III პირსა და მრ. რიცხვის სამივე პირში -ა სუფიქსი იხმარება (ი.ყიფშიძე, 1914, გვ.065-067; არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ.140):

ვ/პ-ჰარ-უნ-დ-ა/ე "ვწერდე" ვ/პ-ჰარ-უნ-დ-ა-თ "ვწერდეთ"
ჰარ-უნ-დ-ა/ე "წერდე" ჰარ-უნ-დ-ა-თ "წერდეთ"
ჰარ-უნ-დ-ა-ს "წერდეს" ჰარ-უნ-დ-ან "წერდნენ"

არნ.ჩიქობავას აზრით, კავშირებითის "-ა უნდა იყოს ქართულში კავშირებითის მაწარმოებელი ძირითადი სუფიქსის -ე-ს კანონზომიერი შესატყვისი... -ეე უნდა იყოს ფონეტიკურად გამარტივებული დამხმარე სიტყვა ერე "რომ" (არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ.139-140). არნ.ჩიქობავას მოსაზრებას იზიარებს გ. როგავა (1945, გვ. 647). გ.კარტოზიას მტკიცებით, ე-ნიანი ფორმები მიღებულია ა-ნიან ფორმებზე **ინი** კავშირის დართვით. ამ შემთხვევაში შემდეგი ფონეტიკური პროცესი იგულისხმება: ბჭარუნდა-ინი> ბჭარუნდეინი>ბჭარუნდეენი/ბჭარუნდენი (გ.კარტოზია, 1958, გვ. 231).

სვანურ კილოებში I კავშირებითის მაწარმოებლებად დასტურდება -ედ, -დედ (ბზ.), -ადე, -იდე (ბქვ.), -დე, -გდე (ბქვ., ქვ.სვან.) სუფიქსები.

I კავშირებითის ყალიბია: **ნამყო უსრულის ფუძე** + ე. დ-ს შემცველი ნიშნები დაიშლება ასე: **-დ** (ნამყო უსრულის ფორმანტი) + -ე (კავშირებითის ნიშანი). **-ე** სუფიქსი დასტურდება (ბალსზემოურში ხშირად მოკვეცილია): უშგ. ა-მარ-ედ-ე-ს, ბქვ. ა-მარ-ა-დ-ე-ს, ლშხ. ა-მარ-დ-ე-ს „ამზადებდეს" ბზ. ა-მარ-ედ-ს...

ბზ. **-ედ/-დედ** ფორმანტების შესახებ ვ.თოფურია აღნიშნავს: ე სუფიქსიან ზმნებზე დართული **-ედ** მიღებულია ბოლოკიდური ე-ს მოკვეცით, რამაც გამოიწვია წინა ე-ს დაგრძელება: *ამჩე-დე-ს ("აბერებდეს") > ამჩედ-ს. ამ ფორმათა ანალოგიით უნდა იყოს მიღებული აკლაუ-დედ-ს ტიპის ფორმები, სადაც **-დედ** ცალკე ფორმანტად იქნა მიჩნეული (ვ. თოფურია, 1967, გვ. 112).

მყოფადის მწკრივის წარმოების პრინციპი ქართველურ ენა-კილოებში იდენტურია; გამოიყენება:

1. **ზმნისწინი + აწმყო**, რომელიც მყოფადის მწკრივის ყველაზე გავრცელებული სახეა: **ქართლ., კახ.**: წერავს დაწერავს... **თუშ.**: კეთდებ(ის) გაკეთდებ(ის)... **ხევს.**: რეცხს გაღრეცხს, შჳრი დაშჳრი; **ინგ.**: დოჷერ "დავიჯერ", ჩაჷცომს "ჩაიცვამს", გაფცლუ "გავცალი" **ფერ.**: ჩაიცმენ, დაიხოვენ: **ჭან.**: ფათხუმთ დოფათხუმთ "გავფერთხავთ", პტკამუმთ - დოპტკამუმთ "დავტკეპნით" **მეგრ.**: ჭარუნს - დოჭარუნს "დაწერს", ხანტუნს - დოხანტუნს "დახატავს" სვან.: აჴნი - ადჴანი "დახნავს", ახტჳში ადხატში "დახატავს", ახზჳში ანხაზში "დახაზავს" [85]

2. **ფორმათა შენაცვლებაც** საერთოქართველური მოვლენაა. მაგ.: მუშაობს იმუშავებს, მღერის იმღერებს; **ინგ.**: უნადირევ "ვინადირებ", უცხოვრევ "ვიცხოვრებ" **მეგრ.**: მუშენს "მუშაობს" იმუშენს „იმუშავებს". ღალატენს "ღალატობს" უღალატენს „უღალატებს", ორე „არის" - იცუაფუ/იცია - "იქნება", არძენს "აძლევს" მეჩანს "მისცემს" სვან.: ლი "არის" ირი/ირა "იქნება", ესღუა/ესღუე "მიაქვს" ჲაესგი "წაიღებს"

3. **ჭანურში** მყოფადის წარმოების ძირითად ტიპს წარმოადგენს **კავშირებითის ფორმაზე მეშველი ზმნის დართვა,**

---

[85] ზმნისწინის დართვა სვანურში ნაირგვარ ცვლილებებს იწვევს ფორმაში, რის გამოც აწმყო-მყოფადის ფორმები მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

რაც კილოკავების მიხედვით განსხვავებულია: ხოფურში II კავშირებითის ფორმას დაერთვის **უნონ** „უნდა“ მეშველი ზმნა: მხ. რიცხვი: ბ-კითხა-**მინონ** „ვკითხავ“, კითხა-**გინონ**, კითხას-**უნონ**... შდრ.: ჩხალურ თქმაში ზმნა იცვლება როგორც პირის, ისე რიცხვის მიხედვით, მეშველი ზმნა კი მას ერთვის უცვლელად, მხ. რიცხვის III პ. ფორმით: მხ.: ბ-კითხა-**უნონ**, კითხა-**უნონ**, კითხას-**უნონ**...

ვიწურ-არქაბულსა და ათინურში **უნონ** მეშველი ზმნის ნაცვლად დაერთვის **ერე**[86], რომელიც სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტით (**რე, ე, რ**) იხმარება. მაგ., მხ.: ბ-კითხა-**რე**, კითხა-**რე**, კითხას-**ერე**/კითხას-**ე**. მრ.: ბ-კითხა-თ-**ერე**/ბ-კითხათ-**ე**, კითხათ-**ერე**/კითხა-თ-**ე**, კითხა-ნ-**ე**/კითხა-ნ-**ე**-ნ.

II კავშირებითის მყოფადის მნიშვნელობით გამოყენება ჰანურში არქაული ფაქტია, მეშველი ზმნის დართვა კი დიალექტური მოვლენაა.[87]

II სერია

წუვეტილის მწკრივის ნიშნებად სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში გვხვდება: **-ი, -ე, 0**.

არქაული ქართულის **ნულსუფიქსიანი** ზმნები გაფორმებულია **-ი** სუფიქსით: მოვხან(ი), მოვკალ(ი)... დაცულია ფხოურ კილოებში (ხევს., თუშ.).

-ი, -ე, 0 ალომორფების განაწილების წესი ქართველურ ენა-კილოებში მეტ-ნაკლებად განსხვავებულია:

-ე სუფიქსი მწკრივის ნიშნად თითქმის ყველა კილოშია: ქართლ.-კახ.: დავხატ-**ე**, გავაღ-**ე**, დავიწყ-**ე**... მეგრ.: დო-ჳ/პ-ჳ-**ე** „შევკერე“,

---

[86] ერე-ს წარმომავლობასთან დაკავშირებით სხვადასხვა აზრია გამოთქმული; ერე<ორე „არის“ (ნ.მარი, 1910, გვ.53;); ერე წარმოშობით კავშირია; სვან. ერე „რომ“ (არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ.148-49). -ერე სუფიქსი თურმეობითის ფორმებში მეშველი ზმნისგან არის მომდინარე (ქ. ლომთათიძე, 1946, გვ.137-39; ნ.ნათაძე, 1961, გვ.32; ირ.ასათიანი, 1970, გვ.147; ზ.ჭუმბურიძე, 1986, გვ 153).

[87] მყოფადის მეშველზმნიანი ფორმები დასტურდება სვანურშიც. ლენტეხურში, სხვა კილოებისაგან განსხვავებით, მყოფადის ფორმას ხშირად ერთვის მეშველი ზმნა. მეშველი ზმნა ერთვის არა მიმღეობას (როგორც ეს ინგილოურშია), არამედ უშუალოდ მყოფადის ფორმას. მაგ.: ხუირა "ვიქნები" ზმნის პარალელურად ლენტეხურში იხმარება ხუირახუი, ხირა/ხირახი "იქნები" ასევე: ლამთგრე/ლამთგრეხუი "დავლევ", ლახთგრე/ლახთგრეხი "დალევ", ანჯუედენი/ ანჯუედენიხუი "მოვალ", ანჯედენი/ ანჯედენირი "მოხვალ"... მყოფადის ეს სახეობა ენის განვითარების შინაგანი კანონზომიერების გამოხატულებადაა მიჩნეული (ჰ.შუხარდტის, არნ.ჩიქობავას და სხვათა მოსაზრებების მიმოხილვისათვის იხ. ზ.ჭუმბურიძე, 1986, გვ. 127, 213).

გუათ-ე „გავათავე“, დო-ვ/პ-კილ-ე „დავკეტე“ სვან.: ად-ხატუ-ე „დახატა“. ად-კარ-ე „გააღო“

მეგრულში წყვეტილის ნიშნებად -ი და -ე სუფიქსები გამოიყენება. მაგ.: ფხანტ-ი “ვხატე“, პკვათ-ი “ვჭერი“ პტყაბარ-ე “ვატყავე“ გიტ-ე “გაგიშვი“, პჭყ-ე “ვწყევლე“

ჰანურში უნიფიკაციის შედეგად ერთი ნიშანი (ი) არის გაბატონებული, რომელიც I-II პ. ფორმას დაერთვის: ბ-ზუმ-ი, ზუმ-ი, ზუმ-უ... (ი.ქავთარაძე, 1973, გვ.33).

ჰანურის იდენტური ვითარებაა ხევსურულსა და ინგილოურში (III პირში -ა გამოვლინდება): ა-ვ-ი-ღ-ი, ა-ი-ღ-ი, ა-ი-ღ-ა; გა-ვ-ი-გ-ი, გა-ი-გ-ი, გა-ი-გ-ა... (შდრ., ალიაბათურში წყვეტილის მწკრივს -ე სუფიქსი აწარმოებს: ვიცან-ე, მამეც-ე, წეველ-ე...).

სვანური კილოები წყვეტილს აწარმოებენ: ̣-ე სუფიქსით და ფუძის სახით. -ე სუფიქსი მხ. რიცხვის I-II პირში არ გვაქვს, თუმცა ისტორიულად უნდა ყოფილიყო ყველა პირსა და რიცხვში. ე-ს დაკარგვა ფონეტიკური ფაქტორით იხსნება:

1. ზსვ. ოთ-ზა̈უ̈ < *ათუ-ა-ზაუ-ე *და-ვ-ა-ზავ-ე“
2. ათ-ზა̈უ̈ < *ათ-ა-ზაუ-ე *და-ჰ-ა-ზავ-ე“
3. ად-ზაუ<ლნტ. ად-ა-ზა̈უ̈-ე *და-ა-ზავ-ე-ა (ვ.თოფურია,1967, გვ.140).

შდრ. ძვ. ქართ. III პ. ფორმები: მხ.: წერ-ა (*წერ-ე-ა), მრ.: წერეს (*წერ-ე-ეს)...

ნულსუფიქსიან ზმნებს III პირის ფორმებში მოკვეცილი აქვთ ნიშანი. პრევერბად იყენებენ ა-ს. I-II პირში მახვილს ატარებს წინდებული ან მაქცევარი (სუფიქსი), III პირში კი — შიდა ხმოვანი ფუძეში: ა̈/ა, ო/რ, უ̈/უ̈. პრევერბისეული ა-ს დაგრძელება ლა-ში, სიგრძის უგულებელყოფა I და II პირში... გამოწვეულია ე-ს მოკვეცით და მახვილის “მოქმედებით“ (ვ.თოფურია, 1967, გვ. 152-153).

სვანურში წყვეტილის ფორმას შეადგენს: პრევერბი + პირის პრეფიქსი + მაქცევარი + -ე ან 0 (ნული) სუფიქსი.

ბზ. მხ. რიცხვი		მრ. რიცხვი	
ო-ხუ-მა̈რ	„მოვამზადე“	ინკლ. ალ-მა̈რ-ე-დ	„მოვამზადეთ“
		ექსკლ. უ-ხუ-მა̈რ-ე-დ	„მოვამზადეთ“
ა-ხ-მა̈რ	„მოამზადე“	ა-ხ-მა̈რ-ე-დ	„მოამზადეთ“
ან-მა̈რ-ე	„მოამზადა“	ან-მა̈რ-ე-ხ	„მოამზადეს“

არცთუ იშვიათად წყვეტილის I-II პირში (მხოლობითში) ი დაბოლოება იკარგება: მეგრ.: გეგნაყოთ(ი) „გადააგდე“, ქომიღ(ი)

„მოიტანე", დოჭარ(ი) „დაწერე" **ხევს.**, **თუშ.**: გავიგ "გავიგე", გაიგ "გაიგე; გადავუგდ "გადავუგდე", გადაუგდ "გადაუგდე"

ზოგჯერ წყვეტილის დაბოლოებაში მთელი მარცვალი იკარგება: **მეგრ.**: მოიცა(დე), ქომუ(ჩი) „მომეცი" (შდრ.: მოიცა(დე), მომე(ცი), დახე(დე), მომყე(ვი), გასწი(ე)...).

-ე სუფიქსის წარმომავლობის შესახებ სხვადასხვა აზრია გამოთქმული:

-ე სუფიქსი მომდინარეობს **ევ**-ისგან (არნ.ჩიქობავა, 1938, გვ.405; 1936, გვ.135-38; გ.როგავა, 1945, გვ.651-653); **-ე** ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშანია (ვ.თოფურია, 1955, გვ.459).

გ.როგავას აზრით, წყვეტილის III პირის ფორმაში **ევ** გადასულია **უ**-ში (**ო** საფეხურის გავლით): **ოგურ-უ-უ<ოგურ-ევ-უ**. I-II პირში გაორკეცებული ე (ეე) უნდა იყოს მიღებული **ე**-სთან **ი**-ს ასიმილაციით: **ვოგურეე<ვოგურეი** (გ.როგავა, 1945, გვ.648-653).(შდრ. **ვოგურეი** ტიპის ფორმა ლიტერატურაში კონტამინაციურ წარმოებადაა მიჩნეული (არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ.136).

მეგრ. **ბრაგადეი** (<**ბრაგადევი**) ფორმის სრული ანალოგია დასტურდება დიალექტებში: **ვიჩივლეი<ვიჩივლევი, ავიღეი<ავიღევი** (ვ. თოფურია, 1925, გვ. 143). შდრ.: დევნახევით, გააღ**ევ-ი** (იმერხ.), ვიყიდ-**ევ-ი**, დევნახ-**ევ-ი** (ლივან.), დაანგრი-**ევ-ი**, გავწალდ-**ევ-ი** (მაჭახლ.), დევიჭირ-**ევ-ი-თ**, ეიკიდ-**ევ-ი** (ტაოური)... (შ. ფუტკარაძე, 1995).

II კავშირებითის წარმოების პრინციპი ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში იდენტურია: საყრდენად იღებს წყვეტილის ფუძეს, რომელსაც ურთავს შესაბამის მაწარმოებელს.

სალიტერატურო ქართულში II კავშირებითს აწარმოებს **-ე, -ა, -ო** სუფიქსები. მათ განაწილებას ძირითადად წყვეტილის ფუძე განაპირობებს, კერძოდ:

ა) **-ა** ნიშანი II კავშირებითში გვხვდება მაშინ, როცა წყვეტილში ზმნა **-ი** სუფიქსით ან უნიშნოდაა წარმოდგენილი: ვთქვ-**ი** - ვთქვ-**ა**, დავწვ-**ი** - დავწვ-**ა**, მოვკალ - მოვკლ-**ა**...

ბ) **-ე** ნიშანი გვაქვს იმ ზმნებთან, რომლებიც წყვეტილს **-ი** სუფიქსით აწარმოებენ: დავეც-**ი** ~ დავეც-**ე**, წავედ-**ი** - წავიდ-**ე**...

გ) **-ო** სუფიქსი გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როცა წყვეტილში **-ე** გვაქვს: ვწერ-**ე** - ვწერ-**ო**, ვტეხ-**ე** - ვტეხ-**ო**...

სვანურ კილოებშიც II კავშირებითის ნიშანთა (-ა, -ე, -ი) განაწილებას წყვეტილის დაბოლოება განსაზღვრავს, კერძოდ:

ა) -ა სუფიქსი II კავშირებითში გვაქვს იმ შემთხვევაში, როცა წყვეტილის III პირის ფორმაში ზმნას -ე გააჩნია: ად-კალუ-ე "გალეწა" - ად-კალუ-ა-ს "გალეწოს"

ბ) -ე სუფიქსი წარმოდგენილია ფუძედრეკად ზმნებთან: ადიგ "გააქრო" - ადგგ-ე-ს "გააქროს"

გ) -ი დაბოლოება II კავშირებითში გამოვლინდება მაშინ, როცა წყვეტილის III პირის ფორმებში -ე მოკვეცილია (ნულსუფიქსიანი წყვეტილის ზმნებთან): ანქაჩ "მოჭრა" ანქჩ-ი-ს "მოჭრას" (ვ.თოფურია, 1967, გვ.164-167).

ჰანურში II კავშირებითს (ისევე როგორც I კავშირებითს) ერთადერთი -ა სუფიქსი აწარმოებს (პირისა და რიცხვის განურჩევლად):

(დო)-პ-ჭარ-ა "დავწერო" (დო)-პ-ჭარ-ა-თ "დავწეროთ"
(დო)-ჭარ-ა „დაწერო" (დო)-ჭარ-ა-თ "დაწეროთ"
(დო)-ჭარ-ა-ს „დაწეროს" (დო)-ჭარ-ა-ნ "დაწერონ"

ჰანურის მსგავსი ვითარებაა ხევსურულში:

და-ვ-წერ-ა და-ვ-წერ-ა-თ
და-წერ-ა და-წერ-ა-თ
და-წერ-ა-ს და-წერ-ა-ნ

მეგრულში II კავშირებითი მხ. რიცხვის I-II პირში პარალელური -ა/-ე ნიშნითაა წარმოდგენილი:

(დო)-ვ/პ-ჭარ-ა/ე "დავწერო" (დო)-ვ/პ-ჭარ-ა-თ "დავწეროთ"
(დო)-ჭარ-ა/ე "დაწერო" (დო)-ჭარ-ა-თ "დაწეროთ"
(დო)-ჭარ-ა-ს "დაწეროს" (დო)-ჭარ-ა-ნ "დაწერონ" [88]

---

[88] ი.ყიფშიძეს შენიშნული აქვს II კავშირებითის წარმოებაში გარკვეული კანონზომიერებანი, კერძოდ: ზმნები, რომლებიც ნამყო სრულში -ეე ნიშნითაა წარმოდგენილი, II კავშირებითში მიიღებენ -უა/-უე დაბოლოებას: გოვთირეე — გოვთირუა/გოვთირუე "გავცვალო" (ი.ყიფშიძე, 1914, 060).
II კავშირებითში -უა/-უე სუფიქსებს დაირთავს, აგრეთვე -ი/-იი ნიშნიანი ფორმები: „ჳუწიი - ჳუწუა/ჳუწუე „ჳუთხრა", ფთქვიი - ფთქუა/ფთქუე „ვთქვა" (ი.ყიფშიძე, იქვე).
განხილული რიგის ზმნებში კავშირებითის ნიშნად იგივე -ა/-ე სუფიქსები გამოიყოფა, რომლებიც კავშირებითთა პარალელური წარმოებისას გვაქვს. რაც შეეხება უ ხმოვანს, იგი, გ.როგავას აზრით, -ევ სუფიქსის შერწყმული სახეობა უნდა იყოს: ვოგურუა<ვოგუროა<*ვოგურევა (გ.როგავა, 1945, გვ.650).

III სერია რიგი მორფოლოგიური და სინტაქსური თავისებურებებით ხასიათდება.

მეგრულ-ჭანურ-სვანურში, სალიტერატურო ქართულთან შედარებით, დრო-კილოთა III ჯგუფის მწკრივთა წარმოების პრინციპი განსხვავებულია; I და II სერიის ფორმების მსგავსად, აქაც მწკრივები საწარმოებელი ფუძის მიხედვით არის დალაგებული; მაგ., მეგრ.: III სერიის ფორმებისათვის ამოსავალია I თურმეობითის ფუძე: დომიხანტუ - დომიხანტუდუ - დომიხანტუდას "დამიხატავს - დამეხატა - დამეხატოს"

სვანურ კილოებშიც ნამყოსრულის (თურმ. I) ფუძე არის ამოსავალი ნამყო წინარეწარსულისათვის (თურმ. II). ამ უკანასკნელს კი კონიუნქტივი III (კავშ. III) ეყრდნობა: ბზ.: ხოხტაუ-ა - ხოხტაუ-ჱნ - ხოხტაუ-ჱნ-ს "უხატავს - ეხატა - ეხატოს" (ვ. თოფურია, 1967, გვ.177).

I **თურმეობითს** სხვადასხვა ტიპის ზმნა სხვადასხვანაირად აწარმოებს.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში გარდამავალი ზმნის I თურმეობითის ფუძედ გამოყენებულია I და II სერიის ფუძე.

ა) **გარდამავალი** ზმნებიდან რიგ თავისებურებებს წარმოაჩენს **-ავ, -ამ** თემისნიშნიანი ფორმები. ამ ტიპის ზმნებისათვის I თურმეობითში ამოსავალია აწმყო-მყოფადის ფუძე. თუ ზმნა აწმყო-მყოფადში თემისნიშნიანია, მას თემის ნიშანი ეკნება I თურმეობითშიც. დაერთვის **-ი, -უ** პრეფიქსები. წესი უგამონაკლისოა ძველი ქართულისათვის: გაუძარცვავს (აწმყო: ძარცვავს), მოუქარგავს (აწმყო: ქარგავს), დაუდგამს (აწმყო: დგამს).

როცა სახელობითში დასმული ობიექტი III პირშია, უღლება მარტივია: მომიკლავს მე იგი, მოგიკლავს შენ იგი, მოუკლავს მას იგი...

განსხვავებული ვითარებაა მაშინ, როცა ობიექტად I-II პირია წარმოდგენილი. ამ შემთხვევაში ძველ ქართულში მეშველი ზმნა არ ჩანს: მოუკლავ მას მე, მოუკლავ მას შენ, მოუკლავს მას იგი...

აღნიშნული ტიპის ზმნებს თანამედროვე ქართულში დაერთო მეშველი ზმნები: მოვუკლავ-ვარ, მოუკლავ-ხარ.

სხვა ტიპის გარდამავალ ზმნებთან I თურმეობითში ძველი ქართულის **ი-ე**-ს დაბოლოება **-ი-ა** დაბოლოებითაა შეცვლილი.

არქაულ უთემისნიშნო ზმნათა ნაწილი დღეს თემისნიშნიანი გახდა: რეკავს, თიბავს, თესავს, კენკავს, კეტავს, კეცავს, რეცხავს,

წეწავს, ჰედავს, ხეხავს, ხოცავს... ამგვარ ზმნათა ნაწილი **-ავ** თემის ნიშანს I თურმეობითშიც გამოავლენს: დაუხოცავს, გაურეცხავს, დაურეკავს... თუმცა უფრო ხშირია უთემისნიშნო ფორმები: დაუხოცია, გაურეცხია, დაურეკია... ამ შემთხვევაში ამოსავალი ჩანს II სერიის ფუძე.

ფხოურ კილოებში (ხევს., ფშ., თუშ.) გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითი (როცა რეალური ობიექტი III პირია) **-ავ** (<**ავ-ი-ს**) ფორმანტით იწარმოება: გაუკეთებ-**ავ(ი-ს)** "გაუკეთებია", გაუგ-**ავ(ი-ს)** "გაუგია", აუსხამ(**ი-ს**) "აუსხამს" ბოლოკიდური **-ი-ს** ხშირად მოკვეცილია.

მეგრულ-ჭანურშიც I თურმეობითი ნაწარმოებია სტატიკური ვნებითის **ი, უ** პრეფიქსიანი (სასხვისო ქცევის) ფორმით და ეყრდნობა I სერიის ფუძეს ან საწყისს: მ-ი-ჭარ-უ "მიწერია", მ-ი-კეთ-ებ-უ "მიკეთებია" მ-ი-თქუალ-უ "მითქვამს", მ-ი-ყიდირ-უ "მიყიდია"

მეგრულ-ჭანურში I თურმეობითში ყველგან **-უ(ნ)** დაბოლოება გვაქვს: (მიძირუ(ნ) "მინახავს", მიხანტუ(ნ) "მიხატავს" გამოყენებულია აწმყოს ფუძის საობიექტო ქცევის ფორმა, რომელიც წარმოშობით სტატიკური აწმყო უნდა იყოს (ჭარუნ „სწერია", მიჭარუნ „მიწერია").

მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი
(დო)მ-ი-ჭარ-უ	(დო)მ-ი-ჭარ-უ-ნ-ა(ნ)
(დო)ი-ჭარ-უ	(დო)ი-ჭარ-უ-ნ-ა(ნ)
(დო)უ-ჭარ-უ	(დო)უ-ჭარ-უ-ნ-ა(ნ)

ბ. ჯორბენაძე: მეგრულში გარდამავალი ზმნის III სერიაში გამოყენებულია აორისტის ფუძე, რომელიც ფორმდება I სერიაში დადასტურებული სუფიქსებით (შდრ. ქართ. ორპირიანი გარდაუვალი ზმნები, რომლებიც გაფორმებულია მეშველი ზმნით (ერთპირიანი ზმნების ანალოგიით), აწმყო: ეწერება - დასწერია - დასწერიყო - დასწერიყოს (შდრ.: იწერება - დაწერილა დაწერილიყო - დაწერილიყოს).

ჭანურში ინვერსიული თურმეობითები მასდარის მქონე ყველა გარდამავალი ზმნისაგან იწარმოება; იმ ზმნებს, რომელთაც მასდარი არ ეწარმოებათ, თურმეობითებიც არა აქვთ: მაგ.: მიგნა-

თუნ "გამიგია" მითქვ-ნ "მითქ[illegible] ებუნან ესვამთ", მიჭკომუნ კ[illegible]ია"" (გ. კარტოზია, 2005, გვ. [illegible])"

სვანურ კილოებში I თურმეობითის ერთადერთი დაბოლოება არის **ა**: მიშთხრ-ა "მითხრია", მიმვარ-ა „მიმზადებია", მისყ-ა „მიკეთებია"

-ა წარმოშობით აწმყოს სუფიქსია, ქართ. **-ავ** და ზან. **-უ** სუფიქსების კანონზომიერი შესატყვისი (გ. მაჭავარიანი).

ბ) არქაულ ქართულში ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა I თურმეობითში (საერთოდ III სერიაში) არ გვხვდება მეშველზმნიანი ფორმები: და-ვ-ჰ-ვიწყ-ებ-ი-ე, და-ჰ-ვიწყ-ებ-ი-ე, და-ჰ-ვიწყ-ებ-ი-ე-ს... და-მ-ვიწყ-ებ-ი-ე-ს, და-გ-ვიწყ-ებ-ი-ე-ს, და-ჰ-ვიწყ-ებ-ი-ე-ს...

ამგვარი წარმოების გვერდით გვაქვს I თურმეობითის **-ია** დაბოლოებიანი ფორმებიც: დამიტევებია, დაჰვიწყებია, მჭონებია...

სტატიკური ზმნები III სერიაში ძირითადად ისევე იწარმოება, როგორც შესაბამისი დინამიკური ფორმები: აღწერითად ან ორგანულად.

ორპირიან სტატიკურ ზმნათათვის საყრდენ ფუძედ გამოყენებულია მოქმედებითი გვარის ზმნის აწმყო-მყოფადის თემაზე დამყარებული მასდარი, რომელსაც I თურმეობითში ემატება მეშველი ზმნა, II თურმეობითსა და III კავშირებითში კი **-ოდ-ი, -ოდ-ე** სუფიქსები: ვბმი-**ვარ**, ვბმ-**ოდ-ი**, ვბმ-**ოდ-ე**.

ორპირიანი სტატიკური ზმნების წარმოება ყოველთვის არ ემთხვევა შესაბამისი დინამიკური ვნებითის წარმოებას: უწერია სწერებია... ხურებოდა.

დიალექტებშიც სალიტერატურო ქართულის მსგავსი წარმოება გვაქვს.

გარდაუვალი რელატიური ზმნები III სერიას სინთეზურად აწარმოებენ. I თურმეობითში მეშველ ზმნას დაირთავენ, ხოლო II

---

[89] ლაზურის თურმეობითებთან დაკავშირებით სხვადასხვა თვალსაზრისია გამოთქმული: 1. ლაზურში ინვერსიული თურმეობითების წარმოება იშვიათია (ნ.მარი, 1910, გვ.46; არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ.153; ა.კიზირია, 1967, გვ.70-71); 2. ინვერსიული თურმეობითები ჭანურში ხშირად გამოიყენება (ი.ყიფშიძე, 1911, გვ. 3-4; ჟ.დიუმეზილი, 1967, გვ.7, 11; გ.კარტოზია, 2005, გვ. 97-102). ლიტერატურაში გაბატონებულია ნ.მარისა და არნ.ჩიქობავას მოსაზრება ლაზურში ინვერსიული თურმეობითების შეზღუდული გამოყენების შესახებ.

თურპეობითსა და III კავშირებითში გამოავლენენ **-ოდ** სუფიქსს. ანალიზური წარმოება დიალექტებისათვისაც არ არის უცხო.

იმერულში ზოგი ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა I თურმეობითს აღწერითად აწარმოებს: მოფერებ-ლარიენ (კ. კუბლაშვილი, 1985, გვ. 165).

მეგრულში ორპირიანი გარდაუვალი ზმნები I თურმეობითში სხვადასხვა ფუძეს იყენებენ. წარმოება მეშველზმნიანია:

ა) ამოსავალია I სერიის ფუძე, რომელსაც დაერთვის მეშველი ზმნა. აწმყოსეული -უ სუფიქსი გვაქვს I თურმეობითშიც: ქოდავბადებუქ "დავბადებივარ", მობრდუქ "გავზრდივარ"

ბ) ამოსავალია საუღლებელი ზმნის საწყისი, რომელსაც დაერთვის მეშველი ზმნა: გოპჭყოლადუქ "დავვიწყებივარ", ქაფხვალამუქ "შევხვედრივარ"

გ) **ერთპირიანი ზმნების** დრო-კილოთა III ჯგუფის ფორმები ქართულში ჩამოყალიბდა ანალიზური წარმოების საფუძველზე: ნამყო დროის საობიექტო მიმღეობა + მეშველი ზმნა (I თურმეობითში აწმყოს - "არს", II თურმეობითში ნამყოს - "იყო" და III კავშირებითში II კავშირებითის - "იყოს" ფორმით): დახატულ-ა(რს), დახატულ-იყო, დახატულ-იყოს.

ძველ ქართულში ერთპირიან ზმნათა აღწერით ფორმაში მხოლოდ მეშველი ზმნა იუღლებოდა, მიმღეობას პირის ნიშანი არ მოუდიოდა. თანამედროვე ქართულში III პირში ორივე სიტყვა გაერთიანდა, ამას მოჰყვა პირის ნიშნების გადმოტანა თავში. I-II პირი ორმაგი პრეფიქსით გამოიხატა: **ვ-ჩვეულ-ვარ, ჰ-ყოფილ-ხარ**... III პირში მეშველი ზმნა გამარტივებულია: მოსულ-ა, წასულ-ა...

ერთპირიანი ზმნები ყველა ქართველურ ქვესისტემაში აღწერითად იწარმოება. ცალკეულ დიალექტებში (იმერ., გურ., ლეჩხ.) მეშველი ზმნა სრულად ჩანს III პირშიც: მოსულ-არიენ, ყოფილ-არიენ, დამალულ-არიენ...

ხევსურულში მეშველი ზმნა ზოგჯერ "**ას**" სახით გვხვდება: მამკვდარ**ას**... შესაძლებელია ა-ც გაუჩინარდეს და მხოლოდ მიმღეობით გადმოიცეს I თურმეობითი: **ამაბრუნვილ** (ა.ჭინჭარაული, 1960, გვ. 136).

ასეა **ჭანურსა და მეგრულშიც**. მეგრ.: დოპჭველექ "დავმწვარვარ", დოპჭველედი "დავმწვარიყავი", დოპჭველედა "დავმწვარიყო"

-ერე სუფიქსიანი წარმოება მეგრულში ისტორიულად ერთპირიან გარდაუვალ ზმნებს ახასიათებს[90], ჭანური კი თურმეობითის წარმოებაში არ განასხვავებს გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებს.

მეგრულ-ჭანურში ერთპირიან ზმნათა ნაწილი I თურმეობითს ორგანულად აწარმოებს (იყენებს ინვერსიულ ფორმებს): მეგრ.: მიდამირთუმუ, მინგარუ... ჭან.: მიხთიმუნ "წავსულვარ", უნჯირუნ "უძინია" (გ.კარტოზია, 2005, გვ. 98).

სვანურ კილოებში I თურმეობითი ყოველგვარ ზმნასთან გაფორმებულია -ა სუფიქსით. ქვემოსვანურ დიალექტებში სუბიექტური წყობის პარადიგმის I-II პირის ფორმებში ხუ-ი „ვარ", ხ-ი „ხარ" მეშველი ზმნაა წარმოდგენილი ლშხ. ხომარ-ა-ხუი, ლნტ. ხუმარ-ა-ხუი "მოვუმზადებივარ" (ვ. თოფურია).

II თურმეობითი

ა) გარდამავალ ზმნათა II თურმეობითის წარმოებისას სამწიგნობრო ქართული იყენებს დინამიკური ზმნის II სერიის ფუძეს. წარმოების ყალიბი ყველა ზმნისათვის ერთია: ფორმა ეყრდნობა სათანადო ზმნის წყვეტილის ფუძეს და ფორმობრივად წარმოადგენს შესაბამისი ენიანი ვნებითის წყვეტილს. მწკრივის ნიშნებია: **-ი, -ე** სუფიქსები და **ნული**.

ძველ ქართულში გვხვდება II თურმეობითის მოკლე ფორმები: აღმეშმნა, დამეტევა, განმეახლა, მომემზადა, მედიდა... თანამედროვე სალიტერატურო ენაში ისინი **-ებ-ინ-ა** დაბოლოებითაა წარმოდგენილი: ამეშენებინა, დამეტოვებინა, მედიდებინა... არქაული წარმოება შემორჩენილია ფხოურ კილოებში.

მეგრულსა და ჭანურში II თურმეობითი იმავე ფუძეს იყენებს, რასაც I თურმეობითი, ოღონდ მას უწყვეტლის **-დ** სუფიქსს ურთავს: მიზიმ-უ(ნ)>მიზიმ-უ-დ-უ... (არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ.145-147; ი.ყიფშიძე, 1914, გვ.086-088) (შდრ. სალიტერატურო ქართულის ორპირიანი გარდაუვალი ზმნები: მომსვლია მომსვლოდა, მქონია მქონოდა).

---

[90] მეგრულში -ელე(<ერე)-იანი წარმოების გვერდით გამოიყენება გამარტივებული, -ე ელემენტიანი ფორმებიც: ცოფერედას/ცოფედას "ყოფილიყოს", დოლურელედას/ დოლურედას „მომკვდარიყოს", დოქველედას/დოქვედას „დამწვარიყოს"... მიუთითებენ, რომ ე<ერე (მ.მარგველაშვილი, 1982, გვ.97).

ჭანურის ნიმუშები: მითქვაფუტუ "მეთქვა", დუკიდაფუტეს "აეგოთ", გუნწკიმუტუ "გაეხსნა", უბირაფუტუ "ემღერა" (გ.კარტოზია, 2005, გვ.100-101).

ვიწურ-არქაბულში II თურმეობითი ზოგჯერ **დორენ/რენ** "არის" მეშველი ზმნით არის გართულებული: მუხტიმუტუ-დორენ "მოსულიყო", უგნაფუტეს-რენ "გაეგონათ, გაეგოთ" (გ. კარტოზია, 2005, გვ. 101).

სვანურშიც II თურმეობითის ფორმა I თურმეობითისაგან ძირითადად მხოლოდ მწკრივის ნიშნით განსხვავდება. II თურმეობითის მაწარმოებლად გვხვდება: ბზ.: **ǯნ**, ბქვ.(ეცერ.) **ǯნ**, ლნტ. **ან**, ლშხ. **ǯნ/ენ**. ბზ.: მიმǯარ-**ǯნ** „მემზადებინა", ჯიმǯარ-**ǯნ**, ხომǯარ-**ǯნ**; მიხტაუ-**ǯნ** "მეხატა", ჯიხტაუ-**ǯნ**, ხოხტაუ-**ǯნ**...

ბ) ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა II თურმეობითი ისტორიულად წარმოადგენს I თურმეობითის ნამყო უსრულს; გართულებულია **-ოდ** სუფიქსით.

II თურმეობითის ფორმათა ზოგადი სტრუქტურა ასეთია: *ზმნისწინი + პირის ნიშანი + ძირი + თემის ნიშანი + ოდ სავრცობი + მწკრივის ნიშანი:* და-ვ-ჰ-ვიწყ-ებ-ოდ-ე, და-ჰ-ვიწყ-ებ-ოდ-ა...

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მწკრივის ნიშნად, **-ე**-ს ნაცვლად, გვაქვს **-ი**: და-ვ-ვიწყ-ებ-ოდ-ი, და-ვიწყ-ებ-ოდ-ი, და-ვიწყ-ებ-ოდ-ა...

ორპირიანი გარდაუვალი ზმნების ორგანული წარმოების გვერდით მეშველზმნიანი ფორმებიც ჩნდება. გამოიყოფა 2 ტიპი:

1. ამოსავალია მასდარი, **-ოდ** სუფიქსის ნაცვლად წარმოდგენილია მეშველი ზმნა: **ვიყავ, იყავ, იყო**: ჰყოლ-**იყო**, სჯობნებ-**იყო**, დამკარგ-**ვიყო**, შესძლებ-**იყოს**...

2. საყრდენია ვნებითი გვარის მიმღეობა, რომელსაც იგივე მეშველი ზმნა ემატება: ჩამოვრჩენილ-**იყავ**, მიახლოებულ-**იყვნენ**... მსგავსი ფორმები ხშირია აღმოსავლურ დიალექტებში.

ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა II თურმეობითში პარალელური წარმოებიდან თანამედროვე სალიტერატურო ენაში გაბატონებულია **-ოდ**იანი ფორმები. აღწერითი წარმოების ნიმუშები დიალექტურ წარმოებად მიიჩნევა.

ხევსურულში, მოხეურში ყველა ზმნა მეშველზმნიანია: ხევს.: ხუვან-**იუვა**, ჰქონ-**იყო**, შამასჩევე-**იყო**... მოხ.: გასთეთრებ-**იყო**, გახფუჭებ-**იყო**, მასწონებ-**იყო**...

მეგრულში ორპირიანი გარდაუვალი ზმნების წარმოება ორგანულია: II თურმეობითი იმეორებს ვნებითი გვარის ზმნის უწყვეტელს: დაბადებუ-დ-უ "დაბადებია", შეხვალამუ-დ-უ "შეხვედროდა", გოჭყოლადუ-დ-უ "დაჰვიწყებოდა"

სვანურშიც გარდაუვალ ზმნათა ფორმები ძირითადად გარდამავალ ზმნებს მისდევს, ძირითად განსხვავებას ქმნის მხოლოდ ხმოვანპრეფიქსების კლება (ვ.თოფურია, 1967, გვ. 169-170).

გ) ერთპირიანი ზმნები არქაულ ქართულში მხოლოდ აღწერითად იწარმოება: საუღლებელი ზმნის ვნებითი გვარის მიმღეობის ფუძე + ყოფა ზმნის წყვეტილის ფუძე: იუღლება მეშველი ზმნა, მიმღეობა პირის ნიშანს არ დაირთავს: წარსრულ ვიყავ, წარსრულ იყავ, წარსრულ იყო...

თანამედროვე ქართულშიც წარმოების პრინციპი უცვლელია. განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ **ვ-** პრეფიქსი მეშველ ზმნას ჩამოშორდა და ზმნისწინის მომდევნოდ ჰპოვა ადგილი, მეშველი ზმნა კი მიმღეობის ფუძეს შეუხორცდა: წა-ვ-სულ-იყავი, წა-სულ-იყავი, წა-სულ-იყო...

ხევსურულშიც ყველა ერთპირიანი ზმნა II თურმეობითს "იყო" მეშველი ზმნით აწარმოებს: წერებულ-**იყვა**, ჩამასულ-**იყო**, სძინებ-**იყვა**, ზდებ-**იყვა**, შამამდგარ-**იყვა**...

მეგრულ-ჭანურში ერთპირიანი ზმნები ეყრდნობა I თურმეობითის ფორმას და დაირთავს **-დ** სავრცობს: დოჭველე-დ-უ "დამწვარიყო"

ჭანურის ნიმუშები: გამუხთიმუტუ "გამოსულიყო", მუხთიმუტუ "მოსულიყო" (გ.კარტოზია, 2005, გვ. 101).

III **კავშირებითის** წარმოებას სალიტერატურო ქართულში განსაზღვრავს II თურმეობითის წარმოება: III კავშირებითი ისევე იწარმოება II თურმეობითისაგან, როგორც აწმყოსა და მყოფადის კავშირებითი უწყვეტლისა და ხოლმეობითისაგან. მოქმედებითი გვარის ზმნათა III კავშირებითი სტატიკური ვნებითის აწმყოს კავშირებითს ემთხვევა.

ა) გარდამავალ ზმნებს III კავშირებითში დაერთვის **-ა, -ე, -ო** სუფიქსები.

მეგრულ-ჭანურშიც III კავშირებითი II თურმეობითს ეყრდნობა. მაწარმოებლად ძირითადად **-ა** სუფიქსია გაბატონებული. **-ე** შედარებით იშვიათია.

დო)მ-ი-ხანტ-უ-დ-ა-ს „მეხატოს" (დო)მ-ი-ხანტ-უ-დ-ა-ნ „გვეხატოს"

(..ო)გ-ი-ხა- ტ-უ-დ-ა-ა „გეხატოა“ (დო)გ-ი-ხან-ტ-უ-დ-ა-ნ „გეხატოთ“
(დ ო)უ-ხან-ტ-უ-დ-ა-ს „ეხატოს“ (დო)უ-ხან-ტ-უ-დ-ა-ნ „ეხატოთ“

ჭანურის ნიმუშები: დოგირჩაფუტას "დაგეფინოს", გიკვანდაფუტას "გემათხოვროს" (გ. კარტოზია, 205, გვ. 102).

ჭანურის იდენტურია III კავშირებითის წარმოება **ხევსურულში**, სადაც ერთადერთი -ა სუფიქსი გამოიყენება: და-მ-ე-ხატ-ა-ს, და-გ-ე-ხატ-ა-ს, და-ე-ხატ-ა-ს...

III კავშირებითის წარმოების პრინციპი ანალოგიურია სვანურ კილოებშიც: მ-ი-მარ-ენ-ს<*მ-ი-მარ-ენ-ე-ს "მემზადებინოს" აქ კავშირებითის **-ე** სუფიქსი მოკვეცილია. სვან. სუფიქსები: ბზ., ლშხ. -ენ. ბქვ., ლნტ. **-ენ**, ბქვ. **ენ-ე**.

ბ) ორპირიან გარდაუვალ ზმნებს არქაულ ქართულში III კავშირებითშიც აქვს ორგანული წარმოების ფორმები: და-ვ-ჰ-ვიწყ-ებ-ოდ-ი, და-ჰ-ვიწყ-ებ-ოდ-ი, და-ჰ-ვიწყ-ებ-ოდ-ი-ს...

თანამედროვე ქართულში მწკრივის ნიშნად, -ი-ს ნაცვლად, გვაქვს -ე: და-ვ-ვიწყ-ებ-ოდ-ე, და-ვიწყ-ებ-ოდ-ე, და-ვიწყ-ებ-ოდ-ე-ს...

მეგრულ-ჭანურში III კავშირებითის ნიშნად ძირითადად -ა სუფიქსი გვხვდება: დო-პ-ჳვ-ელე-დ-ა "დავმწვარიყავი", დო-ჳვ-ელე-დ-ა, დო-ჳვ-ელე-დ-ა-ს...

გ) ერთპირიანი ზმნები არქაულ ქართულში აღწერითად იწარმოება: მეშველი ზმნა წარმოდგენილია II კავშირებითის ფორმით: წარსრულ ვიყო, წარსრულ იყო, წარსრულ იყოს... შდრ. თანამედროვე ქართული: წავ-სულ-იყავი, წა-სულ-იყავი, წა-სულ-იყოს...

მეგრულში ერთპირიანი ვნებითი (დინამიკური) გვარის ზმნათა ერთ ჯგუფს დრო-კილოთა III ჯგუფში (აქედან გამომდინარე, III კავშირებითშიც) აღწერითი წარმოება ახასიათებს, თავს იჩენს **ელე (<ერე)** მაწარმოებელი: მო-ვ/ბ-რდ-ელე-დ-ა „გავზრდილიყავი“, მო-რდ-ელე-დ-ა, მო-რდ-ელე-დ-ა-ს...

მეგრულში ერთპირიანი ზმნების ნაწილი ორგანულად აწარმოებენ III კავშირებითს: უცხოვრებუდას „ეცხოვროს“, მიძიცინუდას „მეცინოს“ ჭანური: უხტიმუდას "ევლოს".

IV სერიის ფორმები

ქართველურ ქვესისტემებში (მეგრ., იმერ., ლეჩხ., რაჭ., სვან.) დამოუკიდებელ უღვლილების ერთეულებად გამოყოფილია ნა-/ნო-პრეფიქსიანი ზმნური ფორმები. დრო-კილოთა სხვა ჯგუფის ფორმებისაგან მათ განასხვავებს ყალიბი და ფუნქცია.

აღნიშნული ზმნური ფორმები ადრეულ გრამატიკულ ლიტერატურაში დრო-კილოთა III ჯგუფის ფორმათა პარალელურ წარმოებად (ვარიანტებად) არის მიჩნეული (ი.ყიფშიძე, 1914, 089; არნ.ჩიქობავა, 1936, 146; ვ.თოფურია სვანურში მათ I სერიაში აერთიანებს — ვ.თოფურია, 1967, გვ. 130-136).

მეგრულში ნო- პრეფიქსიან ზმნურ ფორმათა ცალკე სერიად გამოყოფა გ.როგავას სახელთანაა დაკავშირებული. მკვლევარმა აღნიშნული ფორმები დრო-კილოთა IV ჯგუფში გააერთიანა და აწმყოს თურმეობითის მწკრივები უწოდა, განსხვავებით აორისტის თურმეობითის მწკრივებისაგან. IV ჯგუფში შემდეგი მწკრივები შევიდა: III თურმეობითი, IV თურმეობითი, IV კავშირებითი, IV პირობითი.

მეგრულში IV სერიაში დაცულია საწარმოებელი ფუძის პრინციპი: III თურმეობითი არის საყრდენი დანარჩენი მწკრივებისათვის. III თურმეობითის ფორმა მიიღება ნო- პრეფიქსითა და -უ სუფიქსით ნაწარმოები მიმღეობის ფორმაზე ორე(ნ) მეშველი ზმნის დართვით: ნო-ჭკირ-უ-ე-(ნ) < *ნო-ჭკირ-უ-(ო)რე(ნ) „ჭრის/ჭრიდა თურმე“ (გ.როგავა, 1953, გვ.23). უღლების ნიმუში:

	ვინიანი წყობა	მანიანი წყობა
I	ნო-ვ/პ-ჭარ-უ-ე-ქ „ვწერდი თურმე“	ნო-მ/პ-ჭარ-უ-ე „მწერდა თურმე“
II	ნო-ჭარ-უ-ე-ქ „წერდი თურმე“	ნო-რ-ჭარ-უ-ე „გწერდა თურმე“
III	ნო-ჭარ-უ-ე „წერდა თურმე“	ნო-ჭარ-უ-ე „წერდა თურმე“

აწმყოს თურმეობითისა და აორისტის თურმეობითის ფორმები განსხვავებულ კონსტრუქციას ქმნიან: აწმყოს თურმეობითის მწკრივებში გარდამავალი ზმნა ნომინატიური კონსტრუქციისაა (თინა ნოჭარუე თის „ის წერდა თურმე მას“), ხოლო აორისტის თურმეობითის მწკრივებში — დატიური კონსტრუქციისა (თის დუჭარუ თინა „მას დაუწერია თურმე“). ამასთანავე, დრო-კილოთა IV ჯგუფში გარდამავალი ზმნა სამპირიანობას ინარჩუნებს, III ჯგუფში - არა (გ.როგავა, 1953, გვ.18).

მეგრ. ნო- პრეფიქსიანი აწმყოს თურმეობითის ანალოგიური წარმოება გვაქვს იმერულში, ლეჩხუმურში, რაჭულში (შ.ძიძიგური, 1938, 129-130; მ.ალავიძე, 1941, 234; ქ.ძოწენიძე, 1973, 91-92; ო.კახაძე, 1954, 173-174), სადაც ნა- პრეფიქსით ნაწარმოები სამი მწკრივი გამოიყოფა: III თურმეობითი, IV თურმეობითი, IV კავშირებითი. იმერ., ლეჩხ. და რაჭ. ნა- პრეფიქსიანი ყალიბი მეგრ. ნო-

პრეფიქსიანი ყალიბის იდენტურია როგორც წარმოების, ისე მნიშვნელობის თვალსაზრისით.

წარმოების პრინციპი: ნა- პრეფიქსიანი წარსული დროის მიმღეობა + მეშველი ზმნა (ა<არს):

ვინიანი წყობა	მანიანი წყობა
ვ-ნა-წერა-ვარ	მ-ნა-წერავ-ა
ნა-წერავ-ხარ	გ-ნაწერავ-ა
ნა-წერავ-ა	ნაწერავ-ა (ო.კახაძე, 1954, გვ. 174-175).

ნა- პრეფიქსიანი ყალიბი აღნიშნავს ზოგადად უნახავ მოქმედებას. დროის მიხედვით გამოხატავს: ა. ნამყო უსრულს: კოწია ლექსს რო ნაწერავა, მაშვინ მოსულა ი ბიჭი და... (=თურმე წერდა); ბ. კონკრეტულ აწმყოს: გედეონს ი გოგო ნაყვარება (=უყვარს თურმე); გ. შდრ. ზოგადი აწმყო: ი გოგო ლექსებს ნაწერავა (=წერს თურმე საერთოდ) (ო.კახაძე, 1954, გვ. 174).

ე.წ. IV სერია გამოიყოფა სვანურ კილოებშიც. წარმოდგენილია ორი მწკრივით: III თურმეობითი, IV თურმეობითი (გ.როგავა, 1953; ზ.ჭუმბურიძე, 1986; ა.ონიანი, 1998) (შდრ. ვ თოფურია, 1967, 130-136).

სვანურ კილოებში III თურმეობითის ყალიბია: აწმყოს ფუძე + უნ-ა (ბქვ.), ინ-ა (ბზ., ქვ.სვ.). ქვემო სვანურში მხ. რიცხვის I-II პირში მეშველი ზმნა (ხუი „ვარ“, ხი „ხარ“) დაერთვის:

ბზ. ხუაგმ-ინ-ა	ლნტ. ხუაგემ-ნა(ხუი)	„ვუშენებდი თურმე“
ხაგმ-ინ-ა	ხაგემ-ნა(ხი)	„უშენებდი თურმე“
ხაგმ-ინ-ა	ხაგემ-ნა	„უშენებდა თურმე“

ვ.თოფურიას აზრით, სუფიქსი „ა ეგებ ნ. უსრულის მაწარმოებელი იყოს“ (ვ. თოფურია, 1967, გვ. 130). -ინ/-უნ სუფიქსთა წარმომავლობა საკვლევია.

სპეციალისტთა მიერ IV თურმეობითად მიჩნეული ფორმის ყალიბია: ლგ-მა + აწმყოს ფუძე + უნ-ე, ან: ლგ-+მა + (აწმყოს ფუძე) ე + მეშველი ზმნა. პრეფიქსები ყოველთვის სახეზეა, სუფიქსები კი — არა.

ბზ. ლგმგამჳნ ხუი	ლნტ. ლგმაგემ ხუი „ნაშენებვარ“
ლგმგამჳნ ხი	ლგმაგემ ხი „ნაშენებხარ“
ლგმგამჳნ ლი	ლგმაგემ ლი „ნაშენება“

(ვ. თოფურია, 1967, გვ.134).

ვ.თოფურია: ლგ- პრეფიქსი შეიძლება ნამყოს მიმღეობის ლგ- იყოს. საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ სვანურ კილოებში ნამყო დროის მიმღეობის ძირითად მაწარმოებლად სწორედ ლგ

პრეფიქსია, მაგ.: ლგ-გ-ე „აგებული", ლუ-ქ'ით „მოპარული", ლგ-მ-ე „შეჭმული", ლგ-ბ-ე „დაბმული" (ვ.თოფურია, 1979, გვ.218-219). ნა- პრეფიქსი წარსული დროის ფორმებში შედარებით იშვიათია. ამით უნდა აიხსნას ნა-ს ნაცვლად ლგ- პრეფიქსის გამოყენება IV თურმეობითში.

სვანური კილოების IV თურმეობითი სტრუქტურული თვალსაზრისით მეგრულ-იმერულ-ლეჩხუმურ-რაჭულ **ნა-** პრეფიქსიან ფორმათა გვერდით დადგება.

სვან. III თურმეობითი და IV თურმეობითი კონსტრუქციითაც განსხვავდება: პირველი რელატიურია, მეორე - აბსოლუტური.

IV სერიის ფორმები არ გვაქვს ჭანურში (თუმცა წინავითარების ნო- პრეფიქსი გამოიყენება). სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია ჭანურის თურმეობითის ორი ფორმა: ნანამყოუსრულარი თურმეობითი და ნააორისტალი თურმეობითი. აწმყოს თურმეობითის შინაარსი გადმოიცემა ნანამყოუსრულარი თურმეობითით, რომელიც ანალიზური წარმოებისაა: ნამყო უსრულის ფორმა + დორენ (ვიწ.-არქ.)//ერე(ათინ., ხოფ.) მეშველი ზმნა:

ვიწურ-არქაბული	ხოფური
ბ-ზუმ-უმ-ტ-ი-დორენ	ბ-ზიმ-უფ-ტ-ერ-ე „თურმე ვზომავდი"
ზუმ-უმ-ტ-ი-დორენ	ზიმ-უფ-ტ-ერ-ე „თურმე ზომავდი"
ზუმ-უმ-ტ-უ-დორენ	ზიმ-უფ-ტ-ერ-ე-ნ „თურმე ზომავდა"

(არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ.141).

(ნააორისტალი თურმეობითი: ბ-ზუმ-ი-დორენ/ბ-ზიმ-ერე „თურმე მიზომავს").

ჭანური ნანამყოუსრულარი თურმეობითი ფუნქციური თვალსაზრისით იგივეა, რაც მეგრულ-იმერულ-სვანური თურმეობითები, ხოლო შედგენილობით მსგავსია სვან. III თურმეობითისა.

მაშასადამე, აწმყოს თურმეობითის სპეციფიკური წარმოება დამახასიათებელია არა მხოლოდ მეგრულ-იმერული... კილოებისათვის, არამედ ჭანური და სვანური კილოებისთვისაც; ე.წ. IV სერიის ფორმები საერთოქართველური მოვლენა ჩანს და არა რომელიმე დიალექტის ან დიალექტური ჯგუფის კუთვნილება; შდრ.:

ვარაუდობენ, რომ ნა- პრეფიქსიანი ფორმები ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში მეგრულის გავლენით არის დამკვიდრებული (არნ.ჩიქობავა, 1936, გვ. 146). ამგვარი აზრის

ა [illegible] ში ძნელი ახსახსნელია ნო>ნ. პროცესი. ბგერათა შეთანხმების ცნობილი კანონზომიერების საფუძველზე უფრო ლოგიკურია ვივარაუდოთ პირუკუ პროცესი: ნა>ნო. სავარაუდოა: მეგრ. ნო- პრეფიქსიანი ფორმები მას შემდეგ გაჩნდა, რაც მეგრული და ჭანური ერთმანეთს დაშორდა.

თეორიულად მართლაც არსებობს ალბათობა იმისა, რომ მეგრ. ნო- პრეფიქსიანი ყალიბი იყოს ამოსავალი იმერ.-ლეჩხ.-რაჭ. ნა- პრეფიქსიანი ფორმებისათვის (ამ შემთხვევაში ნა- პრეფიქსიანი წარმოება მეგრ. ნო- პრეფიქსიანი ფორმების სემანტიკური კალკირების შედეგად უნდა მივიჩნიოთ), მაგრამ აქვე დაისმის სვან. IV თურმეობითისა და მეგრ. III თურმეობითის მიმართების საკითხიც; მეგრულის უწინარესობის დაშვებით სვან. ლგ- მეგრ. ნო- პრეფიქსის ფონეტიკური ვარიანტი გამოდის... ვფიქრობთ, სვან. ლგ- მომდინარეობს **ლა-** პრეფიქსისგან, რომელიც საერთოქართველური **ნა-/სა-**ს ეკვივალენტი ჩანს.

ე.წ. IV სერიის ფორმების საერთოქართველურად აღიარებას არ ეწინააღმდეგება ის ფაქტი, რომ სალიტერატურო ქართულსა და აღმოსავლურ დიალექტებში მსგავსი წარმოების ფორმები არ გვხვდება. შესაბამის შინაარსს გადმოსცემს I თურმეობითის მწკრივი, რომელიც კონტექსტის მიხედვით იმავე მნიშვნელობას აღნიშნავს, რასაც მეგრ.-ჭან.-იმერ.-სვან. აწმყოს თურმეობითები.

აწმყოს თურმეობითის ფორმათა მიხედვით თანამედროვე ქართველური ქვესისტემები შეიძლება ორ ჯგუფად დავყოთ: ა) დასავლეთ საქართველოში არსებული ქართველური კილოები (მეგრ., იმერ., ლეჩხ., რაჭ., ჭან., სვან.), რომლებიც აწმყოს თურმეობითის შინაარსს განსხვავებული ყალიბით აღნიშნავენ, ბ) სამწიგნობრო ქართული და აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტები, რომლებსაც აწმყოს თურმეობითის სპეციალური ფორმა არ გააჩნიათ და საიმისოდ I თურმეობითს იყენებენ.

1.2.4. სინტაქსი

მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობა ქართველურ ქვესისტემებში თვისობრივად ერთგვარია.

ძველ ქართულში ატრიბუტული მსაზღვრელი საზღვრულს ეთანხმებოდა ბრუნვასა და რიცხვში. თანამედროვე სალიტერატურო ენაში საზღვრული ბრუნვაში ითანხმებს მასთან

დაკავშირებულ ატრიბუტულ მსაზღვრელს, მაგრამ რიცხვში ვერ ითანხმებს. ამასთან, განსხვავებულია ხმოვანფუძიანი და თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელების ურთიერთობა საზღვრულთან: ბოლოხმოვნიანი მსაზღვრელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი (პატარა სახლ-ი, პატარა სახლ-მა...), ბოლოთანხმოვნიანი მსაზღვრელი კი ბრუნვის ნიშანს დაირთავს (დიდ-ი სახლ-ი, დიდ-მა სახლ-მა...).

ძველ ქართულში არცთუ იშვიათად მართული მსაზღვრელიც ეთანხმებოდა საზღვრულს ბრუნვასა და რიცხვში: რებეკაჲსი ძმაჲ, კაცისას გრძნობას.

მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაქსური დამოკიდებულება მეგრულ-ჭანურ-სვანურში ძირითადად ერთნაირია: ატრიბუტული მსაზღვრელი (როგორც ხმოვანფუძიანი, ისე თანხმოვანფუძიანი) საზღვრულთან ურთიერთობისას არ იცვლება ბრუნვისა და რიცხვის მიხედვით, მაგ.:

მეგრ.: ჰიჰე ძღაბი "პატარა გოგო", ჰიჰე ძღაბიქ, ჰიჰე ძღაბის, ჰიჰე ძღაბიშ(ი), ჰიჰე ძღაბით(ი), ჰიჰე ძღაბით...[91] **ჭან.**: მორდერი ჰუკანითე "მოზრდილი ქვაბით" (არნ. ჩიქობავა, 1936, გვ. 68-69; ელ. ლომთაძე, 1954, გვ. 210-211); **სვან.**: ფჳრი ბალე "წითელი ფოთოლი", ფჳრი ბალე-დ, ფჳრი ბალე-ს, ფჳრი ბალჷმიშ, ფჳრი ბალე-უშ, ფჳრი ბალე-დ (ა.ონიანი, 1998, გვ. 96).

მსგავსი ვითარებაა იმერ., ლეჩხ., გურ., აჭარ., ქართლ., კახ., ფერ., ლივან... დიალექტებშიც:

იმერ.: დიდი კეტის, ბევრი აფხანიკებს (ქ.ძოწენიძე, 1973, გვ.296); **ლეჩხ.**: სამი ბათმანმა, სამი ბათმანს (შ.ძიძიგური, 1974, გვ.174); **აჭარ.**: თელი სოფელმა, უნცროსი ძმამ (შ.ნიჟარაძე, 1961, გვ.114); **გურ.**: დიდი კაცმა, დიდი კაცს (ბ.ჯორბენაძე, 1989, გვ.536); **ქართლ.**: ბებერი ჭალმა, კოჭლი გოგომ (გრ.იმნაიშვილი, 1974, გვ.234); **კახ.**: მდიდარი კაცსა, ახალი რაიონს (ა.მარტიროსოვი, გრ.იმნაიშვილი, 1956, გვ.124; **ფერ.**: ჩემი ამხანაგებმაც, კარგი საუზმეს (არნ.ჩიქობავა, 1927, გვ.215)...

მართული მსაზღვრელი მეგრულ-ჭანურ-სვანურშიც ნათესაობით ბრუნვაში დგას: **მეგრ.**: კოჩიშ(ი) ღუდე "კაცის სახლი", კოჩიშ(ი) ღუდექ... **ჭან.**: ბერეშ(ი) ნანა "ბავშვის დედა", ბერეშ(ი) ნანაქ... **სვან.**: ჯანი(შ) მუჯ "ხარის რქა", ჯანი(შ) მუჯ-დ, ჯანი(შ) მუჯ-ს, ჯანი(შ) მუჯ-

[91] მეგრულ-ჭანურში სახელობითში მსაზღვრელი ხშირად კარგავს -ი სუფიქსს და ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: დიდ კოჩ-ი "დიდი კაცი", დიდ კოჩიქ... ჟურ კოჩი "ორი კაცი", სუმ ბეე "სამი ბავშვი"

იშ. ჯანი(შ) მუჯუშ. ჯანი(შ) მუჯ-დ (ა.ონიანი, 1998, გვ. 98). ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ფონეტიკურად იცვლება: ოქროჲ ბურთი (ქართლ.), რკინიჲ კარი (კახ.), თოხი პირი (იმერ.), კოჩი ცუდე (მეგრ.) "კაცის სახლი", ჟელი გეზალ (სვან.) "ძაღლის შვილი" მაჭახლ.: თოფი ხმაზე (შ.ფუტკარაძე, 1993, გვ.29). ტაოური: პარხლი ქილისა (შ.ფუტკარაძე, 1993, გვ.35).

პოსტპოზიციური მსაზღვრელი, ჩვეულებისამებრ, დაირთავს ბრუნვის ნიშანს: მეგრ.: ცუდე კოჩიში "სახლი კაცისა", ცუდექ კოჩიშიქ... ჭან.: ოხორი ჯაში "სახლი ხისა", ოხორიქ ჯაშიქ, ოხორის ჯაშის... სვან.: ლუსდგვარს ვოქვრაშ "ნაწნავებს ოქროსას"

ვ.თოფურიას (1954, გვ. 455) აზრით, მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნებისას არსებულ ერთგვაროვან მოვლენებს ერთი საფუძველი აქვს, კერძოდ: ახალწარმოშობილი ერთნაირი ფუნქციის ერთნაირად გამოხატვა ენაში არსებული საშუალებებით; ენის ტენდენცია რთული ფორმების გამარტივებისა და სხვადასხვა ფორმის უნიფიკაციისაკენ.

მარტივი წინადადების სტრუქტურა. ქართულ სალიტერატურო ენაში ქვემდებარე-შემასმენლის ურთიერთობას განსაზღვრავს გარდამავლობა-გარდაუვალობა (პირდაპირი ობიექტის არსებობა): თუ შემასმენლად გარდაუვალი ზმნაა, მასთან შეწყობილი ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაშია; გარდამავალ ზმნა-შემსმენელთან დაკავშირებული ქვემდებარე კი ბრუნვაცვალებადია: I სერიაში სახელობითშია, II სერიაში - მოთხრობითში, მესამეში - მიცემითში.

აღნიშნული სინტაქსური წესი ქართველურ კილოებში, გარდა მეგრულ-ჭანურისა, ძირითადად დაცულია.

მეგრულში ქვემდებარე ყოველთვის მოთხრობითში დგას II სერიის ფორმებთან (ზმნის გარდამავლობა-გარდაუვალობის მიუხედავად). ჭანურში კი მნიშვნელობა აქვს გარდამავლობას: თუ ზმნა გარდამავალია, მასთან დაკავშირებული ქვემდებარე ყველა სერიაში მოთხრობითში იქნება.

ჭანურის მსგავსი შემთხვევები შენიშნულია აჭარულში: ხელმწიფემ კლავს; ჭაჯებმა საჩეჩელით დეეჩხლიტენ... (ა.კიზირია, 1982, გვ.105). აგრეთვე ლივანურში: ისე იტყვიან ძველებმა (შ.ფუტკარაძე, 1993, გვ.21).

მოთხრობითში დასმული ქვემდებარე სახელობითის ნაცვლად გარდაუვალი ზმნის II სერიის ფორმებთან, გარდა მეგრულისა, გვხვდება იმერ., ლეჩხ., რაჭ., გურ., აჭარ., იმერხ., მაჭახლ., ქართლ., კახ., ფერ. დიალექტებში:

ქვ.იმერ.: ხპომ გეეკიდა ჯორს; **ლეჩხ.**: ამ ქალმა დაფიქრდა; **გურ.**: მევიდა საღამოს დევმა; **აჭარ.**: ადგა ამ დედაბერმა; **ქართლ.**: დილით ცოლმა ადგა; **კახ.**: იმ ბიჭებმა გავიდნენ კალოზე; **ფერ.**: მოდდა ქერიმხანმა; **იმერხ.**: ბებერმა მივიდა ფაშასთან... (ა.კიზირია, 1982, გვ.103-105); დათვმა გამომესხრიკა (შ.ფუტკარაძე, 1993, გვ.29).

მსგავსი ფაქტები იშვიათად დადასტურებულია არქაულ ქართულში: გარდამოჴდეს მღდელმან აღსავალსა საკურთხეველისასა; მადლმან შენმან შემეწიოს; მამამან მათმან ქსენეფორე წარვიდა... (ა.შანიძე, ივ.იმნაიშვილი, ზ.სარჯველაძე, ა.კიზირია).

განხილულ სინტაქსურ მოვლენასაც "საერთო საფუძველი უძევს" (ვ.თოფურია, 1954, გვ.455).

კითხვითი წინადადების სტრუქტურა. ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი კითხვითი **-ა** ნაწილაკიანი კონსტრუქცია (გნებავსა?) მეტ-ნაკლებად დაცულია ქართველურ დიალექტებში:

არქაული **-ა** ნაწილაკი თანამედროვე სალიტერატურო ენაში დაიკარგა, შემორჩენილია დიალექტებში: ხევსურულში, ფშაურში, მთიულურში, თუშურში, ჰერულში, რაჭულში, მეგრულში, სვანურში... იშვიათად დასტურდება: იმერხეულში, ლივანურში, ტაოურში, მაგ.:

იმერხ.: ინეგოლს შიგან ხარა? აქევრობას ცნობილობსა? (შ.ფუტკარაძე, 1993, გვ.11); **ლივან.**: ტანზე რასა ვიცვამთა? (შ.ფუტკარაძე, 1993, გვ.18)... **სვან.**: ანღრია? "მოდის?"; აშიდ ხარია? "ცოცხალი ხარ?" (ა.კიზირია, 1982, გვ.65).

-ა ნაწილაკის ფონეტიკური შესატყვისია მეგრული **-ო**[92]: თენა ვა(გ)იჩქუნო? "ეს არ იცი?", თხირს ჭკუნქო? "თხილს ჭამ?"

1.2.5. ლექსიკა

ქართველური კილოების ლექსიკური ფონდის ძირითადი ნაწილი საერთოქართველურია; მაგ., მეგრული დიალექტის ლექსიკის

---

[92] ჭანურში ამ ფუნქციით -ი ნაწილაკი გამოიყენება: სი ვა განჯიენი? "შენ არ გეძინება?"; ხატიჯე მოხთუი? "ხატიჯე მოვიდა?" (შდრ. აფხაზური -ი ნაწილაკი).

უმთავრეს ნაწილს ქმნის საერთოქართველური სიტყვები (სალიტერატურო ქართულის ფორმათა იდენტური, ან ფონეტიკურად შეცვლილი ვარიანტები). საკუთრივ დიალექტური ლექსიკური ერთეულების ხვედრითი წილი შედარებით ნაკლებია.

იდენტურ ფორმათა რაოდენობა ძალზე ბევრია, მაგალითად: ადრე, დაბადება, დიდი, დრო, ეზო, ზღვა, კარი, კისერი, კვალი, მდიდარი, მწარე, მხარე, სწორი, ტვინი, ქონება, ღარიბი, ღონე, შარა, შეძენა, შიში, შეცოდება, შეწუხება, შორი, ცა, ცხენი, ძალა, ძღვენი, წამი, წამალი, ხელობა, წადილი, წესი, წირვა, წყნარი, ჭირი, ჭკუა, ხანი, ხარება... ჩამოთვლილი სიტყვები საერთოქართველური წარმომავლობისაა და უძველეს ლექსიკურ ფონდს განეკუთვნება. აღნიშნულმა ლექსემებმა დღემდე შეინარჩუნეს თავდაპირველი სახე (როგორც ფორმა, ისე სემანტიკა).

მკვლევართა ნაწილი სამწიგნობრო ენის იდენტური ლექსიკური ერთეულების არსებობას მეგრულში სალიტერატურო ენის გავლენით ხსნის: ისინი ან ნასესხებია სამწიგნობრო ენიდან, ან კიდევ სახეცვლილია სალიტერატურო ქართულის სათანადო მასალასთან შეგუების (ადაპტაციის) პროცესში (გ.როგავა, 1960, გვ.161-168). ვფიქრობთ, არასწორია მათი ნასესხებ (ქართული სალიტერატურო ენიდან) სიტყვებად მიჩნევა (სესხება, როგორც წესი, უცხო ენობრივ სისტემებს შორის ხდება). მეგრულ-ჭანურ-სვანური საერთოეროვნულ ენასთან ისეთსავე მიმართებაშია, როგორც ქართლური, კახური, იმერული... დიალექტები.

ამავე დროს, მეგრულს შემონახული აქვს უამრავი ისეთი სიტყვაფორმა, რომელიც თანამედროვე სამწიგნობრო ენას დაუკარგავს, მაგრამ გვხვდება ძველ წერილობით ძეგლებში; მაგ.: მეგრ. წილუა "მოკრეფა, მოწყვეტა" (შდრ. არქ. ქართ. მოწილვა "ხილის კრეფა"); მეგრ. წინდა "ჭუჭყი" (შდრ. არქ. ქართ. წიდა "ჭუჭყი"); მეგრ.-ჭან. გუბუა/გიბუა "ხარშვა" (შდრ. არქ. ქართ. გბობა "ხარშვა"); მეგრ. წიკუა "დასვრა, გაჭუჭყიანება" (შდრ. ძვ.ქართ. მწიკ "ჭუჭყი"); მეგრ. კურთა "ქვედა საცვალი" (შდრ. კვართი "ზედა ტანსაცმელი, გრძელი პერანგი")...

საერთოქართველურ ლექსიკურ ერთეულთა ერთი ნაწილი სახეცვლილია ფორმობრივად და სემანტიკურად. ფონეტიკური ცვლილება შეიძლება იყოს პოზიციური და ისტორიული (ბგერათშესატყვისობანი).

ძირეულ, არქაულ მასალას უმთავრესად განეკუთვნება ნათესაური ურთიერთობის, სხეულის ნაწილების, ცხოველების, ფრინველების, მცენარეების, ბუნებრივი მოვლენების, დრო-ჟამის აღმნიშვნელი ლექსიკა. აგრეთვე, რიცხვითი სახელები, ნაცვალსახელები, ზედსართავი სახელები, ზმნები.

საერთოქართველური ფუძეები საფუძვლიანადაა გაანალიზებული ალ.ცაგარელის, ნ.მარის, ივ.ჯავახიშვილის, პ.ჭარაიას, არნ.ჩიქობავას, ვ.თოფურიას, გ.როგავას, კ.შმიდტის, გ.კლიმოვის, გ.მაჭავარიანის, ტ.გუდავას, ქ.ლომთათიძის, თ.გამყრელიძის, ბ.გიგინეიშვილის, კ.დანელიას, ჰ.ფენრიხის, ზ.სარჯველაძის, რ.აბაშიას, მ.ჩუხუას და სხვათა ნაშრომებში.

წარმოდგენილი მასალა ნათლად წარმოაჩენს ქართველურ ენობრივ ერთეულთა **სისტემურ ერთგვაროვნებას.** ამ დონის ენობრივი მსგავსება მხოლოდ ერთი ენის დიალექტებს შორის, ანუ ერთ სისტემაში შემავალ ქვესისტემებს შორის შეიძლება იყოს. ქართველურ დიალექტებში არ გვაქვს ისეთი ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ-სინტაქსური მოვლენა, რომელსაც ანალოგი სალიტერატურო ენასა და სხვა დიალექტებში არ ჰქონდეს. ამდენად, **მეგრულ-ლაზურ-სვანური ლინგვისტური** (ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ-სინტაქსურ-ლექსიკური...) **ნიშნებითაც წარმოადგენს დიალექტებს და არა დამოუკიდებელ ენებს.**

ქართველურ კილოთა შორის არსებული ენობრივი მსგავსებაიგივეობის ფონზე რამდენად მიზანშეწონილია მეგრულ-ლაზურ-სვანური მეტყველებების დანარჩენი ქართული ქვესისტემებისაგან გამოთიშვა/განცალკევება "ქართველური ენების" სახელით. მონათესავე ენებს შორის, როგორც წესი, სხვა დონის მიმართებებია (შდრ. ქართული და აფხაზური ენები...).

ქართველური ქვესისტემები, რა თქმა უნდა, გარკვეული თავისებურებებითაც ხასიათდება (განსაკუთრებით სვანური კილოები); მაგრამ არსებული განსხვავებები/ცვლილებები არ არის იმ რანგისა, რომ ახალი ენობრივი სისტემის წარმოქმნის საფუძვლად მივიჩნიოთ. ქართველურ დიალექტთა თავისებურებანი უნდა განვიხილოთ ქართული ენის საერთო სისტემასთან მიმართებით და არა ცალკე, იზოლირებულად.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ მსგავსი ენობრივი სტრუქტურის მქონე ერთეულები არცთუ იშვიათად დამოუკიდებელ ენებად განიხილება (მაგ., რუსული, უკრაინული და ბელორუსული; რუმინული და მოლდოვური; სერბული, ხორვატული და სლოვენური...),[93] ანუ:

---

[93] შდრ.: მსოფლიოში უამრავი ენაა, რომელთა დიალექტები ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ, სინტაქსურ და ლექსიკურ-სემანტიკურ დონეზე, მაგრამ მაინც დიალექტებად განიხილება და არა დამოუკიდებელ ენებად (მაგ., გერმანული, არაბული, ფრანგული, იტალიური, სპარსული...).

სისტემური მსგავსება-განსხვავება არ არის საკმარისი პირობა მოხათესავე ენობრივ ერთეულთა სტატუსის დასადგენად. **სისტემური ერთგვაროვნების** გარდა მნიშვნელოვანია, ასევე, **ეთნიკური, კულტურული და სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური** ფაქტორები. ქართველურ ენობრივ სამყაროში ამ მხრივაც ყველაფერი იმაზე მეტყველებს, რომ ქართველები, როგორც ერთი ცივილიზებული ეთნოსი, ძრავალი საუკუნეა ერთი დედაენით ვქმნით კულტურას და ერთი ეროვნული ენა გვაქვს სახელმწიფო ენად. ყველა პირობა გვაქვს ვთქვათ: მეგრულ-ლაზურ-სვანური მეტყველებები "დანარჩენი ქართული კილოებისაგან არ განსხვავდება იმაზე მეტად, ვიდრე გერმანული, ფრანგული, იტალიური, არაბული, სომხური, ჩინური ენების დიალექტები ერთმანეთისაგან" (თ.გვანცელაძე, 2006, გვ.10).

უდავო ფაქტია: ერთიანი ქართული სამწიგნობრო ენის ჩამოყალიბებაში მეგრელ-ლაზ-სვანები ისევე მონაწილეობდნენ, როგორც დანარჩენი ქართველები. მეგრულ-ჭანურ-სვანურის "უმწერლობო დედაენებად" გამოცხადება ისტორიის გაყალბება უფროა, ვიდრე (ენათ)მეცნიერული ჰეშმარიტება; მეგრელ-ლაზთა თუ სვანთა ისტორიული დედაენაა ძრავალსაუკუნოვანი სამწიგნობრო ტრადიციის მქონე ქართული ენა.

კუთხური მეტყველებების დამოუკიდებელ ენებად გამოცხადების შემთხვევაში დგება მისი მატარებელი სოციუმის (საზოგადოების) სტატუსის საკითხიც:

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ენა და ერი ურთიერთგანმსაზღვრელი ცნებებია: ენა აქვს ერს (ნაციას, ხალხს), ხოლო დიალექტი (კილო) - ამ ერის ცალკეულ ჯგუფებს (თემებს). "მიუხედავად ეთნოგრაფიული თავისებურებებისა და ენობრივი სისტემის ვარიანტთა (დიალექტთა) სიმრავლისა, ქართველურ სინამდვილეში არ წარმოქმნილა არც ერები და არც ენები, - ენას ქმნის ხალხი, მაგრამ ასევე ენა აყალიბებს ერს... არც სალიტერატურო ენისაგან განსხვავებული სისტემა ჩამოყალიბებულა (რ.შეროზია, 2007, გვ.391).

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ვფიქრობთ, უფრო ლოგიკურია ქართველური ენობრივი სამყარო ერთიან სისტემად განვიხილოთ:

არსებობს **ერთი ეროვნული ენა** (ერთი ენობრივი სისტემა) და **ათეულობით მისი ვარიანტი** (სალიტერატურო ენა და დიალექტები).

ნაწილი II

"ენის ქარტია" და თანამედროვე საქართველოს ენობრივი სიტუაცია

2.1. "ენის ქარტიის" პრინციპებისათვის

2.1.1. "ევროპული ქარტიის" ძირითადი ტერმინი: რეგიონული ან უმცირესობის ენა

რუსულ თუ ქართულ ენობრივ არეალში "ქარტიის" დებულებების სათუო ინტერპრეტაციების ერთ-ერთი მიზეზი "ქარტიის" ძირითადი ტერმინის ბუნდოვანი თარგმანია:

მიმოქცევაში არსებული თარგმანების სახელწოდებაშიც კი მთავარი ტერმინი regional or minority language ქართულში გადმოტანილია არასწორად: რეგიონალური და (ან) უმცირესობათა ენები; შესაბამისად, ბევრს ჰგონია, რომ ამ ევროპულ ქარტიაში ლაპარაკია, ზოგადად, რეგიონულ ენებსა და უმცირესობათა ენებზე.

სინამდვილეში სამკომპონენტიანი ტერმინი regional or minority language "ერთიანი ცნებაა"[94] და ნიშნავს მოცემული სახელმწიფოს ავტოქთონი მოსახლეობის **იმ ისტორიულ ენას**[95], რომელიც ამ ქვეყანაში **სახელმწიფო ენა არ არის.**

"ქარტიაში" საუბარი არ არის **ენაზე, როგორც კომუნიკაციის საშუალებაზე**; შესაბამისად, ქარტია არ აყალიბებს პიროვნების ინდივიდუალურ "ენობრივ უფლებებს"[96]. ამ ევროკონვენციაში გამოყენებული ტერმინი: **ენა**, უპირველეს ყოვლისა, გააზრებულია,

---

[94] იხ. მე-20 განმარტება.

[95] და არა - ახალი უმცირესობის ენას.

[96] შდრ.: "ქარტიის" მიზანია ისტორიული უმცირესობის ენის დაცვა და არა ეთნიკური (ენობრივ-კულტურული) უმცირესობის ენობრივი უფლებების ჩამოყალიბება (იხ. ქვემოთ).

როგორც ეთნოსის ისტორიული ელტ ი ინტეგრალური (ძირითადი) ნიშანი; კერძოდ, "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" მე-17 განმარტებაში ვკითხულობთ:

"ენის ცნება, რა მნიშვნელობითაც იგი ქარტიაშია გამოყენებული, უპირველეს ყოვლისა, მოიაზრებს ენას, როგორც კულტურის შემადგენელ ნაწილს"[97]

ქარტიის მე-18-20, ასევე, 30-37-ე პუნქტების განმარტებით, ტერმინი "**რეგიონული ან უმცირესობის ენა**" **ერთიანი ცნებაა,** რომელიც მოიცავს სახელმწიფოს მკვიდრი ისტორიული (ავტოქთონი) ეთნიკური ჯგუფის ენის სამ სახეობას:

ეთნიკური უმცირესობის არასახელმწიფო ენა, რომელიც სახელმწიფოს მოცემული რეგიონის მკვიდრი უმრავლესობის დედაენაა; "ქარტია" ამ სახეობას "**რეგიონულ ენას**" უწოდებს[98]

არასახელმწიფო ენა, რომელიც მოცემული სახელმწიფოს ძირძველი, მაგრამ ისეთი არაძირითადი მოსახლეობის დედაენაა, რომელიც ვერ გაიგივდება ერთ რომელიმე რეგიონთან; "ქარტიის" ავტორები ენის ასეთ სახეობას "ტერიტორიის არმქონე ენას" უწოდებენ[99]

არასახელმწიფო ენა, რომელიც სახელმწიფოს მოცემული რეგიონის ძირძველი, არაძირითადი მოსახლეობის დედაენაა, თუმცა ეს მოსახლეობა ამჟამად უმცირესობაშია ამ რეგიონშიც[100];

---

[97] იხ.: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charte-rexpl_ka.pdf; Sdr., inglisuri varianti: The concept of language as used in the charter focuses primarily on the cultural function of language; (http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm); თარგმანში სჯობდა, მკვეთრად ხაზგასმულიყო: ენა, როგორც კულტურული ფენომენი.

[98] იხ პირველი მუხლი და მე-18-19 განმარტებანი.

[99] 36-ე განმარტება.

[100] **Article 1, b: territory in which the regional or minority language is used" means the** geographical area in which the said language is the mode of expression of a number of people justifying the adoption of the various protective and promotional measures provided for in this Charter.

"ტერიტორია, რომელზედაც გამოიყენება "რეგიონული ან უმცირესობის ენა", ნიშნავს გეოგრაფიულ რაიონს, სადაც აღნიშნული ენა გამოხატვის საშუალებას წარმოადგენს იმ რაოდენობის ხალხისათვის, რომ ამ ქარტიით გათვალისწინებული სხვადასხვა დამცავი და ხელშემწყობი ზომების მიღება გამართლებული იყოს"; http://www.diversity.ge/geo/resources.php?coi=0|14|11|12|16;

ქარტია" ამ სახეობას "**უმცირესობის ენას**" უწოდებს[101]

ქარტიის ავტორები პირველივე მუხლში საგანგებოდ აღნიშნავენ, რომ ტერმინი "**regional or minority languages**" გულისხმობს **ერთი კატეგორიის ენას, რომელიც** შეიძლება რეალიზებული იყოს **ორ** (/**სამ**) ალტერნატიულ ვარიანტად[102] ეს ალტერნატივა **or** კავშირით გამოიხატება (**და** კავშირი ორ საგანს გულისხმობს, **ან** - ერთ-ერთს).

შესაბამისად, ქარტიის დებულებებზე მსჯელობისას, ქართულ სინამდვილეში გამოყენებულ უნდა იქნეს ტერმინი: **რეგიონული ან უმცირესობის ენა**[103].

შემთხვევითი არ არის, რომ ცნობილი ექსპერტი **რობერტ დუნბარი** "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" შემოკლებულ სახელად ირჩევს: "**ენის ქარტიას**" და არა: ენათა ქარტიას[104]

აქვე აღვნიშნავთ: "**ენის ქარტია**" ერთმანეთისგან მკაფიოდ მიჯნავს ტერმინებს: "**რეგიონული ან უმცირესობის ენა**" და "**ენობრივი უმცირესობა**" (მე-17 განმარტება). საგანგებოდაა ხაზგასმული, რომ "ქარტიის დებულებები არ მოიცავს **ენობრივ უმცირესობებს**".

---

http://www.diversity.ge/files/files/ETS-148-geo.pdf და
http://portal.coe.ge/downloads/Charter%20%20Expl%20report%20-%20Georgian.pdf.

[101] იხ. პირველი მუხლი და მე-18-19 განმარტებანი.

[102] შდრ.: "ამავე მუხლით, ქარტია არ მოიცავს სახელმწიფო ენას (არც მის სახესხვაობებს, დიალექტებს) და მიგრანტთა ენებს; მსჯელობისათვის იხ., აგრეთვე განმარტებითი ნაწილის: მე-17, მე-18, მე-19, 32-ე, 33-ე, 36-ე და 37-ე პუნქტები.

[103] ქარტიის განმარტებით მოხსენებაში მსგავს ფრაზაში "და" კავშირიც გვხვდება: traditional regional and minority languages (26-ე განმარტება), თუმცა ამ კონტექსტში ეს შესიტყვება არ არის ერთიანი ტერმინი; აქ საუბარია, ზოგადად, ტრადიციულ რეგიონულ ენებზე და ევროპაში არსებული უმცირესობების ენებზე; შდრ.: The aim of the Council of Europe is to achieve a greater unity between its members in order to promote their common heritage and ideals. Linguistic diversity is one of the most precious elements of the European cultural heritage. The cultural identity of Europe cannot be constructed on the basis of linguistic standardisation. On the contrary, the protection and strengthening of its **traditional regional and minority languages** represents a contribution to the building of Europe, which, according to the ideals of the members of the Council of Europe, can be founded only on pluralist principles.

[104] **რობერტ დუნბარი**, "კომენტარები: ჩარჩო ხელშეკრულებისა და ენის ქარტიის ურთიერთობები", ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული, 2004, გვ. 32.

წარმოდგენილი ქართული თარგმანებისა და "ვიკიპედიის" მსგავსი გამოცემების გარდა, სამწუხაროდ, ზოგ ექსპერტთანაც კი არაიშვიათია ტერმინოლოგიური აღრევები; კერძოდ:

ინგლისურენოვან ტექსტებში ორი სხვადასხვა სემანტიკის მქონე ტერმინი: regional or minority language[105] და minority language[106] - **ეროვნული უმცირესობის ენა**[107] (ჩარჩო კონვენციისა და ეუთოს რეკომენდაციების ტერმინი) ხშირად ერთმანეთთანაა გაიგივებული; მეტიც, ერთნაირადაა შემოკლებული: **უმცირესობათა ენა**[108]

ამდაგვარი ტერმინოლოგიური აღრევა ქართულ სინამდვილეშიც (და სხვაგანაც) ბევრი შეცდომის წყარო გახდა.

შდრ.: "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" დებულებების ტერმინი: **"უმცირესობის ენა"**, როგორც წესი, გულისხმობს **ისტორიული უმცირესობის ენას**[109], ხოლო, მაგ., ჰააგისა თუ ოსლოს რეკომენდაციების ტერმინი: **"უმცირესობის ენა"** ძირითადად მოიაზრებს არაისტორიული უმცირესობის - დიასპორის - ენას[110]

---

[105] **რეგიონული ან უმცირესობის** ენა (ქარტიის ტერმინი).

[106] რომელიც უფრო მიემართება სახელმწიფოს **ახალი (არაისტორიული) უმცირესობების** ენას, ან ზოგადად, ორივე სახის უმცირესობის ენას.

[107] შდრ., მაგ., "ჩარჩო კონვენციის" მე-10 მუხლი: მხარეები იღებენ ვალდებულებას აღიარონ, რომ ყველა პირს, რომელიც მიეკუთვნება **ეროვნულ უმცირესობას,** თავისუფლად და ყოველგვარი ჩარევის გარეშე, აქვს უფლება გამოიყენოს **მისი უმცირესობის ენა** კერძოდ და საჯაროდ, ზეპირად და წერისას. "The Parties undertake to recognise that every person belonging to a **national minority** has the right to use freely and without interference **his or her minority language**, in private and in public, orally and in writing".

[108] მაგ., ტ.ვიხერკევიჩისა და მისი თანაავტორების მიერ გაიგივებულია ტერმინები: "რეგიონალური ან უმცირესობის ენა" და "უმცირესობათა ენა" (გვ. 29 და სხვ.); ტერმინოლოგიური აღრევების შესახებ იხ., ასევე, ქვემოთ.

[109] შდრ.: It is not only the territory within which that language is dominant or spoken by the majority, since many languages have become **minority languages** even in the areas where they have their traditional territorial base. აქ გამოყენებული სინონიმური ფრაზაც minority languages აღნიშნავს რეგიონში უმცირესობად ქცეული ავტოქთონი მოსახლეობის ენას (33-ე განმარტება). იხ., აგრეთვე: ტ. ფუტკარაძე, სათავე და პერსპექტივა ქართული სამწიგნობრო ენისა, თბ., 2006, გვ. 39-40.

[110] ზოგჯერ შეიძლება მოიცავდეს ისტორიული უმცირესობების ენასაც.

მაშასადამე, შეგვიძლია დავასკვნათ: ქარტიის მიზნიდან[111] გამომდინარე, ტერმინი: **რეგიონული ან უმცირესობის ენა** გულისხმობს ერთი კატეგორიის, მაგრამ სამი ვარიანტით გამოვლენილ ენას:

1. **რეგიონული ენა** სახელმწიფოს მოცემული რეგიონის ავტოქთონი მოსახლეობის ენა, თუკი ამ ენაზე მეტყველი საზოგადოება უმრავლესობაა მოცემულ რეგიონში (ქარტიის მე-18 განმარტება)[112];
2. **უმცირესობის ენა** სახელმწიფოს მოცემული რეგიონის ავტოქთონი მოსახლეობის ენა, თუკი ამ ენაზე მეტყველი საზოგადოება უმცირესობაა მოცემულ რეგიონშიც (ქარტიის მე-18 განმარტება)[113];
3. **ტერიტორიის არმქონე ენა** მოცემულ სახელმწიფოში მცხოვრები ისეთი ისტორიული მოსახლეობის ენა, რომელსაც არ გააჩნია განსაზღვრული გეოგრაფიული არეალი (36-ე განმარტება)[114]

2.1.2. ენათა სახეები "ქარტიის" მიხედვით

სახელმწიფოში არსებული სხვადასხვა ისტორიისა და ფუნქციის მქონე ენების აღსანიშნავად "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპულ ქარტიასა" და "განმარტებით მოხსენებაში" გამოყენებულია რამდენიმე **ტერმინოლოგიური შესიტყვება:**

---

[111] ისტორიული ეთნიკური უმცირესობის **ენობრივ-კულტურული თვითმყოფადობის დაცვა.**

[112] კვალიფიკაცია სხვაგვარად ასეც შეიძლება ჩამოყალიბდეს: **მოცემულ სახელმწიფოში ისტორიულად მცხოვრები ისეთი ეთნიკური უმცირესობის ენა, რომელზეც მეტყველებს ამ ქვეყნის ერთ რეგიონში მცხოვრები მოსახლეობის უმრავლესობა;** ან: სახელმწიფოში ავტოქთონი უმცირესობის, მაგრამ მოცემულ რეგიონში უმრავლესობის ენა.

[113] **მოცემულ სახელმწიფოში ისტორიულად მცხოვრები ისეთი ეროვნული/ეთნიკური უმცირესობის ენა, რომელზეც მეტყველებს ამ ქვეყნის ერთ რეგიონში კომპაქტურად მცხოვრები მოსახლეობა, მაგრამ ეს ხალხი უმცირესობაა ამ რეგიონშიც;** ან: სახელმწიფოში ავტოქთონი უმცირესობის და მოცემულ რეგიონშიც უმცირესობის ენა.

[114] მოცემულ სახელმწიფოში ისტორიულად მცხოვრები ისეთი ეროვნული/ეთნიკური უმცირესობის ენა, რომელიც კომპაქტურად არ/აღარ ცხოვრობს ამ ქვეყნის არც ერთ რეგიონში.

official language (განმარტებითი მოხსენების მე-14 პუნქტი) ოფიციალური ენა; იგი ხშირად სახელმწიფო ენის სინონიმია; მის სინონიმად გამოიყენება, აგრეთვე, ეროვნული ენა.

national language ეროვნული ენა; შდრ., სახელმწიფო ენის პარალელურადაა გამოყენებული 69-ე განმარტებაში [115];

შდრ.: national or official language (ეროვნული თუ ოფიციალური ენა (72-ე პუნქტი).

native language - დედაენა (66-ე); native speakers of that language (65-ე); შდრ.: own language [116] - დედაენა; პირდაპირი თარგმანი: ღვიძლი ენა (მე-3 განმარტება).

regional or minority language - რეგიონული ან უმცირესობის ენა[117]; **შდრ., სინონიმები: "historical regional or minority languages of Europe" (31-ე); regional or minority languages in Europe (მე-19); შდრ.: საფრთხის ქვეშ მყოფი ენები.**

historical language ისტორიული ენა (31-ე)[118]; შდრ.: ტრადიციული ენა: Languages traditionally used by nationals of the State (სახელმწიფოში მცხოვრები ეროვნებების ტრადიციული ენები);

regional language რეგიონული ენა: მოცემული სახელმწიფოს ერთი რეგიონის ავტოქთონი და, ამავე დროს, ამავე რეგიონში უმრავლესობის ენა (33-ე; შდრ., 66-ე);

minority language - უმცირესობის ენა: მოცემული სახელმწიფოს ერთი რეგიონის **ისტორიული,** მაგრამ ამავე რეგიონში

---

[115] იხ.: 51. The wording of Article 3 takes account of the position in certain member states whereby a **national language** which has the status of an **official language** of the state, either on the whole or on part of its territory, may in other respects be in a comparable situation to regional or minority languages as defined in Article 1, paragraph a, because it is used by a group numerically smaller than the population using the other official language(s).

[116] to use their own language.

[117] შდრ.: regional and minority languages in Europe (მე-6 პუნქტი): ამ ფრაზაში სხვა სემანტიკაა; აქ არ არის გამოყენებული ქარტიის ძირითადი ტერმინი; ამ წინადადებაში საუბარია ზოგადად ყველა სახის რეგიონული ენისა და უმცირესობათა ენების შესახებ

[118] the charter covers only **historical languages**, that is to say languages which have been spoken over a long period in the state in question (31-ე).

უმცირესობად ქცეული მოსახლეობის ენა. შდრ.: **minority languages** (and dialects) უმცირესობათა ენები (და დიალექტები) და **regional and minority languages** in Europe: აქ იგულისხმება ეთნიკური/ეროვნული უმცირესობების ენა სახელმწიფოს არაძირითადი მოსახლეობის ენა მკვიდრობის დროის მიუხედავად (იხ.: მე-4, მე-6 პუნქტები) [119]; შდრ.: **regional or minority languages**-ში მოაზრებული უმცირესობის ენა არის რეგიონის ავტოქთონი მოსახლეობის ენა. **majority language** - უმრავლესობის ენა (მე-18): **the majority language of the state** - სახელმწიფოს მოსახლეობის უმრავლესობის ენა;

შდრ., აგრეთვე: **linguistic minorities** - ენობრივი უმცირესობები (მე-17); **language group** - ენობრივი ჯგუფი (65-ე, 66-ე).

"non-territorial" language ტერიტორიის არმქონე ენა: არასახელმწიფო ენა, რომელიც მოცემული სახელმწიფოს ძირძველი, მაგრამ არაძირითადი მოსახლეობის დედაენაა; ეს მოსახლეობა ვერ გაიგივდება ერთ რომელიმე რეგიონთან[120]

შდრ.: **territorial language** - ტერიტორიული ბაზის მქონე ენა (33-ე);

non-European languages არაევროპული წარმომავლობის ენები; მე-15 განმარტება: ექსპერტთა ჯგუფმა (The CAHLR) მიიჩნია, რომ ასეთ ენებს მიგრანტთა ენებს ცალკე უნდა მიეძღვნას სამართლებრივი აქტი (იხ. ქვემოთ);

working language – სამუშაო ენა (106-ე). ამ შემთხვევაში, არ იგულისხმება ცენტრალურ ხელისუფლებასთან საურთიერთო ენა (ცენტრალურ ხელისუფლებასთან საურთიერთო არის ოფიციალური ენა).

language of migrants - მიგრანტთა ენა (ქარტიის I მუხლი);

foreign language - უცხო ენა (31-ე);

less widespread languages ნაკლებად გავრცელებული ენები (მე-18); ქარტიის შემქმნელებმა ეს ტერმინი ("ნაკლებად

---

[119] აქ შესიტყვება: minority languages მოიაზრებს ეთნიკური უმცირესობის ენას და არა მოცემულ რეგიონში მცხოვრები ავტოქთონი უმცირესობის ენას.

[120] 36-ე განმარტება.

გავრცელებული ენები") დაიწუნეს და უპირატესობა მიანიჭეს ტერმინს: რეგიონული ან უმცირესობის ენა;

local variant of the language - ენის ლოკალური ვარიანტი[121]; შდრ. იქვე, შესიტყვებები:

Different languages - განსხვავებული ენები;

separate language - დამოუკიდებელი ენა (32-ე);

similar language - მსგავსი ენა (69-ე);

dialect (of the language) - ენის დიალექტი...

სოციოლინგვისტური თვალთახედვით, ქარტიაში სხვადასხვა ტერმინით გამოხატული **იდიომები** სამ ძირითად ჯგუფად შეიძლება წარმოვადგინოთ:

1. **სახელმწიფოს ოფიციალური ენა** და მისი ადგილობრივი სახესხვაობანი (დიალექტები):

1.1 ერთადერთი (ან ერთ-ერთი) სახელმწიფო ენა;

1.2. სახელმწიფო ენა ავტონომიურ წარმონაქმნში;

1.3. სახელმწიფო ენის რეგიონული სახესხვაობა (/დიალექტი).

2. **ისტორიული რეგიონული ან უმცირესობის ენა:**

---

[121] These languages must clearly differ from the other language or languages spoken by the remainder of the population of the state. **The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language.** However, it does not pronounce on the often disputed question of the point at which different forms of expression constitute separate languages. This question depends not only on strictly linguistic considerations, but also on psycho-sociological and political phenomena, which may produce a different answer in each case. Accordingly, it will be left to the authorities concerned within each state, in accordance with its own democratic processes, to determine at what point a form of expression constitutes a separate language. (32-ე პუნქტი); შდრ.· ეს ენები მკაფიოდ უნდა განსხვავდებოდეს იმ ენისგან (/ენებისაგან), რომელზეც სახელმწიფოში მცხოვრები დანარჩენი მოსახლეობა საუბრობს. **ქარტიის დებულებები არ ეხება ერთი ენის ადგილობრივ სახესხვაობებსა თუ დიალექტებს,** თუმცა ქარტია არ განსაზღვრავს, თუ რა შემთხვევაში შეიძლება გამოხატვის ესა თუ ის ფორმა ჩაითვალოს ცალკე ენად. **ამ სადავო საკითხის გადაჭრა** დამოკიდებულია არა მხოლოდ წმინდა ლინგვისტურ მოსაზრებებზე, არამედ სხვადასხვა ფსიქო-სოციოლოგიურ და პოლიტიკურ ფაქტორებზე, რომლებიც ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში განსხვავებულ პასუხს შეიძლება იძლეოდეს. აქედან გამომდინარე, ამ საკითხის განსაზღვრისას **ქარტია პრეროგატივას ანიჭებს ქვეყნის ხელისუფლებას,** რომელმაც დემოკრატიული პრინციპების გათვალისწინებით თავად უნდა განსაზღვროს ის **კრიტერიუმები,** რომლებზე დაყრდნობითაც ამ ქვეყნის ტერიტორიაზე გავრცელებულ **ამა თუ იმ მეტყველებას** მიენიჭება **დამოუკიდებელი ენის** სტატუსი (შდრ., გამოქვეყნებული ქართული თარგმანები).

2.1. რეგიონში ისტორიული უმრავლესობის ენა - **რეგიონული ენა;**
2.2. რეგიონში ავტოქთონი უმცირესობის ენა - უმცირესობის ენა;
2.3. კონკრეტული რეგიონის არმქონე ისტორიული ენა ტერიტორიის არმქონე ენა.

3. არაისტორიული უმცირესობის ენა დიასპორის ან მიგრანტთა ენა:

3.1. სახელმწიფოს მოქალაქეობის მქონე კომპაქტურად მცხოვრებ ძველ მიგრანტთა ენა (დიასპორის ენა);
3.2. სახელმწიფოს მოქალაქეობის მქონე არაკომპაქტურად მცხოვრებ ძველ მიგრანტთა ენა (დიასპორის ენა);
3.3. მოქალაქეობის არმქონე ახალ მიგრანტთა ენა.

2.1.3. "რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესახებ ევროპული ქარტიის" მიზანი: ისტორიული უმცირესობების დედაენის დაცვა

"ქარტიის" პრეამბულა იმთავითვე აცხადებს: "ევროპის ისტორიული რეგიონული თუ უმცირესობის ენების დაცვა, რომელთაგანაც ზოგიერთს საბოლოო გაქრობა ემუქრება, ხელს უწყობს ევროპის **კულტურული** სიმდიდრისა და **ტრადიციების** შენარჩუნება-განვითარებას" განმარტებითი მოხსენების პირველივე პუნქტში ვკითხულობთ: "ევროპის მრავალი სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ცხოვრობენ ამა თუ იმ რეგიონის მკვიდრი ავტოქთონი **ჯგუფები**, რომელთა დედაენა განსხვავდება ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობის ენისაგან. ეს იმითაა განპირობებული, რომ ისტორიულად სახელმწიფოთა ფორმირება არ ხდებოდა მხოლოდ ენობრივი ნიშნით და მათი წარმოქმნის პროცესში მიმდინარეობდა მცირე ხალხების შერწყმა უფრო მსხვილ ეთნიკურ ერთეულებთან"[122].

"ქარტიის" უმთავრესი მიზანი **კულტურულ-ჰუმანიტარული ხასიათისაა**. იგი მოწოდებულია დაიცვას და ხელი შეუწყოს რეგიონული თუ უმცირესობის ენების, როგორც ევროპის საერთო კულტურული მემკვიდრეობის განუყოფელი ნაწილის,

---

[122] http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf (ეს ვერსია დევს ევროსაბჭოს ვებგვერდის "ენის ქარტიის" განყოფილებაში: (http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_en.asp); შდრ., ინგლისური ვერსია:http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm.

გამოყენებასა და განვითარებას... მისი ამოცანაა, **შეძლებისდაგვარად უზრუნველყოს** რეგიონული თუ უმცირესობის ენების გამოყენება **განათლების სისტემასა და მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში;** ხელი შეუწყოს ამ ენებზე მხატვრული ლიტერატურისა და სამწიგნობრო კულტურის ჩამოყალიბებას, **დასაშვები გახადოს მათი გამოყენება მართლმსაჯულებისა და ადმინისტრაციული ორგანოების საქმიანობაში,** აგრეთვე საზოგადოების ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ ცხოვრებაში... ქარტიის მიზანია ევროპაში **რეგიონული თუ უმცირესობის ენების** დაცვა, ეროვნული იდენტობის ფორმირებისთვის ხელშეწყობა (და არა ენობრივი უმცირესობების ენობრივი უფლებების დაცვა).

შესაბამისად, მთავარი ყურადღება ეთმობა **საკითხის კულტურულ ასპექტებს** და რეგიონული ან უმცირესობის ენების გამოყენებას ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხის ცხოვრების ყველა სფეროში.

"ქარტია" არ ადგენს რეგიონულ თუ უმცირესობის ენებზე მოლაპარაკეთა ინდივიდუალურ თუ **კოლექტიურ უფლებებს** (მე-10-11 განმარტებანი). შდრ., აგრეთვე: "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" მიზანია ევროპაში **ისტორიულად გავრცელებული** რეგიონული ან უმცირესობის ენების დაცვა, რომელთაგან ზოგს გაჭრობა ემუქრება [123] აქვე იხ. აგრეთვე, 31-ე და 32-ე პუნქტები: "ქარტიის დებულებები მოიცავს მხოლოდ ისტორიულ ენებს, ანუ იმ ენებს, რომლებიც დიდი ხანია გავრცელებულია მოცემული სახელმწიფოს ტერიტორიაზე[124] ეს ენები **მკაფიოდ უნდა განსხვავდებოდეს** იმ ენის ან ენებისაგან, რომელზეც სახელმწიფოში მცხოვრები დანარჩენი მოსახლეობა საუბრობს. ქარტიის **დებულებები არ**

---

[123] სწორედ პოლიტიკური თუ სოციალური მიზეზების გამო **საფრთხის ქვეშ მყოფი ისტორიული ენების** გადასარჩენად საგანგებოდ ზრუნავენ საერთაშორისო ორგანიზაციები: YUNESKO და "Volkswagen-Stifung" (სხვა საკითხია, ვინ როგორ იყენებს მათ მიერ გამოყოფილ თანხებს, მაგ., იუნესკოს მიერ დაფინანსებული პროექტების შესახებ იხ.: ტ. ფუტკარაძე, ქართველთა დედაენა და დიალექტები, ქუთაისი, 2008, გვ. 21-25, 45.

[124] **the charter covers only historical languages, that is to say languages which have been spoken over a long period in the state in question** (31-ე განმარტება).

ეხება ერთი ენის ადგილობრივ სახესხვაობებსა თუ დიალექტებს".

ევროსაბჭოს სხვა დოკუმენტებშიც არაერთხელაა ხაზგასმული, რომ "რეგიონული და უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" **მიზანია იმ ენების დაცვა,** რომლებიც **ტრადიციულად გამოიყენება საუკუნეების განმავლობაში** და წარმოადგენენ რეგიონული იდენტობის ინტეგრალურ (არსებით, შემაჯამებელ) ნაწილს [125]

ცალკეულ ექსპერტთა მიერაც არაერთხელაა ხაზგასმული, რომ "ენის ქარტიის" **პირველხარისხოვანი მიზანია** ევროპის იმ **ისტორიული რეგიონული თუ უმცირესობის ენების** დაცვა, რომელთაც არა აქვთ სახელმწიფო ენის სტატუსი და საფრთხე ემუქრებათ [126]

შდრ., აგრეთვე: **"რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტია"** მოითხოვს, გატარდეს გარკვეული ღონისძიებები განსაკუთრებით დაუცველი ისტორიული უმცირესობების ენების მიმართ" [127]

"ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ" ორიენტირებულია მხოლოდ მოცემულ ქვეყანაში **ისტორიულად** მცხოვრები (ავტოქთონი), მაგრამ სახელმწიფოს **არაძირითადი ეთნოსის ენის გადარჩენა-განვითარებაზე** და არა, ზოგადად, ეთნიკურ უმცირესობათა **ენობრივ უფლებებზე**.

შდრ.: "ქარტიაში" ხაზგასმით წერია, რომ იგი არ მოიცავს **მიგრანტთა ენებს"** (მუხლი Ia, II), და, შესაბამისად, "ქარტიის" მიზანი არ არის უმცირესობის ენობრივი უფლებების ჩამოყალიბება.

---

[125] http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11480.htm: The European Charter for Regional or Minority Languages (Motion for a resolution, Doc. 11480; 7 January 2008).

[126] იხ., მაგ., **რობერტ დუნბარი,** "კომენტარები: ჩარჩო ხელშეკრულებისა და ენის ქარტიის ურთიერთობები", ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული (ქართული თარგმანი განხორციელებულია კავშირ "საერთო-სამოქალაქო მოძრაობა მრავალეროვანი საქართველოს" და ევროპის საბჭოს ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის კონვენციის სამდივნოს ფინანსური მხარდაჭერით"), დეკემბერი, 2004, გვ. 32.

[127] **რობერტ დუნბარი,** "კომენტარები: ჩარჩო ხელშეკრულებისა და ენის ქარტიის ურთიერთობები", ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული, 2004, გვ. 35.

აქვე წარმოვადგენთ მოცემულ სახელმწიფოში მცხოვრები ისტორიული, **ავტოქთონი** (autochthonous), მაგრამ არაძირითადი მოსახლეობის ენის გადარჩენისა და განვითარებისთვის საჭირო მექანიზმს, რომელსაც აყალიბებს "ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესახებ":

ნაწილი II, მუხლი 7 - მიზნები და პრინციპები:

1. რეგიონული ან უმცირესობის ენების მიმართ, იმ ტერიტორიებზე, რომლებზედაც ასეთ ენებს იყენებენ და თითოეული ენის მდგომარეობის შესაბამისად, მხარეები თავიანთ პოლიტიკას, კანონმდებლობასა და პრაქტიკულ საქმიანობას ააგებენ შემდეგ მიზნებსა და პრინციპებზე დაყრდნობით:

ა) რეგიონული ან უმცირესობის ენების აღიარება კულტურული სიმდიდრის გამოხატულებად;

ბ) თითოეული რეგიონული ან უმცირესობის ენის გეოგრაფიული არეალის პატივისცემა იმის უზრუნველსაყოფად, რომ არსებული ან ახალი ადმინისტრაციული დაყოფა დაბრკოლებას არ წარმოადგენდეს შესაბამისი რეგიონული ან უმცირესობის ენის ხელშეწყობისათვის [128];

გ) რეგიონული ან უმცირესობის ენების ხელშესაწყობად გადამჭრელი მოქმედების აუცილებლობის აღიარება, მათი დაცვის მიზნით;

დ) ზეპირი და წერილობითი ფორმით, საჯაროდ და პირად ცხოვრებაში რეგიონული ან უმცირესობის ენების გამოყენების ხელშეწყობა და/ან წახალისება;

ე) ქარტიით მოცულ სფეროებში რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე მოლაპარაკე ჯგუფებსა და სახელმწიფოში იმავე ან მსგავს ენაზე მოლაპარაკე ჯგუფებს შორის კავშირის შენარჩუნება და განვითარება, ისევე, როგორც კულტურული ურთიერთობების დამყარება სახელმწიფოში სხვა ჯგუფებთან, რომლებიც იყენებენ განსხვავებულ ენებს;

---

[128] შდრ.: "ევროპული ქარტიის" ავტორთა თუ ექსპერტთა სამართლიანი შენიშვნით, **ავტოქთონი უმცირესობების წარმოქმნის ერთ-ერთ მიზეზად** მიჩნეულია მეზობელ ხალხებს შორის ისეთი პოლიტიკური საზღვრების გავლება, რომელიც არ ემთხვევა ენობრივ-ეთნიკურ საზღვრებს (ავტოქთონ ეთნოსთა ნაწილი მოექცა სხვა ეთნოსის დომინანტობით შექმნილ სახელმწიფოში).

ვ) შესაბამისი ფორმებისა და საშუალებების უზრუნველყოფა ყველა შესაბამის საფეხურზე რეგიონული ან უმცირესობის ენების სწავლებისა და შესწავლისათვის[129];

ზ) რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესასწავლად პირობების შექმნა იმ რაიონში მცხოვრები პირებისათვის, სადაც გამოიყენება შესაბამისი ენა, თუკი შესაბამისი პირები ვერ საუბრობენ ამ ენაზე და აქვთ მისი შესწავლის სურვილი;

თ) უნივერსიტეტებსა ან ანალოგიურ ინსტიტუტებში რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესწავლისა და გამოკვლევის ხელშეწყობა;

ი) ამ ქარტიით მოცულ სფეროებში ტრანსნაციონალური გაცვლების შესაბამისი ფორმების ხელშეწყობა იმ რეგიონული ან უმცირესობის ენების ხელშესაწყობად, რომლებიც იდენტური ან მსგავსი ფორმით გამოიყენებიან ორ ან მეტ სახელმწიფოში.

ნაწილი III, მე-2 მუხლის მე-2 პუნქტით აღებული ვალდებულებების შესაბამისად რეგიონული ან უმცირესობის ენების ხელშეწყობის ზომები

მუხლი 8 - განათლება

1. განათლების სფეროში მხარეები ვალდებულებას იღებენ იმ ტერიტორიებზე, სადაც ასეთი ენები გამოიყენება, ამ ენათაგან თითოეულის მდგომარეობის გათვალისწინებით და სახელმწიფო ენის (ენების) სწავლებისათვის ზიანის მიყენების გარეშე:

ა) სკოლამდელი განათლება

I. ხელმისაწვდომი გახადონ სკოლამდელი განათლება შესაბამის რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე;

ან: II. ხელმისაწვდომი გახადონ სკოლამდელი განათლების არსებითი ნაწილი შესაბამის რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე;

ან: III. გამოიყენონ I და II ქვეპუნქტებით გათვალისწინებული ზომები იმ მოსწავლეთა მიმართ მაინც, რომელთა ოჯახებიც ითხოვენ ამას და რომელთა რაოდენობაც საკმარისად ჩაითვლება;

ან: IV. თუ სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებს არა აქვთ პირდაპირი კომპეტენცია სკოლამდელი განათლების სფეროში, ხელი

---

[129] 63-ე განმარტების მიხედვით, "ზოგიერთ შემთხვევაში საჭირო იქნება რეგიონული/უმცირესობის ენაზე სწავლება".

შეუწყონ და წაახალისონ I-დან და III-მდე ქვეპუნქტებით გათვალისწინებული ზომების გამოყენება.

ბ) დაწყებითი განათლება

I. ხელმისაწვდომი გახადონ დაწყებითი განათლება შესაბამის რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე;

ან: II. ხელმისაწვდომი გახადონ დაწყებითი განათლების არსებითი ნაწილი შესაბამის რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე;

ან: III. უზრუნველყონ შესაბამისი რეგიონული ან უმცირესობის ენის დაწყებითი განათლების პროგრამაში ჩართვა მეცადინეობათა განრიგის შემადგენელ ნაწილად;

ან: IV. გამოიყენონ I-დან III-მდე ქვეპუნქტებით გათვალისწინებული ზომებიდან ერთ-ერთი იმ მოსწავლეთა მიმართ მაინც, რომელთა ოჯახებიც ითხოვენ ამას და რომელთა რაოდენობაც საკმარისად ჩაითვლება.

გ) საშუალო განათლება

I. ხელმისაწვდომი გახადონ საშუალო განათლება შესაბამის რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე;

ან: II. ხელმისაწვდომი გახადონ საშუალო განათლების არსებითი ნაწილი შესაბამის რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე;

ან: III. უზრუნველყონ შესაბამისი რეგიონული ან უმცირესობის ენის საშუალო განათლების პროგრამაში ჩართვა მეცადინეობათა განრიგის შემადგენელ ნაწილად;

ან: IV. გამოიყენონ I-III ქვეპუნქტთაგან ერთ-ერთით გათვალისწინებული ზომები სათანადო შემთხვევებში, ან იმ მოსწავლეთა მიმართ მაინც, რომელთა ოჯახები ითხოვენ ამას და რომელთა რაოდენობაც საკმარისად ჩაითვლება[130].

დ) ტექნიკური და პროფესიული განათლება

I. ხელმისაწვდომი გახადონ ტექნიკური და პროფესიული განათლება შესაბამის რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე;

ან: II. ხელმისაწვდომი გახადონ ტექნიკური და პროფესიული განათლების არსებითი ნაწილი შესაბამის რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე;

ან: III. ტექნიკური და პროფესიული განათლების სფეროში უზრუნველყონ, რომ შესაბამისი რეგიონული ან უმცირესობის ენების სწავლება იყოს მეცადინეობათა განრიგის შემადგენელი ნაწილი;

---

[130] შდრ.: გამოქვეყნებული ქართული თარგმანი: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf

ან: IV. გამოიყენონ I-დან III-მდე ქვეპუნქტებით გათვალისწინებული ზომებიდან ერთ-ერთი იმ მოსწავლეთა მიმართ მაინც, რომლებიც, ან სათანადო შემთხვევებში, რომელთა ოჯახებიც ითხოვენ ამას და რომელთა რაოდენობაც საკმარისად ჩაითვლება.

ე) საუნივერსიტეტო და სხვა სახის უმაღლესი განათლება

I. ხელმისაწვდომი გახადონ საუნივერსიტეტო და სხვა სახის უმაღლესი განათლება შესაბამის რეგიონულ თუ უმცირესობის ენებზე;

ან: II. უზრუნველყონ საშუალებები ამ ენების შესასწავლად უნივერსიტეტის ან უმაღლესი განათლების ერთ-ერთი საგნის ფორმით;

ან: III. თუკი უმაღლესი განათლების ინსტიტუტების მიმართ სახელმწიფოს როლის მიზეზით ვერ მოხერხდება I და II ქვეპუნქტების განხორციელება, წაახალისონ და/ან ნება დართონ რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე საუნივერსიტეტო და სხვა ფორმის უმაღლესი განათლების მიღების, ან ამ ენების საუნივერსიტეტო ან უმაღლესი განათლების საგნებად სწავლების შესაძლებლობების უზრუნველყოფა.

ვ) უწყვეტი განათლება

I. მიიღონ ზომები მოზრდილთათვის უწყვეტი განათლების კურსების ჩასატარებლად, სადაც სწავლება მთლიანად ან ნაწილობრივ განხორციელდება რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე;

ან: II. უზრუნველყონ, რომ ასეთი ენები იყოს მოზრდილთა და განგრძობითი განათლების საგნები;

ან: III. თუ ხელისუფლების ორგანოებს პირდაპირი კომპეტენცია არა აქვთ მოზრდილთა განათლების სფეროში, ხელი შეუწყონ და წაახალისონ, რომ ასეთი ენები წარმოადგენდნენ მოზრდილთა და განგრძობითი განათლების დისციპლინებს.

ზ) მიიღონ ზომები, რომ უზრუნველყოფილ იქნას **იმ ისტორიისა და კულტურის სწავლება,** რომელიც ასახულია რეგიონულ ან უმცირესობის ენაში;

თ) უზრუნველყონ მასწავლებელთა ძირითადი და შემდგომი პროფესიული მომზადება, რაც მოითხოვება იმ პუნქტების განსახორციელებლად, რომლებიც მიღებულია მხარის მიერ ა-დან გ-მდე პუნქტებს შორის;

ი) შექმნან საზედამხედველო ორგანო ან ორგანოები, რომლებიც პასუხისმგებელნი იქნებიან რეგიონული ან უმცირესობის ენების სწავლების შემოღებისა და განვითარების სფეროში მიღწეული პროგრესის მონიტორინგზე და მათ მიერ მოკვლეული შედეგების

შესახებ პერიოდული მოხსენებების შედგენაზე, რომლებიც შემდგომში საჯაროდ გამოქვეყნდება.

2. რაც შეეხება განათლებას იმ ტერიტორიებზე, სადაც ტრადიციულად არ გამოიყენება რეგიონული ან უმცირესობის ენები, მხარეები ვალდებულებას იღებენ ნება დართონ, წაახალისონ ან უზრუნველყონ რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე ან ამ ენების სწავლება განათლების ყველა შესაბამის საფეხურზე, **თუ რეგიონულ ან უმცირესობის ენაზე მოლაპარაკეთა რაოდენობა ამას ამართლებს...**

მუხლი 12 - კულტურული საქმიანობა და საშუალებები

1. მხარეები ვალდებულებას იღებენ:

ა) წაახალისონ რეგიონული ან უმცირესობის ენისათვის დამახასიათებელი თვითგამოხატვის საშუალებები და ინიციატივები, მხარი დაუჭირონ ამ ენებზე შექმნილი ნაწარმოებების ხელმისაწვდომობას;

ბ) წაახალისონ რეგიონულ ან უმცირესობის ენაზე შექმნილი ნაშრომების ხელმისაწვდომობა სხვა ენებზე თარგმნის, დუბლირების, პოსტსინქრონიზაციისა და სუბტიტრირების გზით;

გ) წაახალისონ სხვა ენებზე შექმნილი ნაწარმოებების ხელმისაწვდომობა რეგიონულ ან უმცირესობის ენებზე მთარგმნელობითი, დუბლირების, პოსტსინქრონიზაციისა და სუბტიტრირების საქმიანობისათვის მხარდაჭერით;

დ) უზრუნველყონ, რომ სხვადასხვა სახის კულტურული საქმიანობის ორგანიზებისა და მხარდაჭერისათვის პასუხისმგებელმა ორგანოებმა დააწესონ შესაბამისი ანაზღაურება რეგიონული ან უმცირესობის ენებისა და კულტურის ცოდნისა და გამოყენებისათვის იმ ღონისძიებებში, რომლებსაც ისინი წამოიწყებენ, ან რომლებისთვისაც ისინი უზრუნველყოფენ მხარდაჭერას;

ე) ხელი შეუწყონ იმ ზომებს, რომლებიც მიზნად ისახავენ, რომ კულტურული საქმიანობის ორგანიზებისა და მხარდაჭერისათვის პასუხისმგებელ ორგანოებს ჰყავდეთ ისეთი პერსონალი, რომელიც სრულად ფლობს შესაბამის რეგიონულ ან უმცირესობის ენას, ისევე როგორც მოსახლეობის დანარჩენი ნაწილის ენას (ენებს);

ვ) წაახალისონ რეგიონული ან უმცირესობის ენაზე მოლაპარაკეთა წარმომადგენლის მონაწილეობა კულტურული საქმიანობისათვის საშუალებების უზრუნველყოფაში და მათ დაგეგმვაში;

ზ) წაახალისონ და/ან მხარი დაუჭირონ ისეთი ორგანოს ან ორგანოების შექმნას, რომლებიც პასუხისმგებელნი იქნებიან რეგიონულ

ან უმცირესობის ენაზე შექმნილი ნაწარმოებების შეკრებაზე, ასლის შენახვასა და წარმოდგენაზე ან გამოქვეყნებაზე;

თ) აუცილებლობის შემთხვევაში, შექმნან და/ან ხელი შეუწყონ და დააფინანსონ მთარგმნელობითი და ტერმინოლოგიის კვლევითი სამსახურები, კერძოდ იმ მიზნით, რომ შენარჩუნებულ იქნას და განვითარდეს შესაბამისი ადმინისტრაციული, კომერციული, ეკონომიკური, სოციალური, ტექნიკური ან სამართლებრივი ტერმინოლოგია თითოეულ რეგიონულ ან უმცირესობის ენაში.

2. იმ ტერიტორიების მიმართ, იმათ გარდა, სადაც ტრადიციულად გამოიყენებიან რეგიონული ან უმცირესობის ენები, თუკი რეგიონულ ან უმცირესობის ენაზე მოლაპარაკეთა რაოდენობა ამას ამართლებს, მხარეები ვალდებულებას იღებენ ნება დართონ, წაახალისონ და/ან უზრუნველყონ შესაბამისი კულტურული საქმიანობა და საშუალებები წინა პუნქტის შესაბამისად.

3. მხარეები ვალდებულებას იღებენ, კულტურის სფეროში მათი პოლიტიკის საზღვარგარეთ განხორციელებისას სათანადო ყურადღება მიაქციონ რეგიონულ და უმცირესობის ენებს და იმ კულტურას, რომლის გამოხატულებაც ისინი არიან[131]

კიდევ ერთხელ შევნიშნავთ: მოცემული სახელმწიფოს ოფიციალური თუ არაოფიციალური ენების შესახებ გაერომ, ეუთომ და ევროსაბჭომ არაერთი **სამართლებრივი დოკუმენტი** შექმნეს, მიუხედავად ამისა, ევროსაბჭომ მაინც ჩათვალა საჭიროდ, ერთმანეთისგან გაემიჯნა და **საკანონმდებლო აქტებიც ცალ-ცალკე** გამოეცა **ისტორიული (ავტოქთონი) ეთნიკური უმცირესობის ენისა და ახალი უმცირესობის**[132] წარმომადგენელთა ენობრივი უფლებების დასაცავად. მაგ., ექსპერტი **ასბორნ ეიდი** წერს: **"გაეროს სისტემაში** ნათელი განსხვავებაა ჩამოყალიბებული **ისტორიული (აბორიგენი)**

---

[131]. სხვა მუხლები იხ,
http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf

[132] ტერმინ **"ახალი უმცირესობის"** შესახებ იხ., რობერტ დუნბარის ზემოთ დამოწმებული სტატია; იქვე საგანგებო მსჯელობაა **ისტორიული უმცირესობისა და ახალი უმცირესობის** ენობრივი უფლებების სხვადასხვაობის შესახებ.

უმცირესობების უფლებებსა და იმ პირთა უფლებებს შორის, რომლებიც უმცირესობებს მიეკუთვნებიან"[133].

ზოგადად, ეროვნული (ეთნიკური) **უმცირესობების ენობრივი უფლებები** დაცულია ყველა ნორმალური სახელმწიფოს კონსტიტუციითა[134] და შიდა კანონმდებლობის სხვა სამართლებრივი დოკუმენტებით; ასევე: "ეროვნულ ან ეთნიკურ, რელიგიურ და ენობრივ უმცირესობათა უფლებების **გაეროს დეკლარაციით**"[135], **ეუთოს** ოსლოსა [136] და ლუნდის[137] **რეკომენდაციებით; ევროსაბჭოს "ჩარჩო კონვენციით ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის შესახებ"**[138].

ხოლო "ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ" არის ის ერთადერთი საგანგებო საერთაშორისო სამართლებრივი დოკუმენტი, რომელიც მიეძღვნა იმ **ავტოქთონი** მოსახლეობის **ენობრივ-კულტურული თვითმყოფადობის დაცვას**, რომელიც მოცემულ სახელმწიფოში უმცირესობას

---

[133] "კომენტარები: გლობალური და რეგიონული მიდგომები უმცირესობების სიტუაციებთან", ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული, 2004, გვ. 47.

[134] იხ., მაგ., საქართველოს კონსტიტუცია, მუხლი 38: 1. საქართველოს მოქალაქენი თანასწორი არიან სოციალურ, ეკონომიკურ, კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში განურჩევლად მათი **ეროვნული, ეთნიკური, რელიგიური თუ ენობრივი კუთვნილებისა**. საერთაშორისო სამართლის საყოველთაოდ აღიარებული პრინციპებისა და ნორმების შესაბამისად, მათ უფლება აქვთ თავისუფლად, ყოველგვარი დისკრიმინაციისა და ჩარევის გარეშე განავითარონ თავიანთი კულტურა, **ისარგებლონ დედაენით პირად ცხოვრებაში და საჯაროდ**... .მუხლი 85: სამართალწარმოება ხორციელდება სახელმწიფო ენაზე. პირს, რომელმაც სახელმწიფო ენა არ იცის, მიეჩინება თარჯიმანი...

[135] მიღებულ იქნა 47-ე სესიაზე 1993 წლის 3 თებერვალს (www.diversity.ge/eng/resources.php?coi=0|14|1|1|1|1|1).

[136] ოსლოს რეკომენდაციები **ეროვნულ უმცირესობათა ენობრივ** უფლებებთან დაკავშირებით და განმარტებითი ბარათი; თებერვალი, 1998 წელი (ეხება **ეთნიკური უმცირესობების ენობრივ უფლებებს**: ადგენს, როგორ, რა ფორმით და სად შეიძლება ეროვნული/**ეთნიკური უმცირესობების ენების** გამოყენება) http://www.diversity.ge/files/files/oslo-geo.pdf.

[137] ლუნდის რეკომენდაციები საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში ეროვნული უმცირესობების ქმედით მონაწილეობასთან დაკავშირებით და განმარტებითი ბარათი; სექტემბერი, 1999:
http://www.diversity.ge/files/files/lund-geo.pdf

[138] http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=12/15/2008&CL=ENG

წარმოადგენს და, ამავე დროს, მისი **დედაენა ამ ქვეყანაში (ან მის რომელიმე მხარეში) არ არის სახელმწიფო ენა.**

"ენის ქარტიაში" აქცენტი გაკეთებულია კულტურულ მრავალფეროვნებაზე; კერძოდ, კულტურისა და ტრადიციების გადარჩენა-შენარჩუნებასა და განვითარებაზე და არა უმცირესობის წარმომადგენლის ინდივიდუალურ ენობრივ უფლებებზე[139] **შდრ.:** ჩარჩო კონვენციით განსაზღვრული "უმცირესობათა უფლებები მოიაზრება როგორც **ინდივიდუალური უფლებები,** თუმცა ზოგჯერ შეიძლება მოქმედებდეს სხვა ინდივიდებთან ერთობლიობაში. უმცირესობათა უფლებები თავისი ბუნებით არ არის ჯგუფური უფლებები".[140]

მეტი თვალსაჩინოებისთვის, მომდევნო პარაგრაფებში მოკლედ წარმოვადგენთ მასალებს **ახალი უმცირესობების ენობრივი უფლებებისა და ისტორიული უმცირესობის ენის** დაცვის შესახებ.

---

[139] რობერტ დუნბარის "კომენტარები: ჩარჩო ხელშეკრულებისა და ენის ქარტიის ურთიერთობები", ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული, 2004, გვ. 32.

[140] ბორის სილევიჩი, "ჩარჩო ხელშეკრულება ევროპის საბჭოს კონტექსტში", ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული, 2004, გვ. 18.

2.2. "ეროვნულ უმცირესობათა შესახებ ჩარჩო კონვენციისა" და ოსლოს რეკომენდაციების მიზანი: ახალი უმცირესობების ენობრივი უფლებების დაცვა

ახალი უმცირესობების ენობრივ უფლებებს იცავს რამდენიმე სხვა ევროკონვენცია. მათგან უფრო მასშტაბურია "ეროვნულ უმცირესობათა შესახებ ჩარჩო კონვენცია" "ჩარჩო კონვენციის" მიღებას წინ უსწრებდა ორი საინტერესო მოვლენა:

I. 1992 წლის 5 ნოემბერს ევროსაბჭომ სტრასბურგში გამოაქვეყნა "ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ", რომლის მიზანია ისტორიული/ავტოქთონი უმცირესობის ენის, როგორც იდენტობის განმსაზღვრელი კულტურული ფენომენის, დაცვა.

II. 1992 წლის 18 დეკემბრის №47/135 რეზოლუციით გაერომ მიიღო დეკლარაცია: **"ეროვნულ ან ეთნიკურ, რელიგიურ და ენობრივ უმცირესობათა უფლებები"**[141].

იმთავითვე გამოიკვეთა საერთაშორისო ორგანიზაციების ორი, მკვეთრად განსხვავებული კეთილშობილური მიზანი:

ისტორიული არაძირითადი უმცირესობის ენის, როგორც ისტორიული კულტურული მემკვიდრეობის, გადარჩენა-განვითარება;

- არაძირითადი მოსახლეობის ენობრივი უფლების დაცვა.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ მეორე დოკუმენტში ორ სხვადასხვა (არატოლფარდ!) ცნებადაა მიჩნეული **ეროვნული** და **ეთნიკური**.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ამ საერთაშორისო დოკუმენტების ტერმინები: **ავტოქთონი მოსახლეობა, ეროვნული უმცირესობა** და სხვ., არაიშვიათად, სხვადასხვაგვარად განიმარტება ექსპერტებისა თუ ხელისუფლებების მიერ. ზოგჯერ ვხვდებით მოულოდნელ ინტერპრეტაციებსაც; მაგ., პოლონეთის ხელისუფლებისთვის "ეროვნული უმცირესობა" არის სხვაგან სახელმწიფოებრიობის მქონე, მაგრამ პოლონეთშიც მცხოვრები ეროვნება (მაგ., გერმანელები პოლონეთში); ხოლო "ეთნიკური უმცირესობა" არის სახელმწიფოებრიობის არმქონე სხვა ეთნიკური ჯგუფი, რომელიც პოლონეთში/პოლონეთშიც ცხოვრობს (მაგ.,

---

[141] 47-ე სესიაზე (03.02.1993) (www.diversity.ge/eng/resources.php?coi=0|14|1|1|1|1|1).

ბოშები)[142]. პოლონეთში ზოგი ექსპერტის მიერ ავტოქთონ უმცირესობად ჩათვლილია სომხების ეთნიკური ჯგუფიც კი და, რაც უფრო გასაკვირია, ამ "ავტოქთონი ჯგუფის" ენად ითვლება დღეს უკვე **მკვდარი ენა** - ძველი სომხური (გრაბარი)[143]:

"There are 15 **autochthonous** minority languages in Poland: Byelorussian, German, Silesian, Kashubian, Lithuanian, Gypsy (Romany), Slovak, Czech, Ukrainian, Lemkish, Russian (Old Believers) and Yiddish, Karaim, Grabar – the language of **Old Armenian** and Tatar". Marta Moskal, **"Policy on Minority and Regional Languages in Poland"**.

არაიშვიათია "ევროპული ქარტიისა" და "ჩარჩო კონვენციის" მიზნების აღრევის შემთხვევებიც.

"ქარტიის" მიზნის შესახებ ზემოთ გვქონდა მსჯელობა. რაც შეეხება "ჩარჩო კონვენციას": "ჩარჩო კონვენცია ეროვნულ უმცირესობათა შესახებ" (სტრასბურგი; 01.11.1995) თავისი არსით **არის გაეროს დეკლარაციის გაგრძელება;** მისი მიზანია არაძირითადი მოსახლეობის - ეროვნული (ეთნიკური) უმცირესობის - **ენობრივი უფლებების განსაზღვრა**[144]; შდრ., მაგ., **მუხლი 14**:

1. მხარეები იღებენ ვალდებულებას აღიარონ, რომ ნებისმიერ პირს, რომელიც მიეკუთვნება ეროვნულ უმცირესობას, აქვს უფლება ისწავლოს თავისი უმცირესობის ენა.

2. იმ ადგილებში, სადაც ტრადიციულად ან მნიშვნელოვანი რაოდენობით ცხოვრობენ ეროვნული უმცირესობებისადმი კუთვნილი პირები და თუკი არსებობს სათანადო მოთხოვნა, მხარეები თავიანთი განათლების სისტემის ფარგლებში ეცდებიან მაქსიმალურად უზრუნველყონ, რომ პირებს, რომლებიც მიეკუთვნებიან ეროვნულ უმცირესობებს, ჰქონდეთ **უმცირესობის**

---

[142] იხ.: **"The Regional Language, National and Ethnic Minorities Act"** (http://www.usefoundation.org/view/479);
იხ., აგრეთვე http://www.culturalpolicies.net/web/poland.php?aid=421. შდრ.: პოლონეთს პოლონური ენის შესახებ კანონი (აქტი) მიღებული აქვს 1999 წელს.

[143] http://www.aber.ac.uk/mercator/images/Martapaper.pdf

[144] თუმცა ამ დოკუმენტში მოცემული არ არის "ეროვნული უმცირესობის" განსაზღვრის კრიტერიუმები; მსჯელობისათვის იხ. ქვემოთ.

ენაზე სწავლის ან ამ ენაზე ინსტრუქტაჟის მიღების ადეკვატური შესაძლებლობანი[145].

3. ამ მუხლის მე-2 პუნქტი განხორციელდება ოფიციალური ენის სწავლის ან ამ ენაზე სწავლებისათვის ზიანის მიყენების გარეშე[146].

იმავე 1995 წელს ჰააგაში შემუშავდა "რეკომენდაციები ეროვნულ უმცირესობათა **განათლების უფლებათა** შესახებ"; ამ დოკუმენტს 3 წლის შემდეგ მოჰყვა ეროვნულ უმცირესობათა **ენობრივი უფლებების** დამცველი დოკუმენტიც: "ოსლოს რეკომენდაციები **ეროვნულ უმცირესობათა ენობრივ უფლებებთან** დაკავშირებით" (თებერვალი, 1998 წელი), სადაც დეტალურადაა ჩამოყალიბებული მოცემულ სახელმწიფოში ეროვნულ უმცირესობას მიკუთვნებული საზოგადოების ენობრივი უფლებები; კერძოდ, წარმოვადგენთ რამდენიმე მუხლს:

1. ეროვნულ უმცირესობებს მიკუთვნებულ პირებს უფლება აქვთ ისარგებლონ თავიანთი სახელებითა და გვარებით მშობლიურ ენაზე, საკუთარი ტრადიციებისა და ლინგვისტური სისტემების შესაბამისად. ეს გვარ-სახელები ოფიციალურად უნდა იქნეს აღიარებული და გამოყენებული ხელისუფლების ორგანოების მიერ.

2. ამგვარადვე, კერძო ორგანიზაციებს, როგორებიცაა ეროვნულ უმცირესობებს მიკუთვნებული პირების მიერ დაარსებული კულტურული ასოციაციები და საწარმოები, იგივე უფლება აქვთ მათ სახელწოდებებთან დაკავშირებით.

3. იმ ადგილებში, სადაც რომელიმე ეროვნულ უმცირესობას მიკუთვნებული პირების მნიშვნელოვანი რაოდენობა სახლობს და როცა შესაბამისი მოთხოვნა არსებობს, ხელისუფლების ორგანოებმა უნდა იზრუნონ, რათა ადგილობრივი სახელები და სახელწოდებები, ქუჩების დასახელებები და საზოგადოებრივი

---

[145] არაიშვიათად, საკამათოა ისიც, თუ ვის უნდა მიენიჭოს ეთნიკური უმცირესობის უფლება; მსჯელობისათვის იხ., მაგ.: ***Борис Цилевич,*** Национальные меньшинства и недискриминация: международные стандарты в контексте рекомендаций для Эстонии, Гражданское общество: борьба с нетерпимостью и дискриминацией (ред В.Полещук); Материалы семинаров. Таллинн: Центр информации по правам человека, 2009, стр.5-9; ამ ავტორის სხვა ნაშრომები იხ.:
http://www.cilevics.eu/plugins/links_page/links.php?cat.2

[146] http://www.parliament.ge/files/erovnul-umciresobata2005.doc

დანიშნულების სხვა ტოპოგრაფიული ნიშნები **ეროვნული უმცირესობის ენაზეც** გამოიკრას.

15. იმ რეგიონებსა და ადგილებში, სადაც რომელიმე ეროვნულ უმცირესობას მიკუთვნებული პირების მნიშვნელოვანი რაოდენობა სახლობს, სახელმწიფომ უნდა მიიღოს ზომები, რათა რეგიონული და ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოების არჩეულ წევრებს, მათი სამსახურებრივი საქმიანობის პროცესში, **ეროვნული უმცირესობის ენითაც შეეძლოთ სარგებლობა.**

34. უმცირესობებს მიკუთვნებულ პირებს უფლება აქვთ, **თავისუფლად ისარგებლონ საკუთარი ენით როგორც საზოგადოებრივ, ისე კერძო ცხოვრებაში, უოველგვარი დისკრიმინაციის გარეშე, როგორც ზეპირად, ისე წერილობით, როგორც დამოუკიდებლად, ისე სხვებთან ერთობლიობაში.** სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების შესახებ საერთაშორისო პაქტის მე-19 მუხლის მე-2 პუნქტი და ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დაცვის ევროპული კონვენციის მე-10 მუხლის პირველი პუნქტი უზრუნველყოფს აზრის გამოხატვის თავისუფლებას არა მხოლოდ იმ იდეებთან და შეხედულებებთან მიმართებაში, რომლებიც სხვებს შეიძლება გადაეცეს (ანუ კომუნიკაციის შინაარსთან მიმართებაში), არამედ ენასთან, როგორც კომუნიკაციის საშუალებასთან მიმართებაშიც. ეს უფლებები, თანასწორობის უფლებასთან და დისკრიმინაციის დაუშვებლობის პრინციპთან ერთად, გულისხმობს ეროვნულ უმცირესობებს მიკუთვნებული პირების უფლებას, აწარმოონ საკუთარი სამეწარმეო საქმიანობა იმ ენაზე, რომელსაც თავად აირჩევენ. გამომდინარე იქიდან, რომ კერძო მეწარმეებისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია ეფექტური ურთიერთობების დამყარება კლიენტებთან და საკუთარი ინიციატივების სამართლიანობის პირობებში განხორციელება, დაუშვებელია ენის არჩევის თავისუფლებაზე არამართლზომიერი შეზღუდვების დაწესება...

შდრ., აგრეთვე, საქართველოს კონსტიტუცია, მუხლი, 14:

"ყველა ადამიანი დაბადებით თავისუფალია და კანონის წინაშე თანასწორია, განურჩევლად რასისა, კანის ფერისა, ენისა, სქესისა, რელიგიისა, პოლიტიკური და სხვა შეხედულებებისა, ეროვნული, ეთნიკური და სოციალური კუთვნილებისა, წარმოშობისა, ქონებრივი და წოდებრივი მდგომარეობისა, საცხოვრებელი ადგილისა.

მუხლი, 38: 1. საქართველოს მოქალაქენი თანასწორი არიან სოციალურ, ეკონომიკურ, კულტურულ და პოლიტიკურ

ცხოვრებაში განურჩევლად მათი **ეროვნული, ეთნიკური, რელიგიური თუ ენობრივი კუთვნილებისა.** საერთაშორისო სამართლის საყოველთაოდ აღიარებული პრინციპებისა და ნორმების შესაბამისად მათ უფლება აქვთ, თავისუფლად, ყოველგვარი დისკრიმინაციისა და ჩარევის გარეშე, განავითარონ თავიანთი კულტურა, ისარგებლონ დედაენით პირად ცხოვრებაში და საჯაროდ.

მუხლი, 85: 2. სამართალწარმოება ხორციელდება სახელმწიფო ენაზე. **პირს, რომელმაც სახელმწიფო ენა არ იცის, მიეჩინება თარჯიმანი.** იმ რაიონებში, სადაც მოსახლეობა **არ ფლობს სახელმწიფო ენას, უზრუნველყოფილია სახელმწიფო ენის შესწავლისა და სამართალწარმოებასთან დაკავშირებული საკითხების გადაწყვეტა.**

იხ. ასევე: "ჰააგის რეკომენდაციები ეროვნულ უმცირესობათა განათლების უფლებებთან დაკავშირებით" (1996)[147], "განათლების სფეროში დისკრიმინაციის წინააღმდეგ იუნესკოს კონვენცია (მუხლი 5)" და სხვ..

წარმოდგენილი ანალიზის ფონზე ქვემოთ განვიხილავთ საქართველოში დღეისთვის არსებული ენებისთვის **სავარაუდო სტატუსებს;** პარალელურად, კრიტიკულად გავაანალიზებთ საქართველოს ენათა იმ სიას, რომელზეც, **ტომაშ ვიხერკევიჩის ჯგუფისა და ჯონათან უითლის აზრით,** უნდა გავრცელდეს "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" დებულებები.

[147] http://www.osce.org/documents/hcnm/1996/10/2700_ka.pdf

2.3. თანამედროვე საქართველოს ენობრივი სიტუაცია

2.3.1. სახელმწიფოს ოფიციალური ენა/ენები და მისი ადგილობრივი სახესხვაობანი

2.3.1.1. სახელმწიფო ენა, როგორც საერთო-სახალხო ენა და ინტეგრაციის პრობლემა. ისტორიული წყაროების მიხედვით, ძვ.წ. მე-3 საუკუნიდან დღემდე საქართველოში სახელმწიფო ენაა ქართული სალიტერატურო ენა, რომელიც, ასევე უწყვეტად არის ღვთისმსახურების ენა. დროის იმ მონაკვეთში, როცა საქართველო დაპყრობილი ჰყავდა რუსეთის იმპერიას, სახელმწიფო ენის ფუნქციას ძირითადად იმპერიის ენა ასრულებდა; ამავე პერიოდში საქართველოში მოსულ **ძველ თუ ახალ მიგრანტებთან** საურთიერთო ენად დამკვიდრდა **რუსული** ენა. საქართველოს დეოკუპაციის პროცესი დაწყებულია[148]; შესაბამისად, იმედია, მალე დადგება დრო, როდესაც სხვადასხვა ეთნიკური წარმომავლობის საქართველოს მოქალაქეებს შორის საკომუნიკაციო ენის როლში ისევ მოგვევლინება ქართული ენა საქართველოს სახელმწიფო ენა[149]. აქვე აღვნიშნავ, რომ საქართველოს მოქალაქე სომეხთა და აზერბაიჯანელთა ინტეგრაციის პრობლება კარგად აქვს გაანალიზებული **ჯონათან უითლის**; დავიმოწმებთ მის ერთ ციტატას: **"მეორე ძირითადი გამოწვევა, რომელიც საქართველომ უნდა გადაჭრას ქარტიის დანერგვის გზაზე:** როგორ მოხდეს რეგიონალური ან უმცირესობათა ენების განვითარების ხელშეწყობა იმგვარად, რომ **საფრთხე არ შეექმნას ქართულს,** როგორც სახელმწიფო ენას ან ეროვნულ უმცირესობათა ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში **ინტეგრაციას** ქართული ენის (სხვა ენების ხარჯზე) სწავლების აუცილებლობის თითქოსდა ერთგვარი შერბილების გამო. აქ იგულისხმება კომპაქტურად დასახლებული უმცირესობები,

---

[148] 2008 წლის აგვისტოს რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ საქართველოს ტერიტორიაზე მყოფ რუსეთის ჯარს ოფიციალურად აღუდგა ოკუპანტის სტატუსი (რომელიც საქართველოს ხელისუფლებისგან მას პირველად მიენიჭა 1991 წლის 15 ოქტომბერს).

[149] ამ თვალსაზრისით საინტერესო მსჯელობისათვის იხ. **მიტროპოლიტი ანანია (ჯაფარიძე),** ეკლესია - საქართველოს კუთხეთა მაკავშირებელი დუღაბი, საქართველოს საპატრიარქოსა და კონრად ადენაუერის ფონდის მიერ ორგანიზებული სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 2008.

რომლებმაც ძირითადად არ იციან ქართული როგორიცაა ახალქალაქისა და ნინოწმინდის სომხური მოსახლეობა (ჯავახეთი), ქვემო ქართლის აზერბაიჯანული მოსახლეობა და ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ოსური მოსახლეობა" (გვ. 24).

ამ შემთხვევაში ერთ-ერთ გამოსავლად მიჩნეულია **ორენოვანი** (ქართულ-აზერბაიჯანული, ქართულ-სომხური) სწავლება აზერბაიჯანულენოვან და სომხურენოვან სკოლებში).

2.3.1.2. სახელმწიფო ენები ავტონომიურ წარმონაქმნში. საქართველოში ამჟამად იურიდიულად არსებობს აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა, რომელშიც სახელმწიფო ენებია ქართული ენა და აფხაზური ენა (საქართველოს კონსტიტუცია, მუხლი 8: საქართველოს სახელმწიფო ენა არის ქართული, ხოლო აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, აგრეთვე - აფხაზური).

თანამედროვე კვლევები ცხადყოფს, რომ ამჟამინდელი აფხაზები აფხაზეთის ტერიტორიაზე გვიან არიან ჩამოსახლებული ჩრდილო კავკასიიდან[150]; მიუხედავად ამისა, დღევანდელი რეალობის გათვალისწინებით **აფხაზებს** (თვითსახელწოდებით აფსუებს) სხვა სამშობლო არ გააჩნიათ საქართველოს გარდა; შესაბამისად, ყველა შემთხვევაში, საქართველოსა და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ლეგიტიმურმა ხელისუფლებებმა უნდა იზრუნონ აფხაზური ეთნოსისა და ენის გადასარჩენად. აქვე აღვნიშნავთ, რომ რუსული ოკუპაციის პირობებში აფხაზურს დღეს უფრო დიდი საფრთხე ემუქრება, ვიდრე ოდესმე.

---

[150] ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ქართულენოვანი ძველი წარწერები, აფხაზური ენის ლექსიკის ანალიზი და ქართველური ონომასტიკური მასალა ადასტურებს, რომ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან მე-16 საუკუნემდე ძირითადად ქართველები ცხოვრობდნენ; რაც შეეხება უცხო ეთნიკურ ელემენტს: ამ პერიოდში, განსაკუთრებით ახ.წ. დასაწყისში ზღვისპირეთის რამდენიმე ქალაქში (სავაჭრო ფაქტორიაში) ბინადრობდა ბერძნული მოსახლეობაც, რომელიც სიმცირის გამო სერიოზულად ვერ ცვლიდა რეგიონის ეთნიკურ და ენობრივ სიტუაციას (თ.გვანცელაძე, 2008; თ.გვანცელაძე, 2009). ვერ საბუთდება მოსაზრება, რომ, თითქოს, მთელ დასავლეთ საქართველოში ბერძნული ენა იყო გაბატონებული. პირიქით, საისტორიო წყაროები და დოკუმენტური მასალა ადასტურებს, რომ დასავლეთ საქართველოც ქართლის (საქართველოს) სახელმწიფოსა და ქართულენოვანი მართლმადიდებლური ეკლესიის ორგანული ნაწილი იყო.

2.3.1.3. საქართველოს სახელმწიფო ენის - ქართული სალიტერატურო ენის ადგილობრივი სახესხვაობანი (/დიალექტები); როგორ დავიცვათ ისინი?

მრავალი ისტორიული ფაქტი ცხადყოფს, რომ **სხვადასხვა კუთხის ქართველები** (აჭარლები, გუდამაყრელები, გურულები, თუშები, იმერლები, იმერხევლები, კახელები, ლაზები, ლეჩხუმლები, ლივანელები, მაჭახლელები, მეგრელები, მესხები, მთიულები, მოხევეები, რაჭველები, სვანები, ტაოელები, ფშავლები, ქართლელები, ხევსურები, ჯავახები, ჰერები/ ინგილოები) **ხანგრძლივი წარსულის მქონე ერთ ისტორიულ ეთნოსს წარმოადგენენ**[151], რომლის უმთავრეს დუღაბს ქმნის დიდი ისტორიის მქონე სამწიგნობრო კულტურა.

მრავალსაუკუნოვანი საერთო კულტურულ-სამწიგნობრო შემოქმედება [152] და ისტორიული მეხსიერება უამრავ ფაქტს ინახავს, სადაც ნათლად ჩანს საქართველოს ყველა კუთხის ქართველობის თავგანწირული ბრძოლა და ღვაწლი ქართველობის შენარჩუნებისათვის.

შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ქართველთა **ეროვნული მეობის** მთავარი განმსაზღვრელი ფაქტორია ზოგადქართულ ენაზე **ყველა ქართულ მხარეში თვისობრივად ერთნაირად შექმნილი** სამწიგნობრო კულტურა. მრავალი საუკუნეა ქართულ სამწიგნობრო ენასთან ერთად თანაარსებობს ქართველთა ეროვნული ენის ადგილობრივი ვარიანტები, რომლებიც ქართული სალიტერატურო ენის გამამდიდრებელ უშრეტ ნაკადულებს წარმოადგენენ; კერძოდ, ქართულის (/ქართველურის) ადგილობრივი სახესხვაობებია: მეგრული, ლაზური, სვანური, ხევსურული, მოხეური, ფშაური, მთიულურ-გუდამაყრული, თუშური, ჰერული (ინგილოური), კახური, ქართლური, სამცხური, ჯავახური, ტაოური, იმერხეულ-შავშური, ლივანური, მაჭახლური,

---

151 რ. თოფჩიშვილი, ქართველთა ეთნოგენეზისა და ეთნიკური ისტორიის პრობლემები, თბ., 2008, გვ. 48; საკითხის ისტორიისათვის იხ., აგრეთვე: ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, ქუთაისი, 2005.

152 რომლის ძირითადი ნაწილი ქრისტიანული (მართლმადიდებლური) ცნობიერების ამსახველი ლიტერატურაა. ბუნებრივია, არსებითია ასევე: წარმართული კულტურული მემკვიდრეობა, ხალხური ზეპირსიტყვიერება, ტრადიციული ცეკვები და სიმღერები, მრავალხმიანი საგალობლები...

აჭარული, გურული, იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული...[153] ქართველთა ეროვნული ენის ქართულის ამ სახესხვაობებს (დიალექტებს), საბჭოთა მეცნიერების ინერციით, ზოგი დღესაც 3-4 დამოუკიდებელ ენად განიხილავს; შესადარებლად იშველიებენ ზემო- და ქვემოგერმანული კონტინუუმების მიმართებას (და არა, მაგ., გერმანული ენისა და ბავარიული მეტყველებისა): გერმანიის მთავრობამ **ბავარიულისგან** განსხვავებით **ქვემოგერმანულს** მიანიჭა რეგიონული ენის სტატუსი იმიტომ, რომ ამ უკანასკნელს მე-16 საუკუნიდან ჰქონდა წერილობითი ტრადიცია.

აღვნიშნავთ, რომ ქართველური ენობრივი რეალობისთვის სამაგალითოდ არ გამოდგება **ზემოგერმანულისა** და **ქვემოგერმანულის** მიმართების საკითხი; ქვემო (ჩრდილო) გერმანულისგან განსხვავებით, არც ერთი ქართველური კუთხური

---

[153] ქართველთა საშინაო მეტყველებების **მსგავსი კვალიფიკაციისათვის** იხ., აგრეთვე: **მ.ტაბიძე**, ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და ქართული ენის ფუნქციონირების საკითხები, თბ., 2005; **მ.ნაჭყებია**, მეგრულისა და ლაზურის ურთიერთმიმართების საკითხისათვის: ქართველოლოგიური კრებული, IV, თბ., 2005; **Manana Tabidze**, The contemporary language situation in Georgia. Some problems in the linguistic identity of the population, Language, History and Culturul Identities in the Caucasus, June 17-19 2005, Abstracts, Malmo University, Sweden, 2005, 44-4; **ტ.ფუტკარაძე**, ქართველები, ნაწილი I, ქრისტიანობამდელი ეპოქა, ქუთაისი, 2005; **მ.ნაჭყებია**, საქართველოს ეთნოლინგვისტური ტერმინები, თბ., 2006; **ტ.ფუტკარაძე**, სათავე და პერსპექტივა ქართული სამწიგნობრო ენისა, თბ., 2006; **თ. გვანცელაძე**, ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში, თბ., 2006; **რ.შეროზია**, ქართველური სალიტერატურო ენისა და სულხან-საბას "სიტყვის კონის" ზოგი საკითხისათვის, ქართველური მემკვიდრეობა, XI, ქუთაისი, 2007; **რ. გუჯეჯიანი**, მამა ბესარიონი (ნიჟარაძე), მესტიისა და ზემო სვანეთის ეპარქიის გაზეთი, 4 ივნისი, 2007; იხ., აქვე: **ტ. ფუტკარაძე**, სვანური - არქაული ქართულის ნაირსახეობა; **Manana Tabidze and Bela Shavkhelishvili**, Russian Language in Georgia, WorkshopLanguage Change in Bilingual Communities. Focus on the Post-Soviet Countries and their Immigrant Communities Elsewhere. A Related Event of the 23rd Scandinavian Conference of Linguistics. October 3, 2008, Uppsala, Sweden; **მ.ტაბიძე**, სახელმწიფო ენის მდგომარეობა, როგორც სახელმწიფოს სიძლიერე-სისუსტის ერთ-ერთი მახასიათებელი, საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, სამეცნიერო კონფერენცია თემაზე: საქართველო და მსოფლიო, ბათუმი, 2008; **რ. თოფჩიშვილი**, ქართველთა ეთნოგენეზისა და ეთნიკური ისტორიის პრობლემები, თბ., 2008; **თ. ბერაძე**, ქართული იდენტობის ძირითადი ეტაპები, ეთნოლოგიური კრებული, თბ., 2008, გვ. 3-9 და სხვ.

მეტყველება (იდიომი) არასოდეს ყოფილა ქვეყნის ნაწილის ტრადიციული სამწიგნობრო-საეკლესიო ენა[154]

შდრ.: საქართველოში ისტორიულად ყველა ქართველური თემის[155] სამწიგნობრო ენა იყო და არის **ზოგადქართულ/ საერთოქართველურ ენაზე დაფუძნებული სტანდარტული ენა.** ამ საერთოეროვნულ მოვლენასთან არ შეიძლება გავათანაბროთ ქართველთა ერთი რომელიმე რეგიონის მოსახლეობის ზეპირი საშინაო მეტყველება. გარდა ამისა, ზემოგერმანული და ქვემოგერმანული ისტორიულად ერთმანეთს მიემართება, როგორც **პარალელური ენობრივი მონაცემები,** რომელთაგან ერთ-ერთი ახლო წარსულში გაბატონდა **ოფიციალურ ენად;** შდრ.: არქაულ ქართულ სამწიგნობრო ენასთან **საქართველოს საეკლესიო/**სახელმწიფო **ენასთან** მიმართებით ჩვენთვის ცნობილი **ყველა სხვა ქართველური მეტყველება მეორეული წარმონაქმნია;** კერძოდ, ფონემატური სტრუქტურის, მორფოლოგიური ყალიბების თუ ფუძეების პირველადი სახეები დაცულია არქაულ სამწიგნობრო ენაში - ქართველთა ისტორიულ ოფიციალურ ენაში. მეგრულ-ლაზური, სვანური, ხევსურული თუ

---

[154] **ქვემოგერმანული კონტინუუმის ნაწილია ნიდერლანდური (ჰოლანდიური) ენა** (შდრ., არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 248: ქვემოგერმანულის მთავარი "წარმომადგენელია" ჰოლანდიური). ქვემოგერმანული ენის უძველესი წერილობითი ძეგლია "ჰელიანდი" (IX ს.), XIV საუკუნიდან ამ ენაზე იბეჭდებოდა მრავალრიცხოვანი რელიგიური და მხატვრული ლიტერატურა; მაგ., 1478 წელს გამოქვეყნდა ბიბლია. ქვემოგერმანულზე წირვა-ლოცვა ტარდებოდა 1905 წლიდან. სტატისტიკური ცნობების მიხედვით, 1980 წელს 300 მღვდელი ქვემოგერმანულად ატარებდა წირვა-ლოცვას. ამჟამად გერმანულზე წირვა-ლოცვა არ ტარდება, თუმცა ქვემოგერმანულზე არის საეკლესიო ხასიათის რადიოგადაცემები და ჟურნალი. ქვემოგერმანული მუდამ ითვლებოდა სახალხო ენად; ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ **ძმები გრიმებისა და სხვა ზღაპრები იწერებოდა ქვემოგერმანული ლექსიკის გამოყენებით.** მრავალი წლის განმავლობაში ქვემოგერმანულზე აკრძალული იყო ტელეგადაცემები. 1997 წლიდან დაიწყო სატელევიზიო სპექტაკლების გადაცემა. დღეს აქტუალურია ისეთი ქვემოგერმანული რადიოგადაცემები, რომელშიც საუბარია ძველი ქვემოგერმანული გამოთქმებისა და მისი თანამედროვე სალიტერატურო (ზემოგერმანული) შესატყვისების შესახებ. დიდ ქალაქებში (ჰამბურგი, გოტინგენი, ბილეფელდი, ოლდენბურგი...) ქვემოგერმანულის მიმართ ინტერესი უფრო და უფრო ძლიერდება იხ. The Dialects of Modern German, A Linguistics Survey. Editor Charles V.L. Russ. 1990, გვ. 32-26, Stanford University Press.
http://books.google.com/books?hl=en&id=JsSrAAAAIAAJ&dq=Russ++By+The+Dialects+of+Modern+German&printsec=frontcover&source=web&ots=8gsrkAehV7&sig=uZlLMiHgqgrEh_u6DI9fsdo6kC0.

[155] თემი - ქართველთა ერთი რომელიმე ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ჯგუფი.

ცალხური ვარიანტები კი წარმოქმნილია არქაული ქართული/ქართველური ენისგან. შესაბამისად, პარალელურ ენობრივ ვარიანტებად ვერ მიიჩნევა **ამოსავალი ენა** და მისი ტრანსფორმაციით მიღებული ზეპირი **ლოკალური ვარიანტი**[156].

აქვე აღვნიშნავთ, რომ თანამედროვე გლობალური საინფორმაციო ქსელის ყოველდღიური **საჭიროება ზღუდავს** არა მხოლოდ ადგილობრივ დიალექტებს, არამედ გეოპოლიტიკურად სუსტი ზოგი ევროპული სახელმწიფოს ოფიციალურ ენასაც კი; შესაბამისად, საქართველოშიც **საგანგებო ზომებია** მისაღები როგორც ქართული სტანდარტული ენის, ასევე, ქართველთა ზეპირი მეტყველებების გადარჩენისა და დაცვის მიზნით; მაგ., ჩვენს შემთხვევაში ნამდვილად ესაჭიროება საგანგებო ყურადღება საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებში არსებულ თუ საქართველოს საზღვრებს მიღმა დარჩენილ ქართველთა კილოებს. **ამ მიმართულებით სახელმწიფომ საგანგებო ზომები უნდა მიიღოს; კერძოდ:**

- **მეგრულ-ლაზურის, სვანურის, ტაოურის, ხევსურულის თუ სხვა ქართველური ქვესისტემების დაცვის საუკეთესო მექანიზმი** იქნება ამ იდიომების სწავლება ქართული (ქართველური) ენის სახესხვაობების ფორმატით საშუალო თუ უმაღლესი სკოლის ყველა დონეზე (ყველა მიმართულებით ცუდ შედეგს მოგვცემს ჯონათან უითლის მიერ შემოთავაზებული გეგმა ამ იდიომების "პრესტიჟის აწევისა").
- **სასკოლო სახელმძღვანელოებში** დიდი დოზით უნდა შევიდეს ქართველური დიალექტური ლექსიკა (მეგრული, ლაზური, სვანური, ხევსურული, ტაოური, აჭარული, ჰერული, კახური, თუშური. .), როგორც ქართველთა სამწიგნობრო ენის გამდიდრების საშუალება; ასევე, საქართველოს სკოლების მოსწავლეები ბავშვობიდანვე უნდა ეზიარონ ხალხური პოეზიის, ზოგადად, ფოლკლორის ნიმუშებს ცალკეული ქართველური დიალექტების მიხედვით;
- სახელმწიფოს მიერ სერიოზულად უნდა დაფინანსდეს ის **ქართველოლოგიური ცენტრები,** რომლებიც სწავლობენ და ასწავლიან ქართველურ დიალექტებს; მაქსიმალურად ამომწურავად უნდა დაფიქსირდეს დღემდე მოღწეული დიალექტების ლექსიკური თუ გრამატიკული თავისებურებები;

---

[156] შდრ.: ზემო- და ქვემოგერმანული ერთი ფუძე-ენის პარალელური სტანდარტული ვარიანტები იყო უახლოეს წარსულშიც.

უნდა მომზადდეს და გამოქვეყნდეს ახალი დიალექტური ლექსიკონები და ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული მასალები[157];

• ისტორიულად ქართული სამწიგნობრო ენა საზრდოობდა ყველა ქართველური კილოდან, შესაბამისად, ლოგიკური იქნებოდა, სალიტერატურო ენის საბაზო ლექსიკონში (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რვატომეულში) თავიდანვე შესულიყო მეგრულ-ლაზური და სვანური ლექსიკაც. დღეს მაინც უნდა მომზადდეს ქართული ენის **განმარტებითი ლექსიკონის ახალი რედაქცია,** რომელშიც უხვად შევა არა მხოლოდ ქართლური თუ ფშავ-ხევსურული, არამედ მეგრულ-ლაზური და სვანური ლექსიკა[158] აქვე აღვნიშნავთ, რომ ამ ტიპის სამუშაოების განხორციელებისათვის 2005 წელს აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტში დაარსდა სამეცნიერო-საგანმანათლებლო **ცენტრი,** რომლის

---

[157] სამწუხაროდ, ბოლო წლებში საქართველოში მკვეთრად შემცირდა დიალექტოლოგიური ექსპედიციებისა და არაპოლიტიზებული **ქართველოლოგიური კვლევების** დაფინანსება. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს **რუსთაველის (ქართველოლოგიის) ფონდის** მცდარი და **კლანური** საგრანტო პოლიტიკით (დაფინანსების ვითომდა ცენტრალიზებული სისტემა; არტურ ცუციევის მსგავს **უცხოელ ან არაპროფესიონალ "ინკოგნიტო" ექსპერტთა** მიერ ქართველოლოგიის პრიორიტეტების არაადეკვატური განსაზღვრა, ქართველოლოგიური და ჰუმანიტარული მეცნიერების სხვა დარგების პროექტების "შერჩევა" საერთო რეიტინგით...) 2006-2009 წლებში **განსაკუთრებით დაზარალდა** საქართველოს რეგიონებში არსებული ქართველოლოგიური ცენტრები. გარდა ამისა, 2005 წელს, ავად თუ კარგად, 1200-ზე მეტი სამეცნიერო თემა ფინანსდებოდა, 2006 წლიდან სამინისტროს მიერ დაფინანსებული ქართველოლოგიური პროექტების რაოდენობა შემცირდა წელიწადში **რამდენიმე ერთეულამდე; მაგ., ანონიმი ექსპერტების** გადაწყვეტილებით, 2007-2010 წლებში "ქართველოლოგიის ფონდის" გრანტი გამოეყო პროექტებს: **"სექსუალური** ქცევის შესწავლა საქართველოში", "აკირა კუროსავას კინოსამყარო", "საქართველოს ბუნებრივი რესურსის-ლინოპტილოლიტის გამოყენებით ბენზინების დეპარაფინიზაცია და გამონაბოლქვში მავნე ნივთიერებათა კონცენტრაციის მინიმიზაცია", "კარდიომიოპათიის სახეობათა, გულის ანთებით დაავადებათა და მათი გართულებათა კომპიუტერული სწავლების მეთოდიკა" და სხვ., მაშინ როცა უარი ეთქვა მაღალქულიან სამეცნიერო პროექტებს, რომელთა მიზანი იყო **სტამბოლის ქართულ სავანეში დაცული ქართველოლოგიური** (ენათმეცნიერული და ლიტერატურათმცოდნეობითი) **მასალის ანალიზი, გაჭრობის საფრთხის ქვეშ მყოფი ტაოური, იმერხეული, ლივანური და სხვა ქართველური კილოების მონაცემთა ბაზის შექმნა** და სხვ.

[158] სწორედ ამას ითვალისწინებს **კ.გამსახურდიას** ენობრივი კონცეფცია; ასეთივე რჩევას იძლევა **საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II** (მსჯელობისათვის. იხ.: **ე.დადიანი,** 2007, გვ. 244; **ტ.ფუტკარაძე,** 2008, გვ. 39).

უშუალო მიზანია ქართველური (მეგრულ-ლაზური, სვანური თუ რაჭულ-იმერული...) დიალექტების მონაცემებისგან სამწიგნობრო ენისთვის სარეკომენდაციო ლექსიკონის მომზადება. 2008 წლის 29 მარტს, წმიდა ამბროსი ხელაიას ხსენების დღეს, ამ ცენტრს ეწოდა **წმიდა ამბროსი ხელაიას სახელობის სამეცნიერო-საგანმანათლებლო ცენტრი.**

სასურველია, საქართველოს ყველა რეგიონის უნივერსიტეტთანაც შეიქმნას მსგავსი მიზნის მქონე განყოფილება/ცენტრი, რომელთაც კოორდინაციას გაუწევს **ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი.**

შდრ.: 1981 წელს ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეამ მიიღო 928-ე რეკომენდაცია, რომელიც მიზნად ისახავს, შეეწყოს ხელი ევროპაში უმცირესობათა ენებისა და **დიალექტების** მოვლა-პატრონობას. ამ ეტაპზე მართლაც რომ დასაკარგავადაა განწირული ბევრი ოფიციალური ენის დიალექტი; სრული პასუხისმგებლობით ვაცხადებთ:

ამჟამად ქართველური კილოების (თუშურით დაწყებული, ლაზურით დამთავრებული) **მდგომარეობა კატასტროფულია!** სულ მოკლე ხანში ბევრი ქართული დიალექტი **დვალურის**[159] ბედს გაიზიარებს[160] ისტორიულ ქართულ კილოებთან დაკავშირებით, აქვე წარმოვადგენთ **რ. თოფჩიშვილის** დასკვნას; კერძოდ, ყიზლარ-მოზდოკურსა და პლასტუნკურზე მსჯელობის შემდეგ ის წერს: "დროთა განმავლობაში ქართული დიალექტები თვით

---

[159] **დვალების** ქართველური თემი ცხოვრობდა ცენტრალური კავკასიონის კალთებზე (ჟღელეს, ზრამაგას, ზახას, ნარას, კასრის ხეობებში; ფიაგდონიდსა და არდონის სათავეებში), მაღრან-დვალეთში (დიდი ლიახვის სათავე) და თრუსოში (თერგის სათავე): **ისინი ლაპარაკობდნენ ერთ-ერთ ქართველურ დიალექტზე** (საკითხის ისტორიისათვის იხ., **რ. თოფჩიშვილი**, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლების და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები, თბ., 1997; **რ. თოფჩიშვილი**, ქართველთა ეთნოგენეზისა და ეთნიკური ისტორიის პრობლემები, თბ., 2008, გვ. 84-85. 100, იხ., აგრეთვე, **ნ. ოთინაშვილი**, ქართულ-ოსური ლექსიკური ტოპონიმიკური შეხვედრები, XXVII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თელავი, 2007.

[160] "მსოფლიოს ენათა რეესტრის" ავტორები რატომღაც აჩქარდნენ და ტაოური უკვე გამოაცხადეს მკვდარ დიალექტად; კერძოდ, მათი აზრით, მე-18 საუკუნემდე ტაოურზე ლაპარაკობდნენ ოლთისში/ოლთუში (თურქეთი, ერზერუმის რაიონი) მცხოვრები ქართველები (http://linguarium.iling-ran.ru/publications/caucas/alw_cau_kartvelchunal). შევნიშნავთ, რომ ქართული ენის ტაოურ დიალექტზე ამჟამადაც [illegible] ქართველები იმავე ოლთის-პარხალის მხარეში - იუსუფჯალის რაიონის რამდენიმე სოფელში [ხევაი (biçakçilar), ქობაი (kobak), ბალხი (balcili) და სხვ.]

საქართველოს ტერიტორიაზეც გაჩნდა; კერძოდ: დვალური, თრიალეთური, ერუშული, კლარჯული, კოლა-არტაანული და სხვ.[161]

2.3.2. საქართველოში ისტორიული უმცირესობების ენების საკითხი

საქართველოს არც ერთ რეგიონში არ ცხოვრობს არაქართული წარმომავლობის ავტოქთონი მოსახლეობა; შესაბამისად, თუკი მკაცრად დავიცავთ **ქარტიის კრიტერიუმებს,** საქართველოს ხელისუფლება ვალდებული არ არის, რომელიმე ეთნიკური ჯგუფის ენას მიანიჭოს **რეგიონული ან უმცირესობის ენის სტატუსი**. მით უმეტეს, "ტერიტორიის მქონე ისტორიული უმცირესობის" ენის (რეგიონული/უმცირესობის) სტატუსი; კერძოდ, **საქართველოში არ არის:** ქვეყანაში ისტორიული უმცირესობის, მაგრამ მოცემულ რეგიონში უმრავლესობის ენა (რეგიონული ენა) და არც ისეთი ისტორიული უმცირესობის ენა, რომელიც მოცემულ რეგიონშიც უმცირესობის ენაა (უმცირესობის ენა).

შდრ.: ჯონათან უითლი, დოქტორი ტომაშ ვიხერკევიჩი და თანამოაზრეები რატომღაც თვლიან, რომ **"ენის ქარტიის" მეორე ნაწილის** დებულებები შეიძლება გავრცელდეს: რუსულის, ბერძნულის, სომხურის, აზერბაიჯანულის, ქურთულის (მათ შორის - იეზიდურის), უკრაინულის, ჩეჩნურის (მათ შორის - ქისტურის) , ავარიულის... მიმართ (გვ. 36, 39)[162]

როგორ ზემოთ ვნახეთ, "ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ" ორიენტირებულია მხოლოდ მოცემულ ქვეყანაში **ისტორიულად** მცხოვრები (ავტოქთონი), მაგრამ სახელმწიფოს **არაძირითადი ეთნოსის** ენის გადარჩენა-განვითარებაზე და არა, ზოგადად, ეთნიკურ უმცირესობათა ენობრივ უფლებებზე. გარდა ამისა, ქარტიაში ხაზგასმით წერია,

---

[161] რ. თოფჩიშვილი, საქართველოს ეთნოლოგია, თბ., 2008, გვ. 50-51

[162] მაგ., ადამ მიცკევიჩის სახელობის უნივერსიტეტის ენობრივი პოლიტიკისა და უმცირესობათა კვლევის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი, დოქტორი ტომაშ ვიხერკევიჩი და მისი ქართველი თანაავტორები მიიჩნევენ, რომ "უმცირესობათა ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" მესამე ნაწილი უნდა გავრცელდეს სომხურ და აზერბაიჯანულ ენებზე (გვ. 39).

რომ იგი არ მოიცავს **მიგრანტთა ენებს**" (მუხლი Ia, II)[163]; შესაბამისად, ჩვენი აზრით, **"რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესახებ ევროპული ქარტიის"** დებულებები საქართველოში უნდა გავრცელდეს არაქართველი ავტოქთონი ხალხების დედაენის მიმართ (თუკი ასეთნი არიან). გარდა ამისა, იმ არაავტოქთონი უმცირესობების ენების მიმართ, რომელთაც ქვემოთ წარმოდგენილი **ოთხივე** ნიშანი ერთდროულად ახასიათებთ:

საქართველოში ცხოვრობდნენ რუსულ ოკუპაციამდე (1801 წლიდან 1990 წლამდე პერიოდში საქართველო ანექსირებული იყო რუსეთის იმპერიის მიერ. ამ პერიოდში რუსეთმა თავის სასარგებლოდ მართა დემოგრაფიული პროცესები: საქართველოდან გაასახლა ქართველები და აფხაზები, მათ ნაცვლად საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოასახლა იმპერიის ერთგული ეთნიკური ჯგუფები:რუსები, სომხები, ოსები და სხვ.).[164]

- **შეადგენენ მოსახლეობის იმ რაოდენობას, რომ გამართლებული იყოს ამ ქარტიით გათვალისწინებული სხვადასხვა დამცავი და ხელშემწყობი ზომების მიღება მოცემული ენის მიმართ**[165],
- **ემუქრებათ დედაენის დავიწყების საფრთხე**[166],
- **მეზობლად არ არის სახელმწიფო, სადაც სახელმწიფო ენაა მათი დედაენა**[167].

წარმოდგენილი კრიტერიუმების მიღმა **საქართველოში გამონაკლისი** შეიძლება დაშვებულ იქნას **მხოლოდ იმ არაავტოქთონი ეთნიკური უმცირესობების** დედაენის მიმართ, ვისაც საქართველოს გარდა სხვა სამშობლო აღარ გააჩნია და **ვის დედაენასაც გაქრობის საფრთხე ემუქრება**.

შდრ.: **საქართველოს ისტორიულ მოსახლეობად** ნამდვილად ვერ მიიჩნევიან და ამავე დროს არავითარი საფრთხე არ ემუქრებათ:

---

[163] თუმცა, მოცემულ სახელმწიფოს უფლება აქვს, "ქარტიის" დებულებები გაავრცელოს ახალი დიასპორის ენაზეც.

[164] მსჯელობისათვის იხ.: T.Putkaradze, Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (On Politicization of the Kartvelological Studies), Causes of War Prosdects for Peace, Georgian Orthodox Church and Konrad-Adenauer-Foundation, Tbilisi, 2009, p. 173-183; ტ. ფუტკარაძე, საქართველოს გეოპოლიტიკური სტრატეგიის რამდენიმე ასპექტი (ქართველოლოგიის პოლიტიზების საკითხისათვის), კრებული "საქართველოში არსებული კონფლიქტები და მშვიდობის პერსპექტივები", საქართველოს საპატრიარქო, კონრად ადენაუერის ფონდი, თბ., 2009, გვ. 221-234.

[165] იხ. "ენის ქარტია", მუხლი I ბ და "განმარტებითი მოხსენების" 35-ე პუნქტი.

[166] იხ. "ენის ქარტია", პრეამბულა და "განმარტებითი მოხსენების" მე-2 პუნქტი.

[167] იხ. "ენის ქარტია", პრეამბულა, ნაწილი II, მუხლი 7, პუნქტი 1, ზ და "განმარტებითი მოხსენების" 28-ე პუნქტი.

რუსების, ბერძნების, ქურთების, იეზიდების, უკრაინელების, ჩეჩნების (/ქისტების), ხუნძების (ავარიელების), ლიტვიელების, ესტონელების, გერმანელების და სხვათა დედაენებს. შესაბამისად, ეს ენები არ უნდა შევიდეს იმ სიაში, რომელიც დაერთვება საქართველოში "ენის ქარტიის" რატიფიცირების დოკუმენტს. ამ ეთნიკურ ჯგუფთა ენობრივი უფლებები დაცული უნდა იყოს **ჰააგისა და ოსლოს საერთაშორისო** აქტებით.

რამდენადაც ექსპერტთა ყურადღების ცენტრშია საქართველოს მოქალაქე აზერბაიჯანელებისა და სომხების დედაენების თემა, უფრო ვრცლად ამ ენობრივი ჯგუფების ისტორიას შევეხებით:

ცნობილია, რომ სამცხე-ჯავახეთსა და თრიალეთში დღეს კომპაქტურად მცხოვრები **სომეხთა ეთნიკური ჯგუფი** აქ არ არის ისტორიული, ავტოქთონი მოსახლეობა[168]; თურქეთისგან კონტროლირებადი ტერიტორიებიდან აყრილი სომხები საქართველოს ამ მხარეში რუსეთის იმპერიამ ჩაასახლა 1828-1830 წლებში[169]; შესაბამისად, ამ ეთნიკურ ჯგუფს ვერ მივიჩნევთ საქართველოს ისტორიულ უმცირესობად და ვერც მის ენას ჩავთვლით საქართველოს არაძირითადი ეთნიკური უმცირესობის ენად - ისეთ ენად, რომელიც, როგორც კულტურული მოვლენა, **საფრთხის ქვეშაა.** სომხური ენა სახელმწიფო ენაა მეზობელ სომხეთში.

სამხრეთ საქართველოში ავტოქთონად, ისტორიულ მოსახლეობად ვერ ჩაითვლებიან **აზერბაიჯანელებიც:**

---

[168] "ქართლის ცხოვრების" მიხედვით, "სომხური ენა" საქართველოში არსებული ერთ-ერთი ძველი ენაა; მეცნიერთა დიდი ნაწილის (რ. გორდეზიანი, ა. ჯაფარიძე, ჯ. კაშია, მ. ტაბიძე, რ. აბაშია...) აზრით, ძველი პერიოდისთვის ნახსენებ "სომხურ ენაში" **ურარტული ენა** იგულისხმება (საკითხის ისტორიისათვის იხ., **ტ. ფუტკარაძე,** ქართველები, 2005, გვ. 204; შდრ.: დაუსაბუთებელი ვარაუდით, კომპაქტურად დასახლებულ სომეხთა დიასპორა იყო ანტიკურ და ელინისტურ მცხეთაში (მ. ქურდიანი, ქართული ენა და დამწერლობა, 2008, გვ. 10). არავითარი წყარო არ არსებობს, რომელიც დაადასტურებს, რომ სომეხთა კომპაქტური დასახლებები იყო ანტიკური თუ ელინისტური პერიოდების საქართველოში. 180 წლის წინ საქართველოში სომეხთა დასახლებისა და სომხური ენის სტატუსის შესახებ აკადემიური მსჯელობისათვის იხ.: **მ. ტაბიძე, ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და ქართული ენის ფუნქციონირების საკითხები,** თბ., 2005, გვ. 77-97, 172, 229-230.

[169] რ. თოფჩიშვილი, კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, თბ., 2007, გვ. 329

ცნობილია, რომ საქართველოს ერთ-ერთ ისტორიულ მხარეში ქვემო ქართლში დებედას ხეობაში მე-17 საუკუნის დასაწყისში ჩამოსახლდა თურქმანული ტომი **ბორჩალუ**[170]. ამ ეთნიკური ჯგუფის ენაც სახელმწიფო ენაა მეზობელ აზერბაიჯანშიც და თურქეთშიც; შესაბამისად, საქართველოში ვერც აზერბაიჯანული (თურქული) მიიჩნევა ავტოქთონი მოსახლეობის ისეთ რეგიონულ ენად, რომელზეც უნდა გავრცელდეს "ქარტიის" მესამე ნაწილი.

ცალკე სამსჯელოა **ოსური ენის** საკითხი:

1904 წლის "რუსული ენციკლოპედიის" მიხედვით (გვ. 1590), ოსები ცხოვრობენ მოზდოკთან ახლოს მდინარე თერგის შუაწელში და კავკასიონის ჩრდილოეთ და ცენტრალურ კალთებზე (სულ 170 000). **ძველი რუსული ენციკლოპედია საქართველოში ოსთა დასახლებებს არ ადასტურებს**[171]

შდრ.: კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე შიდა ქართლში ოსთა უმნიშვნელო ჯგუფები საცხოვრებლად გადმოდიან მე-17 საუკუნიდან, მაგრამ აქ კომპაქტური ოსური დასახლებები ჩნდება ბოლო ერთი საუკუნის მანძილზე. ამჟამად ოსები კომპაქტურად ცხოვრობენ **ცხინვალის მხარეში**, სადაც რუსეთის ბოლშევიკურმა იმპერიამ 1922 წლის 20 აპრილის დეკრეტით შექმნა "სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი" (ცნობისთვის: რუსეთის ხელისუფლების აღწერების მიხედვით, XX საუკუნემდე ცხინვალში არც ერთი ეთნიკური ოსი ცხოვრობდა). ოსური ენის დაცვის საკითხი მჭიდროდაა მიჯაჭვული ცხინვალის მხარეში რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის მოგვარებასა და ამ მხარის ადმინისტრაციულ მოწყობაზე.

"ქართლის ცხოვრების" მიხედვით, ისრაელიდან **ლტოლვილი ებრაელები** საქართველომ პირველად შეიფარა ძველი წელთაღრიცხვის მე-6 საუკუნეში. დღეს საქართველოში ცხოვრობს ებრაელთა მცირერიცხოვანი თემი, მაგრამ მათ ებრაული არ იციან. ამ და სხვა ეთნიკურ ჯგუფებს გარკვეული კვალი აქვთ დატოვებული საქართველოს სახელმწიფოებრიობისა და კულტურის ისტორიაში.

---

[170] რ. თოფჩიშვილი, კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, თბ., 2007, გვ. 306

[171] ოსთა საქართველოში ჩამოსახლების შესახებ იხ. Р. Топчишвили, Грузино-осетинские этноисторические очерки, Кутаиси, 2006; რ. თოფჩიშვილი, ოსთა წინაპარი ალანების თავდაპირველი განსახლების არეალი, თბ., 2008.

რამდენიმე საუკუნის წინ საქართველოში დასახლებული მცირერიცხოვანი უმცირესობების კულტურები ყოველთვის იყო საქართველოს ხელისუფლების ზრუნვის საგანი.

ვფიქრობთ, საგანგებო ყურადღება უნდა მიექცეს მცირერიცხოვანი თემის - **უდიების** - დედაენას.

უდიები ისტორიული ალბანელების მემკვიდრეებად მიიჩნევიან. აზერბაიჯანის ავტოქთონი მოსახლეობა უდიები ვართაშენიდან (ოღუზიდან) საქართველოში ჩამოსახლდნენ 1920-1922 წლებში: დასახლდნენ ყვარლის რაიონში[172] **აფხაზების მსგავსად,** უდიებსაც ემუქრებათ ენობრივ-კულტურული თვითმყოფადობის დაკარგვის საფრთხე. ეროვნულ უმცირესობებთან დაკავშირებულ პრობლემებს ნაკლებად უჩივის ასოციაცია "უდის" პრეზიდენტი მამული ნეშუმაშვილი[173], მაგრამ, რამდენადაც მხოლოდ 500-მდე ადამიანი თვლის თავს უდი ხალხის წარმომადგენლად [174] და ბევრს უკვე აღარ ახსოვს დედაენა; შესაბამისად, გარკვეული ღონისძიებები უნდა გატარდეს **უდიური ენისა** და კულტურის შენარჩუნება-დაცვისათვის. საქართველოში ანალოგიურად შეიძლება მივუდგეთ მხოლოდ **ასირიულ ენას** (სოფ. ქანდის მოსახლეობის დედაენას); აქადურისა და არამეულის ნაზავი ეს ენა გაქრობის საფრთხის ქვეშაა[175]

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი პრინციპები გამომდინარეობს "ენის ქარტიის" ფუნდამენტური დებულებებიდან, მაგრამ გარკვეულწილად განსხვავდება ჯ. უითლისა თუ ტ. ვიხერკევიჩის მიდგომებისგან.

---

[172] საქართველოში გადმოსახლების ინიციატორის - ზინობი სილიკაშვილის პატივსაცემად უდიებმა თავიანთ სოფელს დაარქვეს **ზინობიანი**; ვრცლად იხ.: რ. თოფჩიშვილი, კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, თბ., 2007, გვ. 282.

[173] მისი თქმით, კახეთის რეგიონი, სადაც უდიები ცხოვრობენ, ტოლერანტობისა და ინტეგრაციის კლასიკური მაგალითია (http://www.humanrights.ge/index.php?a=article&id=772&lang=ge).

[174] საოჯახო სიების მონაცემების მიხედვით, სოფელ ზინობიანში (საქართველო, ყვარელი) 300 კაცი ცხოვრობს (რ. თოფჩიშვილი, კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, თბ., 2007, გვ. 282).

[175] http://www.aina.org/aol/peter/brief.htm#Language; http://lemill.net/content/webpages/dzveli-qanda-ena-dialeqti

შდრ., ტ. ვიხერკევიჩის ჯგუფის რეკომენდაციების მიხედვით რუსული თუ უკრაინული შეიძლება გამოცხადდეს საქართველოს ისტორიული მოსახლეობის ენებად. ამ კონტექსტში საინტერესოა ზოგი პოსტსაბჭოური ქვეყნის გადაწყვეტილება, სადაც "ბუნდოვანი" პრინციპებით შედგა რეგიონული ან უმცირესობის ენების სია; მაგ., ვფიქრობთ, **სომხეთის ხელისუფლების მიერ** რეგიონული ან უმცირესობის ენების სიაში **რუსული ენის** შეტანა არ განუპირობებია "ევროპული ქარტიის" კრიტერიუმებისა თუ პრინციპებისადმი ერთგულებას[176] შდრ., დიდი ბრიტანეთის, გერმანიისა თუ ესპანეთის ანალოგიური სიები, რომლებიც "ქარტიის" პრინციპების დაცვითაა შედგენილი[177]

იქმნება შთაბეჭდილება, რომ პოლონელმა დოქტორმა და მისმა ქართველმა კოლეგებმა სომხეთისა და რუმინეთის "ენების სიით" იხელმძღვანელეს და არა - დასავლეთ ევროპაში აღიარებული პრინციპებით.

ტ. ვიხერკევიჩისა და მისი თანაავტორების აზრით, "ენის ქარტიის" მეორე ნაწილი უნდა გავრცელდეს ასევე **უმწერლობო ქართველური ენების:** მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის მიმართ (გვ. 36, 39); კერძოდ, 2008 წლის 5 დეკემბერს საქართველოს ხელისუფლებისადმი წარდგენილ "რეკომენდაციებში" (**"ენობრივი პოლიტიკა საქართველოში"**) ისინი წერენ: "ზანური და სვანური სოციოლინგვისტურად ხასიათდება, როგორც **უმწერლობო ენები"** (გვ. 37).

---

[176] http://www.search.com/reference/European Charter for Regional or Minority Languages

Armenia (ratification: 25 January 2002): Assyrian, Yezidi, Greek, Russian, Kurdish. ვფიქრობთ, პოსტსაბჭოთა სივრცეში, **რუსული ლობის გავლენით მკვიდრდება** "ქარტიის" არაადეკვატური გააზრება"; კერძოდ, ისტორიულ ენად რუსული ცხადდება იმ ქვეყნებშიც, სადაც ეს ენა ცოტა ხნის წინ შევიდა, როგორც იმპერიის ენა. საქართველოსთან მიმართებით საყურადღებოა ის, რომ რუსული საინფორმაციო საშუალებები "სტიმულს აძლევენ" საქართველოში ცოტა ხნის წინ დამკვიდრებულ, მიგრანტ ეთნოსებს, მოითხოვონ რეგიონული ენის სტატუსი (მასალისათვის იხ.: **"მიენიჭება თუ არა საქართველოში აზერბაიჯანულს რეგიონალური ენის სტატუსი"** (თეა მარხვაიძის მასალა), ახალი თაობა, №361, 30 დეკემბერი, 2008.

[177] მაგ., ესპანეთის რეგიონული ან უმცირესობის ენებია (ratification: 09. 04. 2001): ბასკური, კატალონიური, გალისიური.
http://www.search.com/reference/European Charter for Regional or Minority Languages.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თანამედროვე ლინგვისტთა თუ ეთნოლოგთა ნაწილის აზრით, მეგრულ-ლაზურ-სვანური წარმოადგენს ქართველთა საშინაო მეტყველებებს, რომლებიც ქართველთა ისტორიული დედაენის - ქართულის - ადგილობრივი სახესხვაობებია და არა **არაქართული ეთნოსების** დამოუკიდებელი ენები.

შდრ., ქარტიის განმარტებითი ნაწილის 31-ე და 32-ე პუნქტები: "ქარტიის დებულებები მოიცავს **მხოლოდ ისტორიულ ენებს...**"[178]; **ეს ენები მკაფიოდ უნდა განსხვავდებოდეს** იმ ენის ან ენებისაგან, რომელზეც სახელმწიფოში მცხოვრები დანარჩენი მოსახლეობა საუბრობს. **ქარტიის დებულებები არ ეხება ერთი ენის ადგილობრივ სახესხვაობებსა თუ დიალექტებს**"[179].

"ენის ქარტიის" პრინციპებიდან თუ ამოვალთ, არც ამ შემთხვევაში უნდა იყოს რაიმე საკამათო: **"რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტია"** შექმნილია მოცემული სახელმწიფოს მკვიდრი, მაგრამ არაძირითადი მოსახლეობის (ეთნიკური უმცირესობის) ენის დასაცავად; ძირითადი მოსახლეობის **ეროვნული ენის** ადგილობრივი სახესხვაობის დაცვა არ არის ამ საერთაშორისო კონვენციის მიზანი. ქვეყნის ძირითადი მოსახლეობის **ენასა** და მის ადგილობრივ ვარიანტებზე (დიალექტებზე, კილოკავებზე) ნორმალური **სახელმწიფო ისედაც უნდა ზრუნავდეს.**

შდრ.: "ენის ქარტია" **ისტორიული უმცირესობის ენის შესახებ ევროპული ქარტია** იცავს პოლიტიკური თუ სოციალური მიზეზების გამო საფრთხის ქვეშ მყოფი არაძირითადი მოსახლეობის ენებსა და კულტურებს.

მიუხედავად წარმოდგენილი ნათელი დებულებებისა, **მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის სოციოლინგვისტური**

---

[178] the charter covers **only historical languages**, that is to say languages which have been spoken over **a long period** in the state in question (31-ე განმარტება).

[179] 32-ე განმარტების ინგლისური ვარიანტი; These languages must clearly differ from the other language or languages spoken by the remainder of the population of the state. **The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language.** შდრ.: ჯონათან უოთლი ამ კონტექსტში მხოლოდ დიალექტების შესახებ საუბრობს (გვ. 9) და რატომღაც ყურადღების მიღმა ტოვებს ტერმინს: **local variants** (სახელმწიფო ენის ადგილობრივ ვარიანტებს).

სტატუსის საკითხი დღემდე დისკუსიის თემაა როგორც სახელისუფლებო, ისე სამეცნიერო წრეებში.

ჩვენი აზრით, ამ დისკუსიას სტიმულს აძლევს რუსულ-საბჭოური იმპერიის წიაღში შექმნილი მოძველებული, არალოგიკური ლინგვოკულტურული კვალიფიკაციები; სამწუხაროდ, საქართველოს სამეცნიერო თუ სახელმწიფო ინსტიტუტების **არაადეკვატური საქმიანობის გამო** პოსტსაბჭოთა პერიოდშიც (დღემდე) ბევრი ვერაფერი გაკეთდა საერთაშორისო საინფორმაციო თუ სამეცნიერო ქსელში რუსეთის იმპერიის მიერ **ქართველოლოგიაში** დამკვიდრებული პოლიტიზებული **კვალიფიკაციების** უარსაყოფად.

შდრ.: სწორედ ბოლო ათწლეულებში რუსეთის იმპერიის მცდელობით სხვა ქვეყნების სამეცნიერო თუ პოლიტიკურ წრეებში გაბატონდა დაუსაბუთებელი მოსაზრებები **საქართველოს ენობრივ-ეთნიკური სიტუაციის შესახებ;** მრავალთაგან აქ ერთერთს წარმოვადგენთ:

მსოფლიო გლობალური ქსელის ძირითადი ეთნოლოგიური ენციკლოპედიის მიხედვით, საქართველოში ცხოვრობენ შემდეგი ეთნოსები/ხალხები:

აზერბაიჯანელები 308 000, **ასირიელები** (აისორები) 3 000, **აფხაზები** - 101 000, **ბაცბები** - 3 420, **ბერძნები** - 38 000, **ლაზები** - 2 000, **მეგრელები** 500 000, **ოსები** 100 000, **რუსები** 372 000, **სვანები** (სამწერლობო ენად იყენებენ ქართულს და რუსულს) - 15 000, **სომხები** - 448 000, **ურუმები** (თურქულენოვანი მართლმადიდებელი ბერძნები) 97 746, **ქართველები** - 3 901 380, **ქართველი ებრაელები** - 20 000, **ქურთები** - 40 000 და სხვ. (Ethnologue report for Georgia http://www.ethnologue.com)[180]

როგორც აღინიშნა, რუს პოლიტიკოსთა თუ მეცნიერთა ერთი ჯგუფი ინტენსიურად ავრცელებს მოსაზრებას, რომ "რეგიონული ენების" სტატუსი უნდა მიენიჭოს მეგრულსა და სვანურს. საყურადღებოა ისიც, რომ, პარალელურად, **განახლდა საქართველოში კუთხური მეტყველებების მიხედვით** "დედაენების" (მაგ., გიორგი სიჭინავას "ნანაში ნინა" და სხვ.)

---

[180] ამ ჩამონათვალში მოსახლეობის რიცხვითი მონაცემებიც მცდარია; სხვა მსგავსი პოლიტიზებული მასალების კრიტიკული ანალიზისათვის იხ. ტ. ფუტკარაძე, **ქართველთა დედაენა და დიალექტები**, ქუთაისი, 2008.

შექმნისა და ამ კილოებზე ბიბლიის თარგმნის[181] **თუ მხატვრული ლიტერატურის შექმნის მცდელობები,** რომლებიც ადეკვატურად შეფასდა როგორც ქართულ საეკლესიო, ასევე საერო საზოგადოებაში[182]; კერძოდ, გაკეთდა ლოგიკური დასკვნა:

ეს არის იმპერიული გეგმა, რომელიც ქართველთა კუთხური მეტყველებების ქართული ენის სახესხვაობების (კილოების) დამოუკიდებელ უმწერლობო ენებად გამოცხადებით **მიზნად ისახავს ქართველთა ენობრივ-ეთნიკურ და ეკლესიურ დაშლას.**

ამ პრობლემის გამო საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წმიდა სინოდმა მიიღო საგანგებო განჩინებაც (საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წმიდა სინოდის სხდომის ოქმი; საპატრიარქოს უწყებანი, №45, 29 დეკემბერი, 2005 წ., 4 იანვარი, 2006 წ.) [183]:

"...წმიდა სინოდმა იმსჯელა ბიბლიის სვანურად და მეგრულად თარგმნის მცდელობის შესახებ. აღინიშნა, რომ რუსეთის იმპერიის მიერ XIX საუკუნის ბოლოს ხელოვნურად ინსპირირებული ეს ვერაგული იდეა გარკვეულ ძალებს სურთ დღეს პრაქტიკულად განახორციელონ...

---

[181] მეგრულ-სვანურად ბიბლიის თარგმნას ახორციელებს **"ბიბლიის თარგმნის საერთაშორისო ინსტიტუტი"**; ამ ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალს წარმოადგენენ ბაპტისტების ეპისკოპოსი **მ.სონღულაშვილი** და პროფესორი **ზურაბ კიკნაძე**; სვანურ-მეგრულად ბიბლიის თარგმნას მხარს უჭერს სოზარ სუბარი; მისი "არგუმენტების" კრიტიკა წარმოდგენილია **გ.ანდრიაძისა** და **ზ.ცხოვრებაძის** მსჯელობებში (ამის შესახებ იხ.: ნინო მიქიაშვილის მასალები გაზეთ "რეზონანსის" 2005 წლის 1 და 8 აგვისტოს ნომრებში (№ 201, 208). ზანურ-სვანურის დამოუკიდებელ ენებად გამოცხადება და ამ კილოებზე ბიბლიის თარგმნის მცდელობა სამეცნიერო ლიტერატურაშიც შეფასდა, როგორც **"ქართული ცნობიერების წინააღმდეგ შეტევა"** (**რ. გუჯეჯიანი,** ქართველ მთიელთა მენტალობის ისტორიიდან, თბ., 2008, გვ. 191-197).

[182] **სამეგრელოს მოსახლეობის** ზოგადქართული ეროვნული პოზიციის შესახებ იხ.: **თ. გვანცელაძე, მ. ნაჭუებია, მ. ტაბიძე,** სტიქიური პლებისციტები სოციოლინგვისტურ საკითხთა შესახებ XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის პირველ ნახევარში, კავკასიოლოგიური კრებული, თბ., 2007.

[183] პირველ რიგში, უცხოელი მკითხველისთვის აღვნიშნავთ: 15 საუკუნის მანძილზე საქართველოს ეკლესიის წიაღში იშვა ქართველი ერის კულტურული მემკვიდრეობის უდიდესი ნაწილი; ეკლესია იყო დამ იყო ქართული კულტურის სავანეც და უცხოელ თუ ქართველ ლტოლვილთა თავშესაფარიც; გარდა ამისა, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის იურისდ[illegible] ქართველთვის ვრცელდებოდა საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე... ამიტომაა [illegible] ქართული ეკლესია დღეს **ერთადერთი ინსტიტუტია,** რომელსაც [illegible] საქართველოში არსებული უველა პოლიტიკური ჯგუფი თუ უმცირესობა. ამ მიზეზით [illegible] აქვს ქართულ ეკლესიას მაღალი რეიტინგი თანამედროვე [illegible] ...ებში.

განაჩინეს: დაუშვებელია ისტორიის გაყალბება: მევრელებისა და სვანების მწიგნობრობისა და ქრისტიანული კულტურის არმქონეებად გამოცხადება და მათთვის XXI საუკუნეში ბიბლიის თარგმნა, რაც, უპირველეს ყოვლისა, მიზნად ისახავს ერის გათიშვას და ქვეყნის მთლიანობის დარღვევის მცდელობას"

აქვე წარმოვადგენთ მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის მსჯელობას:

"წმიდა მოციქულების ეპოქაში წმინდა წერილი არ უთარგმნიათ კორინთულ, დორიულ, ან, ვთქვათ, იონურ "ენებზე", მიუხედავად იმისა, რომ ამ ბერძნულ დიალექტებზე განვითარებული ლიტერატურა არსებობდა... ამ ეპოქაში, მე ვიტყოდი, სულიწმიდის ნებით, ბიბლია ითარგმნა ყველა ბერძენისთვის საერთო ბერძნულ ენაზე. ასევე, საქართველოშიც: სული წმიდის ნებით, წმინდა წერილი ითარგმნა ქართველთა საერთო ენაზე, რომელიც ყველა ქართული თემისთვის გასაგები იყო. ასე რომ არ ყოფილიყო, ლაზეთ-ეგრისიდან იმდენი და ისეთი დიდი საეკლესიო მოღვაწეები მოევლინენ წმინდა ეკლესიას, თუ ესაჭიროებოდათ, უთუოდ შეძლებდნენ, თავიანთი მრევლისთვის ეთარგმნათ ბიბლია... ქართველი ერის მთლიანობის დარღვევის მიზნით, მე-19 საუკუნის ბოლოს რუსეთის იმპერიამ დაიწყო ქართველთა კუთხურ დიალექტებზე წმიდა წერილის თარგმნა; ამ ანტიქართულ ქმედებას წინ აღუდგნენ: ნიკო დადიანი, დიმიტრი ყიფიანი, ეპისკოპოსი გრიგოლ დადიანი, წმ. ამბროსი ხელაია, წმ. ალექსი შუშანია, ილია, აკაკი და სხვა დიდი მოღვაწენი"[184]

ანალოგიურად ფიქრობს ქართული სამეცნიერო საზოგადოების უდიდესი ნაწილი და ფართო საზოგადოებრიობა. უპირველეს ყოვლისა, მკაფიო პოზიცია აქვს სამეგრელოსა და სვანეთის ქართველობას, რისი დასტურიცაა ამ კუთხეებში აღზრდილი ცნობილი ადამიანების მრავალრიცხოვანი პუბლიკაციები **ანალოგიური შეფასებებით;** მაგ., ვრცელი ანალიზია წარმოდგენილი სერგი საჯაიასა და დაზმირ ჯოჯუას წერილში[185]: "ახალი საეთნოფაბრიკაციო პოლიგონისათვის:

---

[184] **მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე**: "ჩვენმა წინაპრებმა იცოდნენ, რომელია საერთო-სალიტერატურო ენა და რომელია ადგილობრივი დიალექტი", "საქართველოს რესპუბლიკა", 3 თებერვალი, 2007 წ. (№ 5622).

[185] "საქართველოს რესპუბლიკა", 2008 წლის 15-19 ივლისი (N100-132-133).

განათლების ცენტრი კოლხიდა" ეროვნულ სულში ხრწნის შემოპარებას ცდილობს"[186]

ვფიქრობთ, სინამდვილის ობიექტურად აღმქმელი ყველა ადამიანისთვის ნათელია: სულ მცირე, 20 საუკუნის მანძილზე მეგრელიც, სვანიც, ჯავახიც თუ კახელიც სხვა ქართველებთან ერთად **საერთო დედაენით** ასრულებს ღვთისმსახურებას, ქმნის მხატვრულ ლიტერატურას და წარმართავს სახელმწიფო კანცელარიის საქმიანობას. შესაბამისად, დღეს სვანთა, მეგრელთა თუ მესხთა დიალექტების მიხედვით ახალი საეკლესიო თუ სალიტერატურო ენების შექმნა და "ენის ქარტიის" III **ნაწილის** დებულებების გავრცელება ქართული ენის ამ სახესხვაობებზე (თუ დიალექტებზე) მოემსახურება მხოლოდ ერთ მიზანს: **რუსეთის იმპერიის სტრატეგიული გეგმების მიხედვით ჯერ დაიშალოს**

იხ., აგრეთვე: სერგი საჯაიას წერილი: "დივერსიული ეთნო-ფაბრიკაციები - სრული სვლით", "საქართველოს რესპუბლიკა", 2007 წლის 13 თებერვალი (N 27). http://www.opentext.org.ge/08/sakartvelos-respublika/169/169-9.htm

[186] საუკუნის წინ ქართველი ერის ენობრივ-ეთნიკური დანაწევრების მცდელობის შესახებ შთამბეჭდავი წერილები აქვთ: **ნიკოლოზ დადიანს, ამბროსი ხელაიას, თედო სახოკიას, ბესარიონ ნიჟარაძეს, ივანე მარგიანს** და სხვა მრავალ ქართველ მოღვაწეს; ამჟამინდელი სიტუაციის ობიექტური შეფასებისათვის იხ.: გიორგი ოთხმეზური, "როგორ შეიძლება სამეგრელოსა და სვანეთში სახელმწიფო ენები მეგრული და სვანური იყოს?" ("ახალი თაობა", 06. 09. 2005); **მ. ლორთქიფანიძე,** "ყოველი ქართველი წირვა-ლოცვას მუდამ ქართულად ასრულებდა, ახლა კი მეგრულად და სვანურად უნდა ვილოცოთ?" ("ჯორჯიან ტაიმსი", 19-25 დეკემბერი, 2005; **ნ. ბართაია,** იქნებ "განშტოება" სჯობდეს, "მწერლის გაზეთი", 01.06.2007; **გ. კუპუხიძე,** "ქართულ სიტყვათა შემნახველნი" ("მწერლის გაზეთი", 2007 წლის 16-31 დეკემბერი, №154; **თ. ბერაძე, ბ.ხორავა,** "ქართული სალიტერატურო ენა და ქართული კულტურა საქართველოს ყველა ეთნოგრაფიული მხარის შემოქმედების ნაყოფი", ქართველური მემკვიდრეობა, XII, ქუთაისი, 2008; **ა. გამზარდია,** "მეგრულ-სვანური ესკიზები ანუ ცოტა რამ ორი დედა ენის თეორიის შესახებ", ჟურნალი: "ლიტერატურა და ხელოვნება", XII, 2009, გვ. 39-46); **რ. გუჯეჯიანი, ბ.ხორავა,** "ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიიდან" ("ერთობილი საქართველოსთვის"), ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, ქუთაისი, 2009; **რ. კაშია, დ. შავიანიძე,** "ეთნიკურ-ეთნოგრაფიული ტერმინები და ქართული ისტორიული სინამდვილე"; ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, ქუთაისი, 2009; **ლ. ესართია,** "ქართველობის ახლომონათესავე ამ ხალხს სხვაგან არსად აქვს პერსპექტივა", ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, ქუთაისი, 2009 და სხვ.

ქართული ენობრივ-ეთნიკური ერთობა, შემდეგ კი საქართველო, როგორც სახელმწიფო[187]

მიმდინარე პროცესზე მრავალწლიანი დაკვირვება საფუძველს გვაძლევს, ვთქვათ: "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" დებულებების განსხვავებული ინტერპრეტაციების გარდა, საქართველოში მიმდინარე დისკუსიას გარკვეულწილად განსაზღვრავს გეოპოლიტიკურად საინტერესო რეგიონის ამიერკავკასიის გაკონტროლების მოსურნე აგრესიული მეზობლის **მიზანიც:** "ევროპული ქარტიის" თავდაპირველი არსის გაყალბებით დაფიქსირებული **"უმცირესობების ენების"** სიის საფუძველზე ქართველი ერის ენობრივ-ეთნიკური დანაწევრების გაფორმება "ევროსაბჭოს დონეზე", შემდეგ საქართველოს ქცევა კონფედერაციულ სახელმწიფოდ, ბოლოს კი ამ მყიფე წარმონაქმნის სრული დაშლა.

ბუნებრივია, ზოგი ექსპერტისთვის გარკვეულ ფსიქოლოგიურ პრობლემას ქმნის აგრეთვე საბჭოთა პერიოდის სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული ტერმინი: "უმწერლობო ქართველური ენები"

პირველ რიგში, აღვნიშნავთ, რომ "ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ" არ იცნობს ტერმინს: **უმწერლობო ენა.** "ქარტიას ეს თემა არც აინტერესებს. "ქარტიას" სხვა კრიტერიუმები აქვს; ძირითადი: **ენა უნდა იყოს ავტოქთონი ეთნიკური უმცირესობის ისტორიული მეტყველება; არსებითია ასევე,** ტერიტორიასთან მიმართება; კერძოდ, როგორც ზემოთ ვნახეთ, "ენის ქარტიის" მიზანია უმცირესობად ქცეული ისტორიული მოსახლეობის დედაენის დაცვა. გავრცელების არეალის მიხედვით, "ქარტია" ისტორიული უმცირესობის **ენის სამ**

---

[187] ბუნებრივია, რიგ შემთხვევებში, არასპეციალისტთა მიერ მეგრულ-ლაზურ-სვანურის **რეგიონულ ენებად, ხოლო მეგრელ-ლაზ-სვანთა თუ აჭარელთა არაქართულ ეთნიკურ ჯგუფებად** მიჩნევა, რბილად რომ ვთქვათ, შედეგია ინფორმაციების ნაკლებობისა და საბჭოთა პერიოდში დამკვიდრებული კვალიფიკაციების გავლენისა; შდრ., მაგ., **ნ. ლადარია** მეგრელთა დედაენად მიიჩნევს მეგრულს; მისი აზრით, ქართველთა ეთნიკური ჯგუფებია: მეგრელები, სვანები, ბაცბები... (სოციოლინგვისტიკა, თბ., 2002, გვ. 22-23, 111-113; შდრ., აქვე, გვ. 22-23, სადაც ნათქვამია, რომ კითხვარის გრაფაში - "დედაენა" მეგრელმა უნდა ჩაწეროს მეგრული ენა და არა ქართული ენა http://www.scribd.com/doc/8727375/T-Putkaradze-Kartvelta-Dedacna-Da-Dialeqtebi-2008).

სახეს განიხილავს: რეგიონში უმრავლესობის ენას, ქვეყანაშიც და მოცემულ **რეგიონშიც** უმცირესობის ენას და ტერიტორიის არმქონე ენას.

"უმცირესობის ენის" ამ სამი ვარიანტიდან, მაგ., სვანური რომელში უნდა მოვიაზროთ? არც ერთში, ვინაიდან იგი საქართველოს ძირითადი მოსახლეობის ერთ-ერთი კუთხის ქართველების საშინაო მეტყველებაა და არა ეროვნული (ეთნიკური) უმცირესობის ენა[188] შდრ., ისინი, ვინც სვანებს რატომღაც ქართველებად არ თვლიან, ამ იდიომს "რეგიონალურ ენად" განიხილავენ, რამდენადაც სვანურად მეტყველებს ლენტეხისა და მესტიის რაიონების მოსახლეობის უმრავლესობა.

ვფიქრობთ, მეგრული, ლაზური და სვანური იდიომების გამოცხადება "უმწერლობო ენებად" არის სტალინის თვალსაზრისის მოდიფიცირება[189] აღვნიშნავთ იმასაც, რომ ამგვარი არაადეკვატური კვალიფიკაცია **(მრავალსაუკუნოვანი სამწიგნობრო კულტურის ავტორი ქართველობის გამოცხადება უმწიგნობრო ეთნოსებად)** არის საქართველოს მრავალგზის ტანჯული და **ქართველი** ერის ერთიანობისათვის მებრძოლი კუთხეების - (სამეგრელო-ლაზეთისა და სვანეთის) მოსახლეობისთვის ისტორიული სამწიგნობრო კულტურის წართმევა.

შდრ.: უმწერლობო ენად (/უმწიგნობრო ენად) მიიჩნევა განუვითარებელი ეთნიკური ჯგუფის **დედაენა,** რომელიც არ არის

---

[188] შდრ.: ნ. მარიდან მოყოლებული დღემდე მეცნიერთა ნაწილი თვლის, რომ "სოციოლინგვისტური განსაზღვრით **ზანური და სვანური ქართულის დიალექტებია,** ხოლო წმინდა ლინგვისტურით - დამოუკიდებელი ენები"; სხვათა აზრით, მეგრულ-ლაზურიც და სვანურიც ზოგადქართული ენის დიალექტებია ლინგვისტურადაც (და სოციოლინგვისტურადაც). ისტორიისათვის იხ.: **ტ.ფუტკარაძე, ზ. კიკვიძე,** ერის სოციოლინგვისტური პროფილის ფორმულის აგებისათვის, რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და თეზისები, 1996, 24-25 ოქტომბერი; **თ. გვანცელაძე,** ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში, თბ., 2006.

[189] **"საბჭოთა პერიოდში დაუმკვიდრდა მეგრულს და სვანურს უმწერლობო ენების სტატუსი"** - თ. ბოლქვაძე, ქართველური დიგლოსია, ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები: ისტორია და თანამედროვეობა (პირველი კრებული), თბილისი, 2007, გვ. 221. **ი. სტალინის 95 წლის წინანდელი** კვალიფიკაციების შესახებ მსჯელობისათვის იხ., ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, 2005, გვ. 43-44.

სტანდარტული (ნორმალიზებული) ენა არ გამოიყენება **ოფიციალურ ენად** პროფესიული შემოქმედების პროცესსა თუ საქმისწარმოებაში (ეს ეთნოსი ამ მიზნით მოიხმარს სხვა საზოგადოების მიერ შექმნილ სამწიგნობრო ენას).

კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ: **ყველა კუთხის ქართველის ისტორიული სამწიგნობრო ენა არის ქართული, ანუ ქართველური** ენა; შდრ.: ქართული სამწიგნობრო კულტურის ისტორია თვალნათლივ აჩვენებს, რომ, სხვა ქართველთა მსგავსად, მეგრელ-ლაზებიცა და სვანებიც, მრავალი საუკუნეა, საკუთარი საერთო ისტორიული დედაენით[190] ქართული ენით ქმნიან მსოფლიოში ერთ-ერთ უძველეს წერილობით კულტურას. ყველა ქართველური თემი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის მოსახლეობა) მრავალსაუკუნოვანი წერილობითი კულტურის შემოქმედია[191]; მაგ., სვანეთის, სამეგრელოსა და აფხაზეთის მოსახლეობის **მრავალსაუკუნოვანი ქართულენოვანი წიგნიერების,** მრავალრიცხოვანი ძველი ქართული ხელნაწერი თუ ჭედური ძეგლების შექმნისა და მოვლა-პატრონობის **კულტურის**

---

[190] დედაენა **ენობრივი სოციუმის - ერის - თვისებაა**; ენა და ერი ერთმანეთს განსაზღვრავს (გ. რამიშვილი, დედაენის თეორია, თბ., 2000, გვ. 9, 70, 172). შდრ.: "ენა არის **ბურჯი ეროვნებისა**" (ი. გოგებაშვილი). ენა ერის იდენტობის ინტეგრალური ნიშანია; თუმცა, **ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ენა ყოველთვის განსაზღვრავს ეთნიკურობას;** მოცემული ინდივიდი ამ ერის ნაწილად შეიძლება თვლიდეს თავს ენის ცოდნის გარეშეც (ასეთი ბევრი ქართველია თურქეთში) და პირიქით: იცოდეს მხოლოდ ერთი ენა, მაგრამ მაინც სხვა ერის ნაწილად მიაჩნდეს თავი (მაგ., ქართველი ებრაელი). **ენა ერს განსაზღვრავს, მაგრამ არა - პიროვნების ეროვნებას.** ენა არის ერის ცნობიერებისა და კულტურის (ეროვნული ცნობიერების) საფუძველი, სამყაროს აღქმის მოდელი და არა მხოლოდ კომუნიკაციის საშუალება.

[191] იხ. აგრეთვე, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის გრიფით გამოცემული კრებული: "**სვანეთი - ქართული კულტურის საგანე**" (თბ., 2008) და კრებული "**აფხაზეთი**" (თბ., 2007). აქვე აღვნიშნავთ იმასაც, რომ მაგ., IX-X საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოს (ეგრის-აფხაზეთის) მეფეები (გიორგი I, კონსტანტინე, ლეონ III...) ფაქტობრივად ფლობდნენ აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოსაც; ისინი მთელ სამეფლობელოში მხოლოდ ქართული კულტურის ძეგლებს ქმნიდნენ (ლ. ახალაძე, **ეპიგრაფიკა - აფხაზეთისა და შიდა ქართლის ეთნოკულტურული ისტორიის წყარო,** საქართველოს საპატრიარქოსა და კონრად ადენაუერის ფონდის მიერ ორგანიზებული სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბ., 2008). სპარს- [illegible] აგან განადგურებული ერთიანი საქართველო და ქართული კულტურა აფხაზეთ-ეგრისისა და ტაო-კლარჯეთის მეფეებმა ააღორძინეს.

მაღალი დონის შესახებ ვრცელი მასალა იხ. მიტროპოლიტ ანანიას, თ. მიბჩუანის, თ. გვანცელაძის, ხ. ბღაჟბას, ვ. სილოგავას, გ. გასვიანის, რ. ხვისტანის, ლ. ახალაძის, ჯ. გამახარიას, ბ. ხორავას, გ. კალანდიას და სხვათა ნაშრომებში.

შესაბამისად, ისტორიის გაყალბებაა სვანეთისა და ეგრისის (ოდიშის, სამეგრელოს) ქართველობის გამოცხადება უმწერლობო დედაენის მქონე საზოგადოებებად.

ტომაშ ვიხერკევიჩის ჯგუფს კიდევ ერთი რეკომენდაცია აქვს: **ისინი თვლიან, რომ ხელი უნდა შეეწყოს** მეგრულ-ლაზურ და სვანურ ენებზე **მხატვრული** და მუსიკალური **ნაწარმოებების** შექმნას (გვ. 38).

სულ მცირე, 15 საუკუნის მანძილზე მხატვრულ ლიტერატურასა და მუსიკალურ ნაწარმოებებს მეგრელები, სვანები თუ ლაზები (ჭყონდიდლები, იოვანე მინჩხი, იოვანე პეტრიწი... ამბროსი ხელაია, კონსტანტინე გამსახურდია...) ზოგადეროვნული ქართული ენით ქმნიან; ხალხური შემოქმედება ამ კილოებზეც ისევე იქმნებოდა და შეიქმნება, როგორც ხევსურეთის, თუშეთისა თუ აჭარის ქართველობის მიერ. **საქართველოს ხელისუფლებისადმი რეკომენდაციების ავტორები** რატომ ცდილობენ, მეგრელ-ლაზ-სვანები გამიჯნონ სხვა ქართველებისგან (ქართლელებისგან, თუშებისგან, მესხებისგან...) და ისტორიულად შექმნილი **ქართული მხატვრული ლიტერატურის ალტერნატივად** რატომ გვთავაზობენ სვანური თუ მეგრული კილოების მიხედვით "მხატვრული ლიტერატურის" შექმნას?[192]

ქართველთა საერთოეროვნული კლასიკური მხატვრული შემოქმედებაც და ხალხური მემკვიდრეობაც (მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ხევსურულ-ტაოური... ფოლკლორი, დიალექტური

---

[192] ყველა ადამიანს აქვს უფლება, წეროს დიალექტზეც და კილოკავზეც; მაგ., საქართველოში არავის აუკრძალავს ეთერ თათარაიძისთვის, თუშურ ჰანგზე შეექმნა შესანიშნავი ლექსები; თუმცა, თათარაიძეს რომ განეცხადებინა, არსებობს თუშური მხატვრული ლიტერატურაო, თუშური სხვაა, ქართული სხვაო, ის, პირველ რიგში, საკუთარ თავს გამიჯნავდა თავისი ხალხის ეროვნული კულტურისგან - დიდი ქართული კულტურისგან. ეთერ თათარაიძე დიდი პეტრიწის, ჭყონდიდლების, ილიას, აკაკის, ვაჟას, კონსტანტინეს (კონსტანტინე გამსახურდიას კონცეფციისათვის იხ. დანართი) და მრავალ სხვა ქართველ მწერალთა მიერ ნაცადი გზის გამგრძელებელია და ერთიან სამწიგნობრო ენას თუშური კოლორიტით ამდიდრებს.

ლექსიკა, წეს-ჩვეულებები, ეთნოგრაფიული თავისებურებები) ერთნაირადაა მოსაფრთხილებელი და შესანარჩუნებელი, ვინაიდან ისინი ქმნიან იმ მთლიან **უნიკალურ ქართველურ საგანძურს,** რომელიც მეტად ძვირფასია მთელი კაცობრიობისთვის.

მოსაზრება, რომ "ქარტიის" მეორე ნაწილის (მე-7 მუხლის) დებულებები უნდა გავრცელდეს "უმწერლობო ქართველურ ენებზე" (მეგრულ-ლაზურსა და სვანურზე), დაუსაბუთებელია თვით "ქარტიის" პრინციპების მიხედვითაც; კერძოდ, ავტორებს გამორჩათ, რომ "ქარტიის" მეორე ნაწილი შეიძლება შეეხოს **მხოლოდ ისტორიული უმცირესობის ენას,** რომელიც სამ ვარიანტად შეიძლება იყოს წარმოდგენილი:

ისტორიული ეთნიკური უმცირესობის ენა, რომელიც რეგიონში უმრავლესობის ენაა;

ისტორიული ეთნიკური უმცირესობის ენა, რომელიც მოცემულ რეგიონშიც უმცირესობის ენაა;

ისტორიული ეთნიკური უმცირესობის ენა, რომელიც არ ასოცირდება ერთ რომელიმე რეგიონთან[193]

საინტერესოა, **ტ. ვიხერკევიჩის ჯგუფი** ამათგან რომელ სახეობაში მოიაზრებს ე.წ. "უმწერლობო ქართველურ ენებს?"

ვფიქრობთ, რამდენადაც მეგრულ-ლაზურ-სვანური მეტყველებები ქართველთა **ეროვნული ენის** ადგილობრივი სახესხვაობანია, მათზე "ენის ქარტია" ვერ გავრცელდება. **ამ ქართულ (ქართველურ) ეროვნულ საგანძურზე** საგანგებო ზრუნვა ისედაც მართებს საქართველოს ხელისუფლებას.

შესაბამისად, "ევროპული ქარტიის" რატიფიცირების დროს რეგიონული ან უმცირესობის ენების ჩამონათვალში არ უნდა შევიდეს არც ახალ უმცირესობათა ენები (/დიასპორათა ენები) და არც **ეთნიკურ ქართველთა საშინაო მეტყველებები საქართველოს სახელმწიფო ენის სახესხვაობები** (მეგრული, სვანური, წოვა-თუშური, მესხური, გურული...), ვინაიდან, საყოველთაო აღიარებით, მთელი ისტორიის მანძილზე ამ ქართველთა დედაენა არის **ქართული ენა.**

---

[193] "ქარტიის" მეორე ნაწილის დებულებები შეიძლება გავრცელდეს ტერიტორიის არმქონე უმცირესობის ენაზეც (მე-7 მუხლის მე-5 პუნქტი).

აქვე კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ, რომ "ქარტია" მხარეებს არ ავალდებულებს, აამოქმედონ ამ "ევროპული ქარტიის" III ნაწილი[194] **ისტორიული უმცირესობის ენის დაცვის მაღალი დონე (the higher level).**

სახელმწიფოს შეუძლია მოახდინოს ქარტიის რატიფიკაცია იმ შემთხვევაშიც, თუკი ისტორიული უმცირესობის ენის დასაცავად ვალდებულებად აიღებს ქარტიის მხოლოდ II ნაწილს (ისტორიული უმცირესობის ენის დაცვის დაბალი ხარისხი the lower level)[195], სადაც **საფრთხის ქვეშ მყოფი ენის** დამცავი ზოგადი დებულებებია მოცემული.

საქართველოში ისტორიული, ავტოქთონი უმცირესობა არ არსებობს (აფხაზების თემას ცალკე განვიხილავთ); შესაბამისად, მკაცრად თუ დავიცავთ "ქარტიის" პრინციპებს, **აფხაზურისთვის სახელმწიფო ენის სტატუსის გათვალისწინებით,** საქართველოს შეუძლია ისე მოახდინოს "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" რატიფიკაცია, რომ საერთოდ არ გააკეთოს რეგიონული ან უმცირესობის ენების ჩამონათვალი, ან არ აამოქმედოს ქარტიის მესამე ნაწილი **(ამის საფუძველს თუ საშუალებას იძლევა "განმარტებითი მოხსენების" 42-ე და 49-ე პუნქტები).**

საქართველოს სახელმწიფომ კეთილი ნება შეიძლება გამოხატოს რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციამდე (1801 წლამდე) მოსული ისეთი მიგრანტების ენების მიმართ, რომელსაც სხვაგან არსად აქვს გადარჩენა-განვითარების პერსპექტივა, მაგ. ოსურის მიმართ[196] (იხ. ქვემოთ).

---

[194] იხ. ქარტიის 42-ე და 49-ე განმარტებანი.

[195] დიდი ბრიტანეთის ისტორიული უმცირესობების დაცვის ხარისხის შესახებ მსჯელობისათვის იხ.:
http://books.google.com/books?id=JsSrAAAAIAAJ&pg=PA36&dq=when+was+first+published+low+gennan+literature&ei=-ghSSd7KNoy4yAT85Ky3Bg#PPA39,M1.

[196] ოსთა ძირითად საცხოვრისში ოსეთში (ე.წ. ჩრდილო ოსეთში), რომელიც ამჟამად შედის რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში, სახელმწიფო ენა თუ განათლების ენა მხოლოდ რუსულია; შესაბამისად, აქ ამ ენას ნამდვილად ემუქრება საფრთხე. საქართველოში ოსური ენის სტატუსის საკითხი დიდადაა დამოკიდებული საბჭოთა პერიოდში არსებული ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის - **ცხინვალის მხარის** - ადმინისტრაციის ჩამოყალიბების იმ

შდრ.: ტ. ვიხერკევიჩის ჯგუფის დაუსაბუთებელი რეკომენდაციების მიხედვით, "ქარტიის" დებულებები უნდა გავრცელდეს 12 ენის მიმართ, მათ შორის, საქართველოში მაღალი ხარისხის დაცვით (III ნაწილით) უნდა აღიჭურვოს სომხური და აზერბაიჯანული, ხოლო დაბალი ხარისხით (II ნაწილით) 10 ენა: **რუსული, ბერძნული, ებრაული, ქურთული/იეზიდური, უკრაინული, ჩეჩნური/ქისტური, ასირიული, ავარიული, მეგრულ-ლაზური, სვანური (გვ. 36-37).**

2.3.3. არაისტორიული უმცირესობის ენები

ქართველი ერის საცხოვრისი (სადაც ქართველი არის ავტოქთონი) გაცილებით დიდია, ვიდრე საქართველოს ამჟამინდელი საზღვრები. მომხვდურთა ზეწოლით, საუკუნეების მანძილზე საქართველო კარგავდა თავის ისტორიულ ტერიტორიებს; შესაბამისად, თანამედროვე სახელმწიფოებრივი საზღვრების პირობებში ავტოქთონი ქართველები მოექცნენ სხვა ეთნოსთა დომინანტობით შექმნილი სახელმწიფოების შემადგენლობაში.

ამჟამინდელი საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებში კომპაქტურად არ ცხოვრობს არც ერთი ავტოქთონი (უძველესი დროიდან მცხოვრები) ეთნიკური უმცირესობა; მით უმეტეს ისეთი, რომელსაც მეზობლად აქვს სახელმწიფო (შდრ.: ქართველები ავტოქთონები არიან თურქეთის რესპუბლიკაშიც); შესაბამისად, საქართველოში ავტოქთონ ეთნიკურ უმცირესობად ვერავინ ჩაითვლება[197]

როგორც აღინიშნა, საქართველოში მიგრირებული ყველაზე ძველი არაქართული ეთნიკური ჯგუფია **ებრაული თემი. ლტოლვილ ებრაელთა საქართველოში** 26-საუკუნოვანი უშფოთველი ცხოვრება ქართველი ერის ტოლერანტობის დიდი ტრადიციის დასტურია. დედაენობრივ ველს მოწყვეტილმა ებრაულმა თემმა ვერც საქართველოში შეინარჩუნა წინაპრების

პრინციპებზე, რომლებიც ჟენევის ფორმატით მიმდინარე დიალოგის შემდეგ განისაზღვრება.

[197] საყოველთაოდ ცნობილია, რომ სომხები, რუსები, აზერბაიჯანელები, ოსები და თურქები საქართველოში ავტოქთონები არ არიან.

სალაპარაკო ენა; საქართველოში ისინი მეტყველებენ ქართულად (რომელიც გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება).

საქართველო არაერთხელ იქნა დაპყრობილი დამეზობლებული იმპერიების მიერ. ქართველ ერს არასოდეს გამოუჩენია სიმკაცრე საქართველოში დამკვიდრებული იმ ეთნოსის მიმართ, რომელიც ძირითადი მოსახლეობა იყო ამ იმპერიისთვის და რომელიც მშვიდობიან თანაარსებობას იწყებდა. ამჟამინდელი ვითარებაც სამაგალითოა:

2008 წლის აგვისტოს შემდეგაც კი საქართველოში არ წარმოქმნილა აგრესია საქართველოს მოქალაქე **რუსების მიმართ,** არც, ზოგადად, რუსი ხალხის მიმართ, მიუხედავად იმისა, რომ ელცინ-პუტინ-მედვედევის რუსეთი მიზანმიმართულად ცდილობს, დაშალოს საქართველოს სახელმწიფო.

საქართველოში აგრესია არ არის არც ოსების მიმართ; არადა, ბოლო პერიოდში სწორედ ოსების ერთი ნაწილის გამოყენებით მოახერხა რუსეთმა საქართველოს ტერიტორიების ოკუპაცია და ანექსია.

საქართველოში მიგრირებული ეთნიკური ჯგუფების შთამომავლების დიდი ნაწილი საქართველოს სახელმწიფოს ერთგული შვილები იყვნენ; ამიტომაცაა, რომ საქართველოს წმინდანთა თუ ეროვნულ გმირთა ნაწილი ძველ მიგრანტთა წარმომადგენლები არიან (სამაგალითოდ დავასახელებთ საქართველოსთვის მებრძოლ გმირს - ხუდია ბორჩალოელს).

ფაქტია: **საქართველოში არასოდეს ყოფილა ეთნოკონფლიქტები.** ძველი მიგრანტებისა თუ დიასპორების უფლებების დამცავი საერთაშორისო დოკუმენტების არსი [198] ბუნებრივად შეესაბამება ქართულ ხასიათსა და ქართული სახელმწიფოს ისტორიულ პრინციპებს; ამ ფონზე აღვნიშნავთ, რომ ბოლო ათწლეულში ატეხილი აჟიოტაჟი საქართველოს რელიგიური უმცირესობების უფლებების დარღვევის შესახებ იყო **პროვოცირებული ფაქტების** გაზვიადება და არა - საქართველოს მოსახლეობის განწყობის ასახვა.

ეთნიკური უმცირესობების ენობრივი უფლებები შთამბეჭდავადაა დაცული, აგრეთვე, საქართველოს

[198] იხ., მაგ., http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10786.pdf

კანონმდებლობით; მაგ., იხ.: საქართველოს კონსტიტუცია, "კანონი მოქალაქეობის შესახებ", "კანონი გეოგრაფიული ობიექტების სახელის შესახებ", "კანონი რეკლამის შესახებ", "ზოგადი ადმინისტრაციული კოდექსი" (მე-14 მუხლი), "კანონი საჯარო სამსახურის შესახებ", "საქართველოს საარჩევნო კოდექსი" (თბ., 2008, 27,4, 33, 51[199], 92 მუხლები), "კანონი განათლების შესახებ", "სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი", "სამოქალაქო სამართლის საპროცესო კოდექსი", "ადმინისტრაციული კოდექსი", "კანონი ადგილობრივი თვითმმართველობის შესახებ" და სხვ. საქართველო ითვალისწინებს, ასევე, დიასპორებისა თუ ახალი მიგრანტების ენობრივი უფლებების დამცველ საერთაშორისო სამართლებრივ დოკუმენტებს: "ეროვნულ ან ეთნიკურ, რელიგიურ და ენობრივ უმცირესობათა უფლებების გაეროს დეკლარაცია"[200], "ოსლოს რეკომენდაციები"[201], "ლუნდის რეკომენდაციები"[202], "ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის შესახებ ჩარჩო კონვენცია"[203] და სხვა საერთაშორისო აქტებს (რომლებიც **ეძღვნება მოცემული სახელმწიფოს მოქალაქეობის მქონე,** მაგრამ არაისტორიული ეთნიკური ჯგუფების დიასპორების წარმომადგენელთა **ენობრივი უფლებების დაცვას)** [204]

---

[199] შდრ., მაგ., მუხლი 51.1: "საარჩევნო ბიულეტენი იბეჭდება ცესკოს განკარგულების საფუძველზე, მის მიერ დადგენილი ნიმუშის მიხედვით, ქართულ ენაზე, აფხაზეთში - აგრეთვე აფხაზურ ენაზე, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში - **ადგილობრივი მოსახლეობისთვის გასაგებ სხვა ენაზეც.**

[200] მიღებულ იქნა 47-ე სესიაზე 1993 წლის 3 თებერვალს (www.diversity.ge/eng/resources.php?coi=0|14|11|11|11).

[201] ოსლოს რეკომენდაციები ეროვნულ უმცირესობათა ენობრივ უფლებებთან დაკავშირებით და განმარტებითი ბარათი; თებერვალი, 1998 წელი (ეხება ეროვნული/ეთნიკური უმცირესობების ენობრივ უფლებებს: ადგენს, როგორ, რა ფორმით და სად შეიძლება ეროვნული/ეთნიკური უმცირესობების ენების გამოყენება) http://www.diversity.ge/files/files/oslo-geo.pdf.

[202] ლუნდის რეკომენდაციები საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში ეროვნული უმცირესობების ქმედით მონაწილეობასთან დაკავშირებით და განმარტებითი ბარათი; სექტემბერი, 1999: http://www.diversity.ge/files/files/lund-geo.pdf

[203] http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=12/15/2008&CL=ENG;

[204] იხ., მაგ.: მუხლი 38: 1. საქართველოს მოქალაქენი თანასწორი არიან სოციალურ, ეკონომიკურ, კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში

ეთნიკურ უმცირესობათა "ენობრივ უფლებებზე" მსჯელობისას, **ხელისუფლების მიერ** პირველ რიგში გასათვალისწინებელია **დასავლეთევროპული ხედვა** ავტოქთონი (ისტორიული) უმცირესობებისა და ახალი უმცირესობების სხვადასხვაობის შესახებ; ასევე, დიფერენცირებული მიდგომაა საჭირო არაისტორიული უმცირესობების სამი სახის საზოგადოების ენის მიმართ:

- **სახელმწიფოს მოქალაქეობის მქონე კომპაქტურად მცხოვრები ახალი უმცირესობის ენა;**
- **სახელმწიფოს მოქალაქეობის მქონე არაკომპაქტურად მცხოვრები დიასპორის ენა;**
- **სახელმწიფოს მოქალაქეობის არმქონე ახალ მიგრანტთა ენა.**

კომპაქტურად მცხოვრებ მრავალრიცხოვან მიგრირებულ ეთნიკურ ჯგუფთა ენებად საქართველოში ჩაითვლება: სომხური, აზერბაიჯანული და ოსური. ცხინვალის მხარეში ოსური ენის საკითხი დაკავშირებულია რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტის მოგვარების პერსპექტივაზე. სომხურსა და აზერბაიჯანულს საფრთხე არ ემუქრება: ამ ენების (ასევე, ქისტურის) მფლობელთა **ენობრივ უფლებებს** დაიცავს საქართველოს კანონმდებლობა და "ენობრივ უფლებათა" შესახებ შექმნილი საერთაშორისო სამართლებრივი დოკუმენტები **(ჰააგისა და ოსლოს რეკომენდაციები და სხვ). ამ და სხვა საკანონმდებლო აქტებით** არის დაცული ყველა სხვა ძველი მიგრანტის **ენობრივი უფლებებიც**[205].

განურჩევლად მათი ეროვნული, ეთნიკური, რელიგიური თუ **ენობრივი კუთვნილებისა.** საერთაშორისო სამართლის საყოველთაოდ აღიარებული პრინციპებისა და ნორმების შესაბამისად, მათ უფლება აქვთ თავისუფლად, ყოველგვარი დისკრიმინაციისა და ჩარევის გარეშე განავითარონ თავიანთი კულტურა, **ისარგებლონ დედაენით** პირად ცხოვრებაში და საჯაროდ... .მუხლი 85: სამართალწარმოება ხორციელდება სახელმწიფო ენაზე. პირს, რომელმაც სახელმწიფო ენა არ იცის, მიეჩინება **თარჯიმანი.**

[205] მიგრანტთა უფლებების შესახებ იხ., მაგ.: International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm

The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families will enter into force on 1 July 2003, following Guatemala's ratification of the treaty last Friday.

http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/B87E9E85C7147498C1256CEF00385E50?opendocument; http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm

კონკრეტულად **რომელი ენები უნდა ჩაითვალოს** ისტორიული მიგრანტების ენად და რომელი - ახალი მიგრანტების ენად?

ამ კითხვაზე უფრო ზუსტი პასუხი შეუძლებელია მანამ, სანამ საქართველოს ისტორიული სინამდვილის (1), მოცემული ეთნოსის ენის საფრთხის ქვეშ მყოფობისა (2) თუ უმცირესობის რაოდენობის (3) გათვალისწინებით არ მოხდება მიგრანტი ეთნიკური ჯგუფების დაყოფა **ისტორიულ მიგრანტებად** (დიასპორებად) და **ახალ მიგრანტებად**. აქვე შევნიშნავთ, რომ ამ თემის ირგვლივ დისკუსიაა მთელ მსოფლიოში[206] საქართველოში უთუოდ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ რუსეთის იმპერია ბოლო 200 წელია ადგილობრივი მოსახლების საზიანოდ გეგმავს და მართავს მის მიერ ოკუპირებული ტერიტორიების დემოგრაფიულ სიტუაციასა და ენობრივ პოლიტიკას (საქართველოში სომხების, რუსების... ჩამოსახლება; ადმინისტრაციული იძულებით რუსული ენის დამკვიდრება ერთაშორის ენად და სხვ).

აქვე ერთი კითხვაც:

არის თუ არა საქართველო მულტიეთნიკური ქვეყანა?

ამ კითხვის არგუმენტირებული პასუხიც იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუკი განვსაზღვრავთ იმ კრიტერიუმებს, რომელთა საფუძველზეც უნდა მოხდეს მოცემულ ქვეყანაში ამა თუ იმ საზოგადოებისთვის ისტორიული ეროვნული/ეთნიკური თუ მიგრანტი უმცირესობის სტატუსის მინიჭება.

THE PROTECTION OF TEMPORARY MIGRANTS BY CONVENTIONS OF THE ILO AND THE UN W.R. Böhning (ILO); Presentation to the Workshop on *Temporary migration: Assessment and practical proposals for overcoming protection gaps*, International Institute for Labour Studies, Geneva, 18-19 September 2003. http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/bohning.pdf;

The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families will enter into force on 1 July 2003, following Guatemala's ratification of the treaty last Friday.

http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/B87E9E85C7147498C1256CEF00385E50?opendocument; http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm;

სხვა კანონებისათვის იხ: http://www.lectlaw.com/inll/104.htm (Immigration, nationality, and citizenship law).

[206] იხ., მაგ., Roberta Medda-Windischer, Historical Minorities and Migrants: Foes or Allies? http://www.eumap.org/journal/features/2004/migration/pt1/minmigrants

2.3.4. საქართველოს ეთნიკური შემადგენლობის საკითხი; საქართველოში ვინ შეიძლება ჩაითვალოს:
- ისტორიულ ეთნიკურ (ეროვნულ) უმცირესობად?
- ახალ ეთნიკურ (ეროვნულ) უმცირესობად?
- ახალ მიგრანტად?

ტომაშ ვიხერკევიჩისა და მისი ქართველი თანაავტორების მიერ საქართველო იწოდება მულტიეთნიკურ ქვეყნად, სადაც ტერმინით "**ეთნიკური ჯგუფები**" მოიხსენება: აფხაზები, ოსები (გვ. 5), აზერბაიჯანელები, სომხები, რუსები, ბერძნები, უკრაინელები, პოლონელები, ქურთები, იეზიდები, ებრაელები, ასირიელები, ქისტები, ჩეჩნები, ლეკები, უდიები, ყაბარდოელები, ჩერქეზები (გვ. 6)... სვანები, მეგრელები, ლაზები (გვ. 7).

საქართველოს ასეთი "ეთნიკური" მრავალფეროვნება სხვაგანაც არაერთხელ აღნიშნულა [207] საქართველოს ენობრივ-ეთნიკური სიტუაციის შესახებ ავტორიტეტულ საერთაშორისო გამოცემებშიც არის მსგავსი არაადეკვატური "შეფასებები"[208]

> **შენიშვნა:** ტომაშ ვიხერკევიჩის სამშობლოში "ეროვნულ უმცირესობად" მიიჩნევა სხვაგან სახელმწიფოებრიობის მქონე ეროვნება, მაგ., გერმანელები; ხოლო ეთნიკურ უმცირესობად პოლონეთში მცხოვრები ისეთი ჯგუფი, რომელსაც არც სხვაგან აქვს სახელმწიფოებრიობა (მაგ., ბოშები)[209]

ამა თუ იმ ქვეყნის გამოცხადება მრავალეროვნულ სახელმწიფოდ უნდა მოხდეს ამ ქვეყანაში მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფების ობიექტური ისტორიისა და საერთაშორისო სამართლებრივი აქტების საფუძველზე მინიჭებული სტატუსის მიხედვით; ამ მხრივ საქართველოში ჯერ კიდევ ბევრი რამაა გასაკეთებელი[210] ამ ეტაპზე სამართლებრივი პრინციპებითაა დასადგენი, თუ საქართველოში რომელი საზოგადოება მიეკუთვნება ეროვნულ **(ეთნიკურ)** უმცირესობას, რომელი

---

[207] ასევე, ხშირად ვხვდებით გამოთქმას: მრავალეროვანი საქართველო; იხ., მაგ.: Georgia is a multinational country: http://www.culturalpolicies.net/web/georgia.php?aid=421

[208] კრიტიკული ანალიზისათვის იხ.: ტ. ფუტკარაძე, 2008: http://www.scribd.com/doc/8727375/T-Putkaradze-Kartvelta-Dedaena-Da-Dialeqtebi-2008.

[209] იხ.: http://www.usefoundation.org/view/479.

[210] ამ მიმართულებით აკადემიური კვლევები აქვთ პროფ. მანანა ტაბიძისა და პროფ. როლანდ თოფჩიშვილს (რომელთა ნაწილი ზემოთ დაციმოწმეთ).

წარმოადგენენ **დიასპორას** და რომელი უნდა ჩაითვალოს **ახალ მიგრანტად.**

ამთავითვე ვიტყვით, რომ, მაგ., 1989 წლის აღწერით საქართველოში არ ცხოვრობდა არც ერთი იეზიდი, ხოლო 2002 წლის მიხედვით დაფიქსირებულია 18 329 სული[211].

პრობლემას ართულებს ისიც, რომ საერთაშორისო სამართალში ამ ეტაპზე არ არსებობს **ტერმინების:** ეროვნული უმცირესობა, ისტორიული ეროვნული უმცირესობა, ახალი ეროვნული უმცირესობა, დიასპორა, ძველი მიგრანტი, ახალი მიგრანტი... **ისეთი განმარტებანი,** რომლებზეც კონსენსუსია მიღწეული; თუმცა, დეფინიციებს აქვს საერთო წახნაგებიც; მაგ., "ეროვნული უმცირესობის" შესახებ სპეციალისტთა განსხვავებულ მოსაზრებებს საერთო აქვთ განმარტების ზოგადი "ჩარჩო": **ეროვნული უმცირესობა** არის მოცემულ ქვეყანაში მუდმივად მცხოვრები მოსახლეობის არადომინირებული ნაწილი, რომელიც უმრავლესობისაგან განსხვავდება თავისი ეთნიკური, რელიგიური თუ ლინგვისტური მახასიათებლებით და სურს შეინარჩუნოს საკუთარი თვითმყოფადობა[212]

"მუდმივად მცხოვრებ" მოქალაქედ ჩაითვლება ყველა პირი, ვინც მიიღო ამ ქვეყნის მოქალაქეობა, მაგრამ ასეთ პირთა ჯგუფი ითვლება კი ეროვნულ უმცირესობად?

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მიგრანტთა მეორე ან მესამე თაობა ჩაითვალოს ეროვნულ უმცირესობად [213]

ახალ მიგრანტებს ბევრი საერთაშორისო დოკუმენტი იცავს; ბუნებრივია, მათზე არ გავრცელდება არც "რეგიონული ან

---

[211] საქართველოში იეზიდთა ერთი ნაწილი ახალმოსულია; მათი რაოდენობის მკვეთრი ზრდა გამოიწვია იმანაც, რომ ადრე ქურთებად თვითმიკუთვნებულთა ერთი ნაწილი 2002 წელს იეზიდად დაფიქსირდა.

[212] http://www.nplg.gov.ge/glossword/index.php?a=term&d=4&t=1057: "ეროვნებათშორისი ურთიერთობების მართვა, ადამიანის რესურსების განვითარების ფონდი, რედ. ჯ. ჯავახიშვილი, ნ. სარჯველაძე, თბ., 2007.

[213] მსჯელობისათვის იხ., მაგ.:Diaspora cultures; Recommendation 1688 (2004); Reply from the Committee of Ministers adopted at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies (11 January 2006):

http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10786.pdf; და Roberta Medda-Windischer, Historical Minorities and Migrants: Foes or Allies? (Differences and Similarities Between Old and New Minorities)

http://www.eumap.org/journal/features/2004/migration/pt1/minmigrants

უმცირესობის შესახებ ევროპული ქარტია“ და არც “ოსლოს რეკომენდაციები“

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ხელოვნური ჩანს ტერმინების: “ეროვნული უმცირესობა“ და “ეთნიკური უმცირესობა“ გამიჯვნა-დაპირისპირება და იმასაც, რომ თანამედროვე მსოფლიოში ძლიერია როგორც **ინტეგრაციული პროცესები,** ასევე **სწრაფვა იდენტობის შენარჩუნებისათვის,** იქნებ სჯობდეს:

ძველი მიგრანტების აღსანიშნავად, ვისზეც გავრცელდება “ენობრივი უფლებების“ თემატიკის მქონე საერთაშორისო დოკუმენტები (და არა “ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ“), დავამკვიდროთ პარალელური ტერმინები: **“მიგრირებული ეთნიკური უმცირესობა“ ანუ დიასპორა;** ხოლო იმ საზოგადოების აღსანიშნავად, რომელზეც უნდა გავრცელდეს “ევროპული ქარტია“, ანუ **ისტორიული უმცირესობების** მიმართ, გამოვიყენოთ ტერმინი: **“ისტორიული ეთნიკური უმცირესობა“** (Historical Ethnic Mminority)“.

რამდენადაც საერთაშორისო საკანონმდებლო ველში უკვე დამკვიდრებულია ტერმინი ეროვნული უმცირესობა (National Mminority), უფრო გამართლებული იქნება, სინონიმებად გამოვიყენოთ ტერმინები: **“ეროვნული უმცირესობა“ და “ეთნიკური უმცირესობა“.**

ვფიქრობთ, საქართველოში **ეროვნულ** (ეთნიკურ) **უმცირესობად,** გარკვეული პირობითობით, შეიძლება ჩაითვალონ **აფხაზები, რამდენადაც მათ სხვაგან არსად აქვთ პერსპექტივა, შეინარჩუნონ თვითმყოფადობა;** შესაბამისად, ლოგიკურია, რომ საქართველოს კონსტიტუციით, აფხაზურ ენას, ქართულთან ერთად, აფხაზეთში მინიჭებული აქვს სახელმწიფო ენის სტატუსი (აფხაზეთში: აფხაზი - 17 %, ქართველი - 47 %).

სხვა ეთნიკურ ჯგუფთათვის “ისტორიული უმცირესობის“ სტატუსის საკითხის გადაწყვეტისას გასათვალისწინებელია მათი ისტორიაც და რაოდენობაც; მაგ.: 2002 წლის აღწერის მიხედვით, **საქართველოში დაფიქსირებულია მოქალაქეობის მქონე 60-ზე მეტი ეთნიკური ჯგუფი;** ამათგან, მაგ., ტაჯიკები 15 სული; ჩინელები - 47; ბოშა - 472; კორეელი - 22; სპარსელი - 47; ქურთი - 2514; ინგუში - 9; ქისტი - 7110; ჩეხი - 46... შდრ., აგრეთვე:

საქართველოს მოქალაქე	4 371 535	100.0
ქართველი	3 611 173	83,8
აზერბაიჯანელი	284 761	6.5
სომეხი	248 929	5.7
რუსი	67 671	1.5
ოსი	38 028	0.9
ბერძენი	15 166	0.3
უკრაინელი	7 039	0.2
ქურთი	2 514	0.1

ბუნებრივია, საქართველოს მოქალაქეობის მქონე, მაგრამ საქართველოსთვის არაისტორიული (ახალი) ეთნიკური ჯგუფების ენების მიმართ არ უნდა გავრცელდეს "ენის ქარტია" ამავე დროს, დროულად უნდა **განისაზღვროს ის კრიტერიუმები** (მკვიდრობის ისტორია, მოქალაქეთა რაოდენობა, ენის საფრთხის ქვეშ ყოფნის ხარისხი...), რომელთა მიხედვით ეთნიკური ჯგუფების ერთი ნაწილი მიიჩნევა საქართველოს ეთნიკურ (ეროვნულ) უმცირესობად, მეორე ნაწილი დიასპორის (ახალი უმცირესობის) უფლების მქონე პირებად, მესამე ნაწილი კი - ახალ მიგრანტებად.

აქვე ერთი არსებითი კითხვაც: საქართველოს მსგავსად, მსოფლიოს თითქმის ყველა სახელმწიფოში ცხოვრობს **ათეულობით** არაავტოქთონი ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენელი; რა კრიტერიუმების მიხედვით უნდა განისაზღვროს ის მიჯნა, რომლიც მიხედვითაც მოქალაქეობის მქონე მიგრირებულ ჯგუფებს მიენიჭებათ ეთნიკური უმცირესობის (დიასპორის)[214] თუ ახალი მიგრანტების სტატუსი?

ვფიქრობთ, ქართული სინამდვილიდან გამომდინარე, ამ ეტაპზე **ახალი ეთნიკური** უმცირესობების (დიასპორის) სტატუსი შეიძლება მიენიჭოს რუსეთის ოკუპაციის პერიოდში განხორციელებული **დემოგრაფიული ექსპანსიის** პირობებში საქართველოში ჩამოსახლებულ მიგრანტებს, რომელთა რაოდენობა საერთო მოსახლეობის 1 %-ს შეადგენს. ლოგიკური იქნება, თუკი მათი ენების მიმართ გავრცელდება ოსლოსა თუ

[214] დიასპორის შესახებ ევროსაბჭოს ხედვა იხ.:
http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10786.htm;
http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10786.pdf

ჰააგის "რეკომენდაციები" (და არა "ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ").

ამგვარი მიდგომის მიხედვით უნდა მოხდეს საქართველოს მიჩნევა არა მრავალეთნიკურ, არამედ ჩვეულებრივ სახელმწიფოდ, სადაც 2-3 ეთნიკური უმცირესობა და ასევე რამდენიმე დიასპორა ცხოვრობს.

ვფიქრობთ, მეზობელი იმპერიის მოხელეებისგან "ნაციონალიზმის" **უსაფუძვლო ბრალდების** თუ ე.წ. ვულგალური გლობალიზმის მესვეურებზე **ბრმა მიმბაძველობის** გამო არც ერთმა ხელისუფლებამ უარი არ უნდა თქვას "ენის ქარტიის" ფუნდამენტურ პრინციპებზე და ყველა ახალი მიგრანტის ენა "ისტორიული ეროვნული უმცირესობის" ენად არ უნდა გამოაცხადოს; შდრ.: თუკი მოცემული ქვეყნის **მოქალაქეობის მქონე ახალი მიგრანტების** ეთნიკური წარმომავლობის მიხედვით გავაკეთებთ დასკვნებს, მსოფლიოს ყველა ქვეყანა **მულტიეთნიკურად უნდა გამოვაცხადოთ.** ამგვარი დეზინტეგრაციული კურსი ქაოსს შექმნის ტრადიციული სახელმწიფოებრიობის მქონე ცივილიზებულ სახელმწიფოებშიც კი (აღარაფერს ვამბობთ ახალაღორძინებულ თუ ახალდეკოლონიზებულ ქვეყნებზე).

უფრო ლოგიკურია, **მულტიეთნიკურად** გამოვაცხადოთ ისეთი სახელმწიფო, სადაც ბევრი ავტოქთონი ეთნიკური ჯგუფი სახლობს; ასევე, გარკვეული კონსენსუსის საფუძველზე, ქვეყანა მრავალეროვნულად შეიძლება ჩაითვალოს იმ შემთხვევაში, თუკი აქ სახლობს თუნდაც 6 ისეთი ძველი თუ ახალი უმცირესობა, რომლის პროცენტული მაჩვენებელიც ერთს აღემატება. 2002 წლის აღწერით, საქართველოში ასეთი მხოლოდ 3 ეთნიკური ჯგუფია (შდრ.: multum - მრავალი, ბევრი): აზერბაიჯანელი (6.5 %), სომეხი (5.7 %), რუსი (1.5 %). ლოგიკის მიხედვით, სწორედ ამათ მიმართ უნდა გავრცელდეს ჰააგისა და ოსლოს რეკომენდაციები (და არა: "ენის ქარტიის" დებულებები).

შესაბამისად, ტერმინოლოგიური შესიტყვება: **"მულტიეთნიკური ქვეყანა"** საქართველოსთვის შეუსაბამოდ მიგვაჩნია.

აქვე კიდევ ერთხელ შევნიშნავთ: საერთაშორისო ქსელში არსებული **არაადეკვატური კვალიფიკაციებისა** თუ

ტ.ვიხერკევიჩის ჯგუფის **დაუსაბუთებელი რეკომენდაციების** მიხედვით თუ მოხდება "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" რატიფიკაცია, საფრთხე შეექმნება არა მხოლოდ საქართველოს სახელმწიფო ენას (დაირღვევა ევროპული კონვენციის ერთ-ერთი უმთავრესი მოთხოვნა), არამედ საქართველოს სახელმწიფოებრიობასაც[215]

2.3.5. ევროსაბჭოს წევრ რომელ სახელმწიფოში მცხოვრებ ქართველთა დედაენის მიმართ უნდა გავრცელდეს, ერთი მხრივ, ევროპული ქარტიის დებულებები, მეორე მხრივ - ჰააგისა და ოსლოს რეკომენდაციები, მესამე მხრივ კი - კანონი მიგრანტთა შესახებ?

ქართველები დღეს მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში ცხოვრობენ.

უდავოა, რომ ქართველები ავტოქთონ ეროვნულ უმცირესობას წარმოადგენენ თურქეთსა და აზერბაიჯანში, ვინაიდან მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარში პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი საზღვრების გავლების შემდეგ, ავტოქთონი ქართველობის ნაწილი აღმოჩნდა თურქებისა და აზერბაიჯანელების დომინანტობით შექმნილი სახელმწიფოების საზღვრებში; კერძოდ:

ავტოქთონი ქართველები (ლაზები/ჭანები, მაჭახლელები, ლივანელები, იმერხევლები და ტაოელები) **ლაზებისა და გურჯების** სახელით ცხოვრობენ ტრაპიზონისა და ართვინის გუბერნიებში[216]; ბევრი ქართველი ცხოვრობს თურქეთის ცენტრალურ რეგიონებშიც; შესაბამისად, თურქეთის რესპუბლიკაში **ქართული ენის** (მისი სახესხვაობების) **მიმართ** უნდა ამოქმედდეს "ქარტიის"

---

[215] დიდია ალბათობა იმისა, რომ ტ. ვიხერკევიჩის ჯგუფის რეკომენდაციების რეალიზების შემთხვევაში სტიმული მიეცემა დეზინტეგრაციულ პროცესებს არა მხოლოდ საქართველოში.

[216] საკითხის ისტორიის, მასალისა და მსჯელობისათვის იხ., **შ. ფუტკარაძე,** ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993; **ტ. ფუტკარაძე,** იმერხევის მეტყველი მიწა-წყალი, ქუთაისი, 2006; **მ. ტაბიძე,** საქართველოს ფარგლებს გარეთ მცხოვრებ ქართველთა ენობრივი ორიენტაციისათვის, ლაზეთ-ჭანეთი: ისტორია და თანამედროვეობა (თეზისები), თბ., 2005; იხ., აგრეთვე, გ. ალასანიას, ნ. ცეცხლაძის, ი. კოპლატაძის, მ. ცინცაძის, ლ. თანდილავას, ი. თანდილავას, რ. დიასამიძის, თ. ფუტკარაძის, ე. მაკარაძის, მ. შაჰინის... გამოკვლევები და ჟურნალ "ჩვენებურებსა" თუ "ფიროსმანში" გამოქვეყნებული მასალები.

III ნაწილი[217] **ისტორიული უმცირესობის ენის დაცვის მაღალი ხარისხი (the higher level).**

ასევე, უეჭველი ფაქტებით დასტურდება, რომ თანამედროვე აზერბაიჯანის სამ რაიონში კომპაქტურად ცხოვრობენ ავტოქთონი ქართველები (ინგილოები); შესაბამისად, ამ ქვეყანაშიც ქართულ ენაზე უნდა გავრცელდეს "ქარტიის" მესამე ნაწილი.

ქართველები კომპაქტურად ცხოვრობენ ირანშიც.

ირანი არ არის ევროსაბჭოს წევრი ქვეყანა, მაგრამ აქ მაინც შევეხებით ამ ქვეყანაში მცხოვრებ ქართველთა ენის თემას: 4 საუკუნის წინ ქართველები საქართველოდან იძულებით აყარეს და სპარსეთში გადაასახლეს მაშინდელი სპარსეთის იმპერიის მოხელეებმა; შესაბამისად, ირანის ამჟამინდელ ხელისუფლებას მეტი მოტივაცია აქვს, დაიცვას ფერეიდნელ ქართველთა დედაენობრივი კულტურაც და ენობრივი უფლებებიც. დღეს ირანში ქართული ენა არ იდევნება, მაგრამ, რამდენადაც ჩვენთვისაა ცნობილი, სახელმწიფო ნაკლებად ზრუნავს მის დასაცავად.

რუსეთში, ამერიკის შეერთებულ შტატებში, საბერძნეთსა და სხვა ქვეყნებში ქართული ენა დიასპორათა ან მიგრანტთა ენაა; მიგრანტთა ენობრივ უფლებებს ყველა ქვეყნის კანონმდებლობა იცავს, მაგრამ ქართველ მიგრანტებსა თუ დიასპორის წარმომადგენლებს თავიანთი იდენტობის დასაცავად თანადგომა, პირველ რიგში, **საქართველოს სახელმწიფომ უნდა გაუწიოს.**

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ტ. ვიხერკევიჩისა და მისი ქართველი კოლეგების ერთ-ერთი "რეკომენდაციაც"; კერძოდ, 38-ე გვერდზე ვკითხულობთ:

"განსაკუთრებული ადგილი უნდა დაეთმოს თურქეთში მცხოვრები **ლაზებისა** და აფხაზეთის ტერიტორიაზე მოსახლე **მეგრელების** სოციოლინგვისტურ კვლევას. დასაზუსტებელია და განსასაზღვრია იქ არსებული ენობრივი სიტუაცია, მაქსიმალური ძალისხმევის გაღება საქართველოს იურისდიქციის გარეთ მოქცეული ჩვენი თანამოძმეების ენობრივი და კულტურული მემკვიდრეობისა და **თვითშეგნების**[218] შენარჩუნებისა და განვითარებისათვის" (სტილი დაცულია - ტ.ფ.).

---

[217] იხ. ქარტიის 42-ე და 49-ე განმარტებანი.

[218] აჯობებდა, ამ კონტექსტში გამოეყენებინათ ტერმინი: "მეობა" ან "თვითმყოფადობა".

კარგი იქნებოდა, ამ რეკომენდაციის ავტორებს გახსენებოდათ თურქეთის ავტოქთონი სხვა ქართველებიც: მაჭახლელები, ლივანელები, იმერხევლები, ტაოელები... თურქეთის მოქალაქე ავტოქთონი ქართველების ენობრივ-კულტურული "თვითშეგნების" შესახებ სამეცნიერო მიმოქცევაში უკვე დიდძალი ლიტერატურაა; სჯობდა ხაზგასმულიყო თურქეთის ქართველობის დედაენის ქართულის დაცვის პრობლემა. გარდა ამისა, სამწუხაროდ, რეკომენდატორებმა ულოგიკოდ გაათანაბრეს საქართველოსა (აფხაზეთსა) და თურქეთში მცხოვრებ მეგრელთა და ლაზთა ენობრივ-კულტურული მდგომარეობა.

აქვე, ტ. ვიხერკევიჩის ჯგუფის მიერ მოწონებულია (გვ. 4-5) პროფ. ი. გიპერტის "კავკასიის ენების რუკა", რომლის მიხედვით **თურქეთის რესპუბლიკაში მოქცეულ ისტორიულ ქართულ ტერიტორიაზე - ტაო-კლარჯეთში, ასევე, აფხაზეთ-სამეგრელოსა და ცხინვალის მხარეში საერთოდ არ არის ქართული ენა.** საყურადღებოა ისიც, რომ ბოლო პერიოდში რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ აფხაზეთსა და **ცხინვალის მხარეში, ფაქტობრივად, განხორციელდა ქართველთა გენოციდი** და ამ მხარეთა ენობრივი სიტუაცია მართლაც დაემსგავსა გიპერტის რუკისას[219]

საქართველოს ხელისუფლების ზრუნვის საგანი ერთნაირად უნდა გახდეს საქართველოს სახელმწიფოს ამჟამინდელ საზღვრებს გარეთ მცხოვრები როგორც ავტოქთონი, ასევე მიგრირებული ჯგუფები თუ დიასპორები.

რაც შეეხება რუსეთის მიერ 1992-2008 წლებში ოკუპირებული ქართული მიწა-წყლიდან (აფხაზეთიდან, ცხინვალის მხარიდან)[220] გამოდევნილ ქართველთა მოქალაქეობრივ თუ

---

[219] პროფ. ი. გიპერტის რუკა შეიქმნა 1993-2003 წლებში:http://titus.uni-frankfurt.de/didact/karten/kauk/kaukasm.htm.

[220] ტ. ვიხერკევიჩი და მისი ჯგუფი ამ ფაქტის შეფასების დროსაც არსებით შეცდომას უშვებენ: მე-7 გვერდზე ისინი წერენ: "საბჭოთა კავშირის ნგრევის შემდეგ საქართველოში **ორი ეთნიკური კონფლიქტი** გაღვივდა. რა თქმა უნდა, აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის კონფლიქტებს პოლიტიკური სარჩული ჰქონდა, თუმცა ეთნიკურმა დაპირისპირებამ მისცა უფრო მკვეთრი სახე ამ კონფლიქტებს... ზოგი ექსპერტი ამ კონფლიქტებს "ენობრივი ომების" კვალიფიკაციასაც აძლევს. სწორი ენობრივი და საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოს ხელისუფლების ძირერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე მნიშვნელოვანი გარანტია იქნება ამ

ენობრივ-კულტურულ უფლებებს: ეს სხვა რიგის გამოწვევაა საქართველოს წინაშე; **თურქეთის საზღვრებში** მოქცეული ქართველების ენობრივ-კულტურული უფლებებისგან განსხვავებით, ეს პრობლემა ვერ გადაწყდება რუსეთის საოკუპაციო რეჟიმის მიერ "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის" ამოქმედების შემთხვევაშიც კი. აფხაზეთსა და ცხინვალის მხარეში რეალურად უნდა აღდგეს საქართველოს იურისდიქცია.

ამრიგად, "რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტია" თავისი არსით ნათელი და მაღალი დონის დოკუმენტია; იგი არ შეიცავს რომელიმე ქვეყნისთვის სახიფათო დებულებებს.

"ენის ქარტიისა" და ჰააგის თუ ოსლოს "რეკომენდაციების" მიზნების გამიჯვნისა და პრინციპების **გათვალისწინების** შემთხვევაში, **სახელმწიფო ენის ფუნქციის** დაკნინების გარეშე საქართველოშიც და სხვა ქვეყნებშიც შესაძლებელია, რომ სათანადო სტატუსი განესაზღვროს ქვეყანაში არსებულ **ყველა ლინგვისტურ ერთეულს** და რეალურად დაცულ იქნას ძირითადი მოსახლეობის, **ისტორიული უმცირესობის,** ახალი უმცირესობისა თუ მიგრანტების წარმომადგენელთა ენობრივი უფლებები.

ენის ქარტია" ხელს უწყობს სახელმწიფოებრიობის არმქონე, ან სხვა სახელმწიფოებრივ ველში მოქცეული ავტოქთონი - ისტორიული (და არა ახალი) **უმცირესობის მიერ** ენობრივ-კულტურული (ეროვნული) მემკვიდრეობის შენარჩუნებას. გარდა

კონფლიქტების მოსაგვარებლად"... ეს ბოლო მოსაზრება საოცრად ჰგავს ჯ. ჰიუიტის რეკომენდაციებს (იხ. http://www.scribd.com/doc/6505547/The-Perspectives-of-Restoration-of-the-Entirety-of-the-Territory-of-Georgia); გარდა ამისა, კიდევ ერთხელ შევნიშნავთ, რომ 1991 წლიდან დღემდე რუსეთი ცდილობს ხელახლა დაამყაროს გეოპოლიტიკური კონტროლი საქართველოს ტერიტორიაზე; შესაბამისად, ელცინ-პუტინ-მედვედევის რუსეთმაც მოახდინა საქართველოს ტერიტორიების ოკუპაცია და ოკუპირებული ტერიტორიებიდან გამოდევნა ქართველებიც, მისი მოწინააღმდეგე აფხაზებიც და ოსებიც. გარდა ამისა, თბილისსა თუ საქართველოს სხვა რეგიონებში ათასობით ოსი და აფხაზი ცხოვრობს და მათ არანაირი კონფლიქტი არა აქვთ ქართველებთან. რუსეთ-საქართველოს 1991-2008 წლების ომის ე.წ. ეთნოკონფლიქტებად მონათლა მხოლოდ და მხოლოდ რუსეთის ინტერესებში შედის; მსჯელობისათვის იხ., აგრეთვე:

http://www.scribd.com/doc/9100510/Tariel-Putkaradze-Geopolitika-Da-Qartvelta-Identoba.

ამისა, "**რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტია**" ითხოვს, პრიორიტეტი მიენიჭოს საფრთხის წინაშე მყოფი, დაუცველი ისტორიული უმცირესობების ენებს"[221]

"ენის ქარტიის" დებულებები არ ვრცელდება მოცემული სახელმწიფოს "ახალი უმცირესობების" ენის მიმართ; ამ მიმართულებით არსებობს სხვა საერთაშორისო სამართლებრივი დოკუმენტები (ჰააგისა და ოსლოს რეკომენდაციები და სხვ.).

"ენის ქარტიის" დებულებებს თუ გავითვალისწინებთ, მოცემულ სახელმწიფოში შეიძლება ვივარაუდოთ 5 სახის ენის არსებობა:

- ტრადიციული (ავტოქთონი) ძირითადი მოსახლეობის ენა - სახელმწიფო ენა;
- ავტონომიურ წარმონაქმნში - ავტონომიური წარმონაქმნის სახელმდებელი ეთნოსის ენა - მეორე სახელმწიფო ენა ამ წარმონაქმნში (რომელზეც ზრუნავენ სახელმწიფოსა და ავტონომიური წარმონაქმნის ხელისუფლებები);

სახელმწიფოში მცხოვრები ისტორიული, ავტოქთონი ეთნიკური უმცირესობის ენა; იგი უნდა დაიცვას სახელმწიფომ "ენის ქარტიის" მესამე ნაწილის გათვალისწინებით;

- მოცემულ სახელმწიფოში საუკუნეების წინ დამკვიდრებული მიგრანტი ეთნიკური ჯგუფის ენა, რომელსაც სხვაგან არა აქვს დაცულობის პერსპექტივა; მოცემული სახელმწიფოს კეთილი ნების შემთხვევაში, ამ ტიპის ენაზე შეიძლება გავრცელდეს "ენის ქარტიის" მეორე ნაწილის დებულებები; სხვა შემთხვევაში, მათ მიმართ ამოქმედდება ოსლოსა თუ ჰააგის "რეკომენდაციები";
- მოცემულ სახელმწიფოში დამკვიდრებული ისეთი მიგრანტი ეთნიკური ჯგუფის ენა, რომელიც სახელმწიფო ენაა სხვა სახელმწიფოში; ამ ტიპის ენების დაცულობის ხარისხი და ამ ენაზე მოლაპარაკე საზოგადოების **ენობრივი უფლებები** უნდა განისაზღვროს ოსლოსა თუ ჰააგის "რეკომენდაციების" და სხვა მსგავსი საერთაშორისო დოკუმენტების მიხედვით;
- მოცემულ სახელმწიფოში ოკუპანტის მიერ თავსმოხვეული ენა, რომელსაც დეოკუპაციის შემდეგ სტატუსი და დაცულობის ხარისხი უნდა განესაზღვროს პოსტოკუპაციური ვითარების გათვალისწინებით;
- ახალი მიგრანტების ენა; მიგრანტთა ენობრივი უფლებები სახელმწიფომ უნდა დაიცვას შესაბამისი საერთაშორისო დოკუმენტების მოთხოვნების გათვალისწინებით[222]

---

[221] **რ.დუნბარი,** "კომენტარები: ჩარჩო ხელშეკრულებისა და ენის ქარტიის ურთიერთობები", ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული, 2004, გვ. 35.

[222] მიგრანტთა უფლებების შესახებ იხ., მაგ.:International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families; Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990:

ვფიქრობთ, თუ გავითვალისწინებთ საქართველოს ენობრივ-ეთნიკური სიტუაციის რეალურ ისტორიას, ევროსაბჭოსთვის დროულად მოძზადდება "ენის ქარტიის" შესახებ საქართველოს სახელმწიფოს ისეთი განცხადება, რომელიც **არ დააზარალებს საქართველოს სახელმწიფო ენის სტატუსს** და ევროპაში აღიარებულ **სტანდარტებში მოაქცევს** საქართველოში არსებული ისტორიული თუ ახალი უმცირესობების ენობრივ-კულტურული ფასეულობებისა და ენობრივი უფლებების დაცვას.

---

http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm
The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families will enter into force on 1 July 2003, following Guatemala's ratification of the treaty last Friday.
http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/B87E9E85C7147498C1256CEF00385E50?opendocument; http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm
THE PROTECTION OF TEMPORARY MIGRANTS BY CONVENTIONS OF THE ILO AND THE UN W.R. Böhning (ILO); Presentation to the Workshop on *Temporary migration: Assessment and practical proposals for overcoming protection gaps*, International Institute for Labour Studies, Geneva, 18-19 September 2003. http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/bohning.pdf;
The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families will enter into force on 1 July 2003, following Guatemala's ratification of the treaty last Friday.
http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/B87E9E85C7147498C1256CEF00385E50?opendocument
http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm; სხვა კანონებისათვის იხ: http://www.lectlaw.com/inll/104.htm (Immigration, nationality, and citizenship law)

კონსტანტინე გამსახურდია:

“XX საუკუნის მწერლობამ უნდა მოგვცეს ილიას ქართლურის, აკაკის იმერულის, ვაჟას ფშაურის, მეგრულისა და გურული ენობრივი ელემენტების სრული სინთეზი. აი, ეს იქნება იდეალური ლიტერატურული ქართული!“

დამოწმებული
სამეცნიერო ლიტერატურა და წყაროები

რ. აბაშია, ბგერათშესატყვისობის ახალგამოვლენილი რიგისათვის ქართველურ ენებში, I: არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 62-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, 2003.

რ. აბაშია, დიალექტური პოზიციის პრინციპი და ქართველურ ენობრივ ერთეულთა ურთიერთმიმართების ზოგიერთი საკითხი (სიბილანტთა შესატყვისობის მიხედვით): ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. VII, ქუთაისი, 2003.

რ. აბაშია, ბგერათშესატყვისობის ახალგამოვლენილი რიგისათვის ქართველურ ენებში, II: ქართველოლოგიური კრებული, III, თბ., 2004.

ა. არაბული, მესამე სერიის ნაკვთეულთა წარმოება და მნიშვნელობა ძველ ქართულში, თბ., 1984.

ირ. ასათიანი, -ერე სუფიქსიანი თურმეობითი მეგრულში, იკე, XVII, თბ., 1970.

ირ. ასათიანი, -რ სუფიქსის კვალი მეგრულ ზმნაში, იკე, XVIII, თბ., 1973.

გ. ახვლედიანი, ზოგადი და ქართული ენის ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1938.

ლ. ბარამიძე, პირველი თურმეობითის წარმოების ზოგი თავისებურება ქართული ენის მთის კილოებში: თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, XX, თბ., 1977

თ. ბერაძე, ტერმინი, თემი, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, 81, №1, 1976.

კ. ბერგსლანდი, ჰ. ფოგტი, გლოტოქრონოლოგიის საფუძვლიანობისათვის: მიმომხილველი, 6/9, თბ., 1972.

გრ. ბერიძე, ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988.

კ. გაბუნია, ბრუნვათა სისტემები ქართველურ ენებში, სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 1998.

თ. გამყრელიძე, სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბ., 1959.

თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.

გამყრელიძე. "ოქროს საწმისი" და ძველი კოლხეთის მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობა, ანუ რა ენაზე მეტყველებდა მეფე აიეტი? ლიტერატურული საქართველო, 20-27 მარტი, 1998.

თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბ., 2003.

ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.

ბ. გიგინეიშვილი, ზ. სარჯველაძე, ნანათესაობითარი მიმართულებითისა და ნანათესაობითარი დანიშნულებითის ადგილი ძვ. ქართულისა და ქართველური ენების ბრუნვათა სისტემაში: მრავალთავი, VI. თბ., 1978.

თ. გვანცელაძე, ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი კრიტერიუმები და ქართველური ენობრივი სამყარო: ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. VII, ქუთაისი, 2003.

თ. გვანცელაძე, არის თუ არა გაგებინება ენის დიალექტისაგან გამიჯვნის კრიტერიუმი? ენათმეცნიერების საკითხები, №1, თბ., 2004.

თ. გვანცელაძე, ქართველური ენები თუ ქართველური დიალექტები? წიგნში: ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, I ნაწილი, ქუთაისი, 2005.

თ. გვანცელაძე, ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში, თბ., 2006.

გ. გოგოლაშვილი, სვანური ენის დიალექტური დაყოფისათვის: საენათმეცნიერო ძიებანი, XVI, თბ., 2004.

გ. გოგოლაშვილი, დიალექტთა განდასებისათვის ქართულში: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XV, თბ., 2004.

გ. გოგოლაშვილი, ქართული ენის დიალექტური დანაწევრებისა და დიალექტთა განდასების საკითხისათვის: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, IX, თბ., 2005.

რ. გუჯეჯიანი, ქართველ მთიელთა მენტალობის ისტორიიდან, თბ., 2008.

ე. დადიანი, კავშირებითის ფორმები მეგრულში (სხვა ქართველურ ქვესისტემებთან მიმართებით), საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 2001.

ე.დადიანი, ტ.ფუტკარაძე, -ნა/-ნო პრეფიქსიან ზმნურ ფორმატა წარმოების ზოგიერთი საკითხი ქართველურ ქვესისტემებში, ქართველოლოგიური კრებული, IV, 2005.

ე. დადიანი, გ ბგერის დისტრიბუციისათვის მეგრულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, XXVI, თბ., 2007.

კ. დანელია, მეგრულ-ჭანური ლექსიკის საკითხები, ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, II, თბ., 1991.
ლ. ეზუგბაია, პირველი სუბიექტური პირის ალომორფები ლაზურში: ქართველოლოგიური კრებული, №4, თბ., 2005.
გ. თოფურია, მოქმედებითი ბრუნვის ისტორიისათვის: მაცნე, №3, თბ., 1997.
ვ. თოფურია, კვლავ უმლაუტისათვის სვანურში: ტუმ, ტ. 8, 1928.
ვ. თოფურია, გარდამავალი დიალექტის საკითხისათვის სვანურში კილოების მონაცემთა მიხედვით: თსუ შრომები, ტ. 14, 1965; შრომები, II, თბ., 2002.
ვ. თოფურია, ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით: საქ. აკად. მოამბე, ტ.V, №3, თბ., 1944.
ვ. თოფურია, გრამატიკულ მოვლენათა ერთგვაროვანი პროცესი ქართველურ ენებში: იქე, VI, თბ., 1954.
ვ. თოფურია, ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის დაბოლოებანი: სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
ვ. თოფურია, ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში: სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
ვ. თოფურია, სვანური ენა, ზმნა: შრომები, I, თბ., 1967
ვ. თოფურია, შრომები, III, თბ., 1979.
ვ. თოფურია, სვანური დიალექტები და მათი თავისებურებანი: შრომები, II, თბ., 2000.
ვ. თოფურია, სვანური ენა, შრომები, II, თბ., 2002.
რ. თოფჩიშვილი, საქართველოს ეთნოლოგია, თბ., 2008.
ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.
ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი, ზმნა ძველ ქართულში, I-II ნაწილი, მაინის ფრანკფურტი, 1996.
გრ. იმნაიშვილი, უმლაუტი ინგილოურში: იქე, V, თბ., 1953.
გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966.
გრ. იმნაიშვილი, ქართლური დიალექტი, თბ., 1974.
ნ. იმნაძე, ზანური ენის მეგრული დიალექტის ბგერითი შედგენილობა, თბ., 1981.
გ. კარტოზია, კავშირებითთა წარმოებისათვის მეგრულში: თსუ სტუ-

დენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, №8, 1958.
გ. კარტოზია, მეგრულის ნი (<*ინი) „რომ“ კავშირის გენეზისისათვის: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VI, თბ., 1996.
გ. კარტოზია, ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში, თბ., 2005.
ვ. კახაძე, მეოთხე სერიის მწკრივთა წარმოება დიალექტებში: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, თბ., 1972.
ო. კახაძე, ოკრიბულის თავისებურებანი: იკე, VI, თბ., 1954.
ო. კახაძე, აწმყოს თურმეობითის შესახებ ქართლურში: კრებ. არნოლდ ჩიქობავას, თბ., 1979.
ო. კახაძე, ხმოვანთა ასიმილაციის ზოგიერთი საკითხის თაობაზე ქართველურ ენებში: იკე-ს წელიწდეული, ტ. XVIII, თბ., 1981.
ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბ., 1982.
ბ. კიკვიძე, მოთხრობითი ბრუნვის ნიშნის გენეზისისათვის ქართულში: კომუნისტური აღზრდისათვის, 1960, №2.
ლ. კიკნაძე, პირველი სერიის მწკრივთა წარმოებასთან დაკავშირებული საკითხები: თსუ შრომები, XXXB-XXXIB, თბ., 1947.
მ. კობაიძე, მთიულურის ზოგი თავისებურება, სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 1990.
კ. კუბლაშვილი, ქართული ენის ქვემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985.
ვ. კუზიბაბაშვილი, ხმოვანთა სისტემა ინგილოურში: მაცნე (ენა-ლიტერატურის სერია), №4, თბ., 1991.
ვ. კუზიბაბაშვილი, ტ. ფუტკარაძე, მესხურ და ჰერულ დიალექტთა ადგილისათვის ქართველურ სამეტყველო კოდთა სისტემაში: ჯავახეთი, ისტორია და თანამედროვეობა, I, ახალციხე, 2002.
ქ. ლომთათიძე, -ქ სუფიქსისათვის მეგრულ ზმნაში: იკე, I, თბ., 1946.
ქ. ლომთათიძე, დამოკიდებულ წინადადებათა ერთ თავისებურეაბა ზოგ ქართულ დიალექტში, I, თბ., 1946.
ა. ლომთაძე, სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის მეგრულში, თბ., 1987.
ელ. ლომთაძე, მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობა მეგრულში: იკე, VI, თბ., 1954.
რ. ლომინაძე, რუსეთის ბატონობის დამყარება საქართველოში, თბ., 2000.
დ. ლოსაბერიძე, ქართველთა ეთნოგენეზის საკითხისათვის: საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, №2, 1992.
მ. მარგველაშვილი, მწკრივთა წარმოება მეგრულში, საკანდიდატო დი-

სერტაცია, თბ., 1982.
ა. მარტიროსოვი, ჯავახურის მესხურთან მიმართების საკითხისათვის: ა.პუშკინის სახ. თბილისის სახელმწიფო პედ. ინსტიტუტის შრომები, VIII, თბ., 1950.
ა. მარტიროსოვი, მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში: სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
ა. მარტიროსოვი, ჩემდა, შენდა... ტიპის ნაცვალსახელთა წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში: იქე, ტ. XI, 1959.
ა. მარტიროსოვი, ქართული დიალექტოლოგიის ისტორიისათვის, თბ., 1972.
ა. მარტიროსოვი, ქართული ენის ჯავახური დიალექტი, თბ., 1984.
გ. მაჭავარიანი, ბრუნების ერთი ტიპის გენეზისისათვის სვანურში: თსუ შრომები, ტ. 93, 1960.
გ. მაჭავარიანი, ხმოვანთა სისტემის დახასიათებისათვის სვანურში (ბალსზემოური დიალექტის მიხედვით), თბ., 1963.
გ. მაჭავარიანი, საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბ., 1965.
გ. მაჭავარიანი, ქართველურ ენათა დიაქრონიული ფონოლოგიის ზოგიერთი საკითხი: თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახვლედიანს, თბ., 1969.
გ. მაჭავარიანი, უმლაუტის ისტორიიდან სვანურში: იქე, XVII, თბ., 1970.
გ. მაჭავარიანი, ბრუნების ზოგიერთი საკითხი სვანურში: იქე, XXIII, 1985.
გ. მაჭავარიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა, თბ., 2002.
ი. მეგრელიძე, მიცემითი ბრუნვის ნიშნისა და მესამე პირის სუბიექტური ნიშნის სახეცვლილება გურულში: თსუ შრომები, VI, თბ., 1937.
თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ-შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბ., 1974.
ნ. ნათაძე, მესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქართულში: იქე, VII, თბ., 1955.
ნ. ნათაძე, მყოფადისათვის ქართველურ ენებში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, თბ., 1961.
მ. ნაჭყებია, მეგრულისა და ლაზურის ურთიერთმიმართების საკითხისათვის: ქართველოლოგიური კრებული, IV, 2005.

შ. ნიჟარაძე, ზემოაჭარულის თავისებურებანი, ბათუმი, 1957
ა. ონიანი, გრძელი ხმოვნების საკითხისათვის სვანურში: იკე, XIII, თბ., 1962.
ა. ონიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები, თბ., 1989.
ა. ონიანი, სვანური ენა, თბ., 1998.
ა. ონიანი, ენა და დიალექტი (ქართველური დიალექტები თუ ქართველური ენები?): ენათმეცნიერების საკითხები, №1, 2003.
ა. ონიანი, ისევ ქართველური ენებისა და დიალექტების შესახებ: ენათმეცნიერების საკითხები, თბ., 2003.
ს. ჟღენტი. სვანური ენის ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1949.
ს. ჟღენტი, ჰანურ-მეგრულის ფონეტიკა, თბ., 1953.
გ. რამიშვილი, დედაენის თეორია, თბ., 2000.
გ. როგავა, აორისტისა და კავშირებითი მეორის ზოგ აფიქსთა გენეზისისათვის -ევ სუფიქსთან დაკავშირებით ქართულსა და მეგრულში: საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. VI, №8, 1945.
გ. როგავა, ქართველურ ენათა ბგერათშესატყვისობიდან: მეგრ. რ ქართ. გ: საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ.X, №8, თბ., 1949.
გ. როგავა, ქართველურ ენათა ფონეტიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის ძირითადი საკითხები, თბ.,1952.
გ. როგავა, დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვთები ქართველურ ენებში: იკე, თბ., 1953.
გ. როგავა, ქართველურ ენათა ბგერათშესატყვისობიდან: ქართ. რ მეგრ. ჯ: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, თბ., 1959.
გ. როგავა, ბგერათშესატყვისობათა დარღვევის შემთხვევისათვის ქართველურ ენებში: იკე, XII, თბ., 1960.
გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1962.
გ. როგავა, ქართ. ე, ზან. ი ხმოვანთა შესაბამისობის ახსნისათვის: თსუ შრომები, ტ. 164, 1975.
მ. ტაბიძე, ენობრივი ვარიანტების კვლევის საკითხისათვის: ქართველური მემკვიდრეობა, VII, ქუთაისი, 2003.
თ. უთურგაიძე, სახელობითი ბრუნვის -ი სუფიქსის შეხორცებისათვის ადამიანთა სახელებში, იკე, XXIV, თბ., 1985.
თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მთის კილოთა ზოგი თავისებურება, თბ., 1965.

თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მთის კილოთა ვოკალიზმი: მეტყველების ანალიზისა და სინთეზის საკითხები, თბ., 1969.
თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1976.
თ. უთურგაიძე, ქართული ენის სახელის მორფონოლოგიური ანალიზი, თბ., 1986.
მ. ფაღავა, გ სამხრულ კილოებში: XXIV რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2004.
მ. ფაღავა, ქართული ენის სამხრული კილოების ფონემატური სტრუქტურა, ავტორეფერატი, 2004.
ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2000.
ტ. ფუტკარაძე, საერთოქართველური ა-ს ზანური რეფლექსები: იკე-ს წელიწდეული, XVII, თბ., 1990.
ტ. ფუტკარაძე, პალატალიზებული ხმოვნები ქართველურ ენებში, როგორც სუპერსტრატული გავლენების შედეგი: საენათმეცნიერო ძიებანი, VI, თბ., 1997.
ტ. ფუტკარაძე, თანამედროვე ქართული ენის ხმოვანთა სისტემა, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1998.
ტ. ფუტკარაძე, ხმოვანთკომპლექსთა ტრანსფორმაციისათვის ქართულში: საენათმეცნიერო ძიებანი, VIII, 1999.
ტ. ფუტკარაძე, ქართველთა დიალექტების დაჯგუფებისათვის: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XII, მასალები, თბ., 2001.
ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, ზოგადქართული სამწიგნობრო ენა და ქართველთა დიალექტები (ისტორიული მიმოხილვა): ქართველური მემკვიდრეობა, VI, ქუთაისი, 2002.
ტ. ფუტკარაძე, ე. დადიანი, და-/დო- ზმნისწინი მეგრულში: არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 62-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2003.
ტ. ფუტკარაძე, მონათესავე ენობრივ ერთეულთა კვალიფიკაციის საკითხისათვის თანამედროვე მეცნიერებაში (ენა და კილო): ქართველური მემკვიდრეობა, VII, ქუთაისი, 2003.
ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, ნაწილი I, ქრისტიანობამდელი ეპოქა, ქუთაისი, 2005.
ტ. ფუტკარაძე, სათავე და პერსპექტივა ქართული სამწიგნობრო ენისა, თბ., 2006.

ტ. ფუტკარაძე, ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ" და საქართველოში ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვის საკითხი: ქართველოლოგიური სერია, V, თბ., 2009.
ტ. ფუტკარაძე, საქართველოს გეოპოლიტიკური სტრატეგიის რამდენიმე ასპექტი (ქართველოლოგიის პოლიტიზების საკითხისათვის, საქართველოში არსებული კონფლიქტები და მშვიდობის პერსპექტივები საქართველოს საპატრიარქოსა და კონრად ადენაუერის ფონდის მიერ ქარტულად და ინგლისურად გამოქვეყნებული კრებული), თბ., 2009.
შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.
შ. ფუტკარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1995.
მ. ქალდანი, სვანური ენის ლახამულური კილოკავის ფონეტიკური თავისებურებანი: იკე, VII, თბ., 1955.
მ. ქალდანი, სვანური ენის ფონეტიკა, I, თბ., 1969.
მ. ქალდანი, უმლაუტის სისტემა სვანურში: სვანური ენის ფონეტიკა, I, თბ., 1969.
ი. ქავთარაძე, ქართული ენის მოხეური დიალექტი, თბ., 1985.
ქართველური ენები და დიალექტები, არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, "Volkswagen-Stiftung"-ის პროექტი "ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე საქართველოში", თბ., 2007.
ნ. ქუთელია, ლაზურის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 2005.
მ. ქურდიანი, საერთოქართველური ენა და მისი დიფერენციაციის თანამიმდევრობის პრობლემა: ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. I, ქუთაისი, 1996.
მ. ქურდიანი, საერთოქართველური ენა და მისი დიფერენციაციის თანამიმდევრობის პრობლემა: ქართველური მემკვიდრეობა, I, ქუთაისი, 1999.
მ. ქურდიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული ენობრივი კონტაქტები და საერთოქართველური ენის დიფერენციაციის ქრონოლოგიური საზღვრების პრობლემა: საენათმეცნიერო ძიებანი, XIV, თბ., 2003.
ც. ქურციკიძე, ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნების III სერიის მწკრივთა წარმოებისათვის ძველ ქართულში: საქ. მეცნ აკად. მოამბე, ტ. 30, №2, თბ., 1963.

ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი ვეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში (1920 წ.): თხზ., ტ. II. თბ., 1981.
ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში: კრებ. "არილი", ტფ., 1925: თხზ., ტ. II, თბ., 1981.
ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
თ. შარაძენიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში: სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.
თ. შარაძენიძე, ა→ჲ→ე პროცესისათვის სვანურში: იკე-ს წელიწდეული, VI, თბ., 1979.
თ. შარაძენიძე, სვანურ-ქართულ-ზანური შესატყვისობის ზოგიერთი საკითხი: იკე, XXX, თბ., 1991.
ვ. შენგელია, ქართ ჟ ზან. ჟგ შესატყვისობისათვის: პროფ გ. როგავას დაბადებიდან 90 წლისასდმი მიძღვნილი საიუბილეო სესია, მოხსენებათა თეზისები, 1996.
რ. შეროზია, ნო- პრეფიქსიან თურმეობითებთან დაკავშირებული ზოგი საკითხისათვის მეგრულში: ქართველოლოგიური კრებული, III, თბ., 2004.
რ. შეროზია, ქართველური სალიტერატურო ენისა და სულხან-საბას "სიტყვის კონის" ზოგიერთი საკითხისათვის: ქართველური მემკვიდრეობა, XI, ქუთაისი, 2007.
არნ. ჩიქობავა, გრძელი ხმოვნები მთიულურში: ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე, №4, 1924.
არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფ., 1936.
არნ. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის: ენიმკის მოამბე, I, თბ., 1937
არნ. ჩიქობავა, ჭანური მყოფადის წარმოებისათვის: საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. V (1), თბ., 1944.
არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა, I, თბ., 1948.
არნ. ჩიქობავა, აწმყოს ფუძის წარმოქმნის ისტორიისათვის: იკე, XIV, თბ., 1964.
არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფ., 1938.
არნ. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის ძველ ქართულში: სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, თბ., 1956.

არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.
არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1979.
მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 2000-2003.
მ. ჩუხუა, ისტორიული ფონეტიკის ზოგიერთი საკითხის თაობაზე სვანურში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, VIII, თბ., 2003.
სტ. ჩხენკელი, ყიზლარ-მოზდოკური ქართული: ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, V, ტფ., 1936.
შ. ძიძიგური, ქართული ენის მთარაჭული დიალექტის ძირითადი თავისებურებანი: ენიმკის მოამბე, II1, 1937.
შ. ძიძიგური, მესხური დიალექტის აღწერითი ანალიზი: ენიმკის მოამბე, X, თბ., 1941.
შ. ძიძიგური, ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკურ პროცესთა საერთო საფუძველი ქართულ კილოებსა და ზანურში: იკე, I, თბ., 1946.
შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბ., 1970.
შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, თბ., 1975.
ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, თბ., 1973.
პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997.
ა. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1960.
ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადი ქართველურ ენებში, თბ., 1986.
ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის დიალექტური დაყოფის საკითხისათვის ლინგვისტური გეოგრაფიის მონაცემების მიხედვით: იკე-ს წელიწდეული, თბ., 1988.
ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.
ბ. ჯორბენაძე, ქართველურ ენათა დიალექტები, თბ., 1995.
ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, II, თბ., 1998.
ს. ხუნდაძე, ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში (XIX ს. 80-იანი წლები), თბ., 1940.
Т. Гамкрелидзе, В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, Тб., 1984.
Ш. Дзидзигури, Опыт классификации диалектов грузинского языка, Тезисы на степень кандидата наук). Академия наук Союза ССР, 1935.
А. Кизириа, Занский язык, Языки народов СССР, VI, М., 1967.

И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, С.Пб., 1914: ი.ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994.

Г. Климов, О Глотохронологическом методе датировки распада языка, ВЯ, Москва, 1952, №2.

Г. Климов, Склонение в картвельских языках сравнительно-историческом аспекте, Москва, 1962.

Г Небиеридзе, фонологический анализ вокализма грузинского языка, Автореферат канд. диссертасии, Тб., 1965.

А. Шанидзе, Принципы классификасии грузинских диалектов, Труды объединенной научной сессий Академии наук СССР и Академии наук закавказских республик по общественным наукам (29 марта - 2 апреля 1954 г.).

M. brosse, De la langue georgienne,1834.

R. Erckert, Die Scprachen des Kaukasischen Stammes, Wien, 1895.

G. Deeters, Das khartvelische Verbatum. Verglichende Darstellung des Verbalbaus der sudkaukasischen Sprachen, Leipzig, 1930.

D. Crystal, The Cambridge Encyclopedial of Language, New York, 1989.

G. Rosen, Ossetishe Sprachehre nebst einer Abhandlung Uber das Mingrelishe, Suanishe und Abchasishe, Berlin, 1846.

თინათინ შარაძენიძე
("ენათა კლასიფიკაციის პრინციპები",
თბ., 1958, გვ. 42-45):

"ერთი ენის დიფერენციაციით ახალი ენები მიიღება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი პროვინციები დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად ჩამოყალიბდება და ამ ხალხებს შორის **ერთიანობა გაწყდება...**
კილოების ენებად ჩამოყალიბების **აუცილებელი პირობაა** ერთი საზოგადოების ნაწილების ერთმანეთისგან მოწყვეტა: **იმისათვის, რომ ენის დიფერენციაცია განხორციელდეს,** აუცილებელია, ამ ენაზე მოლაპარაკე საზოგადოება დაიშალოს"

ENGLISH VERSION

Tariel Putkaradze
Eka Dadiani
Revaz Sherozia

"European Charter for Regional or Minority Languages" and Georgia (Sakartvelo)

2010

196

Foreword

Reasons for Complexity and Urgency of the Problem

The conclusion of the Report by Terry Davis (United Kingdom) presented on behalf of the Political Affairs Committee at the fourth session of the Assembly of the Council of Europe on January 27, 1999 suggests:

"Georgia is expected to undertake... To sign and ratify, within a year after its accession, the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Charter for Regional or Minority Languages"[223] According to the commitments undertaken upon the accession to the Council of Europe, the Georgian government signed the "Framework Convention for the Protection of National Minorities" on January 21, 2000"[224] The Parliament of Georgia ratified this international document in 2005[225] Despite, the Article 9 of the Resolution #1603[226], dated 2008, by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe issued a reprimand to Georgia regarding non-acceptance of the European convention[227] It is unclear why the Resolution #1603, 2008 by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe demanded ratification of the already ratified "Framework Convention for the Protec-

---

[223] (http://portal.coe.ge/index.php?lan=ge&id=geoeu&sub=3);
Cf. text in English: To sign and ratify, within a year after its accession, the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Charter for Regional or Minority Languages
(http://portal.coe.ge/index.php?lan=en&id=geoeu&sub=3). For the various foreign languages translations please follow the link below:
http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/

[224] http://portal.coe.ge/downloads/conventions/ETS-157%20Framework%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20National%20Minorities.pdf

[225] http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=543;

[226] http://conservatives.ge/docs/evrosabchos_rezolucia.pdf;
http://conservatives.ge/docs/evrosabchos_rezolucia.pdf;
http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11502.htm

[227] The "Framework Convention" was ratified by the Georgian Parliament by adopting Resolution N 1938-IIs dated October 13, 2005; the document entered into force on April 1, 2006. http://www.parliament.ge/files/714_9879_760261_charcho.pdf.

tion of National Minorities". Is it possible that confirmation of such significant information was not sent to the Council of Europe within the period of three years?[228]

As for the "European Charter for Regional or Minority Languages":

On the basis of general provisions indicated in the ECRML and "by taking into account the democratic principles, a member state of the Council of Europe is entitled to define itself the criteria that will serve to assign the relevant status of every single language spread over the territory of a given country (articles 30-36 of the Charter's Explanatory Report).

According to 2008 data, twenty-three out of forty-eight member states of the Council of Europe have ratified the "European Charter for Regional or Minority Languages" (Armenia, Germany, Finland, Romania, Spain, Sweden, Ukraine, UK, Poland[229])[230]; ten states have only signed the document (Azerbaijan, France, Italy, Russia); as for the other fifteen states, they have not yet formulated their position (Georgia, Turkey, Greece, Lithuania, Estonia, Belgium, Latvia, Portugal...)[231]

Despite a one-year obligation assumed in 1999, the Georgian government failed to ratify the "European Charter for Regional or Minority Languages" during ten years; consequently, Georgia received several reprimands from the Parliamentary Assembly of the Council of

---

[228] Naturally, negligence by the officials of the Council of Europe is not ruled out: in the materials of the Council of Europe, namely, documents on ratification of ECRML by Austria and Armenia, we have traced other technical errors that were corrected after the letter by T. Putkaradze had been sent to the ECRML secretariat (namely, to **Ms. Sonia Parayre**); cf. information published on January 9, 2009 (Status as of: 9/1/2009) and that of uploaded since January 13: (http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=ENG&VL=1.

[229] In 2005 Polish Seim adopted the Law on National and Ethnic Minorities and a Regional Language; according to the very law, in fact, the regional language is regarded to be another state language in the region where the national or ethnic minority resides. http://www.usefoundation.org/view/479.

[230] For instance, in Germany the following languages are regarded to be such: Danish (in Schleswig-Holstein), Upper Sorbian (in the Free State of Saxony), Lower Sorbian (in Brandenburg), North Frisian (in Schleswig-Holstein), Saterland Frisian (in Lower Saxony), Romani (across Germany) and Low German (in Bremen, Hamburg, Mecklenburg-Western Pomerania, Lower Saxony, and Schleswig-Holstein).

[231] http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=&DF=&CL=ENG

Europe; the following is an excerpt from one of the recent requests: Resolution №1603, 2008 regarding agreements and obligations undertaken by Georgia[232]:

"Without any further delay, sign and ratify the European Charter for Regional or Minority Language" (17.1.)[233].

As it was mentioned above, one group of the member states of the Council of Europe has not signed the Charter so far (for instance, Turkey, Albania, Bulgaria, Latvia, Lithuania, Portugal...); while **another group** (Russia, France, Italy, Azerbaijan, Poland...) is delaying its ratification. The reason for not signing is that it is problematic to distinguish between the languages of historical and new minorities (ethnic groups); moreover, the governments are obviously concerned about disintegrational processes.

The similar concern might be the reason of caution of the Georgian government; the threat does exist though not in terms of Georgia's reality rather than due to the wrong interpretation of the provisions of the "European Charter for Regional or Minority Languages" being dangerous for Georgia.

The problem is caused by the fact that the relevant institutions in Georgia failed to formulate criteria that would serve as a basis for qualifying and classifying the Kartvelian idioms and defining lists of Georgia's regional or minority languages.

Actually, the process or qualification-classification should not have become complicated as according to the centuries-old traditional vision, we - Georgians have a single twenty-three-century old native

---

[232] http://conservatives.ge/docs/evrosabchos_rezolucia.pdf

[233] [9] With regard to Council of Europe legal instruments, the Assembly notes that to date Georgia has ratified 53 Conventions and signed 9 others. It commends the ratification of the Framework Convention on National Minorities (ETS No 157), of the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (ETS No 106) and of the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption (ETS No 173). Regretfully, however, the procedure for signing and ratifying the European Charter for Regional or Minority Languages (ETS No 148) has not progressed so far
http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11502.htm

language (national language)[234]. The same is being approved by modern Kartvelology, historiography and ethnology[235].

After gaining dominance in Georgia, the Russian Empire's officials attempted to promote the opinion according to which Georgia has never been a unified country and different "ethnoses" within the Georgians speak three-four different languages for more than 3000 years. For instance, even today a famous specialist, Professor Yuri Koryakov of Moscow State University tries to convince the whole world that the independent ethnoses (EG) include the Megrels, the Lazes, the Georgians, the Balians (the upper Svans) and lower Svans, as for the independent languages, they include Megrelian, Laz, Georgian, upper Svan (Balian) and lower Svan.

Modern information networks are mostly dominated by the Soviet qualifications. For instance, according to the map of the Republic of Georgia given on the website of the World's virtual history, within the Asian Studies Virtual Library, languages of other ethnic groups – ethnic minorities – are represented as follows:

---

[234] see: Kartlis Tskhovreba ("Life of Kartli"), Tbilisi, 1955; metropolitan Anania Japaridze, History of Georgian Apostolic Church, vol. I-IV, Tbilisi, 1976-2003; metropolitan Anania Japaridze: "our ancestors distinguished between a common literary language and a local dialect" "Republic of Georgia", February 3, 2007 (№ 5622); B. Diasamidze, Christianity in Western Georgia, Batumi, 2001, etc.

[235] For the review of the scientific literature see: T. Putkaradze, The Georgians, part I, Pre-Christian Era, Kutaisi, 2005; T. Gvantseladze, The Question of Language and Dialect in Kartvelology, Tbilisi, 2006; M. Nachqebia, Ethnolinguistic Terms of Georgia, Tbilisi, 2006; R. Sherozia, On Some Issues of Kartvelian Literary Language and "Sitkvis Kona" ("Bouquet of Words") by Sulkhan-Saba, Kartvelian Heritage, XI, Kutaisi, 2007; M. Tabidze, Condition of a State Language as One of the Characteristics of the State's Strengths-Weaknesses, Scientific conference on Georgia and the World held by the Ministry of Education and Science of Georgia and Shota Rustaveli State University, Batumi, November 14-15, 2008; R. Topchishvili, Problems of Ethnogenesis and Ethic History of the Georgians, Tbilisi, 2008; R. Gujejiani, From the History of Mentality of the Georgian Mountain Dwellers, Tbilisi, 2008, pp.191-197; T. Beradze, Major Phases of Georgian Identity, Ethnological Collection, Tbilisi, 2008, pp. 3-9; R. Topchishvili, K. Khutsishvili, R. Gujejiani, Theoretical Ethnology, Tbilisi, 2009; T. Beradze, B. Khorava, Georgian Literary Language and Georgian Culture – Creative Result of All Ethnographic Regions of Georgia, Kartvelian Heritage, Kutaisi, 2009, pp. 19-29.
See also, Materials of International Scientific Conference "Kutaisi Discussions XII" (the symposium was dedicated to the arrival of disciples to Georgia and declaration of Christianity as the official religion of the state) November 13-14, 2009.

1. Chechen; 2. Tsova-Tush; 3. Khunzakh; 4. Udi; 5. Azeri; 6. Armenian; 7. Laz or Chan; 8. Megrelian; 9. Abkhazian; 10. Svan; 11. Ossetian[236].

Based on such qualifications, a certain part of foreign or Georgian specialists believe that, in accordance with recommendations of the Council of Europe, the following twelve languages must enjoy the status of minority or regional languages spread in Georgia: Russian, Armenian, Azeri... Megrelian, Svan.

Cf., the Charter aims at protection of native languages of autochthonous ethnic minorities[237] We would like to emphasize that Megrelian, Laz and Svan are domestic idioms rather than ethnic minority languages in Georgia.

Sadly, even the experts of the Council of Europe make a mistake claiming that Georgian, Megrelian, Laz and Svan are languages of independent ethnoses or sub-ethnoses; in their opinion, existence of these "languages" justifies that fact that the Georgian nation fails to consolidate. For instance, according to the report of the independent international fact-finding mission designed by the European Union (headed by Heidi Tagliavini, a Swiss diplomat), lack of consolidation of the Georgian nation is, apart from other reasons, supposedly determined by existence of Megrelian, Laz and Svan "languages" that differ from the Georgian language[238].

---

[236] http://vlib.iue.it/history/asia/georgia.html.

[237] For the history of the issue see T. Putkaradze. "European Charter for Regional or Minority Languages" and the issue of linguistic policy planning in Georgia, Caucasiological Series, V, Tbilisi, 2009; http://www.scribd.com/doc/12621676/T-Putkaradze-European-Charter-for-Regional-or-Minority-Languages-and-An-Issue-of-Plannig-Linguistic-Policy-in-Georgia

[238] http://www.ceiig.ch/Report.html (volume II, p. 2). **History of an Ambivalent Relationship**: "Georgian national identity claims historical origins dating as far back as the establishment of an autocephalous Georgian church in the 4th century and the emergence of the Georgian language with its own alphabet in the 5th century. Nevertheless, for centuries Georgia was divided into diverse local sub-ethnic entities, each with its own characteristic traditions, manners, dialects and, in the case of the Mingrelians, Lazs and Svans, with separate languages similar to Georgian. The process of ethnic consolidation and nation-making had not been completed (A standard work on this process is: Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington/Indianapolis, 1994). Earlier Georgian history culminated in the united Georgian Kingdom of the 11th to 13th centuries, when Georgia was a regional power in the Caucasus. In ensuing peri-

In fact, Georgian language is a historical native language (National language) for Svans as well as Megrels; Georgian literary language being a national creation of the Georgians is believed to unify the Georgian nation in the course of the centuries, and Megrelian-Laz-Svan idioms are regarded to be the secondary varieties of the common Georgian language – a native language. Cf. those who claim that the Georgian language is not a native language for Megrels deprive this group of Georgians of great literary culture created by the Chkondideli, Minchkhi, Merchule and Rustaveli.

The need for ratification of the "European Charter for Regional or Minority Languages" contributes to the urgency of the qualification issue for the Kartvelian idioms. Given our reality the issue is also complicated by the fact that there is no consensus on criteria that allow description of the linguistic situation in Georgia.

Naturally, it is problematic to separate Kartvelian idioms into languages and dialects as the politicized provisions of the Soviet era are quite deeply rooted in public consciousness. We as linguists cannot take comfort in the fact that qualification of idioms goes beyond the scope of linguistics; cf., for instance, G. Laionz: "difference between the closely related languages and dialects is more political and cultural, rather than linguistic"; B. Jorbenadze *(1889, pp. 118-119): the process of differentiation into languages and dialects do involve political and cultural aspects... "A dialect, a language, a language branch, a language family are relative terms".*

At present it takes a lot of work to provide objective information regarding the history and present of the language of the Georgians to the international community that has been largely misinformed by the Russian empire.

---

ods it split up into several political entities such as the kingdom of Kartli and Kakheti in the east and the kingdom of Imereti and principalities like Samegrelo and Svaneti in the west. Georgia weakened after repeated attacks by foreign powers like the Mongols and Timurides. From the 16th century onward, Ottoman Turkey and Safavid Iran began to subjugate western and eastern regions of Georgia respectively".

For criticism see: http://www.scribd.com/doc/21919401/T-Putkaradze-Taliavni-Komisiis-Daskvnis-Kidev-Erti-Rusuli-Pasaji;

http://pirveli.com.ge/index.php?option=com_content&task=view&id=36778&Itemid=1.

Against such a background, within the large audience and the international network some inter-exclusive qualifications regarding the Linguistic situation of Georgia are discussed under the initiative of experts or interested groups; namely, the number of languages to which the "European Charter for Regional or Minority Languages" applies varies between a few units and 12. Disputable issues include both a part of Georgian regional dialects and status of languages of the ethnic groups that have immigrated to Georgia in different periods and due to differing reasons. Let us present two key points:

I. Soon after Georgia has undertaken an obligation before the Council of Europe, it has been suggested that the following must not be regarded as independent or regional (minority) languages: local variants (dialects) of Georgia's State language – Laz, Megrelian, Svan, Tsova-Tush... as well as languages of compactly living non-autochthonous ethnic groups that migrated to or were settled in Georgia by Russian empire 180-300 years ago, who speak the state languages of the neighbouring countries[239]

II. according to the recommendations[240] prepared for the Georgian government by Tomasz Wicherkiewicz and his Georgian co-

---

[239] For discussion see: T. Putkaradze, Language of Liturgy – A key factor for determining consolidation of "all Georgians" (for the issue of interrelationship between an official language and dialects); Kutaisi Discussions - VII, Kutaisi, 2000; T. Putkaradze, The issue of interrelationship between all national literary language and idioms according to Georgian literary language and Kartvelian dialects, materials of 20th National Dialectological Scientific Session, Zugdidi, 2000; T. Putkaradze, For the issue of qualification of related linguistic entities, Kartvelian Heritage, VII, Kutaisi, 2003; T. Putkaradze, Ethnolinguistic Terms and European Charter for Regional or Minority Languages, 2005. http://www.nplg.gov.ge/ic/DGL/work/abxaztauflebebi.htm; www.nplg.gov.ge/ic/DGL/work/tarieI%20putkaradze/etnolingvisturi%20terminebi.htm.

[240] The project is financed by the Embassy of Poland. The authors are as follows: "Youth Republican Institute" (YRI), Civil Education Centre of Public Defender Office of Georgia (head: Kakha Gabunia, the principal advisor to the ombudsman), "Centre for Civil Integration and International Relations (Shalva Tabatadze, Kakha Gabunia, Marika Odzeli, Chabuki Kiria, etc.) Dr. Tomasz Wicherkiewicz, Department of Language Policy and Minority Studies, Adam Mickiewicz University, Poznań. The 49-page document cited below has been spread in the Ombudsman office itself. Besides, we are going to critically analyze "Recommendations" by this group which apart from the foreign expert and the ombudsman's advisor also includes the head of Georgian languages office of the Ministry of Education and Science of Georgia and Georgia's national rep-

authors, Armenian and Azeri languages should be granted the status of a regional or minority language (p. 35); in addition, provisions stipulated in Part II of the "European Charter for Regional or Minority Languages" should be applied to "non-territorial languages" – Russian, Greek, Hebrew, Kurdish/Yezidi, Ukrainian, Chechen/Kist, Assyrian, Avarian[241] as well as "unwritten languages": Megrelian-Laz and Svan (pp. 36-37).

We would like to note once more that such qualifications are based on the Soviet tradition of description of Georgia's linguistic situation and inadequate lists of "Georgia's minority languages" that are widely accepted in the international network being under the influence of the above mentioned tradition; see, for instance, according to the material on the websites of the World's virtual history and the European Minority Languages[242] minority languages in Georgia are as follows: 1. Chechen; 2. Tsova-Tush; 3. Bezhta, Hunzib; 4. Udi; 5. Azeri; 6. Armenian; 7. Laz i.e. Chan; 8. Megrelian; 9. Abkhazian; 10 Svan; 11. Ossetian[243] Cf. also: according to the qualifications by Arthur Tsutsiev, Megrels, Acharans, Svans... are foreign ethnic groups ethnic groups[244]

Qualitatively similar though more reserved position is formulated in Jonathan Wheatley's[245] official report published in June, 2009 in

---

resentative in language policy field in the Council of Europe. For another work by Wicherkiewicz see:
http://www.ru.lv/index.php?lang=lv&p=4&p2=401&pkonf=read&pkonfid=0004

[241] In census materials it would be better to have the Georgian term for Avars which is Khundz (cf.: Khundz language).

[242] http://www.armazi.com/georgian/unicode/the_kartvelian_languages.htm and http://www.smo.uhi.ac.uk/saoghal/mion-chanain/en/

[243] The author of this qualification is P. J. Hillery who spent nine years (1996-2004) in order to arrive at such conclusion. Similarly, Adrian Brisku, the author of the website on Georgia, spent several years in Georgia (ix. http://vlib.iue.it/history/asia/georgia.html).

[244] "Atlas of Ethnopolitical History of Caucasus", 1774-2004.

[245] Cf.: **Jonathan Wheatley - RELATED PROFESSIONAL EXPERIENCE: January 2006 – February 2006: European Centre for Minority Issues, Regional Office, Tbilisi, GEORGIA.** Conducted a feasibility study on the possibility of granting local administrative status to minority languages in Georgia in the context of Georgia's recent ratification of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities and the planned ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages.

English, Georgian and Russian on behalf of the "European Centre for Minority Issues"[246].

The famous expert Jonathan Wheatley includes 29 languages in the table –."Regional and Minority Languages in Georgia" (pp. 10-12). In his view, the majority of these languages must be protected in Georgia in accordance with the "European Charter for Regional or Minority Languages".

Jonathan Wheatley is careful about the issue of the Kartvelian idioms' status, though he believes that due to the lack of understandability Megrelian, Laz and Svan could be regarded as languages (17). Considering that, it is interesting why they do not suggest the German government to recognize Mecklenburgian and Bavarian languages? Besides, it has been repeatedly claimed that understandability is not a criterion for distinguishing between a language and a dialect, as almost every language in the world has dialects that is impossible to understand (or is difficult for an expert in a literary language) and vice versa: there are many languages that are understandable to the speakers of the related languages.

Clearly, taking into account the literary tradition is rather significant while distinguishing between a language and a dialect[247] Thus, unlike Bavarian language, the German government considered Low German as a regional language due to the fact that Low German has developed a literary tradition since the 16th century. In addition, Low German and High German are parallel language "systems" resulted from the common German language while Megrelian-Laz or Svan dialects are secondary varieties – sub-systems of Georgian/Kartvelian language system (see below).

---

[246] http://www.ecmi.de European Centre for Minority Issues (ECMI): http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=102089
http://www.ecmi.de/download/working_paper_44_rus.pdf
Jonathan Wheatley, "Georgia and the European Charter for Regional or Minority Languages";working paper ECMI № 42, June, 2009; for criticism see: T. Putkaradze, "European Charter for Regional or Minority Languages" and Georgia" http://www.scribd.com/doc/23745708/Putkaradze-Jonathan-Wheatley-s-Kritika.

[247] T. Putkaradze, The Georgians, Part I, Kutaisi, 2005.

Jonathan Wheatley is well aware that the ECRML considers a language to be an expression of cultural wealth of a given society (ethnos) (pp. 8, 22); considering the very background, he regards Megrelian, Laz and Svan idioms as the "regional languages".

Apparently the prominent expert does not know that the expression of national culture for Megrels, Svans or Laz who are aware of their own ethnic history, is the centuries-old Georgian native written or oral culture created by ancestors, which incorporates their native dialect as well.

Cf. for Basques residing in France and Spain the Basque language and the State language are indeed the expression of different cultures while for Megrels-Laz-Svans the Georgian/Kartvelian culture is an ancestral creation, thus the written culture created on the basis of common Kartvelian linguistic system represents a native culture. Cf. for 100 years Ideologists and "experts" of the Russian empire have been attempting to prove the opposite.

Clarification of other inaccuracies encountered in Jonathan Wheatley's academic report is of substantial importance; for insurance, Jonathan Wheatley believes (p.14) that in the 19th century only Georgian intelligentsia protested against the Russian empire (due to its attempt to create written language for Megrels and Svans). In fact, the protests of the wider society in Samegrelo and Svaneti were rather substantial: population of these Georgian regions realized that Russia was violating native written culture and refused the imperial offer by actively protesting against it; the very fact is well documented[248].

In summary, it should be noted that the Russian-speaking authors try with special persistence to impose ratification of the ECRML with its extensive list of languages so that to use this high-level document as

[248] T. Gvantseladze, M. Nachqebia, M. Tabidze, Spontaneous plebiscites on sociolinguistic issues in the 2nd half of the 19th century and the 1st half of the 20th century, Caucasiological collection, Tbilisi, 2007 (before publishing this article it has been presented at the scientific conference dedicated to the 80th anniversary of Professon Jan Brown, Tbilisi, 2007). T. Gvantseladze, M. Nachqebia, M. Tabidze, Grigol Daniani, Bishop of Guria and Samegrelo, scientific-historical magazine "Svetitskhoveli", 2009, № 1, pp. 149-163; R. Gujejiani, "Unified Svans", against the russification policy in Georgia – Archpriest Ivane Margiani, scientific-historical magazine "Svetitskhoveli", 2009, № 1, pp. 164-170, etc.

a tool for disintegrating Georgia. We believe, the activity of the Russian-speaking authors is based not only on the fact that the Head of the ECRML Secretariat is Alexey Kozhemyakov, the former adviser to Mikheil Gorbachov[249]

The work of the Russian government in this direction is very systematic; see, for instance, Rustem Vakhitov's article entitled "Dividing People", published in "Literaturnaya Gazeta" (Literary Newspaper) on November 6-11, 2008, represents one of the recent "scientific" treatise of scientific-ideological diversion by the Kremlin that has been designed by A. Dugin's creativity; The article considers scientific Kartvelology and objective history of Georgia, in particular, as an ethnonationalist theory; according to the associate professor R. Vakhitov who is the Kremlin's ideologist, the Megrels and the Svans are not Georgians (they are "national minorities"), and the Georgians never existed as a unified nation until the 20th century; it turned out that Zviad Gamsakhurdia had transformed "ethnonationalism" into the political-state doctrine, and at present Mikhail Saakashvili is developing an ethnonationalist state... this biased "historiographic review" considers it to be the manifestation of "ethnonationalism" that Georgian government declares the Megrels and the Svans as Georgians and fails to consider their "languages" as the regional minority languages; it turns out to result in the fact that Georgia does not join the "European Charter for Regional or Minority Languages" (it is also noteworthy that R. Vakhitov "mistakenly" identifies the ECRML as a "convention on national minorities and their languages")[250].

---

[249] Mr Alexey Kozhemyakov, Head of the Charter Secretariat (Secretariat of the European Charter for Regional or Minority Languages)
http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/secretariat/default_en.asp:
Alexey Kozhemyakov graduated from the faculty of International Relations at Moscow State University (speciality: Law), he earned a doctoral degree in 1990 and worked as an invited lecturer at the same university in 1992. He worked as an adviser for Mikheil Gorbachov, special adviser to European Bank of Reconstruction and Development. After joining the Council of Europe by Russia in 1996, Kozhemyakov was appointed to hold a high position – a secretary at the Council of Europe. He held a position of a head of the public and private law departments and a head of the department of decentralization of regional and minority languages.

[250] For criticism on this "ideological diversion" see: T. Putkaradze, "European Charter for Regional or Minority Languages" and the issue of language policy planning in

In order to clarify the meaning of diverse qualifications of Georgia's linguistic situation the following will be discussed below:

- History of politicization of the issue;
- Brief history of the Kartvelian linguistic world;
- Classification of the Kartvelian language-dialects;
- Diasystemic analysis of the Kartvelian idioms;
- Analysis of the key term of the "European Charter for Regional or Minority Languages" – a regional or minority language.
- Key objective of the ECRML (and a number of other documents) and our considerations regarding the mechanisms for protection of the languages or dialects of Georgia.

Georgia, Caucasiological Series, V, Tbilisi, 2009, p. 64; http://www.scribd.com/doc/12621676/T-Putkaradze-European-Charter-for-Regional-or-Minority-Languages-and-An-Issue-of-Plannig-Linguistic-Policy-in-Georgia; ib. The appendix contains an article entitled "'Literaturnaya Gazeta's ("Literary Newspaper") plan of Georgia's disintegration" by metropolitan Anania Japaridze; see also, M. Lortkipanidze, G. Otkhmezuri, unconscious incompetence or consious lie... ("Republic of Georgia", January 27, 28, 29, 2009).

Introduction: Scientific Problem of Qualifying Kartvelian Idioms within the Political Context

When has the Politicization of the Issue Start?[251]

Formation of an ethnos (nation) is possible only by means of a language (language system) due to the fact that we perceive the world – see, hear, feel and, the most important, think only with the help of a language. Kartvelian language system being creator of the Georgian nation, incorporates literary language and numerous and diverse Kartvelian dialects. It is impossible for a single ethnic-linguistic entity to possess more than one mental linguistic system.

Kartvelian (/Georgian) language is created by the Georgian people, and the people itself is a creation of the Georgian (i.e. Kartvelian) language. It is suggested by the creation history of the Georgian (/Kartvelian) literature, folklore, ethnography and culture. It is a fact that the ethno-cultural history and the development of the language system of Georgians (inhabitants of Georgia's different regions) have never separated: the history of the Georgian nation and its native language ("worldview") always had the same course of development. This is proved on the one hand by the Kartvelian and foreign historical sources, archaeological material and cultural monuments and, on the other, by the apparent history of the Kartvelian literary languages – the dynamics of its systemic and structural alterations that is clearly reflected in the variants of **the Kartvelian language system – the Kartvelian dialects.**

The history of Georgia could be represented by the three major periods:

- From ancient times to 1801;

[251] For geopolitical pre-history see: T. Putkaradze, Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (for the issue of politicization of Kartvelology), Causes of Conflicts in Georgia and Prospects for Peace, a collection of articles published in Georgian and English languages by Georgian Orthodox Church and Konrad-Adenauer-Foundation, Tbilisi, 2009, pp. 221-234.

- 1801-1990 years: period of Russian occupation and annexation (except for 1918-1920 period);

From 1991 until the present-day period: revival of independence of Georgian state and de jure recognition of the occupant status of the Russian army (1991, 2008); commencement of de-occupation and integration of Georgian state into the civilized world.

The basis of such segmentation is the fact that none of the occupants have ever done more harm to the spiritual and cultural values of Georgians as the Russian empire starting from 1801. Namely, when reviewing the history, we realize that unlike the Greek, Persian, Arab or Turkish conquerors, the Russian occupants, in addition, attempted to eliminate ethnic-linguistic unity of Georgians.

The 1801-1990 period is a substantially different phase; the Russians, unlike others, aimed (and still do) not only at the political-economic annex ion, but Russian politicians also strove (and are still striving) towards elimination of Georgian identity by destroying its ethno-cultural and linguistic psychology. Unfortunately, today the very threat is even bigger than ever (below see the "concepts" of Koryakov-Dugin and some of their western or eastern "colleagues")[252].

In this part of the book we deal with the part of documents dated 18th– 20th centuries, those elaborated, on the one hand, by Russian officials and, on the other hand, by Georgian public figures.

Russian attitude towards Georgia was formed in parallel to Russia's imperial ambitions. The text of the secret letter by Count Nikita Panin – the chancellor of the Russian Empire, dated July 16, 1770, addressed to the General Totleben says:

"You must act in Georgia so that the inhabitants have Russian soul and Georgian body" ("...была бы душа здешняя, а тело грузинское").

In 1810 A. Tormasov, the General, Commander-in-Chief (1809-1811) of the Georgia-based Russian army wrote about Western Georgia to the Russian Emperor Alexander I (1801-1825): *"by dividing this quite*

[252] The events of 1992-2008 period demonstrated that the Russian empire does its best to contribute to disintegration of Georgia and the Georgian nation. So, the threat is not exaggerated, as some of the experts believe.

extensive area into four possessions such as Imereti, Guria, Samegrelo and Apkhazeti it would be easy to keep the territory by the units located there, especially when there will be an opportunity, in case of necessity, to provoke confrontation between the principals" (R. Lominadze, 2000, p. 128).

In 1834 the staff captain Shakhovsky was reporting to G. Rozen, the Viceroy (1831-1837) to the Tsar as follows:

"It would be the most advantageous for us if we, by the way, introduce Russian liturgy [in Svaneti], that would make these people depend on you. For that purpose I regard it necessary to teach theology in Russian to a few children of the Svan priests, ordain them and sent them to their people, who will welcome them and their fathers will make way for them on their own will".

Since 1860s the Russian Empire has been intensively attempting to establish Russian language in Georgia; at the same time having had an objective to limit the use of Georgian, the Russian officials issued the official documents in Megrelian dialect ("language") as well.

In this regard, there are "unique" Laws, dated January 27, 1867, by Michael Nikolai Romanov, the Viceroy, General-Feldzeichmeister, the representative of Russian Tsar in Caucasia, "regarding obtaining a right by peasants who are no longer serfs in Samegrelo (in Zugdidi, Senaki and Lechkhumi uyezd) signed by: Chief Director, Viceroy of Caucasia, Senator, State Secretary Baron A. Nikolai". Cf., the title of the Megrelian version:

"Regarding those rights of peasants who are no longer serfs, living in Samegrelo (Zugdidi, Senaki and Lechkhumi uyezds) signed by: Chief Director, Viceroy of Caucasia, Senator, State Secretary Baron A. Nikolai"[253].

Al. Gren, an author of the Megrelian alphabet-handbook, published in 1899, says in the preface: *"while compiling this alphabet I was, by any means, aiming at giving rise to national resistance of Megrels who are being suppressed by the stronger Georgian people. Such a resistance is absolutely impossible without having an alphabet, [the one] that would enable the Megrels to express themselves similarly as their enemies, in this case – Georgians" (S. Khundadze, 1940, p.104).*

---

[253] The material is contributed by Dr. Merab Kezevadze, Director of Kutaisi Central Archive; the document is kept in Kutaisi Archive (fund 1, 1392 pp. 57-65).

In terms of ideology, a secret letter, dated 1900, by Military governor of Kutaisi province, Major General Gershelman is also interesting,: "by the order №2771, March 17, 1898, of the Georgian-Imeretian synodal office teaching Georgian language is absolutely prohibited at schools in Apkhazeti and Samurzakano..." by this document Russians considered the Samurzakano (Gali!) Megrels as representatives of a different nation who had a different "language" and contrasted them with the rest of the Georgians.

In 1918-20, during those three years of the restored independence of Georgia the Empire's pressure on the linguistic-ethnic identity of Georgians naturally decreased and the rights of Georgian language restored. At the same time, Georgian government showed traditional Georgian tolerance to the linguistic rights of minorities, which meant that the citizens of other nationalities could address the supreme legislative body in their own languages, and the delegate elected to the Georgian parliament in 1918-1921 could make a speech in his own language if it was understood by at least one member of the presidium. The status of Apkhazeti – incorporated into Georgia – has been defined as autonomous, etc. Namely, chapter 14 of the "Constitution of Georgia", adopted by the founding assembly of Georgian Democratic Republic on February 21, 1921, is dedicated to the rights of national minorities; for instance, in accordance with Article 137, a delegate of other ethnic origin who had no knowledge of the Georgian language could make a speech in his own native tongue.

Russian imperial politics continued after the Bolshevik annexation of Georgia in 1921.

The empire of Lenin's period and later, of Stalin, Khrushchev, Brezhnev and Gorbachev attempted not only to fragment Georgia's territory but also to estrange certain groups of Georgians from their Kartvelian history, culture and a unified linguistic identity. They were well aware of the fact that division of a nation's creator – a native language into several "language systems" by means of linguistic "science" diversions is the highest priority while disintegrating a nation. It is significant that the current Russian Empire (of Putin-Medvedev and Dugin) applies much more

sophisticated methods in order to achieve a centuries-old goal – gaining everlasting control in **the Caucasus region** by disintegrating the Georgian nation.

Linguistic diversions were carried out with extreme intensity in the beginning of 1930s in Georgia (though, at present even bigger risk factors occur). This was one of the most difficult periods in the entire history of the Georgian nation:

After the repeated annexation of Georgia to Russia an extensive social-political terror occurred[254]. While the Tsarist Russia used its generals, clergy (those like Ianovskiy[255], General Gershelman, I. Vostorgov[256], etc....) and a few local renegates (like Tada Ashordia[257]...) in order to disintegrate Georgians, the Bolshevik's tactic was much more treacherous: aggressors with slogans on democracy and social equality strived to achieve their goal with the help of the local Bolsheviks-communists.

The strategic plan was the same:

The process of setting Apkhazs, Ossetians, Armenians, Azeris, etc. against Georgians continued in parallel with the systematic linguistic-ethnic fragmentation. Just as the Tsar's officials, Bolsheviks have stated that Megrels, Acharans, Svans, Laz, Imeretians were not Georgians and that they had been oppressed by the Georgians. The following detail is worth mentioning:

---

[254] It was much more intensive compared to the Russificatory activities of 2nd half of 19th and the beginning of 20th centuries which was aimed to completely destroy the Kartvelian language – the means of existence for the Georgian nation.

[255] Cyril Petrovich Ianovskiy (1822-1902) an undercover advisor for the Russian imperial government, head of Caucasus educational district in 1878-1902; lead active struggle aimed at banning the Georgian language in Georgia (died in Sokhumi).

[256] **Ivan Ivanovich Vostorgov** (1864-1918) – Russian ecclesiastical writer and a missionary, Russian Imperial supervisor for religious and public schools in Transcaucasia, editor of the magazine titled "Spiritual bulletin of the Georgian Exarchate". He actively struggled for banning the Georgian language in Georgia. I. Vostorgov was canonized as a Saint by the Russian Orthodox Church in 2000.

[257] **Tada Ashordia** – a Georgian renegate working for the Russian empire, a teacher of Zugdidi urban school in 1880s; he complied a textbook "Native Language" ("Deda Nina") on the basis of Russian alphabet and Megrelian dialect; see: http://burusi.wordpress.com/2009/08/29/dzveli-senakis-skola;

They implanted in the minds of the Apkhaz people that the Georgians had been their historical enemies capturing and inhabiting their land, hindering development of Apkhazian culture and wishing to destroy the Apkhaz nation[258]; some Apkhazs indeed believed in such false statements[259]. Though, that was Georgian intelligentsia that was trying to stop genocide of the Apkhaz people... even today, Georgians can stop destruction of the Apkhaz people carried out by Russia and, in general, can prevent from total annex ion of Caucasus.

Russian Empire proceeded with the same "divide and rule" principle in Samegrelo; though another tactic plan had been brought into the foreground; for instance, during the "Sovietisation" period Russians could not make the Megrelian Bolsheviks act like Apkhazs, therefore another "ideological" background has been discovered: the Tsarist Russia's well-developed theme (implemented by Patkanian, Ianovskiy, Ashordia, Vostorgov, etc.) – "protect the oppressed Megrelian language" – has become urgent; the Bolshevik leader of the very "movement" was I. Zhvania, the first secretary of Zugdidi raikom of the USSR communist party.

In 1925 Zugdidi party committee discussed the issue and the same year a meeting of the central committee presidium of Georgia's communist party of (Kakhiani, Okujava, Eliava, Gegechkori, and Orjonikidze) passed a resolution regarding introduction of Megrelian as a language of instruction in Megrelian schools as well as courts, and the publication of the Megrelian newspaper. In

---

[258] The occupant policy of the Russians in Georgia (Apkhazeti) ("divide and rule") and the settlement plan for Russian in Apkhazeti is described in detail in the documentary materials published by the Ministry of Internal Affairs: Archive Newsletter ("Saarqivo Moambe"), VI, 2009, p. 4-125.

[259] For this reason the letter titled "To Apkhazian Brothers" published by some Apkhaz Marghania is specific, where the fact of the genocide of Apkhaz people carried out by the Russians is hidden : Russia (both Tsarist and Bolshevik) which is a destroyer of Apkhaz people is depicted as the saviour (currently, Russia is attempting to complete total degradation of the population of Apkhazeti).

1928 the instructor of the Soviet Union's central committee of the communist party from Moscow, Pshenitsin, visited Megrelian villages and concluded the following: "We must provide the Megrelian peasants with school, court and popular edition in their native language".

On March 25, 1929 the secretary of central committee, Dadiani passed a resolution regarding restoration of the Megrelian language's privileges in schools, court procedures and investigation process. In accordance with this resolution, clerical work and court procedures should be implemented in Megrelian language at locations where the majority of population did not know (!) the Georgian language"... (I. Zhvania, 1931, p. 147). It is typical that in provision I and II of the resolution Georgian and Megrelian languages are juxtaposed; provision IV indicates that resolutions as well as orders are to be published both in Georgian and Megrelian languages.

Developing such linguistic politics was impossible without the permission (or instruction) by the Russian government's, namely by Stalin. Since the 18th century the Russian imperial machine has been put in motion and kept working; though the actual negative roles have been performed by others (Bolsheviks such as Philipe Makharadze, Isak Zhvania, Mamanti Kvirtia, etc.).

Since the sinister decision, dated 1929, I. Zhvania and his partners have been offered a discretionary authority. Magazines and Newspapers have been published in Megrelian word forms. In 1931 I. Zhvania's book was published – "The struggle of Samegrelo's peasantry for the Soviet rule". The leaders of the Empire regarded this book as of great significance which was witnessed by the circulation of 30 thousand copies[260]

---

[260] In his writings Isak Zhvania fiercely opposed "Georgian Nationalists" and "reactionaries" such as Ilia Chavchavadze, Iakob Gogebashvili, Tedo Zhordania, and other bourgeois-chauvinistic Professors" and "their supporter Bishop of Samegrelo Besarion Dadiani".

He wrote : "these Georgian fascists : Kotsia Gamsakhurdia, Tedo Zhordania, T. Sakhokia, etc. have gathered at Rustaveli Theatre in Tbilisi; prior to release of any resolutions

During the 6-year period (1929-1934) the Bolshevist "linguistic diversion" was intensively carried out in Samegrelo. In 1934 the similar publications discontinued; the government of the Empire dismissed Isak Zhvania who soon became subject to repression.

It is well-known that since mid-1930s Stalin had attempted to acquaint the world with the great past of his birth place – Georgia, genius of Rustaveli etc. At the same time, in 1937 in his letter to Stalin, L. Beria, the leader of the Georgian government "resented" the fact that the scientist of the Institute of Linguistics and Anthropology were "confused" and "contradicted each other on their conclusions" (in the first version of the letter he mentioned them as impregnated with the "velikoderzhav" spirit) (Archive Newsletter ("Saarqivo Moambe"), VI, 2009, p.116, the periodical of the Archive Department of the Ministry of Internal Affairs of Georgia).

The issue concerns the division of Georgia into several nations based on the censuses of 1926 and 1937 by the all-USSR academic circles. Namely, in 1926 the Academy of Russia (i.e. USSR) divided Georgians as follows:

The Georgians (the Kartlians, the Kakhetians, the Tushs, the Pshav-Khevsurian, the Armenians, the Javakhs, the Meskhs, the Klarjs, the Taoans, the Acharans, the Gurians, the Imeretians, the Rachans, the Lechkhumians), **the Megrels, the Chans, the Svans, the Batsbs**.

However, in 1937, according to the Academy of Sciences of the USSR, the list included: the Georgians, the Megrels, the Laz, the Svans, the Batsbs, and the Acharans.

The same year the Institute of Anthropology has compiled its own version that later served as a basis for the "Nationality Dictionary". Here the Georgians are considered of as follows: the

---

by the Central Committee this black noble crowd objects against the Samegrelo Issue as an issue of disputed in Georgia..."

Megrels, the Laz, the Svans and the Batsbs, though the Acharans are mentioned as a separate nation. L. Beria was acquainted with all materials but emphasized the issue of the Acharans, he urged Stalin to interfere and avoid such a mistake in the "Nationality Dictionary", because such a division into nations contradicted the Leader's opinion on a nation.

Since 1970s the derangement of Georgian identity has been planned by the Russian Empire with a new intensity. On April 14, 1978 the Soviet Empire attempted to abolish the already secondary status of the Georgian language as a state language of the Georgian Republic. Russia's plans were even "more ambitious"; the following excerpt represents a fragment of Mikhael Suslov's (1902-1982) report published in the magazine of Paris National Council ("Georgia the Warrior", May 26, 2003):

"The communist party is glue and while it maintains its properties we have to proceed with the rescue plan of Russia which must differ in different republics.

The Generals residing in the Far East must be offered normal living conditions. In order for them to settle down we need the frontier territory of the Black Sea that is where the Georgians live. We should take into consideration the fact that Georgian differ from us greatly and sooner or later they will bring up an issue of independence and demand freedom. We must commence the struggle from Apkhazeti. By taking advantage of Apkhazeti we must give independence to Samegrelo, Svaneti, Achara and other regions. We have to stir up the regional-national sentiments in each of the regions individually. Western Georgia should be set against Eastern Georgia and we must perform our function of arbitrator. At the same time we should scientifically convince Georgians that they are migrants from different countries and belong to different nations, this will give us an opportunity to get rid of them from the territory of Georgia".

Ninetcen years have passed after the revival of Independence of Georgia on April 9, 1991 but the Georgian government could not succeed in removing the imperial linguistic ethnological "mines" up to the present day; moreover, at present Georgia is losing more information wars than ever. Today, Europeans those like Hewitt or Feuerstein who enjoy "Q'azaxiši gazeti" (Peasant's Newspaper) and others like J. Gip-

pert and P. J. Hillery who are supported by extensive grant schemes deceive the world as though the realm of the Georgian language does not include regions such as: Samegrelo, Svaneti, Lazeti, Imerkhevi, Tskhinvali region, Apkhazeti, etc. and as though the Megrels, the Laz, the Meskhs, the Svans, etc. are not Georgian.

Sadly, some of the Georgian or foreign scientists of our generation who enjoy "grants" do not mind such politicized qualifications.

I believe academic, depoliticized descriptions and qualifications and qualifications of the linguistic-ethnic situation of Georgia should be attributed major importance in the process of integration of Georgia in the civilized world. If the international information field will not become free of the Russian imperial definitions and qualifications (which, mechanically, following the soviet "scientists" still dominate the international information network, the territorial integrity as well as Georgian identity will face insuperable obstacles; namely, if the reality is avoided and the Georgians are indicated in the ECRML ratification documents as disintegrated linguistically-ethnically, the powerful empire interested in fragmenting Georgia will further easily segment Georgia's territory in the decade to come.

Georgians will never ever tolerate violation: Georgian (/citizens of Georgia) public figures, scientists, writers or the wider audience always struggled against imperial aggression. The samples below are citations that include extensive excerpts from letters by Iakob Gogebashvili, Niko Marr, Tedo Sakhokia and Konstantine Gamsakhurdia.

Iakob Gogebashvili dedicated a special article to the issue of correlation between the native language of Georgian and the Megrelian dialect ("Language and Dialect"), stating that: *"Every nation has a principal language called a native language that is a shared treasure for all parts of the nation and community dialects used locally. Rationality of the humankind has assigned the following purposes to the language factors in the sphere of education: "all schools use a native language as a language of instruction while applying local dialects to explain and clarify those common words that are difficult to understand for local children. This way thorough knowledge of the na-*

tive language in combination with education is spread within the people. Such a rule is applied in Europe, America and in cultural countries elsewhere.

From the 4th century until the present day all our schools, within the territory between the Black Sea and the border of Dagestan, were using books written only in the common literary native language. In order to explain local unclear words and phrases, the teachers used local terms and phrases, for instance, in Samegrelo and Svaneti, thus spreading the detailed knowledge of the native language. Who would ever think that such a reasonable rule, blessed by God and appreciated by men would be opposed in our country, in Georgia? But unexpected and impossible things happened, and it happened only in our nation; neither Armenians nor Tatars or other Caucasians have had even a single person with such absurd ideas claiming that schooling must be implemented in local dialects rather than in native language.

Although, there have been such foolish men who dared to express that the native language must not be allowed in schools of Samegrelo and Svaneti because the population speaks local dialects there.

What could be the consequences of implementing such absurd ideas? Indeed, rather bleak future...

Isolation is what destroys both a national tree and its branches when separated from each other... God has created such an incredible thing as a nation for success and happiness rather than for extinction or degradation. Thus, our responsibility is to protect and revive the Georgian native language in schools and churches of Samegrelo and Svaneti, protecting it in a manner typical to the Eastern Georgians (Kartlians, Kakhetians, etc.) and Western Georgians (Megrels, Svans, etc.) during many centuries by will and assistance of God..."

N. Marr's discussion is interesting (Nationality of Georgians – a letter of Professor Marr addressing the speech about the Georgian nation delivered by the archpriest I. Vostorgov at the meeting of members of the Holy Synod and other prominent citizens; Kutaisi, 1905, pp. 60):

Vostorgov has been deceive by some Caucasian linguist who regarded dialect variety of the Georgian language, different local speeches and the unwritten language, thought all these inalienably represent one related language, as signs contributing to fragmentation of the unity of cultural Georgia. Vostorgov has no real understanding of the fact that the unified Georgian national culture was created by all Georgian tribes; that is why we trace purely Chan, i.e. Megrelian and other words in the text of the Holy Scripture. Based on the real cultural-historical opinion, the Georgian literary language is as much Svan and Megrelian, as much Gurian and Imeretian as Georgian. It is native literary language for all tribes of Georgia... Time has come for Russian to

perceive, to open their eyes and make sure that Caucasus is a place) where the Russians violate the laws of Russia itself as if for the sake of the state interests.... (pp. 7-10).

When criticizing Mapaluians[261], Tedo Sakhokia has similar arguments in his letter entitled "What are you chasing after?!"[262]:

"The issue of Samegrelo's "autonomy" is brought up by one group of "Megrelian Autonomists". The very issue, as they say, is based on their love and care towards the Megrelian Proletariat which, apparently, as a separate "nation" is suppressed by the young Georgian sovereignty.

The reader must be already acquainted with publications in press that concern the autonomists' weakness, their betrayal and evil intentions. I as a Georgian and an inhabitant of Samegrelo, cannot avoid giving voice to collective resentment, and would like to express my indignation regarding such parvenu behaviour of Samegrelo's "protectors".

Samegrelo, as an integral part of Georgia, shared all its life with Georgians, has dealt with all the difficulties life had offered and has created the unified culture together with Georgians, and now, as the centuries passed, someone such a creep comes and suggests to tear itself away from its mother!

How is that? How can "sovereignty of Georgia" suppress Samegrelo that is tenderly cared by all Georgia? How anyone dare to say in the twentieth century that the Megrelian and the Georgian languages are different?! Is Megrelian, having almost one hundred percent of Georgian roots, a different lan-

---

[261] "Mapalu" – a group of a few members who were spiritual successors of Tada Ashordia (S. Gagua, M. Kankava, etc.) that had operating in Zugdidi since 1918; Their goal was to estrange the Megrels from other Georgians (in terms of both Linguistic-ethnic-cultural and "state" development). In 1920-1930s Isak Zhvania – the Bolshevik from Zugdidi was actively implementing the "Mapalu" plans on a state level. The activities of "Mapalu" like those Ashordia and his followers were condemned by the population of Samegrelo and its intelligentsia. (see below); for the critical discussion on Mapaluians and Isak Zhvania see: Zviad Gamsakhurdia, "The issue of Megrels"; http://sveticxovelijournal.ge/view.php?id=42

[262] Tedo Sakhokia published this article under a pseudonym "adept" in the Khobi regional newspaper (1933, # 6-7). The version published in " Republic of Georgia " on September 12, 1992 (prepared for publication by Shukia Apridonidze) is based on the speech of T. Sakhokia originally published in newspaper " Communist " in 1925 (# 219). The speech was addressed to the "meeting of Megrels residents of Tbilisi" held and chaired by T. Sakholia at Rustaveli Theatre on September 24, 1925.
Tedo Sakhokia's letter is cited according to the published version of 1992; we would like to cite the statement by Aleksandre Mikaberidze, a famous translator of the Greek mythology, published in "Republic of Georgia": "After Tedo Sakhokia's speech that was fearless and full of faith, the participant of the meeting rejected the issue brought up by autonomists. Thus, "the meeting saved Samegrelo from total destruction".

guage? The Megrelian represents a supplement to modern Georgian. The Megrelian language is mostly spoken within a family, but the Megrelian as a specific characteristic of a nation has never existed. In any case, since Christ Samegrelo has contributed to the Georgian culture with the best experts of the Georgian language. Not to mention several figures, it is enough to refer to the remarkable preacher Anton Chkondideli and T. Zhordainia, a historian of Georgia and the compiler of the Georgian Grammar.

"Megrelian Autonomists" know well about these things. Though they assume the role of defenders of "Megrelian proletariat" and try to convince others in Megrels as a separate nation.

It is even blameworthy to argue on this absolute truth... We would like to show the real reason behind it - why such a truth has become so debatable.

It is well known that the issue of the Megrelian language did not exist before the Russian dominion. It has become a problem since the Russians have moved to Georgia. When different Georgian principalities have been abolished and different parts of our country have unified, the Russians felt the danger of such unification and they decided to divide our country in an unnatural manner. The 1870s the schools of Samegrelo were attacked. Here at schools of the Ministry the Georgian language was prohibited and the school subjects were taught directly in Russian - used as a language of instruction. This was the case for the "public" and "normal" schools. The pupils of these schools stealthily studied to read and write in Georgian, or as they used to call "ĉkinobura" (i.e. "peculiar to ours").

That is how Russification of Samegrelo was carried out until 1890. Since the very date starts the "argumented" denial of the Georgian languages as a mother language with the help of which, according to the requirements of the rational pedagogics, the youth of Samegrelo was supposed to be educated. From this moment the actors include Ianovskiy (of Polish origin)[263], an education guardian of Caucasus district and his right hand, Levitsky (of Polish origin). First, Levitsky introduced the so-called "mute" method in schools which aimed at learning Russian without help of the books in order to totally avoid Georgian at the Georgian schools. Our blessed teacher – Iakob Gogebashvili fiercely opposed the "Mute" method by Levitsky that did not succeed and was not exercised in Eastern Georgia.

The case was quite different in Imereti where Levitky was appointed as a province inspector. The attack was especially carried out against the schools in

---

[263] Editor's note: there is much similarity between the activities of Levitsky a century ago and those of the moder-day Wicherkiewicz.

Samegrelo. They took advantage of the Megrelian language which by uncareful consideration might seem a different language. Of course, for persons like Levitsky it was not beneficial to recognize that such a difference was only external and that the Georgian language, as a literary language and as a native languages should have a leading role in the Schools of Samegrelo.

Levitsky made Petrov – the Khoni Seminary teacher compile a separate alphabet for Megrels, of course in Russian letters, and made him write down the folk tales as well as poetry of Megrels with the assistance of the "well-known" Tada Ashordia who worked at the same seminary. This work had to be used as a text-book at the Megrelian schools. T. Ashordia has been offered a good position and financial support. He has been charged with an important mission – to promote status of the Russian language by banning the Georgian language in schools of Zugdidi uyezd.

Ashordia was assisted by some agents and their work flourished; the Megrelian school became a place hindering the development of children. The government's twofold aim has been achieved: Georgian has been banned at the Ministry schools in Samegrelo and the process of Russification for Samegrelo's population has started.

Parochial schools in Samegrelo were the only places where Georgian language remained functional. The reason was the status of Georgian as a language of liturgy; as the schools within the parish were affiliated to the churches the language of instruction had to be Georgian. At some point the ecclesiastic authority won a fierce struggle against the Ministry department; though that did not last long.

Levitsky decided to find another solution to the problem. He assigned a new task to the same Ashordia, namely the latter, similar to Giorgi Mtatsmindeli, had to "translate" Gospels from Georgian into Megrelian. In Levitsky's opinion, this could give results in unrooting the Georgian language at parochial schools. But the whole region of Samegrelo opposed such profanity and actions, and the public outcry was expressed in the well-grounded report by Grigol, then-Bishop of Guria-Samegrelo. The very report included a skilful discussion by Niko (Great) Dadiani, the patriot representative of Samegrelo, where he argued regarding invalidity of such intention. Grigol's report was based on another report of bishop Besarion, who, as a Megrelian, had been asked to present his opinion on translating the Gospel into Megrelian. T. Zhordania, the historian, the member of the committee selected by bishop Besarion, offered a well grounded critique of such foolish and unnecessary experiment.

The report by bishop Grigol stopped the translators of Gospel into Megrelian, and therefore the Georgian language remained in Megrelian schools as a language of instruction.

Although, archpriest Iv. Vostorgov has been appointed as a supervisor of parochial schools within the exarchate of Georgia. At present, the issue of education in the ecclesiastic authority of Georgia is dealt with by an executioner in cassock and a murderer of our souls, Herod for our youth, a careerist and the best implementer of the Russian tyrannical government's Russification politics. Betrayal, denunciation and treachery developed among the teachers...

The activities of archpriest Vostorgov have been especially difficult for Samegrelo. He used to claim that Megrels had nothing to do with Georgians and they were not supposed to be taught in Georgian at their schools; instead he demanded to introduce Russian, the state language. Moreover, this politician in cassock dared to publish his arguments in press. The reader must remember the answer of Professor, Academician N. Marr. He fiercely criticized the politican archpriest that had absolutely no competence in the field.

Afterword, the Georgian language has been attacked from a different angle. The government used to appoint Russian bishops in the Sokhumi eparchy. These bishops and especially Arseni passed an order on the use of the Russian language in liturgical practices in Samurzakano and Apkhazeti in general. The ecclesiastical authority in Sokhumi, with the support of gendarmerie, persecuted anyone who dared to express the wish of the parish by insisting on Georgian as a language of liturgy. Who knows how many families were affected.

The revolution of 1905 contributed to slowing down diligence of those supporters of Russification. Following revolution the same forces continued their activities. In 1918 the Megrels volunteered in Poti on Stephane Gagua's (a teacher) initiative to continue the Levistky-Vostorgov's struggle; though we never took it serious until the commencement of preparations for the autonomy in Zugdidi. The "Mapaluians" group even sent the following request to Moscow: "Please, save us from sovereignty of Georgia, do not let Megrelian proletariat to decline and do unite it with the Russian proletariat. Let me cite the Megrelian proverb at the end: "a greyhound is chasing after a rabbit, but what is the rabbit chasing after?

We all know what those like Levitsky and Vostorgov were chasing after but what are you, "autonomists" of Samegrelo", chasing after?!.."

Today we can ask a similar question to those enjoying foreign grants address the following provocative questions to the Samegrelo and Svaneti population:

- What language would you prefer as a language of instruction for your children's education? (Megrelian-Laz, Georgian, Svan or other)? Why?
- Which language do you use during the church service (Megrelian-Laz, Georgian, Svan or other)?
- Do you regard it necessary to have printed media in Megrelian-Laz/Svan languages? If no, why? Are you aware of the fact that journals-newspapers are published in Megrelian-Laz/Svan languages in Georgia?[264]

For foreign colleagues who are interested in the true linguistic-ethnic history of Georgia and the Georgian nation, we would like to cite a linguistic conception by the famous Georgian writer Konstantine Gamsakhurdia who opposed subversive so-called theory of four languages of Georgians – established by the empire, and by taking into account the ancient tradition on the creation of the Georgian literary language (we Georgians have one native language, formulated a theoretical postulate that is **urgent up to the present day**:

"The literature of the 20th century must provide us with the total synthesis of language elements of Ilia's Kartlian, Akaki's Imeretian, Vazha's Pshavian, Megrelian and Gurian. This would be indeed an ideal literary Georgian!" (K. Gamsakhurdia, 1929; ten volumes, 1983, vol. VII, p.499)....[265] *In my view, reparation of a language with the help of the local dialects is essential. We must allow both the words of the Megrelian-Svan dialects and those of Fshav-Khevsurian into the Georgian (literary) language... in terms of this, Vazha-Pshavela had made a great contribution to the Georgian language..." (K. Gamsakhurdia, 1922; see ten volumes, 1983, vol. VII, p.411); Cf. also as follows: "I have incorporated tremendous amount of ancient words in modern Georgian; I have also abundantly*

---

[264] For criticism see: **Roseta Gujejiani, Bezhan Khorava,** ***From the history of the Georgian public opinion*** ("For all of Georgia") the full version of this article attached was published in the scientific magazine "Kartvelian Heritage", vol. XIII (Kutaisi, 2009, pp. 79-94). The questionnaire is designed by I.Gippert and M.Tandashvili as apart of the project: "Language situation in the morden Georgia"
http://www.volkswagenstiftung.de/foerderung/auslandsorientiert/mittelasien-kaukasus/bewilligungen-2005.html: Die sprachliche Situation im gegenwärtigen Georgien; Bewilligung: 02.12.2005 Laufzeit: 3 Jahre.

[265] This traditional attitude is completely shared by the current statement by the Catholicos-Patriarch of Georgia indicating that the selected Megrelian-Laz-Svan dialect materials must be introduced in the explanatory dictionary of the Georgian language (so far the data of only other georgian dialects has been included in the eight vulumes of the explanatory dictionary of the Georgian language).

mixed words from Khevsurian, Imeretian, Kartlian-Kakhetian and Megrelian-Gurian dialects into my lexicon. I regarded it necessary to advance a slogan on collecting the (differing) lexicon of Georgian tribes and the very first time my attempt was reflected in "Smile of Dioniso" and in my novels... development of the literary Georgian cannot be based only on outer borrowing – barbarisms; the most important is the inner borrowing", collecting new and unused lexical materials from Georgian dialects, Svan-Chan and Odishi dialects..." (Konstantine Gamsakhurdia, eight volumes, 1980, vol. V, pp. 995-956) [266]

Due to the fact that in 1999 Georgia became a member of the Council of Europe and our country has undertaken an obligation to join the charter entitled "European Charter for Regional or Minority Languages" within the period of one year, it is therefore necessary at least today to provide the international community with the depoliticized and academic history of Georgia.

Moreover, it is necessary to inform the civilized world about the demographic expansion carried out by Russia in Georgia; namely:

- in 19th century by so-called Muhajirism Russia carried out the genocide of Georgians in Southern Georgia and Apkhazeti: colonized Armenians and Russian in this Georgian region... by the Russian-Georgian 1992-2008

[266] When discussing K. Gamsakhurdia's views on the Kartvelian Linguistic world, it seems necessary to consider the period and circumstances when these letters were written (or the speeches were presented), reflecting the professional discussion of a writer on the literarylanguage and dialects. This is a period of 1930-1950-s when the Russian Bolshevik-Communit regime experienced the most active period: the national-liberating revolt has already been suppressed; the Georgian (/Kartvelian) Christian churches and monasteries have been destroyed, the victims of "dekulakization" and "people's enemies", in fact faultless population and intelligentsia have been either executed by shooting or forcedly resettled to Siberia. Moreover, Georgian "government" had passed a resolution dated 1929, according to which the Megrelian "language" had to be employed at public institutions (such schools, court, media, etc.); the book written in "Megrelian words" by I. Zvania, the activist Bolshevik, was published in 30 thousand copies; several magazines and newspapers have been published in "Megrelian language"; in the same period the term "Kartvelian languages" has already been established in Kartvelology; it considered fragmentation of the Georgian linguistic space into three-four parts. Such fragmentation of the Kartvelian linguistic world was unacceptable for K. Gamsakhurdia (as it is witnessed in his literary works) – a citizen and a writer who was well-versed in linguistics. In any case, the writer, neither in literary works nor in critical letters, acknowledges the languages entities (known as "Kartvelian languages) to be languages. For him the Kartvelian (=Georgian) world was one and indivisible.

war the neighbouring empire implemented the genocide of the Georgians and the anti-Russian Apkhazs in the historically Georgian region – Apkhazeti. Now Russia is attempting to create a Satellite state in this part of historical Georgia where pro-Russian Apkhazs, Armenian migrants and Russian new settlers will live, rather than the Georgians – the majority of population – who have been exiled from Apkhazeti.

- In 20th–21th centuries the Russia succeeded in its effort to settle its supporter Ossetians from Ossetia (North Caucasus) into Shida Qartli – Tskhinvali-Java regions, who illegitimately and illogically were first offered the so-called "South Ossetian autonomy"; and on such an artificial formation Russia is trying to carry out grafting the Russian-speaking "State". For the history of the issue I would briefly state that both in the Soviet period and at the present time even in the so-called nominal North Ossetian Autonomous republic – a real Ossetia – the Kremlin is destroying the Ossetian language and culture; for instance, there is no opportunity to get a general or higher education in Ossetia, neither is the prospect of revival-development of the Ossetian culture; Russification policy is being actively implemented in Ossetia. Besides, the Beslan tragedy confirms the fact that, similar to the Chechens and Ingushs, the Kremlin is carrying out also the Ossetian genocide[267]

[267] For the review of scientific literature on the issue of managing demographic capacities of Georgia by Russia, see T.Putkaradze, Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (On Politicization of the Kartvelological Studies, Causes of War Prospects for Peace, Georgian Orthodox Church and Konrad-Adenauer-Foundation, Tbilisi, 2009, p. 221-233 [published in Georgian and English languages]).

Part I
Kartvelian Linguistic World

1.1. The Issue of Qualification Criteria for a Language and a Dialect; A Brief History of the Kartvelian Linguistic World

1.1.1. Distinguishing Between a Language and a Dialect

The terms such as ethnos, nation, nationality; national language, native language, dialect... are polysemous, therefore in order to avoid ambiguity of key terms given below we would like to clarify them in advance[268].

In modern world the term "nationality" has a dual meaning:

Nationality – a civilized ethnos that is formed into a nation; cf. **Tribe** – a social group existing before the development of state, or out of it; a group of people of the same race, language, and customs, especially in a developing country (Collins COBUILD);

Nationality – aggregation of citizens of the same state (/demos).

In accordance with dual understanding of the concept of nationality, the term – national language is clarified by the two definitions; namely:

1. Traditionally terms such as national language (= ethnic language) and a native language is used at the same time; Cf.: in Humboldt's view, a native language is a nation's vital energy. Arn. Chikobava, in much the same way as Ilia, Vazha, Iakob and other great thinkers, valued the role of a language: "a language is a key characteristic of a nation"[269]; cf. Arn. Chikobava, 1952, pp.113-118: "each national language is at the same time a literary language". The famous linguist Guram Ramishvili has made an interpretation of correlation between the Georgian nation and the Georgian language (2000, pp. 6-7): "The Georgian language as a native language of the Georgians serves as the basis for their nationality". According to such attitude, the state language and the

[268] Detailed discussion see in: T. Putkaradze, The Georgians, part I, Pre-Christian Era, Kutaisi, 2005.

[269] Issues in the culture of the Georgian word, VI, Tbilisi, 1984, p. 37.

national language (ethnic language, native tongue) of a Georgian person (Kakhetian, Svan, Megrelian, Acharan, Meskh, Imeretian, etc.) is the Georgian language; Cf.: For an ethnic Armenian who has Georgian citizenship, the Georgian language is a state language, while Armenian is a national/ethnic, i.e., a native language.

II. a certain part of modern research and normative documents, for instance, according to the "European Charter for Regional or Minority Languages", the term "national language" is used as a synonym for an official language and a state language (for instance, see the 69th explanation); while the terms such as the own language, native language (own language, the 3rd explanation; native language, 66th explanation) is the one learnt from parents (= ethnic language) in one's childhood.

Having in mind the above-mentioned explanation of the terms, the state language (i.e. national language) and the ethnic language (native language) is the Georgian language for ethnic Georgian who has Georgian citizenship. Cf.: for ethnic Armenian who has Georgian citizenship the national (/state) language is the Georgian language, while the ethnic language (i.e., native language) is the Armenian language.

In Georgian scientific community the first explanation is more popular, for instance, cf. B. Jorbenadze's position (1989, p. 170): *a language is the most fundamental manifestation of national self-consciousness; it is logical to consider a language as the most basic characteristic of a nation, because the unity, consolidation of any nation is indeed determined by availability of the shared language.*

Cf.: according to the same author (1989, p.16): *"a dialect is a variety of a common national language rather than an independent system. It must be emphasized: a variety of a national language rather than that of a literary language, as a literary language is itself a variety of a national language. In other words, the unity of the varieties represents a national language. Therefore, a dialect should be studied against the background of this common national language".*

According to both explanations, a native language and an ethnos are interdefinitive concepts: the native language of uncivilized ethnos (tribe) is an unwritten language[270]; a civilized ethnos (with the centu-

[270] Cf.: UNESCO qualification: http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=28301&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html:

ries-old literary and state tradition) is a nation whose native language a national language.

Cf.: an ethnic group is considered to be a part of ethnos/nation that, beyond the borders of the main territory (state) by nationals of that ethnos, resides in the state by other ethnos/nation[271], accordingly, its national language (native language) may not be the State language. The opinion of Ancient Georgian chroniclers and famous Georgian public figures regarding the interrelationship between the Georgian nation and its native language is formulated in modern terms as follows:

The Georgian language is a native language and an ethnic language of the Georgians (Megrels, Svans, Meskhs, Imeretians, Kakhetians, etc.). The standard variant of this language – the Georgian literary language – is a language of the centuries-old Georgian state and culture – the national language. All other non-standard (inner) dialects are secondary local varieties (vernacular idioms), patois, dialects etc. of a native language.

By ignoring traditional Georgian understanding as well as scientific argumentation, even today, some believe that there are several Kartvelian languages: one language (Georgian) with the script available and three (or two) languages (Megrelian, Laz, Svan) without script[272].

Cf. According to Y. Koryakov, the Svans have two ethnic languages (upper Svan and lower Svan); in some authors' view, the Svan language is an unwritten native language of the Svans, as for the Georgian – it is their national language (M. Kurdiani); others regard the Svan language as a tribal one.

Based on such false understanding, one part of ethnic Georgians (Svans, Megrels, etc.) are considered to be foreign ethnic groups having no literary culture.

According to the linguistic explanation of a language ("a language is a phonetic sign system") it is impossible to grant an idiom the

---

An unwritten language of an ethnos – an idiom which is not standardized (normalized) and is not used as an official language in professional creative process or administrative documentation) (for these purposes such ethnos uses the literary language of another society).

[271] For instance, the Georgians in Turkey.

[272] For instance, see Georgian Language (Encyclopedia), Tbilisi, 2008; the very attitude politicized by the Russian officials is being actively spread on internet even today.

status of a language or a dialect. Functions[273] of a language do not differ from those of a dialect[274].

In a discussion below we focus on the following definition of a dialect:

A dialect is a variety of a national (ethnos) language; understanding might or might not exist between the users of different dialects of the same language[275]

Cf., it is considered that a dialect represents one of the medium levels between a language and a patois; see the scheme below:

Language – group of dialect (idioms) – dialect (idiom) – vernacular idioms - patois - idiolect[276]

---

[273] Perception of world, formation and expression of thought, communication, information transfer, exchange of thought, information storage, etc.

[274] For instance, cf.: „A human language can be defined as a system of conventional phonetic signs, used as a mean of expression, communication and exchange of information and ideas in human society (T. Gamkrelidze... 2003, pp.23-26).

[275] Cf.: http://bse.sci-lib.com/article027018.html: **a dialect** (in Greek diálektos – speech) a variety of **a particular language** used as means of communication among persons who share territorial, social and professional commonalities. A territorial **dialect** always represents a part of another entity, being a **dialect** of a particular language, a part of this given language, therefore, it is always contrasted to the other or others. Minor dialects are united in major ones, the biggest ones could be denoted as dialects, while the smallest ones are called as patois. Territorial dialects differ in phonological structure, grammar, word formation, lexis. Such differences are mostly minor and speakers of different dialects of a given language understand each other (for instance, in case of Slavic languages). Dialects of other languages differ so much that communication of their speakers is either complicated or impossible (for instance, dialects of German and Chinese languages);

[276] For the review of scientific literature see: T. Putkaradze, 2005; T. Gvantseladze, 2006; cf. some part of the material available on internet: http://bmu.li/HIjx: the term dialect is assigned a taxonomic status on the scale with four levels of proximity.

Language — vernacular idiom — dialect — patois. Language and dialect: **dialect** (Greek: διάλεκτος — "idiom" from Greek διαλέγομαι "to speak, to express oneself") — a variety of language used as means of communication between persons connected on the same territorial basis. A dialect is a complete system of verbal communication (oral or sign but not necessarily written) with its own lexicon and grammar. There is no single explanation and standard criteria for distinguishing between a **language** and a **dialect**, therefore naming particular idioms as languages or dialects it is essential to stipulate the meaning of any particular term... an idiom could be regarded as a dialect, for instance, in case if {1} it is not a standardized literary language; {2} its speakers have no their own state or autonomous formation; {3} is not a prestigious form of communication...

It has been often stated in Georgian as well as foreign literature that both qualification of a language, idiom, dialect, vernacular idiom and patois and classification of the related language entities (idioms) are difficult[277]; cf.: Sometimes dialect classification is based strictly on geography, sometimes it is based strictly on the structural features – lexicon, phonology, morphology, syntax of the dialect.

Scholars often disagree on which features should be given greater attention as a basis for a classification (for discussion see: T. Putkaradze, 2005, pp. 64-68) [278] Distinguishing between unwritten language and a dialect (oral speech) is rather difficult and fundamental; It is there almost impossible to postulate a specific criterion for distinguishing between an unwritten language of the given literary language and a dialect[279]; cf.:

According to G. E. Schmidt, U. Amon, A. Bach, T. Levandovsky, P. Wisinger, B. Sovinsky and A. Linke, etc., a language is characterized by the diversity of spreading degree (prestigiousness) – high degree of use, codified script, regularity, literary status, artificiality in part; while the dialect is characterized by low degree of use, irregularity, oral communication and naturalness.

Cf.: according to P. Phinke, B. Jorbenadze, G. Nebieridze, etc., there should be understandability among the users of dialects; while V.

---

[277] For discussion see: T. Gvantseladze, 2006;

[278] For instance, see For classification of Romany dialects: http://romani.humanities.manchester.ac.uk/files/12_dialect_intro.shtml: One must first select the criteria on which a classification is to be based. Sometimes dialect classification is based strictly on geography; sometimes it is based strictly on the structural features – lexicon, phonology and morphology – of the dialects. In the latter case, it is necessary to select those features that are of global relevance and that can be used as a reference grid to compare the different dialects and to determine the relationships among them. Scholars often disagree on which features should be given greater attention as a basis for a classification. As a result, is not unusual to find different classification models. There is also an objective difficulty: Some dialects may share 'typical' features with two distinct dialect branches. Such transitional dialects are part of any linguistic landscape. It is therefore almost impossible to postulate clear-cut divisions between dialect groups or 'branches'...

[279] T. Putkaradze, 2005, pp. 64-70: It is artificial and it does not contribute to the research on the issue to qualify linguistic entities into languages and dialects on the basis of, on the one hand, sociolinguistic and, on the other, specific Linguistic criteria.

Zhirmunsky, E. Coseriu), I. Clopeck, J. Hergen, etc. claim that understandability among dialects is not substantial.

Some believe that, the related linguistic entities must be qualified as languages in case of phonetic equivalence between them (M. Kurdiani)[280].

According to G. Belman, W. Konig, etc. it is complicated to draw a distinct line between a dialect and a language; the dialect-language transition is easily available.

H. Harman, P. Auer, etc. believe that the status of a linguistic entity must be defined by the society which is the user of the given entity.

Defining the status of a language and a dialect by the given speech community itself could give adequate results in case of a language unit that either has a newly created written language or has no written culture (self-perception of a people with no written culture is carried out within the boundaries of a certain unwritten language, based on comprehensibility) (Cf. North Caucasian languages)[281].

In order to draw a distinct line between language and dialect it seems practical to use prestigiousness–regularity, the so-called "systemacy" and the linguistic-ethnic self-perception of a given society; thought the first one could better characterize a written language and a dialect but in our opinion, drawing a distinct line between an unwritten language and a dialect is impossible. Discussion on the basis of a "language system" is rather relational, since, for instance, according to phonematic, morphological-syntactic and lexical-semantic structures, Russian, Belorussian, Ukrainian and Polish languages are more closely re-

[280] Globally, there are no languages or dialects qualified according to availability or non-availability of phonematic correspondence; besides, there is no phonematic correspondence between various related languages and vice versa: logical and regular phonematic correspondence is available between the linguistic entities regarded as dialects (German, Chinese, Japanese, etc.). Moreover, in North Caucasian languages the phonematic correspondence is documented even in idioms.

[281] The very method will face difficulties when addressing a society that has a centuries-old literary culture because the archaic language and culture, which is native and comprehensible for well-educated part of the society, could be totally incomprehensible. For instance, Japanese or a Sinhalese peasant perceives his/her own native dialect as a native language and unintentionally is deprived of his/her ancient culture: due to the lack of education (lack of fluency in national culture and a literary language) a group of people might consider their native dialect as a native language.

lated variants than German dialects (systemic analysis of Georgian idioms see below).

In our view, the issue of correlation between a language and a dialect is rather solved by considering the linguistic-ethnic self-perception (self-identification) of a civilized society and a literary tradition[282].

1.1.2. Several Aspects of History of the Kartvelian Idioms

Methods of reconstructing proto-languages on the basis of comparative study of the extant language data are well processed; namely, the initial language model of the related language entities will be reconstructed on an internal reconstruction, comparative reconstruction and lexical-semantic reconstruction basis.

Almost all researchers in the field of Kartvelian linguistics believe that the Georgian written language is mostly relevant to the initial common Kartvelian model of the Kartvelian language-dialects. The large part of the specialists mostly reconstructs the same consonants in common Kartvelian that are available in the archaic written Georgian:

Plosives: b, p, p'; d, t, ţ; ĵ, c, ċ; j, č, ĉ ; g, k, ķ; ĥ, q;

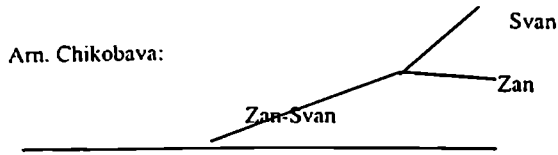
Fricatives: z, s; ž, š; ğ, ħ; h;

sonorants: m, n, r, l.

Morphological, syntactic and semantic structures of proto-Kartvelian are also substantially similar to the archaic literary Georgian (see in detail below).

Divergence scheme of the Kartvelian dialects is a disputable issue among the specialists. In our opinion, the most well-founded view was formulated by Acad. Arnold Chikobava. According to him, as a result of minor alterations, the Zan-Svan dialect group shifted from the common Kartvelian later dividing into the Zan and Svan language entities. Schematically it could be presented as follows:

[282] For discussion see T. Putkaradze, 2005, pp. 42-70.

According to modern scientific research it is obvious that the ancient Georgian ecclesiastical (church) literary language (which has directly developed into the modern literary Georgian) descends from common Kartvelian language; while the Georgian dialectal groups such as central, Svan, Zan, Meskh, Pkhovian, Rachan, Her, represent more or less modified branches of archaic Georgian.

There is a diversity of views regarding the chronology of common Kartvelian language: one group of scientists date the common Kartvelian language to II-I millennia BCE (Arn. Chikobava, K. Bergsland, H. Vogt, etc.), while another group considers functioning of the common Kartvelian language in V-IV millennia BCE as a possibility (T. Gamkrelidze, V. Ivanov, T. Mikeladze, etc.). In our view, the first consideration seems more convincing; supposedly, at the time of formation of the Colchian-Qoban culture[283] by the people of Kartvelian descent, from mid-2nd millennium BCE (until the first half of I millennium BCE) on the basis of dialects of proto-Kartvelian tribes[284] the common Kartvelian language (Koine) – the common oral language of ancient Georgian tribes was formed.

The analysis of the onomastic material transferred from Kartvelian into the languages of the neighboring peoples, Kartvelian borrowings and so-called dated toponyms (Kutaisi, Patisi, etc.) provides a basis for arguing that the modern Kartvelian sub-systems (literary Georgian, Megrelian-Laz, Svan, Pkhovian, Meskhian and other dialects) originated at the turn of our millennium[285]

[283] The world's first civilized societies date back to III millennium BCE, accordingly, dating back the Kartvelian and Iberian-Caucasian entities to V-IV millennia is unrealistic.

[284] Cf.: The following Kartvelian tribes appear in 2nd half of I millennium, BCE: the Mushki/Meskhs, Daiaenians/Taokhoi, the Colles, Tibareni, the Iberians, the Kuts/Kvits, the Coraxi, Halizoni/Chalybes, the Chalds/Khalds, the Macrones, Phasians, the inhabitants of Ekriktike, the Heniochi, the Sannoi, etc.

[285] For discussion see T. Putkaradze, 2005.

1.1.3. Classification of Modern Kartvelian Sub-systems (Idioms)

Traditionally, having in mind the written culture and ethnic-cultural history, it was considered that we Georgians have one native language ("motherland language") and numerous domestic ("community") dialects. Indeed, for at least 15 centuries the Georgian nation – the Georgians of various regions of Georgia (the Megrels, the Laz, the Svans, the Kakhetians, the Meskhs, the Hers, the Imeretians, the Javakhs, the Tushs, the Acharans, the Rachans, the Taoans, the Kartlians) has been creating literary culture; which accordingly is a native language of all Georgians. It is noteworthy that even during the times of extreme feudal fragmentation the liturgy has been performed in Georgian literary language over the whole territory of the Georgians (the language of the literary works by the following Western Georgian writers could be provided as an example: Iovane Minchkhi, one of the founders of the Georgian hymnography, 1st half of the 10th century Sinai Mountain public figure, Stepane Sanano Chkondideli the end of the 10th century hymnographer and translator, and Anton Chkondideli of 17th century

In order to explore the unified linguistic-ethnic consciousness of the Georgians "Treaty on the Unity of the Iberians (Iverians)" is of special interest signed by the king-Principals of Kartli-Kakheti, Odishi (Samegrelo), Imereti and Guria in 1790. The historical document clearly states:

"as all the Iverians that live in the kingdom of Kartli, Kakheti, Imereti, Odishi and Guria have the same religion, same language, they are children of the same church and have mutually binding love as blood relatives and those bound by kinship".

According to the historical tradition, it is an interesting fact that the Georgian literary language has always been the language of the lapidary and epigraphic inscriptions as well as that of the correspondence in all regions of Georgia (including Samegrelo and Svaneti).

Since ancient times the Georgian dialects continuously have been enriching the literary language; namely, Megrelian, Svan, Meskhetian,

Pkhovian, Kartlian or Imerkhevian equally served as a basis for the language of Khanmeti texts, "The Knight in the Panther's Skin" and Petritsi's works. Arn. Chikobava's view is interesting: Old Georgian literary language was developed with participation of the Zan and Svan dialects (Arn. Chikobava, 1948). Also, cf. N. Marr:

"Following were participating in creation-development of the Georgian literary language: Kartlians, Imeretians, Megrels, Svans, Laz-Chans, etc. We encounter the words of Chan that is Megrelian, Imerkhevian and other tribes in the text of sacred scriptures. According to this real cultural-historical consideration, the Georgian literary language is equally Svan or Megrelian and equally Gurian or Imeretian, as it is Kartlian. It is a native literary language for all tribes of Georgia" (N. Marr, 1905).

As mentioned in an introductory part, following the increased influence of Russia in Caucasus the Tsarist officials attempted to estrange certain groups of Georgians from literary culture created by their ancestors and declare their domestic dialects as unwritten languages: officials of Russian empire (K. Patkanian, K. Ianovskiy, I. Vostorgov, etc.) severely politicized a somewhat harmless issue on the status of Georgian linguistic entities.

The anti-imperial movement was launched under the leadership of Ilia Chavchavadze: Georgian clergy and public figures declared the Georgian language to be the fundament of the nation and "made it a primary issue" (B. Jorbenadze, 1987, p.17). It is especially important to acknowledge great services performed by the members of the "Society for the Extension of Literacy among the Georgians" and clergy whose part was later formally canonized by the Georgian Orthodox Church as Saints; we would like to note an important fact:

In Georgian the Catholicos-Patriarch Ambrose (Khelaia) was canonized as Saint who severely opposed I Vostorgov's anti-Georgian acts (i.e. banning the Georgian languages in Samegrelo).

Cf.: I. Vostorgov was canonized as Saint by the Russian Orthodox Church in 2000.

From 1865 until today many Georgians struggled actively to protect their historical native language – Georgian language and on the basis of reasonable, well-founded arguments rejected the so-called four languages' "theory" that was obtruded by the Russian empire aiming at fragmenting Georgians linguistically and ethnically; the following is a part of clergy and public figures of the last two centuries: Ivane Kereselidze, Dimitri Bakradze, Saint Ilia the Righteous (Chavchavadze), Akaki Tsereteli, Dimitri Kipiani, Saint Alexander (Okropiridze) Bishop of Guria and Samegrelo, Holy Hieromartyr Kirion II (Sadzaglishvili) of Georgia, Patriarch Leonide (Okropiridze), Saint Ambrose (Khelaia), bishop Grigol (Dadiani), David George Dadiani, Nikoloz Tariel Dadiani, Petre Charaia, Mose Janashvili, Vazha-Pshavela, Petre Mirianashvili, Saint Alexis (Shushania), Iakob Gogebashvili, Ivane Margiani, Besarion Nizharadze, Luarsab Lolua, Sosiko Merkviladze, Valerian Gunia, Patriarch Kalistrate Tsintsadze, Silovan Khundadze, Ivane Javakhishvili, Tedo Sakhokia, Tedo Zhordania, Pavle Ingorokva, George Tsereteli, Konstantine Gamsakhurdia, Zviad Gamsakhurdia, Otar Gigineishvili, Catholicos-Patriarch Ilia II (Shiolashvili), Metropolitan Anania (Japaridze), Nodar Jalaghonia, Nomadi Bartaia, Erekle Saghliani, Iakob Tandilava, etc.

Cf.: prior to the Soviet Imperial dominion in Georgia the part of Georgian Scientists also regarded Megrelian-Chan (Zan) and Svan linguistic entities as Georgian dialects; several views below are cited as samples:

Petrè Charaia (the view is presented in his research titled "Georgian Literary Language and Georgian Orthography" and "relation of the Megrelian dialect to the Georgian language"): a nation has a language while a community (tribe) has a dialect. Megrelian-Chan-Svan are not dialects of modern Georgian literary language, they represent dialects of the language which incorporates modern literary "language", its dialects and historical Goergian literary "language"... for the Georgians the historical Georgian literary language is the only language and each Georgian dialects must not be regarded as a literary language: in all regions,

districts and almost any villages of Germany different languages are spoken but the literary language is one for all: the literary language is regarded to be the one enriched by Luther, Lessing, Goethe, etc. If such a multitudinous German nation that is a leader in education regards one common literary language as a necessity who are we to recognize each dialect as a literary language..." (P. Charaia, 1997, 203-204).

Cf., also, M. Janashvili and R. Erckert: in scientific literature the Old Georgian language, with Svan dialect as its branch, is considered to be the earlier type of Iberian (Kartvelian, Georgian) language. Continuation of the same Old Georgian is the modern Georgian language with its branch such as Megrelian as well as Laz (R. Erckert, 1895, p.287).

I. Gogebashvili (Oppressed among nations; 1894): "It is unprecedented that the mean bureaucrats (that is officials of Russian empire) take away the whole native region from the country, separate those united by the will of God and nature, destroy brotherly union of thousand years in order to weaken and rule both of them, ordering the whole region that is quite a large part of the country to never recall its close and brotherly relation with the motherland, to speak only a dialect and estrange from the native language, to forget and reject the native alphabet that has been invented with its contribution, to reject its native literature to which it have made an equal contribution similar to its brothers, remove its divine tongue which is mixed with its religion, to forget its historical existence of thousand years and become barbarian that is supposed to start everything from the beginning... stating the idea about Megrelians as though they are not Georgians and they have no alphabet, written language, literature, and everything is yet to be created means that they are deprived of their glorious past and all the historical accomplishments; it means we declare them mentally disabled and regard them as barbarian tribes that have no history at all...".

Cf., also, **Silovan Khundadze** (Newspaper "Public Issue", 1919, №709): comparing the forms of the Georgian language with the related forms of the dialects while studying them increases interest; besides, it is necessary for our young generation to know that Megrelian and Svan

are branches of the Georgian language, rather that separate languages, the very idea has been and is still claimed by the enemies of our country".

However, not during the Tsarism period but in the soviet empire the Theory of Kartvelian "languages" indeed became widespread. A large part of the Georgian scientists had to take into consideration the "only" acceptable view claimed by Stalin. In the repressive regime the resistance or proving a differing opinion equaled the suicide. At last under the influence of the Soviet tradition, some considered the Georgians of Lazeti-Samegrelo and Svaneti – one of the most principal creators of the centuries-old Georgian literary culture – to be the tribes without their own written language and literary culture who write in the language of their related people (the Georgians). Thought such unjustifiable conclusion had previously been fiercely debated; discussions by Iv. Javakhishvili, N. Marr, A. Shanidze and S. Khundadze are of special interest (see History of the Georgian language, 2006, pp. 37-39).

All academic attempts of reconstructing proto-Kartvelian and the history of Georgian literary language proves that the phonematic, nominal, verbal, syntactic and lexical-semantic structures are in general identical with the common Kartvelian language (for the materials see, 2.2); as for the domestic dialects of the Georgians, they are more or less varied variants of this theoretically restored common language. Accordingly, it s logical to consider the current varieties originating from the proto-language as dialects in terms of correlation between them and the common national historical language[286].

Modern Kartvelian dialects could be grouped in different ways; for instance, three major groups are identified under the center-periphery principle, while two groups are identified under the historical reflexes of consonants:

I. **the center-periphery principle**, in the first place, considers similarity-difference between the phonematic, morphological, syntactic

[286] Cf.: Dialect is a Greek word that means a branch of a nationwide language, a local speech which is spoken by a part of a given nation (ethnicity).

and semantic structures of the given language entity and the literary language data. We would like to note briefly that the linguistic pressure of the country's cultural-political center substantially defines the degree of mutual influence between standard and dialectal codes: the language of the wider society (rather than the cultural and political elite) located far from the cultural-political center becomes rather estranged from literary language. It is noteworthy that the difference between literary Georgian and dialects increases in proportion as remoteness from the capital city (the spiritual-cultural and administrative center) increases. In accordance with the decreasing influence of the literary language, the current domestic spoken entities of the Georgians could be grouped as central and marginal dialects as well as those spread beyond the historical territory of Georgia; the marginal dialectal group itself is represented by six sub-groups such as:

Central dialects: Kakhetian, Kartlian, Imeretian, Lechkhumian, Gurian.

Marginal: Meskhian dialects: Acharan, Livanan, Machakhelian, Imerkhevian, Taoan, Samtskhean, Javakhian;

Her dialects: Kakian, Aliabatian;

Pkhovian dialects: Chaghma-tush, Pshavian, Khevsurian, Mokhevian, Mtiul-Gudamaqarian; in addition, Tsova-Tushian may be considered as an "associated" dialect in with linguistic layers similar to both Chechnian-Ingushian and Georgian are preserved;

Rachan dialects: Lower Rachan, Upper Rachan;

Svan dialects: Lashkh, Lentekhian, Cholurulian, Balskvemoan, Balszemoan;

Zan dialects: Megrelian, Laz (Khopan, Vitsean-Arkabean, Atinan).

Dialects of the Georgians beyond Georgia's historical territory: Fereydanian, the Kartvel language of "Cveneburebi" (the immigrated Georgian Mohajirs in Bursa-Inegol, Adafazar-Izmit, Gonen and Kaizer) and Qizlar-Mozdokian-Plastunka Georgian.

II. Two major groups are identified according to **the historical reflexes** of alveolar sounds:

Group A:

alveolar dialects: Kartlian, Kakhetian, Imeretian, Lechkhumian, Rachan, Gurian, Acharan, Machakhelian, Livanan, Imerkhevian, Taoan, Mtiul-Gudamaqarian, Mokhevian, Khevsurian, Pshavian, Tushian, Her, Fereydanian, etc.

Group B:

palatal dialects: Zan (Megrelian, Laz); Svan (Balszemoan, Balskvemoan, Lashkh, Lentekhian, Cholurulian)[287].

---

[287] For other classifications see: T. Putkaradze, E. Dadiani, L. Khachapuridze, The issues of classification of the Georgian idioms, presentations of 29th National Dialectological Scientific Session, Kutaisi, 2009.

1.2. Systemic Analysis of Phonetic, Morphological and Syntactic Structures of the Kartvelian Idioms

The most urgent question raised today is formulated as follows: are the Kartvelian idioms linguistically rather independent linguistic systems or the sub-systems (variants) of the same linguistic system?

1.2.1. Phonematic Structure of the Kartvelian Idioms

Modern Kartvelian idioms do not substantially differ from common Kartvelian and literary Georgian in terms of number of phonemes and their paradigmatic interrelationship. All phonemes (vowels, consonants) that historically characterized the literary Georgian language are represented.

vowels: a, e, i, o, u (i and u could be considered as sonants).
consonants: occlusives: b, p, p'; d, t, ţ; g, k, ķ; ĥ, q.
affricates: ĵ, c, ĉ; j, č, ĉ.
spirants: z, s; ž, š; ğ, h; h.
sonorants: v, m, n, r, l.

Aside from the key phonemes in the Kartvelian dialects there are sounds that differ from those extant in modern literary language; vowels: long vowels, neutral vowel ŭ, palatalized ("umlaut") vowels, short vowels, vowels of excursion-recursion (tense, aspirate, ioticized), etc. consonants: ĥ (which were in use in literary language until the 20th century), ¥, ɸ.

Long vowels are produced in Kartvelian dialects: a) by merging the identical vowels; b) as compensation of the lost sound, c) as a resul of a tonal stress, etc. in Svan dialects (Balszemoan, Lashkh, Cholurian), Tushian, Mtiulian, Acharan, Samtskhean, Fereydanian, partly in Megrelian.[288]

Neutral sound ŭ occurs more or less in all Kartvelian dialects, and is typical to the Svan and Megrelian idioms. In the Svan dialects the vowel ŭ is discussed among the main vowels. In general, sound ŭ is a) a

[288] Arn. Chikobava, 1924; K. Lomtatidze, 1946; S. Zhghenti, 1953; A. Oniani, 1962; G. Machavariani, 1963; T. Uturgaidze, 1969; B. Jorbenadze, 1989; V. Topuria, 2002, etc.

positional (reduced) variant of a vowel phoneme, b) a vowel extension, c) consonant separator.[289]

Palatalized (umlaut) vowels (**ü, ö, ä**) are attested in: Mokhevian, Samtskhean, Javakhian, Imerkhevian, Livanan, Taoan, Her and Svan dialects (except for Lashkh dialect). In Mokhevian, Samtskhean, Javakhian, Mtiulian dialects they are revealed in words containing ve, vi complex, and are not distinguished on the level of phonemes. In Imerkhevian, Livanan and Taoan dialects the palatalized vowels are generally attested in Turkish words, rather than those of Georgian origin. In the Svan dialects the palatalized vowels represent phonemes while in the Her dialects the phonemization process is directed towards perfection.[290]

Short vowels are encountered in Khevsurian and Tushian. As a rule, they appear at the ultimate end of words. They represent positional variants of full vowels[291].

All three types: tense, aspirate and palatalized of vowel excursion and recursion are encountered more or less in all dialects. Tense excursion and recursion mainly appears in expressive words (interjections, particles) graphically by ¥ or ' sign.

Tense excursion: **Tushian:** ¥uambw [uambw] "he/she" told him/her"... **Mokhevian:** ¥is "he, she, it", ¥ara "no"... Her: ¥utkom "apparently he/she has said" **Chan:** ¥ar (Atinan) "one", ¥ides <ides (Atinan) "they left", ¥ḳithu "he/she asked"... **Megrelian:** ¥eh "eh", ¥au "oh", **Svan:** ¥äh, ¥oh, ¥oyl (V. Topuria, 1979, p.159).

Tense recursion: **Tushian:** gā¥ḳet "he/she did", gūḳet "he/she did it to him/her"; **Khevsurian:** dasḷurebi¥ "pagan priest's assistants", ho¥, ara¥, ha¥...

---

[289] For the detailed study of origin and distribution of sounds, see: S. Zhghenti, 1953; N. Imnadze, 1981; B. Jorbenadze, 1998; T. Putkaradze, 1998; M. Paghava, 2004; E. Dadiani, 2007, etc.

[290] Main literature: V. Topuria, 1928; S. Zhghenti, 1949; Gr. Imnaishvili, 1953; G. Machavariani, 1963; M. Kadani, 1969; A. Oniani, 1969; G. Machavariani, 1970; T. Uturgaidze, 1979; A. Shanidze, 1981; V. Kuzibabashvili, 1991; B. Jorbenadze, 1998; T. Putkaradze, 1997; T. Putkaradze, 1998.

[291] See in detail: A. Chincharauli, 1960 ; T. Uturgaidze, 1960; T. Uturgaidze, 1969; B. Jorbenadze, 1998.

Aspirate excursion and recursion is expressed by marker **h**. it appears in the Svan, Chan, Megrelian, Tushian, Her, Meskhian and Kartlian dialects.

Examples of the aspirate excursion are as follows: **Svan:** Balszemoan haräq [Balszemoan: haräq] "spirits", havej "furniture", haläg, "place", Balskvemoan: heĉw "doubt", Lakhamulan, Chubekhevian. haräķ "parable", harika "look here, watch out"... **Chan:** Vitsean-Arkabean: haya "this", hea "that", hamuk "(pronoun erg.) this person, he, she", hašo "thus, in this way, like this", hasteri/asteri "this kind of"... **Tushian:** haba "well! Now", harik "look here, watch out"... **Her:** hegi "this", hes "this", homobs "wages war", halal "just, pure"... **Samtkhian:** hamas "this (dat.)", haķvani "cradle", heķali "thorn"... **Javakhian:** hamas "this (dat.)", heĉvi "doubt", hegre "thus, like this"... **Megrelian:** hai, haţ, ha...

Palatalized excursion is marked by the marker **y**. It appears in: Her, Tushian, Mokhevian, Megrelian, Chan, Svan, etc. For instance, **Her:** y-emag (/hemag), y-ehla "now", y-erit (/herit)... **Tushian:** y-am, y-ahl, y-agr... **Mokhevian:** y-es, y-eg, y-ena, y-erti... **Chan:** hyaţi "bad", yopša "full", ĉyurĉa (/ĉurĉa) "a wren"... (S. Zhghenti, 1953, pp. 29-30). **Megrelian:** ĵayami "very much, greatly", mayağuri "Golden Oriole"... (S. Zhghenti, 1953, pp. 31). **Svan:** yori "two", yešd "ten"

ĥ consonant is preserved in the Svan and Pkhovian dialects, it is rather rare in Kiziqian idiom of the Kakhetian dialect, Fereydanian, Meskhian dialects (Imerkhevian, Livanan, Taoan), Her, Kartlian (the idioms of Aragvi and Ksani gorges). For instance:

Svan: liĥšde (*li ĥešde "barking"), liĥče (*li ĥiče)... (V.Topuria, 1979, p. 45); **Pkhovian:** ĥeli, peĥi, ĥorci, ĥevi, ĥma, ĥevisberi... **Her:** ĥari, saĥnavi... **Imerkhevian:** baĥala, ĥerĥi, ĥeli, ĥari, ĥevi, ĥeli, ĥidi... (Sh. Putkaradze,1995, p. 6; M. Paghava, 2005, p. 47); **Machakhelian:** ĥertvisi, ĥevĥidi, ĥma, ĥari... (Sh. Putkaradze,1995, p. 24); **Taoan:** toĥi, ĥma, perĥuli... (Sh. Putkaradze,1995, p. 30).

f dentolabial voiceless aspirate sound, as a positional variant of v phoneme occurs before voiceless aspirate and tense sounds in dialects: f- ķithulob, f-tkvi, f-purclav, f-sinjav, ambaf-s, ķlaf-s... **Megrelian:** f-tasunk "I am sowing", f-kununk "I am packing"... **Chan:** mo-f-ti "I came"... In Chan f- mainly occurs in foreign words: f-uķara (Turkish) "poor", efendi (Turkish) "master, lord", fridi (Greek) "eyebrow", ķarafi (Greek) "nail", etc. In Her

(Aliabatian) f, usually occurs in certain positions due to phonetic phenomena: f- ĉam, f- ĉri, f-tli (Gr. Imnaishvili, 1963, p. 82).

Sound ¥ at the beginning of interjections and demonstrative pronouns (before a vowel) could be encountered in all dialects. It is mainly produced as a result of a vowel's tense excursion and is not regarded as a phoneme.

In Megrelian-Chan the sound ¥ generally represents a positional variant of q: ¥uji "ear", ¥vali "cheese", etc.

Sound ¥ is typical of the Tushian dialect. In T. Uturgaidze's view the Sound ¥ must be distinguished as an independent phoneme since it sometimes appears to have a function to distinguish between the meanings, for instance: da¥ oy (a male personal name) da daoy (a female relative), h i¥ oy (a male personal name) da hioy (verb *tearing up*), The Optative Screeve).[292]

The above-mentioned sounds (except for ĥ) are secondary, positionally produced ones. In this regard, the Megrelian-Laz and Svan idioms, in fact, do not differ at all from the dialects of the Georgian language.

Dialectal variants of the common Kartvelian vowels (vowel correspondences). In modern Kartvelian dialects the common Kartvelian vowels generally remain invariable. Often, other variants (o, a) correspond to a and e vowels in Megrelian-Chan.

Such vowel alternation is known as sound correspondence (the interrelationship of sounds between the literary Georgian and the Svan dialects is generally identical).

The following cases of vowel correspondences between the common Kartvelian and the Megrelian-Chan are well-known:

common Kartvelian a > Megrelian-Chan o: ḳoči "man", oši "a hundred", do "sister", etc.

common Kartvelian e > Megrelian-Chan a: ma "I", dğa "a day", mapa "a king", etc.

Similar cases sporadically occur in other dialects as well, namely:

---

[292] On sound ¥ see: I. Qipshidze, 1914; Arn. Chikobava, 1936; S. Zhghenti, 1953; T. Uturgaidze, 1960; Gr. Imnaishvili, 1963; N. Kiziria, 1980; N. Imnadze, 1981; B. Jorbenadze, 1998; N. Kutelia, 2005, etc.

a>o: ţaniani>ţoniani "large-framed" (Her-Kakian), deda>dedo "a mother" (Acharan), ĉap'ani>ĉop'ani "rope; back-breaking work" (Mokhevian), mzareuli>mzoreuli "chef, cook" (Kartlian), etc.

e>a: jebiri>jabiri "dyke, embankment", keipi>kaipi/kaibi "feast, party" (Khevsurian), zeit>zait "above", kidev>kidav "once again", mere>mamre "then, after a time" (Mokhevian) etc.

i>e: iqo>eqo "he/she was" (Her), mandili>mandeli "(woman's) headscarf" (Khevsurian), ħesavit>ħesavet "like a tree" (Imeretian), unagiri>unageri "saddle" (Rachan), etc.[293]

As discussed above, the common Kartvelian vowels have qualitatively homogenous reflexes in all Kartvelian dialects, though in Megrelian-Chan the vowel alternation is relatively regular.

Arn. Chikobava suggests that in Zan variants the difference is caused by articulation change, namely, in Zan the sound articulation (production) has shifted backward. According to the researcher, the very process did not occur suddenly; it rather developed gradually and finally formed a certain sound correspondence (Arn. Chikobava, 1938, pp. 6-9, 441-442). The question is as follows: if the sound articulation (production) has shifted backward why only a small part of the phonemes experienced it (for instance, why did not d, t, ţ shifted towards ĵ, c, ĉ?)? Besides, the backward movement of a tongue is not sufficient for carrying

---

[293] Other types of vowel alternation are acknowledged, namely, according to some scientists: common Kartvelian i > Megrelian-Chan e: maqare (Megrelian) "bridal party", kotume (Chan) "a hen", etc. We think that i/e are morphological equivalents rather than phonetic varieties. Also, on e : i alternation: G. Rogava notes that modification of vowel e into vowel i is of positional nature: the vowel complex ea is modified into that of ia: mėare>mėaria, eama>iama (Pshavian), etc. Here we encounter the vowel dissimilation, better to say, the diphthongization of certain complex of vowels: ea>ia/ya. In Megrelian dissimilation occurs even if e and a vowels are separated by a consonant: deda>dida, venaħi>binaħi, ena>nina, neţavi>niţe, mţevani>ţiani, ŧevari>ĉiari... (G. Rogava, 1975).

The Megrelian-Chan dialects provide differences in terms of availability of vowel variants, for instance, a/e: žašha/žešha (Megrelian) "Sunday", ĉaĉa/ ĉeĉa (Chan), etc. (cf.: rabe (Kakian)/rebe (Aliabatian), paqi (Aliabatian) / peqi (Kakian) "a foot"), etc.

i/e: diħa (Megrelian), deħa (Chan) "land, earth, ground"; kotomi (Megrelian), kotume (Chan) "a hen".

u/i: Chan: kuri / Megrelian: kiri, Chan: žuri / Megrelian: žiri, Chan: juma / Megrelian: jima, Chan: guruni / Megrelian: girini, etc.

Vitsean-Arkabean: lumji / Khopan: limji, Vitsean-Arkabean: nusa / Khopan: nisa, Vitsean-Arkabean: pukuri / Khopan: pikiri "a flower", etc. (cf.: šaaždina (Aliabatian)/ šaaždüna (Kakian), etc.)

out the **a** >**o** process; **a** > **o** is labialization, accordingly, it is rather a forward shift of articulation (also cf.: da – da, da – do (conjunction), šen – si correspondences), etc.

It is also noteworthy that in Megrelian-Chan not all instances of the common Kartvelian vowel **a** corresponds to **o**: more often **a** remains unchanged. The common Kartvelian **e**: Zan *a* correspondence is characterized similarly.[294]

Dialectal variants of common Kartvelian consonants (consonant correspondences). The common Kartvelian consonants are generally unaltered in the Kartvelian sub-systems. The sibilants form a different picture.

In Zan and Svan the sibilant changes (alterations), have a natural and regular pattern and is known as a consonant correspondence.

a) Hissing consonant reflexes

In professional literature it is indicated that the Megrelian-Chan-Svan hushing consonants corresponding to the common Kartvelian hissing consonants resulted from backward shift of articulation (Arn. Chikobava, 1938, pp. 6-9, 441-442; S. Zhghenti, 1949, pp. 130-133; G. Rogava, 1953, pp. 42-43; V. Topuria, 1960, p.150).

In certain cases the common Kartvelian hissing consonant is represented by the same hissing consonant in Megrelian-Chan-Svan, for instance:

Common Kartvelian: mĵağe, Megrelian: ĵuğe, Svan: mŭ-ĵiğ; common Kartvelian: chemla, Megrelian: chemuri/chimuri, Svan: chum/chŭm/chwim, etc.

The exceptions to the regular correspondences are differently explained in professional literature:

One part of researchers (G. Machavariani, K. H. Schmidt, G. Tsereteli, M. Kurdiani, etc.) assumes occurrence of three locations (front, central and back) of spirants and affricates in common Kartvelian.

---

[294] The vowel reflexes of the common Kartvelian are differently analyzed in literature; see: I. Kipshidze, 1914; Arn. Chikobava, 1938; G. Machavariani, 1958; T. Gamkrelidze, G. Machavariani, 1965; T. Putkaradze, 1989; T. Putkaradze, 1990; T. Putkaradze, E. Dadiani, 2005, etc.

Another part of scientist (G. Rogava, M. Chukhua, etc.) explain the occurrence of word forms incorporating hissing consonants in Megrelian-Chan-Svan explains by the influence of Georgian: it is either transferred from Georgian or modified under the influence of Georgian.

It is more logical to assume that one part of words of common Kartvelian is preserved unaltered in Kartvelian dialects while another part is modified phonetically or semantically. Currently, the phonetic factors resulting in sound alteration are unknown.

b) Hushing consonant reflexes

A sound complex in Megrelian-Chan and Svan, as a rule, correspond to the common Kartvelian hushing consonants: a hushing consonant + a velar plosive: common Kartvelian (na)biji "step", Megrelian ge-bijg-apa "take a step, setting one's foot down", Svan bijg "step"; common Kartvelian šuidi "seven", Megrelian škviti, Laz škviti/ škiti, Svan išgwid, etc.

Presence of the common Kartvelian phoneme *ž is regarded to be questionable. According to A. Shanidze, ž is a secondary sound. Thus, the correspondence ž: žg/zg is not confirmed.

According to the recent studies, certain roots that have been revealed in common Kartvelian that attest the sound correspondence: Georgian ž – Zan žg̈/žg which proves the authenticity of reconstruction of the common Kartvelian phoneme *ž[295].

The above-mentioned sound correspondences in Megrelian-Chan-Svan are often violated:

a) s corresponds to the common Kartvelian š: common Kartvelian **šen** – Megrelian-Chan **si** – Svan **si**, etc.

b) the hissing consonant complexes represented correspond to the common Kartvelian hushing consonants (ǰg, ck, c̣k, sk/sg): common Kartvelian šueni "is beautiful, befits", Megrelian skvami "beautiful", Svan. musgwan "beautiful", etc.

---

[295] For instance: common Kartvelian žleţ, Zan žgarţ/žgarţ "hurling, violent beating" (V. Shengelia, 1996, p. 28).

Common Kartvelian žroba (Gurian) "slowly boiling", damžg̈nari "dried up fruit" (Sulkhan-Saba Orbeliani), Zan žg̈irapa/bžg̈irapa "fading"; common Kartvelian žuvili "sharp pain in a numbed body" (Sulkhan-Saba Orbeliani), Zan žg̈irini, ʒg̈iruans "gets/feels hot, puncturing, having a tingling sensation" (R. Abashia, 2003, pp. 5-9).

c) a hushing consonant remains unchanged, does not develop velar consonants. For instance, common Kartvelian "grimacing", Megrelian ğranjua "grimacing", Svan. mŭ-ğlij / mŭ-ğij "bared (teeth)", etc.

d) Svan is not characterized by a consonant complex of two unvoiced consonants: the second unvoiced consonant becomes voiced on the basis of dissimilation. At the same time spirantization of affricates occurs, for instance: ĉ>čķ>šķ: Georgian ĉedva, Megrelian-Laz čķadua, Svan li-šķäd-i, etc.[296]

Sibilant consonant complexes similar to those in Megrelian-Chan-Svan rarely occur in other dialects as well, for instance:

Hissing > hushing: sķami>škami, kiṣi>kišḷi (Mokhevian); usṭvens> ušṭvens (Kakhetian); nesṭo>nešṭo, sṭoli>štoli (Upper Imeretian); sṭrapili> štrapili (Kartlian)... zis>žis (Her); zğmartli>žğmartli (Algetian, Kartlian), etc. sp'ilenji>sp'ilenji (Rachan)... amoǰirķve>amov jirķve... gabeceba>gabečeba (Kakhetian, Javakhian]); derciķi>derčiķi (Kakhetian)... ċirihta>čirihta (Algetian, Kartlian); naċvreti>naĉvreti "cicatrice" (Khevsurian); ċveti>ĉveti (Gurian), etc.

Hushing > consonant complex: ĉde>čķde (Khevsurian, Mtiulian, Tushian), ĉnavi>čķnavi (Acharan), mĉvarṭli>čķorṭli (Her), čriali>čķriali (Lechkhumian), etc. (B. Jorbenadze, 1995, pp. 51-57).

Thus, differences between the Kartvelian sub-systems are not substantial: In Zan-Svan the consonant alternation is more intensive.

---

[296] Various reflexes of the hushing consonants are differently explained in scientific literature, namely, one part of researchers (Arn. Chikobava, 1938; G. Rogava, 1960) considers that in š-sk/sg sound correspondence the basic one is a hissing variant. T. Gamkrelidze and G. Machavariani assume that šk/šg and sk/sg complexes represent reflexes of the same š phoneme, which is determined by position, namely: the š-šk/šg>sk/sg process in Megrelian-Chan-Svan could be explained by availability of the v/w sound as well as by palatal character of sound š. Comparing to s, the š sound is more palatal. Palatal and labial sounds cannot remain unmodified in an adjacent position, thus the natural process has been developed: š>s (T. Gamkrelidze, 1959; G. Machavariani, 1965). According to M. Chukhua, the original s> š in Georgian has not been changed, neither has changed s of the Megrelian-Chan-Svan, though the velar consonant has been added to it; in M. Chukhuas opinion, the articulation shift backward in hissing sibilants was resulted (apart from the hissing>hushing modification) by the development of velar plosives following the hissing sibilant (M. Chukhua, 2003).

The hushing consonants are usually characterized by peculiar labialization. Delabialization occurs when such consonant is followed by labial vowel (T. Putkaradze, 2005, p. 272).

Different kinds of sound correspondence instances could be explained by different reasons.

"a process which is not regular to any certain dialects manifests a common Kartvelian potential... certain facts, occurred in a certain dialect might historically characterize it or later define its phonetic patterns" (B. Jorbenadze, 1998, p. 150).

"Something considered as a sound correspondence of current Kartvelian languages has been historically characteristic to the dialects of these languages" (B. Jorbenadze, 1995, p. 56).

"Related languages and, at the same time, their own dialects consist numerous phenomena that have common basis (B. Jorbenadze)" i.e. there is no substantial difference between a proto language and a modern variant. We must naturally suppose parallel occurrence of the phonetic variants of word forms in common Kartvelian similarly to the current situation (T. Putkaradze, 1996, pp.23-24).

We believe, it is essential to define reasons why the widely known sound correspondences have been developed. It is an interesting fact that in the vocabulary by G. Eliava the identical words with an initial letter ĉ constitute 40%, correspondences - 29%, and 31% is to be studied. Researchers omit numerous identical words from the vocabularies. Thus, reconstruction of double ĉ (or double ċ, ĵ, c) consonants in common Kartvelian, as well as explaining identical forms by means of borrowings, seems unreasonable. Presumably, regular sound correspondences originate from the phonetic variants extant in common Kartvelian itself. This is deduced from similar facts in the Kartvelian subsystems.

Thus, it seems more logical to search for reasons of so-called Kartvelian correspondences in phonetic cluster and other factors rather than in "articulation shift backward".

Tendencies of phonetic alterations in the Kartvelian sub-systems are generally common; for instance, on vowel reduction in the Kartvelian sub-systems see: I. Kipshidze, 1914; M. Tsikolia, 1950; S. Zhghenti, 1953; M. Tsikolia, 1954; T. Uturgaidze,1976; A. Shanidze, 1981; M. Nikolaishvili, 1984; B. Jorbenadze, 1998, etc. On transformation of vowel complexes see: I. Kipshidze, 1914; Arn. Chikobava, 1936; A.

Ghlonti, 1936; V. Topuria, 1954; M. Tsikolia, 1954; K. Kkublashvili, 1959; O. Kaxadze, 1981; B. Jorbenadze, 1995; Sh. Dzidziguri, 1998; O. Kaxadze, 1999; G. Kartozia, 2005; N. Kutelia, 2005, etc.

We will discuss some of the other **phonetic processes**:

The cases **of metathesis** are frequent in the Kartvelian subsystems. Metathesis of the 1st person marker v- will be discussed below[297].

Metathesis of prefix v- occurs in the Tushian, Her, Megrelian and Svan dialects, rarely in the Imeretian, Acharan, Javakhian, etc. The phonetic process could be explained by the strong tendency towards simplification of the uncommon complex in the initial position. Infixation of prefix v- occurs during contact with both root-initial consonant and those with vowel prefixes).

I. between the word's initial morphemes the **v/w+C** alteration of the sound complex comprised of prefix v- and a root consonant could be implemented in dialects in two ways, namely:

a) in one case, the prefix **v-/w-** will be placed after the root consonant and will produce a more natural complex for the Kartvelian (C+ v-/w-), for instance: Tushian: v-daob>d-v-aob, v-ţiri>ţ-v-iri, v-čeč> č-v-eč, v-čam>č-v-am, Imeretian, Acharan: v-ħnav> ħ-v-nav... (In scientific literature similar facts are explained by a language tendency to create complexes of increasing fricativeness (T. Uturgaidze, 1976).

In the Svan dialects, in roots with an initial consonant the 1st person marker usually becomes infix, for instance: the Upper Svan, Lentekhian ţ-w-ihe ("I am returning it back") is derived from the form *u-ţih-e, Balskvemoan r-w-agdi "I am speaking" form is derived from *w-ragdi form (V. Topuria, 1967, p. 10). Cf. the Lashkh, where in the Series 1 the verbs lack the prefix w, for instanceeüḫe "I am returning it back", ţehni "I am getting back", gargli "I am speaking", etc.

If the root has an initial labial consonant and it is followed e, i vowels, in the Svan dialects (Balszemoan, Balskvemoan, Lentekhian) that are characterized by the palatalized vowels, the marker w merges with e, i vowels following the metathesis thus resulting in palatalized

[297] In detail see: T. Putkaradze, E. Dadiani, 2004.

(umlaut) **ö, ü** sounds, for instance, Balszemoan p'örni, Lentekhian p'öreni "I am flying" are derived as follows: p'örni< p'w-erni<w-p'erni, Balszemoan böĉķwni<b-w-eĉķwni<w-beĉķwni "I am bursting" (V. Topuria, 1967, p. 10).

The similar situation is encountered in Her, though, unlike Svan, the Her palatalized vowels are created next to any neighbouring consonant, for instance: v-p-ikrob>p-v-ikrob>p-ü-krob, v-r-echav>r-v-echav>r-ö-chav...

b) in another case, the consonant complex (v+C) in the initial position is simplified by placing v- after the next syllable, for instance, **Imeretian, Javakhian:** v-nahe>na-v-he (cf.: **Ingilo:** nohe<n-vahe<v-nahe); **Svan** (Etserian): w-pešgni>pešgwni "I am opening up", w-nechni>nech-w-ni "I am waking up", etc.

In Megrelian the prefix v- will shift next to the root syllable in certain case, namely, in case of roots with an initial labial consonant (**b p p' m**) (at the same time, marker v- is modified under the influence of the following consonant):

v-barunk>ba-v-runk>ba-b-runk "I am digging (with spade)";
v-porunk>po-v-runk>po-b-runk "I am hiding, concealing";
v-p'u‡orunk>p'u-v-torunk>p'u-p'-‡orunk "I am plucking".

The given phonetic phenomenon reflects certain linguistic regularity. It is well known that in Georgian (accordingly in the Kartvelian sub-systems) identical sounds or those of the same place of articulation (phonemes) do not occur in succession within one morpheme in an initial position of a word (T. Uturgaidze, 1976, p. 78). Besides, the sound succession v/w+i seems unnatural for the Kartvelian dialects and its disintegration occurs in different ways.

In Megrelian prefix v- being unable to remain next to a vowel prefix i- and, as a rule, converts into infix. The process follows a certain rule:

1. If a root has an initial non-labial consonant metathesis is contactive, marker v- is placed after the verb vowel prefix before the root, for instance: v-i-rduk>i-v-rduk>i-b-rduk "I am frowing up", v-i-ĉqank>i-v-ĉqank> i-p'-ĉqank "I am starting", etc.

2. a long-distance metathesis occurs if a root is represented by a initial labial consonant, morpheme v- is placed after the very first sylla-

ble (Ts. Janjghava, 1989, p. 44). For instance, v-i-birk>i-b-i-v-rk>i-bi-b-rk "I am singing", v-i-pikrenk> i-pi-v-krenk>i-pi-p-krenk "I will think", etc.

The very process could not be hindered by adding a prefix or a particle, for instance, ki-bi-b-rk "I will sing", mi-pi-p-krenk "I will think about", etc.

Metathesis of marker v- is not typical to Chan. Though there is a tendency in Chan (mainly in Vitsean-Arkabean and Khopan, an rarely in Atinan idioms) to substitute b- for prefix v- before vowels thus avoiding v+i sequence, for instance, b-i-di "I left", cf.: Megrelian i-b-di, b-i-mgar "I am crying", cf. Megrelian i-m-gark, b-i-škvider "I am suffocating", cf. Megrelian i-p-škviduk, b-o-re "I am" cf. Megrelian v-orek...

v+i sound sequence in Her could be substituted bypalatalized ü vowel: vici>üc, vik>ük "I am doing sth", etc.

v+i sound sequence seems unnatural both for the dialects and the literary Georgian. This is attested by the fact that the roots with the initial **v+i** sequence are very rare in the Explanatory Dictionary of the Georgian language in 8 volumes, the Megrelian-Georgian dictionary by O. Kajaia, as well as the dictionary of Svan by V. Topuria and M. Kaldani. It is no coincidence that the **v+i** sound sequence is restored in the only form of common Kartvelian – in doublet pronoun **vin/min**.

Given the cases of the prefix **v-** metathesis the following could be concluded: on the basis of common phonematic rules the morphonological alteration between the morphemes occur in the Kartvelian subsystems and this is determined by the tendency of violation of unnatural sound complex.

Changes in labial complexes. va, ve, vi complexes are realized in the following phonetic varieties in Kartvelian sub-systems:

a) va (wa) > o, b) ve (we) > o/ö, c) vi (wi) > u / ü.

1. **Va (wa) > o** is spread in Pkhovian dialects, Kartlian, Ingilo, Fereydanian, Rachan, Imeretian, Lechkhumian, Gurian, Acharan, Samtskhean, Taoan, Megrelian, etc. For instance, važi>ožі, sitqva>sitqo, ẖva>sẖo (Khevsurian): qvavili>qoili, qvavi>qovi, zvavi>zovi (Pshavian); ǰvali>ǰoli, gagvagebina>gagogebina>gogogebina (Mokhevian) vaẖšami>oẖšami, cẖvari>cẖori, uqvars>uqors (Mtiuli-Gudamakarian); marcvali>marcoli, gadausvams>gadausoms (Kartlian); svams>soms, ẖvavi>ẖovi, šaušva>šaušo (Kakhetian); vačukeb>očukeb, gvakvs>gokav,

icvams>icoms (Ingilo);ċagvartva>ċagorto>ċogorto, c ħvari>ċhori, ǰvali>ǰoli (Fereydanian); sxvamis>sxomis, icvams>icoms, časva>časo, gaušva>gaušo (Upper Rachan, Glolian); sxvagan>sxogan, miartva>miarto (Imeretian); moirtvams>meirtoms (Lechkhumian); sxvagan>sxogan (Gurian, Acharan); usvamda>usomda, maṁva>marho (Meskhian); kvabi>kobai (Taoan); u¥vars> u¥ors "s/he loves", ğvarans>ğorans "s/he is shouting", toli "an eye", kvara>kora `stomach" (Megrelian), etc.

2. ve (we) > o oricess also occurs more or less in all dialects:

kveode>kood «fully« (Khevsurian); kveqana>koqaṁoqana (Psh avian); gvǧaṁis>goǰaṁis, čven>čon (Mokhevian); gvedga>godga, kvevit>koit (Mtiuli-Gudamakarian); ušvebs>ušops, kvevit>koit (Kartlian); naķverčhali>naķorčhali, dačveuli>dačouli (Kakhetian); gvebara>gobara (Fereydanian); švreboda>šoboda,ċveuleba>ċouloba (Upper Rachan, Lower R achan); qvelaperi>qoliperi, moqveba>moqoba (Imeretian); ħvevs>aho vs, sveldeba>soldeba (Lechkhumian); gaušvebs>gūšops, čveuleba>čouleba (Acharan); šedğveben>šedğoben (Imerkhevian); kvemot>komot (Livanan); qveli>qoli, kvemo>komo (Taoan-Sh. Putkaradze, 1995, pp. 16,31); čveni>čoni, ħveċnebi>ħoċnebi (Taoan – M. Tsintsadze, 2001).

Ve (we) > ö occurs in Ingilo, Mokhevian, oartly in Southern Kartlian and Samtskhian dialects: ķvdri> ķ örchi (Ingilo); gverdi>gördi (Mokhevian) ; kvevri>kövri (Samtskhean); tve>tö (Kartlian), etc.

3. vi (wi) > u is rather rare: mšvidoba>mšudoba, aķvirdebis>aķurdebis (Mokhevian); saķvirveli>saķurveli (Mtiuli-Gudamakarian); ċvivi>ċuvi, qivili>qiuli (Kvemo (Lower) Kartlian); gviṫres>guṫres, gvidga>gudga (Fereydanian); rasaķvirvelia>rasaķurvelia, ċvima>ċuma (Rachan-Glolian, Rivnistavian (Rivnistavian)); gaṫovili> gaṫouli, ċvims> ċums (Imeretian); ğvino>ğuno, alvis ħe>alus ħe (Lechkhumian), etc.

vi (wi) > ü occurs in Ingilo dialect, Mokhevian, partly in Samtskhe-Javakhian and Kvemo (Lower) Kartlian: ċvima> ċümay, gvian>güan (Ingilo); švidi>šüdi, gviṫra>güṫra (Mokhevian); ķvici>ķüci, ǰmistvin>ǰmistün (Samtskhe-Javakhian), ċqvili>ċqüli (Kvemo (Lower) Kartlian).[298]

---

[298] The opposite process also occurs: o>va, o>ve, u>vi. For instance, sabanavad>sabanaod (Kakhetian); ħorbali>ħvarbali, durbindi>dvirbindi (Mokhevian); horagi>ħvaragi (Imeretian); oraguli>veraguli (Khevsurian); osi>vasi, orsuli>varsuli, giorgi>givargi, niori>nivari, eqopa>eqvapa (Mtiulian); gaţqorcna>gaţqvarcna; ţoţ

1.2.2. Declension System

Declension system is substantially similar in Megrelian-Chan-Svan (both case markers and the declension process). We will discuss particular cases in relation to the literary language and other dialects.

Allomorphs of the **nominative** case marker in the Kartvelian idioms is: **i/y/Ø**, which is distributed according to the dialects as follows:

-i/-y allomorph occurs in nouns having a root ending with a vowel[299] in Kartlian, Kakhetian, Pshavian, Mokhevian, Tushian, Khevsurian, Mtiul-Gudamakarian, Imeretian, Acharan, Gurian, Samtskhean, Javakhian, Kakian, etc.

In Lower Imeretian, Upper Gurian, Lechkhumian, Megrelian, Svan in nouns with the final the vowel **a** (except for one-syllable roots) a nominative case marker is combined with the root-final **a** and, as a result, **-e** occurs in the final position: **ai>ei>ey>e**:

Upper Gurian: bağane, babue, ǰamie (S. Zhghenti); **Lechkhumian:** iasone, vasile, ţariele... (M. Alavidze, 1941, p. 232); **Lower Imeretian:** bebie, ķalate, bicole (K. Kublashvili, 1985, p. 98); martaie, qvele, nucaie... (L. Dzotsenidze, 1973, p. 233); deide... (O. Kakhadze, 1981, pp. 183-192); **Svan:** māra+i(e?)>māre kaci" (V. Topuria, 1954, p. 450); **Megrelian:** bambe, činķe, ţomare, ķarte...

Process of coalescing **e-** with the root is completed in Megrelian: it occurs in all noun cases (Narrative – bambe-k, Dative – bambe-s...) (V. Topuria, 1954, p. 450).

In Imeretian-Gurian-Lechkhumian the vowel **e-** appears mainly in Nominative, Genitive and Instrumental cases, though there are instances when the final **e-** form is considered as a root, thus **e** appears in other cases as well: bicolei, bicolem, bicoles, etc. (B. Jorbenadze, 1989, p. 459).

(Lashkh)> ɣveţ (Cholurian) "a hand"; ħum (Lashkh) > ħvim (Cholurian) "a head"; Megrelian: ĉuţua>ĉviţua "screwing up an eye", etc.

[299] Availability of y/0 allomorphs in Nominative case of the vowel-final-stem nouns is connected to the pressure of phonematic system of Georgian language on morphological system. According to phonematic rules, the immediate succession of vowels within one morpheme is not allowed (T. Uturgaidze, 1976, p. 26). The language has a tendency to modify the vowel complex into the monosyllabic segment: **ai>ay, ae>aiay, ou>ow, oa>ua>wa** (T. Putkaradze, 1998).

The above-mentioned similar phenomena are discussed in the common context in literature. According to V. Topuria, this common phenomenon has a shared basis: it developed on a purely phonetical basis through assimilation indeed in different periods and varying distribution and intensity (V. Topuria, 1954).[300]

Nominative case marker i is often truncated in nouns with the consonant final stem and the noun is represented in the form of a root. This is especially typical to the Svan and Pkhovian dialects, it occurs also in Megrelian, Fereydanian, Kakian, Kartlian, etc. For instance, did tovli (Pshavian); ak val ağar gvakv... (Khevsurian);ḳaḥelеb mtaši midiodnen (Kartlian); ĥar ċawqoni (Kakian), etc. Ḳoč meurs "a man is leaving", boš ĉaruns "a boy is writing" (Megrelian)... ĉäš äĉme "a husband is mowing", ĥän aĥni "an ox is plowing" (Svan).

In special literature the above-mentioned phenomenon is explained by the tendency of the Georgian language towards a closed syllable (T. Uturgaidze, 1976, p. 132).

Thus, the Nominative case marker (i/y/Ø) is common for all Kartvelian sub-systems.

The Ergative case is marked by **–ma/-m** allomorphs in literary Georgian. In the Kartvelian dialects the Narrative case is marked by different markers: **k** (Megrelian-Chan), **-em/-d** (Svan).

In special literature the data of the archaic literary Georgian as well as Kartvelian dialects is discussed within the same context.

The main allomorph of the Kartvelian Ergative marker is connected with "man" morphemoid, which originates from a demonstrative pronoun.

According to the shared view, -ma/-m suffix is derived from 3rd person pronoun *man* (G. Deeters, 1930, p. 95; Arn. Chikobava, 1939, pp. 168, 173, etc.).

In view of B. Kikvidze and G. Machavariani, the particle **man/aman** (which has a determination function) occurs in Svan as well, from which the Ergative marker **-em/-m** is derived. The pronoun **aman** which is typical to the Old Georgian Narrative case, must be restored

[300]The same view is developed by M. Kaldani (1974) and B. Jorbenadze (1995).

for both the Svan –em/n marker and amnem "this person, he, she (erg.)" form root: *aman>*aman-em>amn-ēm; where *ēm* is a secondary affixation (B. Kikvidze, 1958, p. 91).

According to G. Machavariani, the narrative case was not formulated during the differentiation period of the Kartvelian languages. In Kartvelian languages this case developed on the basis of the common principle – by use of pronominal elements. According to the researcher, the Svan **-m** does not directly derive from the Georgian **-man** article; there was an Old Georgian-type "defined declension" in Svan as well (the article which derived from ***-aman** demonstrative pronoun served as an attribute; due to the simultaneous declension of a substantive and a postpositional article, the enclitically affixed particle merged with the substantive: ***mār-ad a-ma-n(a)/e-ma-n(a) > *mārāman/ *māreman > *mārām/mārēm** (G. Machavariani, 1960, pp. 102-103).

The Kartvelian (rather than the Adygei) origin of **m** marker of the **man** Ergative is convincing: **-m/-em** of the Svan Ergative developed through simplification of the common Kartvelian article ***man/-iman** (as in literary Georgian and the Kartvelian so-called hissing dialects): mara-iman>mareiman>marēman>marēm.

The **-k** of the Megrelian-Chan Ergative is explained in different ways:

k- suffix is connected to the radical **g** of the pronoun i-g-i, e-g-e: **g>k** (Arn. Chokobava, 1936, pp. 173-174).

-k (<*g<*go) in Zan is an element of the same function as **–n** suffix in Georgian (cf.: ma-n, Zan mu-k) (K. Gabunia, 1998, p. 38).

-k originates from the affirmative particle **ko**: **-ko** has been simplified in the final position of a noun: **-ko>-k**; as a result, **-k** lost its affirmative function, thus the particle ko re-occured in the phrase; cf. the phrase dynamics: ḳoč ko mortu > ḳočk ko mortu > ḳočk komortu "a man came" (affix formation on the basis of a particle is not untypical for other languages (T. Putkaradze, 2008, p. 122).

The fact that formation of the Kartvelian Ergative is connected with the category of definiteness is indicated in literature. Definition is essential only for the 3rd person. Definition of a nominal root was possible both by article -man derived from a demonstrative pronoun and an

affirmative -ko morphemoid: affirmativeness and definiteness mutually imply each other to some extent (T. Putkaradze, 2008, p. 123).

The main formant for **Dative** case in the Kartvelian sub-systems is **-s**:

ċqal-s, ċign-s, mze-s, ca-s... ċqar-s "(dat.) water", osur-s "(dat.) a woman", boši-s "(dat.) a boy", bža-s "(dat.) the Sun", tuta-s "(dat.) the Moon" (Megrelian); ḳoči-s "(dat.) a man", osure-s "(dat.) a woman", bere-s "(dat.) a child", ḳučʼe-s "(dat.) a foot" (Chan); māra-s "(dat.) a man", zurāl-s "(dat.) a woman", žǧ -s "(dat.) a dog", ħoča -s "(dat.) good" (Svan)...

The -s morpheme of the Dative case occurs in the form of the following allomorphs: **-s, -sa, -h, -y, (//-ys, -yh, -yhs), c, Ø**. They are formed due to phonetic alterations.

h<s: rah<ras, ĵmah<ĵmas (Samtskhean-Javakhian) (B. Jorbenadze, 1998, p 550).

y<s: in Kartlian, Kakhetian, Her dialects: bze-y rağa-y uzam? (Kartlian); ima-y uṫra (Kakhetian); enay nu ugdev "do not lisp", penavs supray, iċqoven saħelev dadgmay (Her).

-s>-h>y//-ys//-yh//-yhs: Kartlian, Mtiuletian: dedas>dedah> deday/dedays/dedayh/ dedayhs (Kartlian), sizmaras>sizmarays (Mtiuletian). In this case -ys, -yh, -yhs are complex sounds which have excursion of y and recursion of s or h.

C<s: in Megrelian (I. Kipshidze, 1914, p. 024; G. Klimov, 1962, pp. 69-70; A. Lomtadze, 1987, p. 10); also in Gurian and Acharan (S. Zhghenti, 1936; I. Megrelidze, 1938; Sh, Nizharadze, 1957). For instance, **Megrelian**: ụū muši chen -c "s/he told to his horse" (M. Khubua, 218,33), ḳoči ǔẖethozū irem -c "a man is chasing a deer", p'anğur-c kučantuanx `he is giving somebody a kick" (M. Khubua, 185,36). **Gurian**: ċals> ċald-s, var-c<vard-s, student-c<student-s... (I. Megrelidze, 1938); gul-cguls, ċqal-s<ċqal-s, sadil-c<sadil-s (Gr. Imnaishvili, 1966, p. 250); **Acharan**: (Sh. Nizharadze, 1957, p. 31).

Ø: in Kakhetian, Kartlian, Acharan, Javakhian, Imeretian, Lashkh, Lentekhian, Megrelian dialects: as nabijze ḳvercx-Ø artqamda, irmeb-Ø kamando iċerda (Kartlian); p'ol-Ø recxen, čedian korċil-Ø (Kakian); cxen-Ø saĵovari misca, tatreb-Ø daujaħa, ħurjin-Ø p'iri moħsna (Javakhian); maṭquara ħakħ-Ø ver ip'oni aka, veksil-Ø doučerden (Upper Imeretian); me-

zoblep-Ø duriges. ķardlep-Ø mwaķaliep (Upper Acharan); ima-Ø moqvebian (Rachan)...

The Dative case is mainly similarly formed in the Kartvelian subsystems.

The allomorphs of the **Genitive** case marker are as follows:

-is/-isa/-isi, -s/-sa/-si, -iš-i,/-š-i, -iy (-iys, -yh, -iz, -iċ, -i, Ø).

Some of the above-mentioned idioms, namely, **-is/-s/-si/-ys/o** are used in literary Georgian, being employed in dialects as well. The allomorphs of the Genitive case marker are distributed as follows:

-ys (similar to the Old Georgian) occurs in nouns with a root-final consonant in Kartlian, Lechkhumian, Acharan: miartqa ĵuĵu-ys tavzeda (Kartlian), uro-ys (Lechkhumian), agvisto-ys (Acharan)...

-is>-ih (Samtskhe-Javakhian): ħ-is ĵiri>ħ-ih ĵiri, tav-is(i) kali>tav-ih kali (B. Jorbenadze, 1998).

-iys, -iyh, -ih occurs in Kartlian of the Algeti Gorge: kali-iys-tvina/ kaliyh-tvina (T. Saralidze, 1978. p. 55).

-iy (<is/iš) / y (<s, š) allomorphs occur in: Kartlian, Kakhetian, Megrelian, etc. p'ur-iy ĉama, gz -iy p'itay... (Kakhetian); ħemċip-iy coli (Kartlian); ħoj-iy toli "variety of grape wine", dğa-y sinte "the light of day" (Megrelian), etc.

-iz variant occurs with the preposition -gan: ķac-iz-gan, im-iz-gan, arapr-iz-gan...

-iċ variant occurs in Megrelian with the preposition **-ķala/-ķuma** "with". Consonant š of the case marker is modified under the influence of ķ, of the preposition, thus forming the ċķ complex instead of the šķ complex, where ċ is a phonetic variant of the Genitive case marker: ķoč-iš-ķela> ķoč-iċ-ķela "with a man".

-i (<-is/iš) allomorph is present in almost all Kartvelian dialects. The consonantal element of the Genitive case marker often disappears with preceding consonant stem atributive nouns and non-syncoping stem nouns in the same position, for instance, ishams ċipl-i ħeši, dajda supr-i tavsao, maċvn-i kila (Kartlian); maml-i naqiv tarapši "in the country where the rooster has crown" (Kakian); p'ur-i ĉama, gz-i p'iras (Javakhian); ru-i p'irze (Kakhetian)... beb-i ¥uča "in the gransmother's house" (Megrelian)... ħän-i muċ "ox's horn" (Svan)...

Ø is present in prepositional attribute, also before **-tan, -tvis** pre-

positions (in Imeretian, Kartlian, Megrelian): kali-tvin, ami-tana... p'ur čamay, p'aṭra zmay tav daaǰebnela miv (Ingilo)... babu ¥ude (Megrelian: "Grandfather's house"... zuğa-p'iji (<zuğaš p'iji) (Chan) "Seaside".

-iš, -š (<-is, -s) is represented in Zan and Svan dialects. The Zan-Svan **-iš, -š** are appropriate equivalents to suffix **-is, -s**. **-iš** – in consonant-final-stem nouns, **-š** – in vowel-final-stem[301] nouns: **Megrelian:** ķoč-iš saḫeli "a man's name", jaš ¥ude "a wooden house"... **Chan:** ķučhe-š(i) "(gen.) foot", oǰo-š(i) "(gen.) chair", ķąu-š-i "(gen.) a cat"... **Svan:** ĥäb-i š "(gen.) ox", žeğ-iš "(gen.) dog"...

In Her, Pshavian, Mokhevian, Kakhetian, Megrelian, Chan **i** vowel may be added to the Genitive case marker **-is** for emphatic purposes[302]: ķar gaağes ķidobn-is-i, čamayğes kobi ċql-is-i (Aliabatian); ğmert-is-i-c saḫelis ċirimen, im kal-is-i-c mal dovlat ayğes. ¥e kal čem zm-is-i (zm-is-i-a) (Kakian); ǰm -is-i-a, im dro-s-i (Mokhevian); ar mesmis am kveqn-is-i (Pshavian); qamda ori važišvili, umprosi rva ċl -is-i (Kakhetian)... ķoč-iš(i) ¥ude "a man's house", kobal-iš(i) kviri "flour" (Megrelian)...

Allomorphs of the Genitive case marker in the Kartvelian subsystems result from common phonetic rules.

Instrumental case markers in Kartvelian dialects (except for the Svan dialects[303]) are generally similar to those of Literary Georgian. As for the specificities the following are worth mentioning:

a) in one part of the dialects (Mountain Rachan, Acharan, Gurian and Her) **-it (>-yt)** occurs in noun roots ending with a vowel (similar to noun roots ending with a consonant): ŋje-yt, erbo-yt, dila-yt (Mtarachan – Sh. Dzidziguri, 1970, -. 199); ţungo-yt, bağana-yt (Acharan – J. Noghaideli, 1972, p. 69); ǰma-it, da-it mdidaria, gatpa mze-it (Gurian – S. Zhghenti, 1936).

---

[301] In laz –s allomorph is also present as a Genitive case marker (R.Erkert, 1895, p. 347; H.Acharian, 1899, p. 69; N. Marr, 1910, p. 12; G. Kartozia, 2005, p. 78). According to G. Kartozia, marker -s forms must represent a phonetic variant of formant **š** Genitive; at the end position **š>s** (G. Kartozia, 2005, p. 78-80).

[302] Opinions differ regarding the Megrelian-Laz –i ending of the Genitive case marker: 1) –i of the Genitive case marker is an emphatic vowel (Arn. Chikobava, 1942, p. 71). 2) –i is a Genitiv derived Nominative (G. Kartozia, 2005, pp. 63-83).

[303] In Svan dialects the Instrumental case is realized by -wš/-šw allomorphs: -wš follows a vowel: dīna-wš (დინა-ჲშ) „with a daughter"... -šw follows a consonant (in this case – šw/-wš alternation is possible): chan-šw (ჭან-შჲ)/chan-wš(ჭან-ჲშ) "with an ox"... According to G. Topuria, the basis for the Svan Instrumental case marker is the common Kartvelian suffix -t, namely: **t>šd>š** (G. Topuria, 1997, p. 113).

Cf.: Old Georgian: ċqaro-yt/ċqaro-yta, ǰuǰu-yt/ǰuǰu-yta (A. Shanidze, 1976, pp. 38-39; I. Imnaishvili, 1957, pp. 145-146).

b) in kartlian, Kakhetian, Her, Upper Imeretian and Megrelian dialects the allomorph **-it** of the Instrumental case marker may be extended by emphatic vowel **i**: ķib-it-i adian, modis tċhis ǰal-it-i, čaiara peĥ-it-i (Kartlian). **-yt-i** occurs in noun roots ending with a vowel in Her: daambes ċheni zua-yt-i, ċasul šina-yt-i "s/he has left home"... ķoč-it(i) "by man", ķučh-it(i) "by foot". (Megrelian)...

In Chan the vowel **e** is present instead of **i**: ķoči-t-e(n) "by man", ķučhe-t-e(n) "by foot", arguni-t-e(n) "by axe"...

In Chan **-t** occurs in all nouns: injili kvat ipšu «filled [it] with pearls [for himself]«; hoji do sapanit ĥonumţes «they plowed by ox and ploughshare« (G. Kartozia, 2005, p. 84).

c) in Her **-it/-yt > -i/-y**: urmi vzidavt "we are carryin by an ox-cart" ... ķri zeday "over the door"...

Adverbial case markers in dialects are represented by the same allomprphs as in the literary language. **-ad/-d** allomorphs are used in almost all dialects.

The only suffix **-d** is used as an Adverbial case marker for all types of nouns in Svan dialects:

bäč-d "([adverbial] a stone", dīna-d "[adverbial] a virgin", māra-d "[adverbial] a man" (V. Topuria, 1944, pp. 342-343; G. Klimov, 1962, pp. 80-84). **d<ad** (V. Topuria, 1956, p. 32; T. Gamkrelidze, G. Machavariani, 1956, p. 183; A. Oniani, 1989, p. 209).

In Megrelian there is a natural phonemic correspondence: **-ot/-t (<-ad-d/): -o** in noun roots ending with a consonant, **-t** in noun roots ending with a vowel: did-o "[adverbial] big", čhen-o "[adverbial] a horse"; bağana-t "[adverbial] a child", ĉita-t "[adverbial] red"...[304]

The process of becoming voiceless of Adverbial case marker **d>t** is presented in almost all dialects:

---

[304] There is no Adverbial case in modern Chan, though the following forms of Adverbial case occur: dido ķai „very good", mot „why", mjvešot „in olden times, formerly", artot „together", lazurot „in Laz language"; A. Lomtadze, 1986, p. 112; G. Klimov, 1962, pp. 82-84; G. Kartozia, 2005, p. 85). Thus, this case „is not principally unfamiliar for Chan" (Arn. Chikobava, 1936, p. 17). The Chan directional case forms are interesing: čkim-da, ķoči-ša (<*ķoč-iš-da)... **-da<ad-a-** (**-ad** is a formant of an Adverbial case).

Ķac-at ar varga, glaĥ-at meikca (Gurian); gagzana saomr-at, sanadiro-t gamovida (Kartlian); saĥel-at, mindvr-at (Javakhian); sopl-at, ciĥe-t (Kakhetian); sanadiro-d/t (Her)...

Also, allomorph **-a** (<**ad**) as an Adverbial case marker (similar to the Old Georgian) is present in the following dialects: Khevsurian, Pshavian, Her, Meskhian, Rachan, Imeretian, Gurian, Acharan, Imerkhevian, etc. for instance, güney daalevel-a tkönsa maĥlövar (Her); amoigava misi gvareuloba jirian-a (Javakhian); is lamaz-a iubnebs (Pshavian)...

Therefore, the Kartvelian sub-systems almost do not differ in terms of Adverbial case marking.

Adessive case is formed by adding the Adverbial case marker (iš+ot) to the Genitive case form (Arn. Chikobava, 1936, p.54; V. Topuria, 1937, p.182). The stem (ķoč-iš, jima-š) of the Megrelian Adessive case (ķoč-iš-o(t) "for a man", jima-š-o(t) "for a brother") naturally corresponds to the Genitive case forms (ķač-iš, jm-is) of the literary Georgian, and **-ot** suffix is genetically the same marker as the Adverbial case marker **-ad** of the literary Georgian: ķač-ad (Arn.Chikobava, 1936, p. 54).

The Megrelian Adessive case form is an exact phonetic-morphological equivalent of the Adessive case forms in the Khevsurian dialects: ķač-is-ad, jm-is-ad, amhanag-is-ad (Arn. Chikobava, 1936, p. 52).

V. Topuria regards the Adessive case to be the Genitive derived passive (Adverbial). He cites the Khevsurian, Pshavian, Gurian and Svan forms of similar formation as examples:

Khevsurian: ert dğisad daamzadebs "[he/she] will prepare [it] for one day" (=for one day).

Pshavian: kmr-is-ad saĥelis mjebneli "seeking fame for one's own husband" (for a husband).

Gurian: im-iz-a ar gak ĥeiri that is why you are not profitable (im-iz-a < im-is-da "for its sake, because of it").

Svan: mērma ladğ-iš-d asdeniĥ "they will stay the next day" (ladğ-iš-d= dğ-is-ad).

In Svan the Genitive derived Adverbial case that has the **-iš-d** ending usually expresses the meaning of adessive (mu-eš-d "for a father", ladğ-iš-d "for a day", kalak-iš-d "for a city", gum-iš-d "for the sake of" (V. Topuria, 1937, p. 180-181; G. Klimov, 1962, p. 96).

The forms with i-za ending appear in Lechkhumian as well: madl-iz-a "for grace", momavl-iz-a "for the future", gul-iz-a "for the sake of, for the heart", etc. (B. Jorbenadze, 1989, p. 503); and in Rachan: tav-iz-da "for one's sake", amb-iz-da "for the matter", etc. (B. Jorbenadze, 1989, p. 414).

Thus, the Megrelian adessive is identical to the relevant forms in Svan and Pkhovian dialects, as well as Gurian, Imeretian and Lechkhumian dialects in terms of form and semantics. (cf. the Genitive derived Adverbial case is used for possession in Old Georgian as well: da vkmnet sami ţalavari: erti šendad, ert moseysad, erti eliaysad "and let us make three tabernacles; one for thee, and one for Moses, and one for Elias", Mark 9).

The **Directional** case is formed by adding the Adverbial case suffix **a** (<**da**) to the Genitive case form: ķo-č-iš-a... **-da** occurs the in pronoun: čkim-da... the vowel **a** element (**ad>a**) of the Adverbial case is mainly represented in the Directional case, the consonant seems lost (though it is preserved in **–da** form in the pronoun).

In Megrelian the forms with suffix **–da** express direction: skan-da "towards you, with you", čkin-da "towards us, with us"... In literary Georgian and some of the dialects it expresses purpose): šen-da "for you"... imiza "for the need of it"...

In archaic Georgian the forms with **da>a** suffix (čem-da, mat-da/mat-a, mis-a, etc.) express both possessive purpose and direction (T. Sharadzenidze, 1956, pp. 425-426; I. Imnaishvili, 1957, pp. 493-495, etc.). It has lost the directional function and maintained that of the possessive purpose. In Megrelian the forms with **da>a** suffix have the remaining directional function, as for the function of possessive purpose, it is attested in suffix form **o(t)** (<***-ad**).

In archaic Georgian the noun forms with **–isa/-ysa/-ta** ending indicate the Directional case (Lative) function: mivedit esavisa, ĵmisa šenisa "We came to thy brother Esau"..., siķudili miavlina upalman iaķobisa "the Lord has sent death upon Jacob".[305]

---

[305] Some researchers (A. Shanidze, 1976, p. 213; Ts. Kurtsikidze, 1960, pp. 31-42; A. Chincharauli, 1960, pp. 14-15) regards such forms as Genitive case forms, others (V. Topuria, 1956; I. Imnaishvili, 1957, pp. 379-80; A. Martirosov, 1968, pp. 169-178) consider them to be the Genitive derived Adverbial case forms. T. Utugaidze does not re-

Thus, the Directional case represents a common Kartvelian phenomenon, rather than a specific one for Megrelian.

From the beginning, the form of the Genitive derived Adverbial has been the common (shared) form for expressing direction and the possessive purpose. Its differentiation resulted in the development of cases expressing possessive purpose and direction in Old Georgian (ḳac-is-ad/ḳac-is-ad-a... "for a man", čem-da "for me", upl-is-a "for the Lord"), Pkhovian-Imeretian-Gurian-Lechkhumian-Rachan (ḳac-is-ad "for a man" čem-da "for me", ḳac-iz-da > ḳac-iz-a "for a man"), Svan (ladğ-iš-d "for the day") and Megrelain (ḳoč-iš-o(t) "for a man", čkimda "towards me", ḳoč-iš-a "towards a man").

1.2.3. Formation of Screeves

The verb system in Kartvelian idioms is substantially homogeneous (personal and number markers, formation of main screeves, verb templates, etc.).

All screeves that are presents in modern literary language occur in Georgian dialects as well.

The principle of Series 1 screeve formation is generally similar to that of the Literary Georgian: the present stem is used as a basis. Each of the subsequnt form is based on the structure of the preceding one to which a new formant is added:

Literary Georgian: ag-eb-s – ag-eb-da – ag-eb-d-e-s

Megrelian: og-an-s – og-an-d-u – og-an-d-a-s

Svan: ag-em – ag-äm-d-a – ag-äm-dēd-s

Formation of present stem is different in various types of verbs (transitive, intransitive); in this regard the Kartvelian dialects display the same tendency.

a) the forms with the thematic markers show peculiarity among the transitive verbs, The Kartvelian sub-systems could be divided in two groups given the presence or absence of thematic markers:

---

gard them as case forms, as they are adverbs by function and they have nothing common with the declension paradigm (T. Uturgaidze, 1986). In view of V. Topuria, the Directional case is a Genitive derived case with a particle: a (<da) particle.

1. dialects, which are characterized by simple-stem formation without thematic markers (it includes the verbs which employ –**av** thematic marker in order to differ from the stem of Series 2);
2. idioms in which the stem is complicated by the thematic marker.

The stem of the present screeve defines the structure of other forms in Series 1; if a stem of the present screeve is formed without a thematic marker, similarly, the imperfect and present subjunctive will be formed without a thematic marker, and vice versa, if a verb employs a thematic marker in present, it will occur in all other screeves that incoproprate a present stam as their basis.

Archaic formation (the one without a thematic marker) is present mainly in Pkhovian and Svan dialects: **Khevsurian:** ħ- ĥoc-s "s/he is killing", s-tıb-s "s/he is mowing", ğ-rech-s "s/he is washing"... **Svan:** Lentekhian: a-ĥn-i, a-ĥän-i "he is plowing"...

It is relatively rare in other dialects: tes-s "s/he is sowing", rech-s "s/he is washing" (Imeretian); ħvet-s "s/he is sweeping", čeh-s "s/he is chopping", ķeţ-s "s/he is closing" (Gurian); tib-s "s/he is mowing", naq-s "s/he is pounding" (Acharan); rech-s "s/he is washing", ķep'-s "s/he is hacking sth up" (Rachan)...

The formation involving a thematic marker is typical to the Kartlian, Kakhetian, Ingilo, Samtskhean, Javakhian, Imeretian, Lechkhumian, Gurian, Acharan, Megrelian and Chan dialects, for instance, v-ċer-av (Kartlian, Kakhetian); v-ċer-am (Javakhian); p'-ĉar-un-k (Megrelian); v-ĉarup/um (Chan) "I am writing".

In Megrealian and Chan unification is completed: all transitive verbs have a thematic marker. Comparing to other dialects the process has gone further in Megrelian-Chan where differences in stems of present and aorist completely depend on presence-absence of a thematic marker: ĉar-un-s "s/he is writing" (present) _ do-ĉar-u "s/he wrote" (aorist), ħanţ-un-s "s/he is painting" (present) _do-ħanţ-u "s/he painted" (aorist).

No special marker is added to the transitive verbs in present screeve in the literary language. This is true of the large part of the dialects.

In Svan dialects the present stem ends with **i,e,a** markers or is unmarked: aħţ-äw-i "s/he is paingin", amār-e "s/he is preparing", ħaqa "s/he has", agem "s/he is building/constructing"...

In Megrcalian a verb (both transitive and intransitive) in present employs **k-** suffix in the 1st and 2nd person, singular.

There is no formant in transitive verbs in Chan. The paradigm is as follows:

Megrelian

singular	plural
v/p'-ĉar- un-k "I am writing"	v/p'-ĉar- un-t "we are writing"
ĉar- un-k "you are writing"	ĉar- un-t "you are writing"
ĉar- un-s "s/he is writing"	ĉar- un-a(n) "they are writing"

Chan

p'-ĉar-up/um "I am writing"	p'-ĉar-up/um-t "we are writing"
ĉar-up/um "you are writing"	ĉar-un-up/um-t "you are writing"
ĉar-up/um-s "s/he is writing"	ĉar-up/um-a(n)" "they are writing"

b) In literary Georgian the intransitive verbs in present screeve have a special formant: suffix -i is added in 1st and 2nd persons, in the 3rd person it is lost (due to a-): v-tbeb-I "I am getting warm"(I person), tbeb-i "you are getting warm" (II person), tbeb-a "s/he is getting warm" (III person)... cf.: Old Georgian: gan-tp-eb-i-s...

The archaic condition is preserved in Pkhovian dialects:

dg-eb-i-s "s/he is standing up", e-ħvev-i-s "s/he is embracing", ḳetd-eb-i-s "it is getting done"... Other dialects: imal-v-i-s "s/he is hiding", enaṭr-eb-i-s "s/he is missing sb." (Rachan); iharš-v-is "it is boiling", ib-m-i-s "it is getting tied" (Acharan)... izil-v-i-s "it is getting kneaded", ikiṫh-v-i-s "it is read = it is taught", (Imerkhevian), iqid-v-i-s "it is getting sold", iĉ-m-i-s "it is getting eaten" (Machakhelian) (Sh. Putkaradze, 1995, p.13, 27).

In Megrelian the intransitive verbs, similar to the transitive ones, are formed by adding suffix **-k** in 1st and 2nd persons in present screeve:

Singular	Plural
v/p'-ţibu-k "I am getting warm"	v/p'-ţibu-t "we are getting warm"
ţibu-k "you are getting warm"	ţibu-t""you are getting warm"
ţibu-(n) "he/she is getting warm"	ţibu-n-a(n) "they are getting warm"

Chan employes suffix -r instead of suffix -k:

p'-ţubu-r "I am getting warm"	p'-ţubu-t ""we are getting warm"
ţubu-r "you are getting warm"	ţubu-t ""yo are getting warm"
ţubu-n "s/he is getting warm"	ţubu-n-an "they are getting warm"

The suffix **-k** in Megrelian is present in any types of verbs, while in Chan the suffix **-r** is typical to only certain group of intransitive verbs.

Opinions regarding origin and functions of Megrelian-Chan suffixes **k-** and **r-** differ in special literature:

The Chan **r-** and Megrelian **k-** suffixes could be connected to each other on the basis of morphological function (Arn. Chikobava, 1936, p. 112, 115, 135).

The Megrelian **k-** and Chan **r-** suffixes have the same origin. Their function, similar to the auxiliary verbs is Abkhazian and Kabardinian, included expression of static nature, state and existence. **k-** and **r-** suffixes represent a remainder of **ore(n)** "is" auxiliary verb (koren > with **ko** particle added in Megrelian and without this particle in Chan), which, similar to the Georgian verb, must be added to a verb in perfect in Megrelian. From here it must be shifted to Present – first in the static passive, and then to certain middle-voice verbs (K. Lomtatidze, 1946, p. 134).

Megrelain **k-** must be derived from the affirmative **ko-** particle following the loss of a vowel, resulting in enclitic combination with a verb form: ko-v-ĉarun-k< ko-v-ĉarun-ko... (T. Putkaradze).

The formation of the **imperfect** screeve is based on the same rule in Kartvelian sub-systems: it uses the present stem as a basis to which a screeve extention and marker are added. Suffix **-d** is common for all Kartvelian dialects. There is some specificity regarding the screeve markers (especially in Svan dialects).

In Literary Georgian suffix **-i** is added as a screeve marker to both transitive and intransitive verbs in imperfect screeve in the 1st and 2nd person (the screeve marker is omitted in the 3rd person). **-d** occurs as a screeve extention in transitive verbs: v-ċer-d-i "I was writing", ċer-d-i "you were writing", ċer-d-a "s/he was writing"...

The verbs with **-av, -am** thematic markers similarly conjugate in modern Georgian literary language: v-ķl-av-d-i "I was killing", ķl-av-d-i "you were killing", ķl-av-d-a "s/he was killing"... cf.: Old Georgian: v-ķl-ev-d(i), ķl-ev-d(i), ķl-v-i-d-a...

In dialects the verbs with **-av, -am** thematic markers conjugate differently:

a) **-av, -am** remains unaltered in Kartlian, Kakhetian, Her, Mokhevian, Mtiul-Gudamakarian, Pshavian, Imeretian dialects: ķl-av-s "s/he

is killing" > ķl-av-d-a "s/he was killing", ab-am-s "s/he is tying" > ab-am-d-a "s/he was tying"...

b) in Khevsurian, Tushian, Mokhevian, Kartlian, Fereydanian, Imeretian, Rachan, Acharan, Samtskhean, Javakhian, Imerkhevian, Livanan and Machakhelian dialects **-av, -am > -ev, -em**: ķl-av-d-a > ķl-ev-d-a "s/he was killing", ab-am-d-a> ab-em-d-a "s/he was tying"... rċq-ev-d-a, tib-ev-di (Imerkhevian), ķcr-ev-d-i-t, ħarš -ev-d-e-n (Machakhelian), vħn-ev-d-i-t, ab-em-d-a (Livanan) (Sh. Putkaradze, 1995).

In Gurian, Acharan, Machakhelian and Upper Rachan dialects **-av>-v**: ķl-av-s "s/he is killing" > ķl-v-i-d-a "s/he was killing", ħaṭ-av-s "s/he is painting"> ħaṭ-v-i-d-a "s/he was painting"... In Gurian and Machakhelian **-ev-d, -em-d > v-i-d, m-i-d** occur in all three persons: vash-m-i-d-i-t, ic-m-i-d-a (Machakhelian; Sh. Putkaradze, 1995, p. 27); v-mal-v-i-d-i (Gurian), etc.

Umlaut of thematic markers is spread in Svan dialects as well. **e>ä** is attested in: agem "s/he is building/constructing" > agäm-d-a "s/he was building/constructing"; abem "s/he is tying" > abäm-d-a "s/he was tying", etc. (B. Jorbenadze, 1995, p. 379-382).

One part of the researchers consider that **-ev** and **-em** are thematic markers that substitute **-av** and **-am** markers, thus we encounter the substitution of thematic markers (Arn. Chikobava, 1948, p. 98-100); according to another part, **-ev** and **-em** are acquired on phonetical basis of: **i** which follows **d** partly assimilates **a** and modifies it into **e**: vķl-av-d-i-t "we were killing" > vķl-ev-d-i-t. The process has been carried out first in plural and later in singular, by analogy (L. Kiknadze, 1957, p. 317-344)[306].

In Megrelian-Chan **i** and **-d/-ṭ**, extension are added to the intransitive verbs in the 1st-2nd person singular and plural:

Megrelian

v/p'-ĉar-un-d-i "I was writing"	v/p'-ĉar-un-d-i-t ""we were writing"
ĉar-un-d-i "you were writing"	ĉar-un-d-i-t "you were writing"
ĉar-un-d-u "s/he was writing"	ĉar-un-d-es ""they were writing"

[306] In forms like ķl-v-i-d-a i must separat consonanta, that has been formed after the contraction of thematic markers by the 3rd subject markers. Loss of the **a** vowel resulted in a consonant cluster which later developed *i* to divide the consonants (I. Imnaishvili, V. Imnaishvili,1996, p. 128).

p'-čar-um-ţ-i "I was writing" p'-čar-um-ţ-i-t "we were wriing"
čar-um-ţ-i "you were writing" čar-um-ţ-i-t "you were writing"
čar-um-ţ-u "s/he was writing" čar-um-ţ-es "they were writing"

-d is a main formant of imperfect in Svan dialects; it is mainly present in verbs with final **-i**: a-ĥn-**i**-**d**-a "he was plowing"... in the 1st and 2nd persons -äs (Balszemoan, Lentekhianĥq -a-ĥan-**d**-äs "I was plowing"), and -äsgw (Bechoan: ĥw-a-ĥn-**id**-äsgw) elements are added to d:

ĥw-a-hţ-äw-d-äs (*hwahaţ-äw-i+däs) "I was painting" l-a-hţ-äw-da-d "we were painting"
ĥw-a-hţäw-da-d "we were painting"
ĥ-a-hţ-äw-d-äs "you were painting" ĥ-a-hţ-äw-da-d "you were painting"
a-hţ-äw-d-a "s/he was painting" a-hţ-äw-da-ĥ "they were painting".

b) suffix **-i** and extension **-od/-d** are added to intransitive verbs in imperfect screeve. **-d** occurs in "love"-type verbs: uqvar-**d**-a "s/he loved", sĵul-**d**-a "s/he hated", etc. -od occurs in passive forms: tbcb-**od**-a "s/he was getting warm", jdcb-**od**-a "s/he was taking a seat", etc.

cf.: In Old Georgian the verbs with the **-od** extension have suffix **-e** as a screeve marker in 1st-2nd person (singular and plural) in imperfect: v-ţir-od-e, s- ţir-od-e... the archaic state is preserved in Tushian: vap'ireb-d-e "I was going to", ap'ireb-d-e "you were going to".

-d extension is also present in intransitive verbs: ţib-u-**d**-u "s/he was getting warm", čar-u-**d**-u "it was written", etc. (I. Kipshidze, 1914, pp. 071-072; Arn. Chikobava, 1937, p. 112; 1948, p. 107; G. Rogava, 1954, p. 82; G. Machavariani, 1959; K. Danelia, 1976, p. 169-170; R. Sherozia, 1981, p. 203).

-d extension also occurs in imperfect in the Svan dialects: ĥw-a-qur-d "I was lying", ƀ-a-qur-d "you were lying", a-qur-d-a "he was lying"...

Present subjunctive is formed by adding the relevant suffix to the imperfect stem. The formation is common for all types of verbs. In literary Georgian the present subjunctive screeve is formed by adding the only suffix **-e**: v-ċer-d-e, v-mal-av-d-e, v-tb-eb-od-e, v-i-jd-e... cf.: the old Georgian: **-e** is always used in forms with -d extension, while suffix **-i** is applied in forms with **–od** suffix (A. Shanidze, 1927, p. 117-118; A. Shanidze, 1945, p. 835-844).

There is a more or less different situation in dialects in terms of formation the Subjunctive screeves:

In Khevsurian the only suffix -a is used to form the Subjunctive screeves: čeč-d-a-s "that s/he were combing", čer-d-a-s "that s/he were writing"... in the 1st-2nd person singular there is a>ĭ/ŭ:

v-čeč-d-a/ŭ/ĭ "that i were combing" v-čeč-d-a-t "that we were combing"
čeč-d-a/ŭ/ĭ "that you were combing" čeč-d-a-t "that you were combing"
čeč-d-a-s "that s/he were combing" čeč-d-a-n "that they were combing"
(A. Chincharauli, 1960).

The situation in Chan is identical with that of the Khevsurian; there is the only **-a** suffix for subjunctive in Chan:

p'-čar-um-ɬ-a "that I were writing" p'-čar-um-ɬ-a-t "that we were writing"
čar-um-ɬ-a "that you were writing" čar-um-ɬ-a-t "that you were writing"
čar-um-ɬ-a-s "that s/he were writing" čar-um-ɬ-a-n "that they were writing"

-a, -e marks are used to form present and future subjunctives (subjunctive I) in Megrelian. **-a/-e** marks occur in parallel in the 1st-2nd person, singular. The 3rd person singular and the 1st, 2nd and 3rd persons in plural employ suffix **-a** (I. Kipshidze, 1914, pp. 065-067; Arn. Chikobava, 1936, p.140):

v/p'-čar-un-d-a/e "that I were writing" v/p'-čar-un-d-a-t "that we were writing"
čar-un-d-a/e "that you were writing" čar-un-d-a-t "that you were writing"
čar-un-d-a-s "that s/he were writing" čar-un-d-an "that they were writing"

According to Arn. Chikobava, **-a** of the subjunctive naturally corresponds to suffix **-e** which is the main formant of subjunctive in Georgian... **-ee** must be a phonetically simplified auxiliary word **ere** "that" (Arn. Chikobava, 1936, pp. 139-140). Arn. Chikobava's view is shared by G. Rogava (1945, p. 647). According to G. Kartozia's arguments, **-e** forms are formed by adding conjunction **ini** to **-a** forms. In this case, the following phonetic process is meant: bčarunda-ini>bčarundeini> bčarundeeni//bčarundčni (G. Kartozia, 1958, p. 231).

In Svan dialects the following suffixes occur as formants in the Subjunctive I: **-ēd, -dēd** (Balszemoan), **-ade, -ide**, (Balskvemoan), **-de, -ŭde** (Balskvemoan, the Lower Svan).

The the Subjunctive 1 template is as follows: past imperfect stem + **e**. markers that incorporate **d** could be divided into: **-d** (past imperfect formant) + **-e** (subjunctive marker). Suffix **-e** is present (it is often elided in Balszemoan) in: Ushgulian: a-mār-ēd-e-s, Balskvemoan: a-

mār-a-d-e-s, Lashkh: a-mār-d-e-s "that s/he were preparing", Balszemoan: a-mār-ēd-s...

On the Balszemoan **-ēd/-dēd** formants V. Topuria noted: **-ēd**, that is added to the verbs to which suffix **e** is attached, is resulted from elision of the final **e** that caused lengthening of a preceding **-e**: ***āmče-de-s** ("that it were making it grow old") > **ämčē-s**. The forms like **aḳäw-dēd-s** must be derived similarly, where **-dēd** is regarded to be a particular formant (V. Topuria, 1967, p. 112).

Principle of the **Future** screeve formation in Kartvelian idioms is identical ; the following is employed:

1. prefix + present, which is the most wide-spread type of Future screeve: **Kartlian, Kakhetian:** ċeravs-daċeravs... **Tushian:** ḳetdeb(is) – gaḳetdeb(is)... **Khevsurian:** rechs-gağrechs, šċri-dašċri; **Ingilo:** doyċer "I will hold", čaicoms "s/he will put on", gafclü "I will exchange"... **Fereydanian:** čaicmen, daħoven ; **Chan:** paṭħumt – dopaṭħumt "we will shake dust off", p'ɪḳamumt-dop'ɪḳamumt "we will tamp"... **Megrelian:** ĉaruns-doĉaruns «s/he will write", ħaɪuns -doħaɪuns "s/he will paint"... **Svan:** aħni-adħäni 'he will plow", ḫɪäwi – adħaɪwi "s/he will paint", ḫzäwi -anħazwi "s/he will draw" [307]

2. substitution of forms **ia** also a common Kartvelian phenomenon. For instance, mušaobs - imušavebs, mğeris – imğerebs; **Ingilo:** ünadirev "I will hunt", üchovrev "I will live"... **Megrelian:** mušens "s/he is working" - imušens "s/he will work", ğalaɪens "s/he is betraying sb" - uğalaɪens "s/he will betra", ore "is" - i¥uapu/i¥ii "s/he will be", arɟens "s/he is giving" - mečans "s/he will give"... **Svan:** li "is" - īri/īra "s/he, i twill be", esğwa/esğwe "s/he is taking [it]" - äyēsgi "s/he will take [it]"

3. In Chan the main type of Future formation is represented by adding the auxiliary verb to the subjunctive form, which differes in accordance with the idiom the sauxiliary verb **unon** "must" is added to the Optative form:

In Khopan the auxiliary verb **unon** "must" is attached to the optative form: singular: b-ḳitħa-minon "I will ask [him/her]", ḳitħa-ginon, ḳitħas-unon... cf.: in Chkhalian idiom the verb inflects for both person

[307] In Svan the preverbs cause variety of alterations in forms; because of such alterations the present–future forms grately differ.

and number, and the auxiliary verb is added unchanged, in the form of the 3rd person singular: singular: b-ḳitha-unon, ḳitha-unon, ḳithas-unon...

In Vitsean-Arkabean and Atinan ere is added instead of the auxiliary verb unon[308], which is used in different phonetic vatians (re, e, r). For instance, singular: b-ḳitha-re, ḳitha-re, ḳithas-ere/ḳithas-e. singular: b-ḳitha-t-ere/b- ḳithat-e, ḳithat-ere/ḳitha-t-e, ḳitha-n-e/ḳitha-n-e-n.

The use of Optative as Future is an archaic fact in Chan, while adding the auxiliary verb is a dialectal phenomenon.[309]

Series 2

-i,-e, Ø occur as the **Aorist** Screeve markers in literary Georgian and the dialects.

Suffix **-i** is present in zero-suffix verbs of the Archaic Georgian: novhan(i), movḳal(i)... are preserved in Pkhovian dialects (Khevsurian, Tushian).

Distribution pattern of **-i,-e, Ø** allomorphs in Kartvelian idioms are more or less different:

Suffix **-e** as a screeve marker occurs in almost all dialects: **Kartlian-Kakhetian:** davhaṭ-e, gavaǧ-e, davčqe **Megrelian:** do-v/p'-ĉ-e "I sewed", guat-e "I finished", do-v/p'-ḳil-e "I closed"... **Svan:** ad-ħaṭw-e "s/he painted", ad-ḳar-e "s/he opened"...

In Megrelian the **-i** and **-e** suffixes are used as the Aorist screeve markers: for instance: phanṭ-i "I painted", p'ḳvat-i "I cut"... p'ṭqabar-e "I skinned/flayed"... giṭ-e "I let you go", p'ĉq-e "I cursed him/her"...

---

[308] Different opinions have been expressed regarding the origin of **ere**: **ere<ore** "is" (N. Mari, 1910, p. 53); **ere** is a conjunction by origin; Svan ere "that" (Arn. Chikobava, 1936, p. 148-49). Suffix **-ere** is derived from the auxiliary verb in Perfective forms (K. Lomtatidze, 1946, p. 137-39; N. Natadze, 1961, p. 32; Ir. Asatiani, 1970, p. 147; Z. Chumburidze, 1986, p. 153).

[309] Forms of Future screeve combined with the auxiliary verbs are attested in Svan as well. Unlike other dialects, in Lentekhian the auxiliary ver bis often added to the Future form. The auxiliary form is specifically attached to the Future form, rather than the participle (as in Ingilo dialect). For instance, in parallel with the verb̂wira „I will be" the Lentekhian employes ħwirahwi, ħira/hiraho „you will be". Also: lamtūre/lamtūre-ħwi „I will drink", lahtūre/lahtūrehi "you will drink", anĥwedeni/ anĥwedenihwi "I will come", anĥedeni/anĥedeniri „you will come", etc. This type of Future is considered to be the expression of inner linguistic development (for discussion of views by Hugo Schuchardt, Arn. Chikobava and others see: Z. Chumburidze, 1986, p. 127, 213).

As a result of unification one marker (i) is spread in Chan; it is added to I-II person form: b-zum-i, zum-i, zum-u... (I. Kavtaradze, 1973, p. 33).

The situation in Khevsurian and Ingilo (occurrence of -a in the 3rd person) is identical with that of Chan: a-v-i-ğ-i, a-i-ğ-i, a-i-ğ-a; ga-v-i-g-i, ga-i-g- i, ga-i-g-a, (cf.: the Aorist screeve is formed by suffix -e in Aliabatian: vican-e, mamec-e, ċevel-e, etc.).

The Svan dialects form the Aorist screeve by suffix -e and in the form of the stem. There is no suffix -e in the 1st-2nd person singular, however, historically it it had to be present in all persons and numbers. Loss of -e is explained by phonetic factors:

1. Upper Svan: ot-zäw < *atw-a-zaw-e *da-v-a-zav-e"
2. at-zäw < * at-a-zaw-e *da-h-a-zav-e"
3. ad-zäw <Lentekhian. ad-a-zaw-e *da-a-zav-e-a (V. Topuria, 1967, p. 140).

Cf.: 3rd person forms in Old Georgian: singular: ċer-a (*ċer-e-a), plural: ċer-es (*ċer-e-es)...

Suffix -i is present in zero-suffix verbs of the Archaic Georgian

The zero-suffix verbs in the 3rd person forms have marks elided and employ a- as a preverb.

The stress is placed on the preverb or version marker in 1st and 2nd persons and on the stem vowel in the 3rd person: **ä/ä, o/ō, ü/ū** [ü/ū]. Lengthening of a as la in preverb, neglecting length in the 1st and 2nd persons, etc. are caused by elision of e and the stress "influence" (V. Topuria, 1967, pp. 152-153).

In Svan the form of Aorist is made up from preverb+personal prefix+ version marker+-e or Ø (zero) suffix.

Balszemoan

Singular		Plural	
o-hw-mär	"I prepared"	incl. al-mār-e-d	"we prepared"
		excl. ü-hw- mār-e-d	"we prepared"
a-h-mär	"you prepared"	a-h-mār-e-d	"you prepared"
an-mār-e	"s/he prepared"	an-mār-e- h	"they prepared"

Quite often i ending is lost in the 1st and 2nd persons (singular) in Aorist: Megrelian: gegna¥ot(i) "you threw [sth] away", komiğ(i) "you brought [sth]", doċar(i) "you wrote", etc. Khevsurian, Tushian: gavig "I understood", gaig "you understood"; gadavugd "I threw [it to sb.]", gadaugd "you threw [it to sb.]", etc.

Sometimes the whole syllable is lost at the end of the aorist form: Megrelian: moica(de), komu(či) "you gave [it to me]" (cf.: moica(de), mome(c), daḣe(de), momqe(vi), gasċi(e)...).

There are different opinions regarding the origin of suffix **-e**:

Suffix **-e** originates from **ev** (Arn. Chikobava, 1938, p. 405; 1936, p. 135-38; G.Rogava, 1945, p. 651-653); **-e** is a common marker for the Aorist (V. Topuria, 1955, p. 459).

According to G. Rogava, **ev** is transformed into **u** (through **o**) in the 3rd person in Aorist): **ogur-u-u < ogur-ev-u**. Double **e** (ee) in the 1st and 2nd persons must be derived from **e** by assimilating **i**: **voguree < vogurei** (G. Rogava, 1945, p.648-653). (cf.: in special literature the *vogurei*-type forms are regarded to be contamination) (Arn. Chikobava, 1936, p. 136).

The complete analogy of the Megrelian bragadei (<bragadevi) form is attested in dialects: **vičivlei < vičivlevi, avǧei < aviǧevi** (V. Topuria, 1925, p. 143) cf.: devnahevit, gaaǧ-ev-i (Imerkhevian), viqid-ev-i, devnaḣ-ev-i (Livanan), daangri-ev-i, gavċald-ev-i (Machakhelian), devčir-ev-i-t, eiqid-ev-i (Taoan), etc. (Sh. Putkaradze, 1995).

Principles of formation of the **Optative** screeve is identical in literary Georgian and in dialects: the relevant formant is added to the Aorist stem which serves as a basis.

In literary Georgian the Optative screeve is formed by **-e, -a, -o** suffixes. Their distribution is mainly conditioned by the Aorist stem, namely:

a) in Optative the marker **-a** occurs when in Aorist either the suffix **i** is attached to the verb or no marker is present in the verb form: vtqv-**i** – vtqv-**a**, davċv-**i** – davċv-**a**, movķal – movķl-a ...
b) marker **-e** is present in verbs which form Aorist by suffix **-i**: davec-i - davec-e, ċaved-i – ċavid-e
c) suffix **-o** is used when **-e** is present in Aorist: vċer -e – vċer-o, vţeḣ-e – vţeḣ-o ...

Distribution of the Optative markers (**-a, -e, -i**) in the Svan dialects depends on an ending in Aorist, namely:

a) suffix **-a** in Optative is present only if **-e** occurs in verb in the 3rd person, Aorist: ad-ķalw-e "s/he threshed" ad-ķalw-a-s "if s/he threshed", etc.

b) suffix -e is present in verbs with root ablaut: adig "s/he extinguished", adŭg-e-s "is s/he extinguished", etc.

c) in Optative ending -i occurs when -e is elided in the 3rd person forms in Aorist (in zero-suffix Aorist verbs): ankäč "s/he cut" - ankč-i-s "if s/he cut", etc. (V. Topuria, 1967, p.164-167).

In Chan the Optative screeve (as well as present subjunctive) is formed by the single suffix -a (in all persons and numbers):

(do)-p'- čar-a "if I write" (do)-p'- čar-a-t "if we write"
(do)-čar-a "if you write" (do)-čar-a-t "if you write"
(do)-čar-a -s "if s/he writes" (do)-čar-a-n "if they write"

The situation in Khevsurian is similar to that of Chan:

da-v-čer-a da-v-čer-a -t
da-čer-a da-čer-a-t
da-čer-a-s da-čer-a-n

-a/-e parallel markers are attested in 1st and 2nd persons, singular in Optative Screeve in Megrelian:

(do)-v/p'-čar-a/e "if I write" (do)-v/p'-čar-a-t "if we write"
(do)-čar-a/e "if you write" (do)-čar-a-t "if you write"
(do)-čar-a-s "if s/he writes" (do)-čar-a-n "if they write"[310]

Series 3 is characterized by morphological and syntactic specificities.

Comparing to literary Georgian, the principles of screeve formation in Seris 3 is different in Megrelian, Chan and Svan; similarly to the forms of Series 1 and 2, here the screeves are arranged according to the conjugated stem; for instance, for Megrelian forms in Series 3 a stem of Perfect Screeve represents a basic form: domiĥantu (დომიხანტუ) domiĥantudu (დომიხანტუდუ) - domiĥantudas (დომიხანტუდას "I have painted-I had painted-may I paint".

---

[310]I. Kipshidze has noted certain specificities in formation of Optative, namely: verbs that are presented in Aorist with marker -ee, will have -ua/-ue ending in Optative: govtiree –govtirua/govtirue "if I exchange"... (I. Kipshidze, 1914, p. 060).
In Optative -ua/-ue suffixes will be added to the forms incoprorating -i/-ii markers: vu čii– vučua/vučue "if I tell [to him/her]", ptkvii – ptkuq/ptkue "if I say" (ibid.).
In the verbs of the discussed series the same -a/-e suffixes are attested as a marker of Optative and Perfect Subjunctive, which occur in the parallel formation of subjunctives. As for the vowel u, according to G. Rogava, it must be a reduced form of suffix -ev: vogurua<voguroa<*vogureva (G. Rogava, 1945, p. 650).

In Svan dialects a stem of Perfect is a basis for Pluperfect, which in turn becomes a basis for Perfect Subjunctive:

Balszemoan: ħoħʈaw -a – ħoħʈaw-ān – ħoħʈaw-ēn-s "s/he has painted-s/he had painted-may s/he paint" (V. Topuria, 1967, p. 177).

Different types of verbs form Perfect differently.

In modern literary Georgian a stem of Series 1 and Series 2 is used as a stem of a transitive verb in Perfect.

a) transitive verb forms in which **-av, -am** thematic markers are present show various specificities. For such type of verbs the Present-Future stem represents a basis in Perfect. If a verb consists of a thematic marker in Present-Future it will possess a thematic marker in Perfect too. Prefixes **-i** and **-u** are attached. There are no exceptions to this rule in Old Georgian: gaujarcvavs "s/he has robbed" (Present: jarcv avs "s/he is robbing"), moukargavs "she has embroidered" (Present: kargavs "she is embroidering"), daudgams "s/he has put" (Present: dgams "s/he is putting").

Conjugation is simple when the object in nominative case is 3rd person: momiķlavs me igi, mogiķlavs šen igi, mouķlavs mas igi...

The situation is different when the object is 1st or 2nd person. In this case there is no auxiliary verb present in Old Georgian: mouķlav mas me, mouķlav mas šen, mouķlav mas igi...

The above mentioned type of verbs is combined with auxiliary verbs in moder Georgian: mouķlav-var, mouķlav-har.

In other types of verbs in Perfect Screeve the Old Georgian **i-e** ending is substituted by ending **-i-a**.

A part of archaic verb forms without thematic markers acquired thematic markers: reķavs, tibavs, tesavs, ķenķavs, ķ¢ avs, ķecavs, rechavs, ċeċavs, ċedavs, ħeħavs, ħocavs...

A part of such verbs will reveal thematic marker **-av** in Perfect Screeve as well: dauħocavs, gaurechavs, daureķavs... though the forms without thematic marker are more frequentħocdau ia, gaureħ ia, daureķia... In this case a stem of Series 2 serves as a basis.

In Pkhovian dialects (Khevsurian, Pshavian, Tushian) Perfect of transitive verbs (when the real object is 3rd person) is formed by **-av** (<av-i-s) formant: gauķeteb-**av**(i-s) "s/he has done", gaug-**av**-(i-s) "s/he

has found out", aushan(**i-s**) "he has put on [armour]", etc. The final -i-s is often elided.

Also, in Megrelian-Chan the Perfect is formed by **i, u** prefix (objective version) form of static passive and is based on stem of Series 1 or on verbal noun: m-i-ĉar-u "I have written", m-i-ķet-eb-u "I have done" m-i-tkual-u "I have said", m-i-¥idir-u "I have bought", etc.

In Megrelian-Chan the ending **-u(n)** always occurs in Perfect: mijiru(n) "I have seen", mihantu(n) "I have painted", etc.

An objective version of the Present stem is used, which must originate from static Present (ĉarun "is written", miĉarun "I have written").

singular	Plural
(do)m-i-ĉar-u	(do)m-i-ĉar-u –n-a(n)
(do)i-ĉar-u	(do)i-ĉar-u –n-a(n)
(do)u-ĉar-u	(do)u-ĉar-u –n-a(n)

B. Jorbenadze: In Megrelian the transitive verbs of Series 3 employ Aorist stems in which suffixes of Series 1 are attested (cf.: Georgian bipersonal transitive verbs with the attached auxiliary verb (by analogy of unipersonal verbs) Present: eċereba – dasċeria – dasċeriqo - dasċeriqos (cf.: iċereba – daċerila – daċeriliqo – daċeriliqos).

In Chan inversive Perfect and Pluperfect are formed by all transitive verbs that have masdar (verbal noun); The verbs that have no masdar do not form Perfect and Pluperfect, for instance: mignapun "I have found out", mitkun "I have said", ušumunan "they have drunk", miĉkomun "I have eaten", etc. (G. Kartozia, 2005, p. 99)[311].

In Svan dialects the only ending for Perfect is **a**: mišẖr-**a** "I have dug", mimār-**a** "I have prepared", misq-**a** "I have done", etc.

-a originates from the suffix of Present and naturally corresponds to Georgian -av and Zan -u suffixes (G. Machavariani).

b) there are no auxiliary verb forms attested in Archaic Georgian bipersonal transitive verbs in Perfect (in Series 3, in general): da-v-h-

[311] Different opinions are expressed regarding Perfect and Pluperfect in Laz: 1. formation of inversive Perfect and Pluperfect in Laz is rare (N. Marr, 1910, p. 46; Arn. Chikobava, 1936, p. 153; A. Kiziria, 1967, pp. 70-71); 2. inversive Perfect and Pluperfect are frequently used in Chan (I. Kipshidze, 1911, pp. 3-4; G. Dumezil, 1967, p. 7, 11; G. Kartozia, 2005, pp. 97-102). The literature is dominated by the view of N. Marr and Arn. Chikobava regarding the limited use of inversive Perfect and Pluperfect in Laz.

vičq-eb-i-e, da-h-vičq-eb-i-e, da-h-vičq-eb-i-e-s... da-m-vičq-eb-i-e-s, da-g-vičq-eb-i-e-s, da-h-vičq-eb-i-e-s...

Apart from such formation there are Perfect forms with **-ia** ending: damiţevebia, dahvičqebia, mkonebia...

Static verbs in Series 3 are generally formed as the relevant dynamic forms: descriptively or synthetically.

Masdar that is based on the Present-Future thematic unit of active voice verbs serves as a basis for bipersonal static verbs; in perfect an auxiliary verb is added to the masdar, while in Pluperfect and Perfect subjunctive **-od-i, -od-e** suffixes are attached: vbmi-**var**, vbm-**od-i**, vbm-**od-e**.

Formation of bipersonal static verbs does not always coincide with the formation of the relevant dynamic passive: učeria – sčerebia... hureboda.

The formation in dialects is similar to that of the literary Georgian.

Intransitive relative verbs synthetically form Series 3; in Perfect the auxiliary verb is attached while the suffix **-od** is revealed in Pluperfect and Perfect Subjunctive. Analytical formation occurs in dialects as well.

In **Imeretian** some bipersonal intransitive verbs form Perfect descriptively: mopereb-larien (K. Kublashvili, 1985, p. 165).

In **Megrelian** bipersonal intransitive verbs use different stems in Perfect. Auxiliary verb is employed:

a) a stem of Series 1 serves as a basis to which auxiliary verb is added. Suffix **-u** of the Present screeve is used in Perfect as well: ko-davbadebuk "I have been born [to him/her]", mobrduk "I have grown up [to him/her]", etc.

b) the verbal noun of the conjugating verb is a basis to which an auxiliary verb is added: ĝqpl̀aduk "s/he has forgotten me", kaphvalamuk "I have met [him/her]", etc.

c) in Georgian the forms of unipersonal verbs of Series 3 are established on the basis of analytical formation: object related Past participle + auxiliary verb (in the form of Present "ars" in Perfect, Past "iqo" in Pluperfect, Optative "iqos" in Perfect Subjunctive): ḣaţul -a(rs), aḣaţul-iqo, aḣaţul-iqos.

In Old Georgian only the auxiliary verb of unipersonal descriptive verb form was conjugated, personal marker was not attached to participle. In modern Georgian both words merged in the 3rd person, followed by the shift of personal markers towards the beginning of the form. 1st and 2nd persons have been expressed by double prefix: v-čveulvar, h-qopil-ħar... the auxiliary verb in the 3rd person is simplified: mosul-a, ċasul-a...

Unipersonal verbs in all Kartvelian sub-systems are formed descriptively. In certain dialects (Imeretian, Gurian, Lechkhumian) the auxiliary verb is present in its complete form in the 3rd person as well: mosul-arien, qopil-arien, damalul-arien...

In Khevsurian the auxiliary verb sometimes occurs in the form of "as": mamkvdaras... a might disappear and Perfect Screeve form might be present in the form of the participle: amabrunvil (A. Chincharauli, 1960, p. 136).

The same is true of Chan and Megrelian. Megrelian: dop'ĉvelek "have been burnt", dop'ĉveledi "If I have been burnt", dop'ĉveleda "If I have been burnt".

The formation which employs the suffix –ere in Megrelian is only typical to the unipersonal intransitive verbs[312], while Chan does not distinguish between transitive and intransitive verbs in Perfect formation.

A part of unipersonal verbs in Megrelain-Chan forms Perfect synthetically (employs inversive forms): Megrelian: midamirtumu, mingaru... Chan: mħtimun "I have gone", unjirun "s/he has slept", etc. (G. Kartozia, 2005, p. 98).

The Perfect includes suffix -a in all types of verbs in Svan dialects. In Lower Svan dialects ħw-i "I am", ħ-i "you are" auxiliary verb is present in the 1st and 2nd person forms of the subjective paradigm: Lashkh: ħomār-ā-ħwi, Lentekhian: ħumar-a-ħwi "s/he has prepared me" V. Topuria).

---

[2] The simplified forms with -e element are used in Megrelian together with -ele(<ere) formation: ¥operedas/¥opedas „it had been", doğureledas/doğuredas „s/he had died", ıoĉveledas/doĉvedas „it had burnt", etc. It has been noted that e<ere (M. Margvelashvili, 1982, p. .97).

Pluperfect

a) while forming Pluperfect of the transitive verbs the literary Georgian employs a stem of dynamic verb of Series 2. Formation template for all verbs is the same: the form is based on the Aorist stem of the relevant verb and by its form represents Aorist of the relevant passive with **e-**. Thematic markers include: **-i, -e and 0.**

Short forms of Pluperfect occur in Old Georgian: ağmešena, dameṭeva, ganmeaĥla, momemzada, medida...

In modern literary language they are combined with the **-eb-in-a** ending: amešenebina, dameṭovebina, medidebina... Archaic formation is preserved in Phovian dialects.

In Megrelian and Chan Pluperfect employs the same stem as Perfect, though adds the suffix **–d** of Imperfect to it: mizim-u(n) >mizim-u-**d-u**... (Arn. Chikobava, 1936, pp. 145-147; I. Kipshidze, 1914, pp. 086-088) (cf.: bipersonal intransitive verbs of literary Georgian: momsvlia – momsvloda, mkonia – mkonoda...).

Chan examples: mitkvapuṭu "I had said", duķidapuṭes "they had built", gunċķimuṭu "s/he had opened", ubirapuṭu "s/he had sung" (G. Kartozia, 2005, pp. 100-101).

In Vitsean-Arkabean Pluperfect is sometimes complicated by **doren/ren** "is" auxiliary verb: muĥṭimuṭu-doren "s/he had come", ugnapuṭes-ren "they had heard", etc. (G. Kartozia, 2005, p. 101).

Also, in Svan the Pluperfect form mainly differs from Perfect by only the screeve marker. The Pluperfect formants are as follows: Balszemoan: **ăn**, Balskvemoan (Etser.) ăn, Lentekhian: an, Lashkh: **ān/ēn**. Balszemoan: mimār–**ăn** "I had prepared", jimār-**ăn**, ĥomār-**ăn**, mĥṭau-**ăn**, "I had painted", jiĥṭaw-**ān**, ĥoĥṭaw-**ān**...

b) Pluperfect of bipersonal intransitive verbs historically represents Perfect which expresses imperfective aspect; it includes suffix **–od**.

General structure of Pluperfect forms is as follows: preverb + personal marker + stem +thematic marker + od extention + screeve marker: da-v-h-viċq-eb-od-e, da-h-viċq-eb-od-a...

The screeve marker **-i** occurs instead of **-e** in modern literary Georgian: da-v-viċq-eb-od-i, da-viċq-eb-od-i, da-viċq-eb-od-a...

Apart from synthetic formation of bipersonal intransitive verbs there are forms incorporating the auxiliary verbs. Two types are encountered:

1. based on masdar, auxiliary verb is attested instead of suffix **-od**: viqav, iqav, iqo: hqol-iqo, sjobneb-iqo, damkarg-ciqo, šesǰleb-iqos...

2. based on passive participle to which the same auxiliary verb is added: čamovrčenil-iqav, miahloebul-iqvnen... Similar forms are frequent in Eastern dialects.

From parallel formation of bipersonal intransitive verbs in Pluperfect the **-od** forms dominate the modern literary language. The forms of descriptive formation are regarded as dialectal formation.

In Khevsurian and Mokhevian all verbs involve the auxiliary verbs: Khevsurian: ħqvan-iqva, hkon-iqo, šamasčvev-iqo... mokhevian: gastetreb-iqo, gaħpučeb-iqo, masċoneb-iqo...

Formation of the Megrelian bipersonal intransitive verb is synthetical: Pluperfect repeats the Imperfect of passive verb: dabadebu-d-u "s/he had been born [to him/her]", šeħvalamu-d-u "s/he had met [him/her]", goĉqoladu-d-u "s/he had forgotten [him/her/it]", etc.

Also, in Svan the forms of intransitive verbs generally follow the transitive verbs; the main difference is only created by reduction of vowel prefixes (V. Topuria, 1967, pp. 169-170).

c) in Old Georgian the unipersonal verbs are formed only descriptively: stem of the passive participle of conjugated verb + Aorist stem of the verb qopa "be": the auxiliary verb is conjugated, no personal markers are attached to the participle: ċarsrul viqav, ċarsrul iqav, ċarsrul iqo...

The formation principle in modern Georgian is the same. The difference is that the prefix **v-** has removed from the auxiliary verb and has been placed next to the preverb, while the auxiliary verb has merged with the participle stem: ċa-v-sul-iqavi, ċa-sul-iqavi, ċa-sul-iqo...

In Khevsurian all unipersonal verbs form pluperfect by auxiliary verb iqo "was": ċerebul **-iqva**, čamasul-**iqo**, ǰineb **-iqva**, zdeb-**iqva**, šamamdgar-**iqva**...

The Megrelian-Chan unipersonal verbs are based on the Perfect form and extension **-d** is attached to them: ɖvcle -d-u "it had been burnt"...

Chan examples: gamuɦtimuɻu "s/he had gone out", muɦtimuɻu "s/he had come" (G. Kartozia, 2005, p. 101).

The formation of **Perfect Subjunctive** in literary Georgian is defined by that of Pluperfect: Perfect Subjunctive is formed from Pluperfect the same way as Present and Future Subjunctive screeves are form from Imperfect and Conditional respectively. Perfect Subjunctive of active voice verbs coincides with Present Subjunctive of static passive verbs.

a) **-a, -e, -o** suffixes are attached to transitive verbs in Perfect Subjunctive.

Also, in Megrelian-Chan the Perfect Subjunctive is based on Pluperfect. Suffix **-a** generally dominates as a formant. **-e** is relatively rare.

(do)m-i-ɦanɻ-u-d-a-s "may I paint" (do)m-i-ɦanɻ-u-d-a-n "may we paint"
(do)g-i-ɦanɻ-u-d-a-s "may you paint" (do)g-i-ɦanɻ-u-d-a-n "may you paint"
(do)u-ɦanɻ-u-d-a-s "may s/he paint" (do)-u-ɦanɻ-u-d-a-n "may they paint"

Chan examples: dogirčapuɻas "may you spread out", giḳvandapuɻas "may you go begging" (G. Kartozia, 205, p. 102).

The formation of Perfect Subjunctive in Khevsurian, where the only **-a** suffix is used, is identical to formation of Perfect Subjunctive in Chan: da-m-e-ɦaɻ-a-s, da-g-e-ɦaɻ-a-s, da-e-ɦaɻ-a-s...

The principle of Perfect Subjunctive formation is analogous in Svan dialects: m-i-mār-ēn-s < * m-i-mār-ēn-e-s "may I prepare". Here the subjunctive **-e** suffix is elided. Svan suffixes are as follows: Balszemoan, Lashkh: **-ēn**, Balskvemoan, Lentekhian: **-en**, Balskvemoan: **en-e**.

b) In Archaic Georgian the bipersonal intransitive verbs have forms of synthetical formation also in Perfect Subjunctive: da-v-h-viċq-eb-od-i, da-h-viċq-eb-od-i, da-h-viċq-eb-od-i-s...

In modern Georgian the screeve marker is **-e**, instead of **-i**: da-v-viċq-eb-od-e, da-viċq-eb-od-e, da-viċq-eb-od-e-s...

In Megrealian-Chan the suffix **-a** generally occurs as the Perfect Subjunctive marker: do-p'-ĉv-ele-d-a "may I be burnt down", do-ĉv-ele-d-a, do-ĉv-ele-d-a-s...

c) unipersonal verbs in Archaic Georgian are formd descriptively: the auxiliary verb is represented by the form of Optativeċarsrul **viqo**, ċarsrul **iqo**, ċarsrul **iqos**... cf.: modern Georgian:ċav **-sul-iqavi**, ċa-**sul-iqavi**, ċa-sul-**iqos**...

In Megrelian a group of unipersonal passive (dynamic) verbs in Series 3 (thus, in Perfect Subjunctive as well) is characterized by the descriptive formation, the **-ele** (<ere) formant occurs: mo-v/b-rd-ele-d-a "may I grow up", mo-rd-ele-d-a, mo-rd-ele-d-a-s...

In Megrelian some part of unipersonal verbs has synthetical formation of Perfect Subjunctive: uchovrebudas "may s/he live", mijicinudas "may I laugh", etc. Chan: uhtimudas "may s/he walk".

Series 4

In Kartvelian sub-systems (Megrelian, Imeretian, Lechkhumian, Rachan, Svan) verb forms involving **na-/no-** prefixes are arranged as independent units in conjugation. They differ from forms of other series by template and function.

In earlier grammatical literature the above-mentioned verb forms are considered as parallel formation (variants) of Series 3 (I. Kipshidze, 1914, p. 089; Arn. Chikobava, 1936, p. 146; V. Topuria consideres them in Series 1 in Svan – V. Topuria, 1967, pp. 130-136).

In Megrelian establishment of verb forms involving **no-** prefixes as a separate Series is connected with G. Rogava. The researcher arranged the above-mentioned forms in Series 4 and called them screeves based on the Present Perfect Screeves, as opposed to Aorist Perfect screeve model. Series 4 includes: Perfect III, Perfect IV, Subjunctive IV and Conditional IV.

In Megrelian Series 4 the principle of the conjugated stem is maintained: Resultative III serves as a basis for the rest of the screeves. Form of the Resultative III is composed by adding **ore(n)** auxiliary verb to the participle form which in turn is formed by prefix **no-** and suffix **-u**: no-ĉķir-u-e-(n) < * no-ĉķir-u-(o)re(n) "s/he is/was cutting" (G. Rogava, 1953, p. 23). Conjugation sample:

V form		M form	
no-v/p'-ĉar-u-e-k	"I had been writing"	no-m/p'-ĉar-u-e	"s/he had been writing to me"
no-ĉar-u-e-k	"you had been writing"	no-r-ĉar-u-e	"s/he had been writinh to you"
no-ĉar-u-e	"s/he had been writing"	no-ĉar-u-e	"s/he had been writing"

Present Perfect and Aorist Perfect create different constructions: a transitive verb in Present Perfect is of nominative construction (tina noĉarue tis "s/he apparently wrote to him/her"), while a transitive verb in Aorist Perfect is of dative construction (tis duĉaru tina "s/he apparent-

ly wrote"). Besides, a transitive verb in Series 4 preserves its tripersonality, as opposed to Series 3 (G. Rogava, 1953, p.18).

In Imeretian, Lechkhumian and Rachan the formation is analogous to that of the Megrelian Present Perfect with prefix **no-** (Sh. dzidziguri, 1938, pp. 129-130; M. Alavidze, 1941, p. 234; K. Dzotsenidze, 1973, pp. 91-92; O. Kakhadze, 1954, pp. 173-174); in Imeretian, Lechkhumian and Rachan three screeves formed by **na-** prefix are distinguished: Resultative III, Resultative IV, Subjunctive IV. Imeretian, Lechkhumian and Rachan template with prefix **na-** is identical to the Megrelian one with prefix **no-** both in terms of formation and meaning.

Formation principle: **na-** prefixed past participle + auxiliary verb (**a<ars**):

V form	M form	
v-na-ċera-var	m-na-ċerav-a	
na-ċerav-ħar	g-naċerav-a	
na-ċerav-a	naċerav-a	(O. Kakhadze, 1954, pp. 174-175).

Na- prefix template denotes an action, which generally the speaker did not witness. In terms of tense it expressed: a) imperfect: ķoċia lekss ro naċerava, mašvin mosula i biči da... (= he apparently wrote); b. concrete present: gedeons i gogo naqvareba (he apparently loves); c. cf.: present tense in general: i gogo leksebisemava (=apparently she writes) (O. Kaxadze, 1954, p. 174).

The so-called Series 4 also occurs in Svan dialects. It is represented by two screeves: Resultative III and Resultative IV (G. Rogava, 1953; Z. Chumburidze, 1986; A. Oniani, 1998) (cf.: V .Topuria, 1967, pp. 130-136).

The template for Resultative III in Svan dialects is as follows: Present stem + **un-a** (Balskvemoan), **in-a** (Balszemoan, Lower Svan). In Lower Svan the auxiliary verb (ħwi "I am", ħi "you are") is attached to the 1st and 2nd person singular forms:

Balszemoan: ħwagm-in-a	**Lentekhian** ħwägem-na(ħwi)	"I apparently built"
ħägm-in-a	ħägem-na(ħi)	"you apparently built"
ħägm-in-a	ħägem-na	"s/he apparently built"

According to V. Topuria, suffix "a might be the formant of imperfect" (V. Topuria, 1967, p. 130). The issue of origin of suffixes **-in/-un** requires further investigation.

The template for a screeve considered to be the Resultative IV by the specialists is as follows: **lŭ-ma + Present stem + un-e**, or: **lŭ + ma + (Present stem) e + auxiliary verb**. Prefixes are always attested, as opposed to suffixes.

Balszemoan: lŭmgämŭn ħwi	**Lentekhian:** lŭmägem ħwi našenebvar
lŭmgämŭn ħi	lŭmägem ħi našenebħar
lŭmgämŭn li	lŭmägem li našeneba

(V. Topuria, 1967, p. 134).

V. Topuria: prefix lŭ- might be **lŭ-** of the past participle. It is worth mentioning that in Svan dialects it is the prefix **lŭ-** that is the main formant of past participle, for instance: lŭ-g-e "built", lu-kwit "stolen", lŭ-m-e "eaten", lŭ-b-e "tied", etc. (V.Topuria, 1979, pp. 218-219). Prefix **na-** in past tense forms is relatively rare. It could explain the use of lŭ- prefix, instead of **na-** in Resultative IV.

Resultative IV of the Svan dialects could correspond to the forms with prefix **na-** attested in Megrelian-Imeretian-Lechkhumian-Rachan in terms of structure.

In Svan Resultative III and Resultative differ also in terms of construction IV: the former is relative, while the latter is absolute.

There are no forms of Series 4 attested in Chan (though past event prefix **no-** is used). Two forms of Chan Perfect are known in special literature: Perfect derived from Imperfect, Perfect derived from Aorist. The meaning of Present Perfect is rendered by the Perfect derived from imperfect which is of analytical formation: **imperfect form + doren** (Vitsean-Arkabean) //**ere** (Atinan, Khopan) auxiliary verb:

Vitsean-Arkabean	Khopan	
b-zum-um-ɬ-i-doren	b-zim-up-ɬ-e-r-e	"I apparently measured"
zum-um-ɬ-i-doren	zim-up-ɬ-e-r-e	"you apparently measured"
zum-um-ɬ-u-doren	zim-up-ɬ-e-r-e-n	"s/he apparently measured"

(Arn. Chikobava, 1936, p. 141).

(Aorist derived Resultative: b-zum-i-doren/b-zim-ere "I apparently had measured")

In terms of function the Chan imperfect derived Perfect is the same as the Megrelian-Imeretian-Svan Perfects, and in terms of composition, it is similar to the Svan Resultative III.

Therefore, the specific formation of Present Perfect is characteristic not only to the Megrelian-Imeretian-... dialects but also to the Chan and Svan dialects; the forms of so-called Series 4 seems to be the com-

mon Kartvelian phenomenon, rather than the specificity of certain dialect or dialectal group; cf.:

It is assumed that **na-** prefix forms in Western dialects of the Georgian language are established by influence of Megrelian (Arn. Chikobava, 1936, p. 146). If the view is shared, **no>na** process can be difficult to justify. According to the well-known rules of sound correspondence the opposite **na>no** process is much more logical. It could be assumed that the forms with Megrelian prefix **no-** have developed after separation of Megrelian and Chan.

Theoretically it is quite probable that the template with Megrelian prefix **no-** served as a basis for Imeretian-Lechkhumian-Rachan forms with prefix **na-** (in this case, formation employing prefix **na-** must be considered as semantically calqued from forms with Megrelian prefix no-), though at the same time the issue of interrelationship of Svan Resultative IV and Megrelian Resultative III emerges. By assuming chronological prevalence of Megrelian, the Svan **lŭ-** seems to be a phonetic variant of the Megrelian prefix **no-**. We believe that Svan **lŭ-** originates from prefix **la-** which seems to be an equivalent of the common Kartvelian **na-/sa**.

Acknowledging the forms of the so-called Series 4 as common Kartvelian is not opposed by the fact that the forms of similar formation are not attested in literary Gergian and eastern dialects. Similar meaning is conveyed by Perfect screeve, which, according to context, has the same meaning as Megrelian-Chan-Imeretian-Svan Present Perfects.

The modern Kartvelian sub-systems could be divided into two groups according to the forms of Present Perfect: a) Kartvelian dialects of Western Georgia (Megrelian, Imeretian, Lechkhumia, Rachan, Chan, Svan) which use a different template to denote the meaning of Present Perfect, b) literary Georgian and Eastern Georgian dialects which have no special form for Present Perfect, instead they use Perfect screeve.

1.2.4. Syntax

The **modifier-modified relationship** in Kartvelian sub-systems is substantially homogeneous.

In Archaic Georgian the attributive modifier agreed with the modified in number. In modern literary language the modified is agreed

with the attributive modifier in case, rather than in number. Although, the relationship of the vowel-final-stem and consonant-final-stem modifiers with the modified differs: vowel-final-stem modifier is represented in the form of stem (p'aṭara ǩsa -i, p'aṭara saǩl -ma, etc.), while the consonant-final-stem modifier is combined with the case marker (did-i saǩl-i, did-ma saǩl-ma, etc.).

In Old Georgian modifier governed by the modified quite often agreed with the modified in case and number: rebeķayŞmay, ķaĉisas grĵnobas.

The modifier-modified syntactical relationship in Megrelian-Chan-Svan is generally homogeneous.

The attributive (both the vowel-final-stem and consonant-final-stem) modifier when in combination with the modified is not changed in number and case. For instance,

Megrelian: ĉiĉe ĵğabi "little girl", ĉiĉe ĵğabik, ĉiĉe ĵğabis, ĉiĉe ĵğabiš(i), ĉiĉe ĵğabit(i), ĉiĉe ĵğabit...[313] **Chan:** morderi ĉuķanite "with the large pot" (Arn. Chikobava, 1936, pp. 68-69; El. LomtTadze, 1954, pp. 210-211); **Svan:** pŭri bale "a red leaf", pŭri bale-d, pŭri bale-s, pŭri balēmiš, pŭri bale-wš, pŭri bale-d (A. Oniani, 1998, p. 96).

Similar situation is also attested in Imeretian, Lechkhumian, Gurian, Acharan, Kartlian, Kakhetian, Fereydanian, Livanan, etc. dialects:

Imeretian: didi ķeṭis, bevri apǩaniķebs (K. Dzotsenidze, 1973, p. 296); **Lechkhumian:** sami batmanma, sami batmans (Sh. Dzidziguri, 1974, p. 174); **Acharan:** teli sopelma, uncrosi ĵmam (Sh. Nizharadze, 1961, p. 114); **Gurian:** didi ķacma, didi ķacs (B. Jorbenadze, 1989, p. 536); **Kartlian:** beberi kalma, ķoĉli gogom (Gr. Imnaishvili, 1974, p. 234); **Kakhetian:** mdidari ķacsa, aǩali raions (A. Martirosov, Gr. Imnaishvili, 1956, p. 124); **Fereydanian:** čemi amǩanagebmac, ķargi sauzmes (Arn. Chikobava, 1927, p. 215), etc.

Modifier, governed by the modified, in Megrelian-Chan-Svan is also in Genitive case: **Megrelian:** ķočiš(i) ¥ude "a man's house", ķočiš(i) ¥udek... **Chan:** bereš(i) nana "a child's mother", bereš(i) nanak... **Svan:** ǩäni(š) muĉ "an ox's horn", ǩäni(š) muĉ -d, ǩäni(š) muĉ -s, ǩäni(š) muĉ -iš, ǩäni(š) muĉwš, ǩäni(š) muĉ-d (A. Oniani, 1998, p. 98). A Genitive case marker is phonetically modified: okroy burti (Kartlian), rķiniy ķari (Kakhetian), toǩi

[313] In Megrelian-Chan a modifier often losses suffix -i in Nominative case and is presented in the form of stem: did ķoč-i "great man", did ķočik... žur ķoči "two men", sum bee "three children", etc.

p'iri (Imeretian), ḳoč¥ude (Megrelian) "a man's house" ẑ̌ġi gezal (Svan) "son of a bitch", etc. Machakhelian: topi ħmaze (Sh. Putkaradze, 1993, p. 29). Taoan: p'arħli kilisa (Sh. Putkaradze, 1993, p. 35).

Postpositional modifiers are usually inflected for case: **Megrelian:** ¥ude ḳočiši "a ḥouse of a man", ¥udek ḳočišik... **Chan:** ohori jaši "a house of wood", ħorik jašik, ohoris jašis... **Svan:** lusdgvärs vokvräš "(dat.) golden plaited hair", etc.

According to V. Topuria (1954, p. 455), the similar phenomena that occur in declension of the modifier-modified have the same basis, namely: tendency towards expression of newly acquired identical functions by means of a language; tendency towards simplification of complicated forms and various types of unification.

Structure of simple sentence. In literary Georgian the relationship between subject and predicate is defined by transitivity-intransitivity (the occurrence of direct object): a noun is in Nominative case if a predicate is expressed by an intransitive verb; while the subject that is connected to the transitive verb-predicate is declinable – in Nominative (Series 1), Narrative (Series 2) and Dative (Series 3).

The above-mentioned syntactic rule is mainly preserved in Kartvelian idioms except for Megrelian-Chan.

In Megrelian the subject in always in Narrative case with the forms of Series 2 (despite transitivity-intransitivity). While in Chan transitivity is important: for a relevant transitive verb a subject is always in Narrative case in all series.

In Acharan similar cases to Chan are attestedħelmċipem ḳlavs kajebma sačeċlit deeħliṭen... (A. Kiziria, 1982, p. 105). Also, in Livanan: ise iṭqvian ĵvelebma (Sh. Putkaradze, 1993, p. 21).

Apart from Megrelian, a subject in Narrative, instead of Nominative, is attested with intransitive verbs of Series 2 in Imeretian, Lechkhumian, Rachan, Gurian, Acharan, Imerkhevian, Machakhelian, Kartlian, Kakhetian, Fereydanian dialects:

Lower Imeretian: ḥp'om ġeeḳida jors; **Lechkhumian:** am kalma dapikrda; **Gurian:** mevida sağamos devma; **Acharan:** adga am dedaberma; **Kartlian:** dilit ċolma adga; **Kakhetian:** im bibebma gavidnen ḳaloze; **Fereydanian:** moyda kerimħanma; **Imerkhevian:** bebrma mivida pašastan... A. Kiziria, 1982, pp. 103-105); datvma gamomesħriḳa (Sh. Putkaradze, 1993, p. 29).

Similar facts are rarely attested in Archaic georgian:gardamoh̃des mg̃vdelman ag̃savalsa sa̧kurthevelisasa; madlman šenman šemec̈ios; mamaman matman ksenepore c̈arvida... (A. Shanidze, Iv. Imnaishvili, Z. Sarjveladze, A. Kiziria).

The discussed syntactical phenomenon shares "the common basis" (V. Topuria, 1954, p. 455).

Structure of interrogative sentence. The construction (gnebavsa?) involving the particle **-a** which is typical to Old Georgian is more or less preserved in Kartvelian dialects.

The archaic particle **-a** is lost in modern literary language, though it is preserved in dialects: Khevsurian, Pshavian, Mtiulian, Tushian, Her, Rachan, Megrelian, Svan, etc. It is rarely preserved in Imerkhevian, Livanan, Taoan, for instance:

Imerkhevian: inegols šiganhara? akevrobas cnobilobsa? (Sh. Putk aradze, 1993, p. 11); **Livanan:** ţanze rasa vicvamta? (Sh. Putkaradze, 1993, p. 18)... **Svan:** anğria? "is s/he coming?"; ašid haria? "Are you alive?" (A. Kiziria, 1982, p. 65).

The Megrelian **-o** is phonetically correspnondent to the particle -a[314]: tena va(g)ičkuno? "don't you know this?", thirs c̈k̦unko? "are you eating hazel nut?"

1.2.5. Lexis

The major part of lexical fund of the Kartvelian idioms is common Kartvelian; for instance, the large part of lexis of the Megrelian dialect consists of common Kartvelian words (identical to the forms of literary Georgian, or phonetically altered variants). The share of specific dialectal lexical units is rather small.

The number of identical forms is tremendous, for instance: adre, dabadeba, didi, dro, ezo, zğvaḳari, ḳiseri, ḳvali, mdidari, c̈mre, mhare, sc̈ori, ţvini, koneba, ğaribi, ğone, šara, šeǰena, šiši, šecodeba, šec̈uheba, šori, ca, cheni, ǰala, ǰğveni, c̈ami, c̈amali, ħeloba, c̈adili, c̈esi, c̈irva, c̈qnari, c̈iri, c̈k̦ua, ħani, ħareba... The cited words originate from common Kartvelian and represent the oldest lexical fund. The above

[314] The particle -i has the same function in Chan: si va ganjieni? "Are you not sleepy?"; haţije mohtui? "Has Hatice come?" (cf.: Apkhazian particle -i).

mentioned lexemes preserved their original form (in terms of both structure and semantics).

Some part of researchers explain the occurence of identical lexical units in Megrelian and literary Georgian by the influence of the latter: these units are either borrowings from literary language or modifications resulted from the process of adapting to the relevant material of literary Georgian (G. Rogava, 1960, pp. 161-168). We think, it is incorrect to regard them as borrowings (from literary language) (as a rule, the borrowing process occurs between unrelated language systems). Megrelian, Chan and Svan are in the same relationship with the nation-wide language as Kartlian, Kakhetian, Imeretian, etc. dialects.

At the same time, tremendous amount of word forms preserved in Megrelian, have been lost in modern literary Georgian, though being still attested in ancient literary sources; for instance: Megrelian: ċilua "picking, gathering" (cf.: Od georgian mċilva "gathering fruit"); Megrelian: ċinda "dirt" (cf.: Old Georgianċina "dirt"); Megrelian-Chan: gubua/gibua "boiling" (cf.: Old Georgian gboba "boiling"); Megrelian: ċiķua "get dirty" (cf.: Old Georgian: mċiķ "dirt"); Megrelian: ķurta "underwear" (cf.: ķvarti "outer clothes, shirt"), etc.

One part of the common Kartvelian lexical units is modified in terms of form and semantics. Phonetic modifications can be positional and historic (sound correspondences).

The basic archaic material mainly consists of lexis denoting kinship, body parts, animals, birds, plants, natural phenomena, time. Also, numerals, pronouns, adjectives, verbs.

The common Kartvelian roots are extensively covered in research carried out by Al. Tsagareli, N. Marr, Iv. Javakhishvili, P. Charaia, Arn. Chikobava, V. Topuria, G. Rogava, K. H. Schmidt, G. Klimov, G. Machavariani, T. Gudava, K. lomtatidze, T. Gamkrelidze, B. Gigineishvili, K. Danelia, H. Fenrich, Z. Sarjveladze, R.Abashia, M. Chukhua, etc.

The presented material clearly reveals systemic homogeneity in Kartvelian linguistic units. Such linguistic similarity could only occur between dialects of the same language, i.e. sub-systems of the same system.

Kartvelian dialects do not witness such phonetic-morphological-syntactic phenomenon that haş no analogue in literary language and

other dialects. Therefore, Megrelian, Laz and Svan represent dialects rather than independent languages in terms of linguistics (phonetics-morphology-syntax-lexicon).

Considering the available linguistic correspondence-sameness, how reasonable is it to separate Megrelian-Las-Svan idioms from other Kartvelian sub-systems "in the interests of Kartvelian languages". As as rule, there are other levels of correspondences between the related languages (cf. Georgian and Abkhazian languages, etc.).

Of course, the Kartvelian sub-systems are characterized by certain specificities (especially the Svan dialects); though the available differences/alteration do not constitute reasonable basis for creation of a new linguistic system. Peculiarities of the Kartvelian dialects must be discussed in connection with the common system of the Georgian language, rather then separately.

It must be noted that quite often the units of similar linguistic structure are discussed as independent languages (for instance, Russian, Ukrainian and Belorussian; Romanian and Moldovan; Serbian, Chorvatian and Slovenian, etc.)[315] Thus: systemic similarities-differences do not represent a sufficient basis for establishing status for the related linguistic units. Apart from systemic similarity, the ethnic, cultural and state-political factors are of important. In this regard, the Kartvelian linguistic world provides evidence that the Georgians as a unified civilized ethnos created its culture in the course of the centuries, by using the same language and have same language as a state one. There is a sufficient ground to argue that the Megrelian-Laz-Svan idioms "do not differ more from the rest of the Georgian dialects than those of German, French Italian, Arabic, Armenian and Chinese do" (T. Gvantseladze, 2006, p. 10).

It is an acknowledged fact that the Megrelians-Svans-Laz as the rest of the Georgians participated in creation of common Georgian literary language. Declaring the Megrelian-Chan-Svan as "unwritten languages" is a falsification of history, rather than a scientific truth; the his-

[315] Cf.: There are many languages in the world whose dialects differ significantly on phonetical, morphological, syntatical and lexical-semantical levels, though they still are considered as dialects, rather than independent languages (for instance, German, Arabic, French, Italian, Persian, etc.).

torical native language for the Megrelians-Laz or Svans is the Georgian language which has a centuries-old literary tradition.

Declaration of regional idioms as independent languages will result in the need for facing the issue of status of the relevant socium (society): It is widely known that a language and a nation function as mutually defining terms: a nation (people) possesses a language, while ceparate groups (communities) of the very nation possess dialects (idioms).

"Despite ethnographic specificities and a large number of variants of the linguistic system (dialects) no nations or languages have emerged in the Kartvelian reality, - a language is created by a nation, though at the same time, a language itself creates a nation... neither a linguistic system (differing from the literary language) has been established" (R. Sherozia, 2007, p. 391). Based on the above discussed issues, we believe, it is more logical to consider the Kartvelian linguistic world as a unified system:

There is one national language (one linguistic system) and tens of its variants (a literary language and its dialects).

Tinatin Sharadzenidze
("Language Classification Principles",
Tbilisi, 1958, pp. 42-45):

"On the basis of a language differentiation new languages emerge, though only when the provinces transform into independent states and their **unity is disrupted**...
Formation of languages on the basis of dialects **is necessarily preconditioned by** isolation of different parts of the same society: in order to achieve language differentiation it is essential to disintegrate society that has the same native language"...

Part II
The ECRML and the Linguistic Situation in Modern Georgia

2.1. On Principles of the ECRML

2.1.1. Major Term of the Charter: A Regional or a Minority Language

One of the reasons for problematic interpretations of the "Charter's" provisions within the Russian or Georgian linguistic contexts is an ambiguous translation:

The widely used main term ***regional or minority language*** is transferred even into the Georgian title variants of the translated Charter incorrectly as follows: *regional and (or) minority language*; thus, many are of the opinion that the Charter generally considers regional as well as minority languages.

In fact, the three-componential term *regional or minority language* is a "unified concept"[316] and means the historical language of **autochthonous population** that is not a state language in a given state[317]

The Charter does not discuss a language as a mean of communication; accordingly, the Charter does not stipulate the "linguistic rights" of an individual[318]. The term language indicated in this European convention is, first of all, understood as a integral (central) sign of historical culture of an ethnos; namely, note 17 of the "European Charter for Regional or Minority Languages" says:

---

[316] See note 20.

[317] Rather than a language of a new minority.

[318] Cf.: The Charter aims at protecting a language of a historical minority rather than elaboration of linguistic rights of an ethnic (linguistic-cultural) minority (see below).

"The concept of language as used in the charter focuses primarily considers a language as a component of culture"[319]

According to paragraphs 18-20 and 30-37 of the Charter, the term "**regional or minority language**" is a unified concept that incorporates three types of language of indigenous historical (autochthonous) ethnic group in the state:

- non-state language, which is a native language for the autochthonous minority of the state, though principal population of a given region of this state; this type is regarded as a "**regional language**" in the Charter[320]

non-state language, which is a native language for autochthonous though non-principal population of a given state that cannot be identified with a particular area; the authors of the Charter designate such languages as "**non-territorial languages**"[321].

non-state language, which is a native language for autochthonous though non-principal population of a given region, currently being a minority itself even in that particular area[322], i.e. **ethnical minority language** in the particular region of the state - The Charter designates the very type as a "**minority language**"[323].

---

[319] See: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charte-rexpl_ka.pdf; Cf. an English version: The concept of language as used in the charter focuses primarily on the cultural function of language; (http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm); It would be better to place special emphasis on a language as a cultural phenomenon.

[320] See article 1 and note 18 and 19.

[321] Note 36.

[322] **Article 1,** b: territory in which **the regional or minority language** is used" means the geographical area in which the said language is the mode of expression of a number of people justifying the adoption of the various protective and promotional measures provided for in this Charter.
http://www.diversity.ge/geo/resources.php?coi=0|14|11|12|16;
http://www.diversity.ge/files/files/ETS-148-geo.pdf and
http://portal.coe.ge/downloads/Charter%20%20Expl%20report%20-%20Georgian.pdf.

[323] See Article 1 and notes 18-19.

The authors of the Charter emphasize already in article 1 that the term **"regional or minority languages"** considers a particular category of a language that could be realized in two (/three) alternative variants[324]. The very alternative is expressed by conjunction **or** (conjunction *and* implies two objects while *or* links alternatives).

Thus, while discussing the Charter's provisions the term "regional or minority languages" must be used as a single concept term[325].

It may not be mere coincidence that the famous expert Robert Dunbar chooses the "Charter of language" rather than the "Charter of languages" as a contracted version of the "European Charter for Regional or Minority Languages"[326].

It is worthy of attention that the ECRML clearly distinguishes between the terms such as "regional or minority language" and "linguistic minority" (paragraph 17). It is especially emphasized that "the charter is able to refrain from defining the concept of linguistic minorities".

Except for the proposed Georgian translations and editions like "Wikipedia' confusion of terminology is not rare even in case of some experts; namely:

In English texts two terms with different semantic meaning such as: regional or minority language[327] and minority language[328] a

---

[324] Cf.: "ccording to the same article, the Charter does not include a state language (neither its varieties, dialects) and languages of migrants; for discussion see paragraphs 17, 18, 19, 32, 33, 36 and 37 of the explanatory part.

[325] Conjunction "and" is indicated in the similar phrase of the explanatory report to the Charter traditional regional and minority languages (paragraph 26), though these words do not denote the unified term in this context; the issue discussed here applies generally to tractional regional languages and languages of minorities in Europe; Cf.: The aim of the Council of Europe is to achieve a greater unity between its members in order to promote their common heritage and ideals. Linguistic diversity is one of the most precious elements of the European cultural heritage. The cultural identity of Europe cannot be constructed on the basis of linguistic standardisation. On the contrary, the protection and strengthening of its traditional regional and minority languages represents a contribution to the building of Europe, which, according to the ideals of the members of the Council of Europe, can be founded only on pluralist principles.

[326] Robert Dunbar, "Comments: Relations between the Framework Convention and the European Charter for Regional or Minority Languages", Filling the Frame, collection of documents, 2004, p. 32.

[327] Regional or minority language (the Charter term).

language of a national minority[329] (a term of the Framework Convention and OSCE recommendations) are often equated; moreover, *minority language* is similarly shortened[330].

Such terminological confusion resulted in numerous mistakes in Georgian (as well as other) context.

Cf.: The term of the "European Charter for Regional or Minority Languages" – "minority language", as a rule, refers to a language of a historical minority[331], while the term of The Hague and Oslo recommendations – "minority language" generally refers to a language of a non-historical minority[332].

Thus, we may draw up a conclusion that in accordance with the Charter's aim[333] the term "regional or minority language" means a language of one category expressed in three variants:

1. a regional language denotes a language of autochthonous population of a given region of a state, spoken by the majority of the citizens of the very region (explanation 18 of the Charter) [334];

---

[328] Which rather refers to the language of new (non-historical) minorities in a state, or in general, to that of both types of minorities.

[329] Cf., for instance: Article 10 of the "Framework Convention": "The Parties undertake to recognise that every person belonging to a **national minority** has the right to use freely and without interference **his or her minority language**, in private and in public, orally and in writing".

[330] For instance, the terms "regional or minority language" and "minority language" are equated by T. Wicherkiewicz and his co-authors (p. 29, etc.); on terminological confusions see, also, below.

[331] Cf.: It is not only the territory within which that language is dominant or spoken by the majority, since many languages have become **minority languages** even in the areas where they have their traditional territorial base. The synonymous phrase "minority languages" herein refers to a language of autochthonous population that has become minority in the region (explanation 33). Also, see: T. Putkaradze, Origins and Prospects of Georgian Literary Language, Tbilisi, 2006, p. 39-40.

[332] It may sometimes include also language of historical minorities.

[333] Promoting the linguistic-cultural individuality of a historical ethnic minority.

[334] The qualification otherwise could be stated as follows: a language of an ethnic minority historically residing in a given state, spoken by the majority of population in a particular region of the country; or: a language of autochthonous minority spoken by majority of a particular region's population.

2. minority language refers to a language of autochthonous population of a given region of a state spoken by a numerically smaller group of persons in the very region (explanation 18 of the Charter)[335];
3. Non-territorial language is a language of historical population of a given state that lacks a territorial base (explanation 36)[336].

2.1.2. Types of Languages According to the Charter

In order to denote languages of different history and function that are spoken in a state several terms are indicated in the "European Charter for Regional or Minority Languages" as well as in the "Explanatory Report":

official language (paragraph 14 of the " Explanatory Report") is often synonymous with a state language; besides, a national language is used synonymously.

national language – cf., is used in parallel with a state language in explanation 69 [337];

Cf.: national or official language (paragraph 72).

native language - (66); native speakers of that language (65); Cf.: own language [338] - native language; literal translation: native language (explanation 3).

regional or minority language[339]; Cf., synonyms: **"historical regional or minority languages of Europe"** (31); **regional or minority languages in Europe** (19); Cf.: endangered languages.

---

[335] A language of such national/ethnic minority historically residing in a state, spoken in a particular region of the country by the compactly inhabited population, which is a regional minority; or: a language of autochthonous minority of a state as well as a minority in a given region.

[336] A language of such historically national/ethnic minority that has no territorial base in any regions of the country.

[337] See: 51. The wording of Article 3 takes account of the position in certain member states whereby a national language which has the status of an official language of the state, either on the whole or on part of its territory, may in other respects be in a comparable situation to regional or minority languages as defined in Article 1, paragraph a, because it is used by a group numerically smaller than the population using the other official language(s).

[338] To use their own language.

historical language - (31)[340]; cf.: traditional language: Languages traditionally used by nationals of the State;

regional language: a language of autochthonous population in a particular region of a state that, at the same time, is a majority in the very region (33; cf.: 66);

minority language – a language in a particular region of a state spoken by the historical population that has currently become a minority in the very region. Cf.: **minority languages** (and dialects) - regional and **minority languages** in Europe: that is a language of ethnic/national minorities – a language of non-principal population of a state despite the time of residence (see paragraph 4, 6)[341]; cf.: a minority languages referred to in **regional or minority languages** is a language of the region's autochthonous population. **Majority language** - (18): **the majority language of the state**;

Cf. Also: **linguistic minorities** (17); **language group** (65, 66).

"non-territorial" language – non-state language, which is a native language for aboriginal though non-principal population of a given state that cannot be identified with a particular area[342].

Cf.: **territorial language** - a language that has a territorial base (33);

non-European languages - non-European languages: explanation 15: the expert group (The CAHLR) took the view that such languages – those of migrants deserve to be addressed separately, in a specific legal instrument (see below).

working language – (106). In this case, it does not consider a language that is used as a mean of communication with a central government (the

---

[339] Cf.: regional and minority languages in Europe (paragraph 6): the phrase has different semantics; the key term of the Charter is not employed; this sentence, in general, considers all kinds of regional and minority languages.

[340] The charter covers only **historical languages**, that is to say languages which have been spoken over **a long period** in the state in question (31).

[341] The term minority languages denotes an ethnic minority language rather that the language of autochthonous minority residing in a given region.

[342] Paragraph 36.

official language serves as a tool of communication with a central government).

language of migrants - (Article I of the Charter);

foreign language (31);

less widespread languages - (18); the term ("less widespread languages") was disfavored by the authors of the charter who gave preference to the term: regional or minority language;

local variant of the language [343]; c. ibid. word combinations:

Different languages;

separate language - (32);

similar language - (69);

dialect (of the language).

The idioms indicated in different terms in the Charter could be represented in three major groups in terms of sociolinguistics:

1. an official language of the state and its local varieties (dialects):

1.1. the only state language (or one of the state languages);

1.2. a state language in an autonomous formation;

1.3. a regional variety of a state language (/a dialect).

2. a historical regional or minority language:

2.1. a language of a historical majority in a region – a regional language;

2.2. a language of an autochthonous minority in a region – a minority language;

2.3. a historical language that lacks a territorial base – a non-territorial language.

---

[343] These languages must clearly differ from the other language or languages spoken by the remainder of the population of the state. **The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language.** However, it does not pronounce on the often disputed question of the point at which different forms of expression constitute separate languages. This question depends not only on strictly linguistic considerations, but also on psycho-sociological and political phenomena, which may produce a different answer in each case. Accordingly, it will be left to the authorities concerned within each state, in accordance with its own democratic processes, to determine at what point a form of expression constitutes a separate language. (Paragraph 32); (cf.: the published Georgian translation).

3. a language of a non-historical minority – a language of diasporas and migrants:

3.1. a language of compactly living old migrants who hold citizenship of a state (a language of diaspora);

3.2. a language of non-compactly settled old migrants who hold citizenship of a state (a language of diaspora);

3.3. a language of new migrants without citizenship.

2.1.3. The Aim of the "European Charter for Regional or Minority Languages": Protecting Native Languages of Historical Minorities

As it is stated in the Preamble of the Charter, "the protection of the historical regional or minority languages of Europe, some of which are in danger of eventual extinction, contributes to the maintenance and development of Europe's **cultural wealth and traditions**".

The first paragraph of the Explanatory Report states that "Many European countries have on their territory regionally based autochthonous groups[344] speaking a language other than that of the majority of the population. This is a consequence of historical processes whereby the formation of states has not taken place on purely language-related lines and small communities have been engulfed by larger ones[345]."

The nature of the principal goal of the Charter is cultural-humanitarian. It has an objective to protect and contribute to the maintenance and development of regional or minority languages as an integral part of the common European cultural heritage... It aims to ensure the use of regional or minority languages in the system of education and mass media to the extent possible; to promote the creation of literature and literary culture in these languages, to ensure their used in the activities of le-

---

[344] Also. cf. the following phrase: "to promote languages of a regional or minority nature" (explanation 28): **cf., translation**: to promote languages of a regional or minority nature".

[345] http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf (the very version can be found on the website of the Council of Europe under the ECRML):
(http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_en.asp);
Cf. the English version: http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm.

gal and administrative authorities, as well as in the society's economic, social and cultural life. The Charter aims at safeguarding regional or minority languages in Europe and promoting formation of national identity (rather than protecting linguistic rights of linguistic minorities).

Accordingly, the focus is on the cultural aspects of the issue and the use of the regional and minority languages in all the spheres of life of the speakers of these languages.

The charter does not establish any individual or collective rights for the speakers of regional or minority languages (explanation 10 and 11). Also, cf.: The aim of the "European Charter for Regional or Minority Languages" is the protection of the historical regional or minority languages of Europe, some of which are in danger of eventual extinction[346]. Also, see paragraphs 31 and 32: "the charter covers only historical languages, that is to say languages which have been spoken over a long period in the state in question[347] These languages must clearly differ from the other language or languages spoken by the remainder of the population of the state. The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language".

It is often emphasized in other documents of the Council of Europe that the "European Charter for Regional or Minority Languages" aims to protect the languages in regions that have been traditionally used for centuries and where they represent an integral part of regional (integral, summative) identity[348]

It is often emphasized by certain experts as well that the primary goal of the European agreement is the protection of the historical region-

---

[346] It is the survival of historical languages endangered due to political and social reasons that international organizations such as UNESCO and "Volkswagen Stiftung" are especially concerned about (that is quite another story how the finances are used, see T. Putkaradze, Native Language and Dialects of Georgians Kutaisi, 2008, pp. 21-25, 45).

[347] The charter covers **only historical languages**, that is to say languages which have been spoken over a **long period** in the state in question (explanation 31).

[348] http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11480.htm: The European Charter for Regional or Minority Languages (Motion for a resolution, **Doc. 11480**; 7 January 2008).

al or minority languages of Europe, some of which are threatened and do not enjoy the status of a state language[349]

In addition, cf.: the "European Charter for Regional or Minority Languages" requires implementation of certain measures particularly those regarding unprotected languages of historical minorities[350]".

The "European Charter for Regional or Minority Languages" is focused only on survival and development of a language of historically residing (autochthonous) though non-principal ethnic group in a given state rather than on linguistic rights of ethnic minorities in general terms.

Cf.: the Charter clearly states that "it does not include the languages of migrants" (Article 1a, II), and therefore, its aim is not to stipulate the linguistic rights of minorities.

Below please find essential mechanism for survival and development of a language of historical, autochthonous though non-principal ethnic population residing in a given state stipulated by the "European Charter for Regional or Minority Languages":

Part II, Article 7 – Objectives and principles:

1. In respect of regional or minority languages, within the territories in which such languages are used and according to the situation of each language, the Parties shall base their policies, legislation and practice on the following objectives and principles:

a) the recognition of the regional or minority languages as an expression of cultural wealth;

b) the respect of the geographical area of each regional or minority language in order to ensure that existing or new administrative divisions do not

[349] For instance, see: Robert Dunbar, "Comments: Relations between the Framework Convention and the European Charter for Regional or Minority Languages", Filling the Frame, collection of documents (Georgian translation was carried out by Public Movement "Multinational Georgia" (PMMG) and supported by Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Council of Europe), 2004, p. 32.

[350] Robert Dunbar, "Comments: Relations between the Framework Convention and the European Charter for Regional or Minority Languages", Filling the Frame, collection of documents, p.35.

constitute an obstacle to the promotion of the regional or minority language in question[351];

c) the need for resolute action to promote regional or minority languages in order to safeguard them;

d) the facilitation and/or encouragement of the use of regional or minority languages, in speech and writing, in public and private life;

e) the maintenance and development of links, in the fields covered by this Charter, between groups using a regional or minority language and other groups in the State employing a language used in identical or similar form, as well as the establishment of cultural relations with other groups in the State using different languages;

f) the provision of appropriate forms and means for the teaching and study of regional or minority languages at all appropriate stages [352];

g) the provision of facilities enabling non-speakers of a regional or minority language living in the area where it is used to learn it if they so desire;

h) the promotion of study and research on regional or minority languages at universities or equivalent institutions;

i) the promotion of appropriate types of transnational exchanges, in the fields covered by this Charter, for regional or minority languages used in identical or similar form in two or more States.

Part III, Measures to promote the use of regional or minority languages in public life in accordance with the undertakings entered into under Article 2, paragraph 2

Article 8 – Education

1. With regard to education, the Parties undertake, within the territory in which such languages are used, according to the situation of each of these languages, and without prejudice to the teaching of the official language(s) of the State:

---

[351] Cf.: As authors of the "European Charter" or experts fairly suggest, formation of autochthonous minorities is considered to be one of the consequences of drawing the political boundary lines that do not coincide with the linguistic-ethnic boundaries between the neighbouring peoples (part of autochthonous ethnoses appeared within a state established by another dominant ethnic group).

[352] In accordance with explanation 63, "in some cases, provision will need to be made for teaching "in" the regional or minority language".

a) i to make available pre-school education in the relevant regional or minority languages; or
ii to make available a substantial part of pre-school education in the relevant regional or minority languages; or
iii to apply one of the measures provided for under i and ii above at least to those pupils whose families so request and whose number is considered sufficient; or
iv if the public authorities have no direct competence in the field of pre-school education, to favour and/or encourage the application of the measures referred to under i to iii above;
b) i to make available primary education in the relevant regional or minority languages; or
ii to make available a substantial part of primary education in the relevant regional or minority languages; or
iii to provide, within primary education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an integral part of the curriculum; or
iv to apply one of the measures provided for under i to iii above at least to those pupils whose families so request and whose number is considered sufficient;
c) i to make available secondary education in the relevant regional or minority languages; or
ii to make available a substantial part of secondary education in the relevant regional or minority languages; or
iii to provide, within secondary education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an integral part of the curriculum; or
iv to apply one of the measures provided for under i to iii above at least to those pupils who, or where appropriate whose families, so wish in a number considered sufficient[353]
d) i to make available technical and vocational education in the relevant regional or minority languages; or
ii to make available a substantial part of technical and vocational education in the relevant regional or minority languages; or
iii to provide, within technical and vocational education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an integral part of the curriculum; or

[353] Cf. The published Georgian translation:
http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf

iv to apply one of the measures provided for under i to iii above at least to those pupils who, or where appropriate whose families, so wish in a number considered sufficient;
e) i to make available university and other higher education in regional or minority languages; or
ii to provide facilities for the study of these languages as university and higher education subjects; or
iii if, by reason of the role of the State in relation to higher education institutions, sub-paragraphs i and ii cannot be applied, to encourage and/or allow the provision of university or other forms of higher education in regional or minority languages or of facilities for the study of these languages as university or higher education subjects;
f) i to arrange for the provision of adult and continuing education courses which are taught mainly or wholly in the regional or minority languages; or
ii to offer such languages as subjects of adult and continuing education; or
iii if the public authorities have no direct competence in the field of adult education, to favour and/or encourage the offering of such languages as subjects of adult and continuing education
g) to make arrangements to ensure the teaching of the history and the culture which is reflected by the regional or minority language
h) to provide the basic and further training of the teachers required to implement those of paragraphs a to g accepted by the Party;
i) to set up a supervisory body or bodies responsible for monitoring the measures taken and progress achieved in establishing or developing the teaching of regional or minority languages and for drawing up periodic reports of their findings, which will be made public.
2. With regard to education and in respect of territories other than those in which the regional or minority languages are traditionally used, the Parties undertake, if the number of users of a regional or minority language justifies it, to allow, encourage or provide teaching in or of the regional or minority language at all the appropriate stages of education.

Article 12 – Cultural activities and facilities

1. the Parties undertake:

a) to encourage types of expression and initiative specific to regional or minority languages and foster the different means of access to works produced in these languages

b) to foster the different means of access in other languages to works produced in regional or minority languages by aiding and developing translation, dubbing, post-synchronization and subtitling activities;

c) to foster access in regional or minority languages to works produced in other languages by aiding and developing translation, dubbing, post-synchronization and subtitling activities;

d) to ensure that the bodies responsible for organizing or supporting cultural activities of various kinds make appropriate allowance for incorporating the knowledge and use of regional or minority languages and cultures in the undertakings which they initiate or for which they provide backing;

e) to promote measures to ensure that the bodies responsible for organizing or supporting cultural activities have at their disposal staff who have a full command of the regional or minority language concerned, as well as of the language(s) of the rest of the population;

f) to encourage direct participation by representatives of the users of a given regional or minority language in providing facilities and planning cultural activities;

g) to encourage and/or facilitate the creation of a body or bodies responsible for collecting, keeping a copy of and presenting or publishing works produced in the regional or minority languages;

h) if necessary, to create and/or promote and finance translation and terminological research services, particularly with a view to maintaining and developing appropriate administrative, commercial, economic, social, technical or legal terminology in each regional or minority language.

2. In respect of territories other than those in which the regional or minority languages are traditionally used, the Parties undertake, if the number of users of a regional or minority language justifies it, to allow, encourage and/or provide appropriate cultural activities and facilities in accordance with the preceding paragraph.

3. The Parties undertake to make appropriate provision, in pursuing their cultural policy abroad, for regional or minority languages and the cultures they reflect[354]

We would like to note once more, numerous legal documents regarding official or non-official languages of the state in question have been drawn up by UN, OSCE and the Council of Europe. Nevertheless, the

---

[354]. See other Articles.
http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf

Council of Europe regarded it necessary to publish the legal acts separately in order to protect languages of historical (autochthonous) ethnic minorities as well as linguistic rights of new minorities[355] For instance, expert Asbjørn Eide stated:

"In the system of the UN there is a clear distinction between the rights of historical (aboriginal) minorities and those of persons who belong to minorities"[356].

In general, the linguistic rights of national (ethnic) minorities are safeguarded by constitutions[357] and other legislative documents of almost all states, as well as the UN "Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities"[358], the recommendations of OSCE, Oslo[359]and Lund[360];

"Framework Convention for the Protection of National Minorities" by the Council of Europe"[361]

As for the "European Charter for Regional or Minority Languages", it is the only specific international legal documents that deals with the protection of linguistic-cultural identity of autochthonous population

---

[355] on term "new minority" see the above mentioned article by Robert Dunbar; there is a particular discussion regarding the differences in the linguistic rights of historical and new minorities.

[356] "Comments: global and regional attitudes towards minority situations, Filling the Frame, collection of documents, 2004, p. 47.

[357] For instance, see The Constitution of Georgia, Article 38: 1. Citizens of Georgia shall be equal in social, economic, cultural and political life irrespective of their national, ethnic, religious or linguistic belonging. In accordance with universally recognized principles and rules of international law, they shall have the right to develop freely, without any discrimination and interference, their culture, to use their mother tongue in private and in public. Article 85: Legal proceedings shall be conducted in the state language. An individual not having a command of the state language shall be provided with an interpreter...

[358] Was adopted at 47th session on February 3, 1993 .(www.diversity.ge/eng/resources.php?coi=0|14|1|1|1|1|1).

[359] The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note, February 1998 (deals with the linguistic rights of ethnic minorities: it defines how, in which form and where the languages of national/ethnic minorities could be used) http://www.diversity.ge/files/files/oslo-geo.pdf.

[360] The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note, September 1999.
http://www.diversity.ge/files/files/lund-geo.pdf

[361] http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=12/15/2008&CL=ENG

representing a minority in the state in question, and at the same time, its native language is not a state language within a given territory of a State (or any part of it).

The ECRML is focused on cultural diversity: namely, maintenance and development of culture and traditions rather than protection of individual linguistic rights of a minority representative[362].

Cf.:

As defined by the Framework Convention, "Minority rights are understood as ***individual rights*** which, however, may often be enjoyed in community with other individuals. Minority rights are not, in nature, group rights ".[363]

In the following paragraphs we shall briefly present materials on linguistic rights of new minorities and protection of anguages of historical minorities.

[362] Robert Dunbar, "Comments: Relations between the Framework Convention and the European Charter for Regional or Minority Languages", Filling the Frame, collection of documents, 2004, p. 32.

[363] Boriss Cilevičs, The Framework Convention within the context of the Council of Europe", Filling the Frame, collection of documents, 2004, p. 18.

2.2. The Aim of the "Framework Convention for the Protection of National Minorities" and "Oslo Recommendations": Protecting Linguistic rights of New Minorities

The linguistic rights of new minorities are covered by several European conventions, the most extensive of which is the "Framework Convention for the Protection of National Minorities". Adoption of the "Framework Convention" was preceded by the following two interesting events:

I. on November 5, 1992 the Council of Europe published the "European Charter for Regional or Minority Languages" which aims to protect a language of a historical/autochthonous minority as an identity-defining cultural phenomenon.

II. UN adopted the "Declaration on the **Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities**"[364] by resolution №47/135, dated December 18, 1992.

From the very beginning two distinctly differing noble aims of the international organizations have been identified:

maintenance and development of a language of a historical non-principal minority as a historical cultural heritage;

- protection of linguistic rights of non-principal population.

We would like to note that the terms "national" and "ethnic" are regarded as two different (non-equal!) notions in the second document.

It must be highlighted that the terms indicated in these international documents such as "autochthonous population, "national minority", etc. quite often are interpreted differently by experts and authorities. Sometimes we even encounter unexpected interpretations; for instance, for the government of Poland a "national minority" means a nation with a state of their own residing within the territory of Poland (for instance, the Germans in Poland); while an "ethnic minority" is another ethnic group without a state of their own residing within the territory of Poland (for instance, Roma[365]).

---

[364] On forty-seventh session (03.02.1993) (www.diversity.ge/eng/resources.php?coi=0|14|11|11|11).

[365] See: "The Regional Language, National and Ethnic Minorities Act" (http://www.usefoundation.org/view/479);

Some experts consider even the Armenian ethnic group as an autochthonous minority and, more surprisingly, the Old Armenian Language (Grabar[366]) – currently a dead language is regarded to be the language of this "autochthonous group".

"There are **15 autochthonous** minority languages in Poland: Byelorussian, German, Silesian, Kashubian, Lithuanian, Gypsy (Romany), Slovak, Czech, Ukrainian, Lemkish, Russian (Old Believers) and Yiddish, Karaim, Grabar – the language of **Old Armenian** and Tatar". Marta Moskal, "**Policy on Minority and Regional Languages in Poland**".

Quite often the objectives of the Charter and those of the "Framework Convention" are easily confused.

We have already discussed the aims of the Charter. As for the "Framework Convention for the Protection of National Minorities"(Strasburg, 01.11.1995) is in its sense **is a continuation of the UN Declaration**; it aims to **define the linguistic rights**[367]; of non-principle population – a national (ethnic) minority;

for instance, cf. Article 14:

1. The Parties undertake to recognize that every person belonging to a national minority has the right to learn his or her minority language. 2. In areas inhabited by persons belonging to national minorities traditionally or in substantial numbers, if there is sufficient demand, the Parties shall endeavour to ensure, as far as possible and within the framework of their education systems, that persons belonging to those minorities have adequate opportunities for being taught the minority language or for receiving instruction in this language.

3. Paragraph 2 of this article shall be implemented without prejudice to the learning of the official language or the teaching in this language[368].

In 1995 The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note

---

Also, see: http://www.culturalpolicies.net/web/poland.php?aid=421. Cf.: Law (Act) on Polish Language is adopted by Poland in 1999.

[366] http://www.aber.ac.uk/mercator/images/Martapaper.pdf

[367] Though this document does not include criteria for defining a "national minority". for discussion see below.

[368] http://www.parliament.ge/files/erovnul-umciresobata2005.doc

"The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities" were elaborated in the Hague in 1995; three years later it was followed by the document protecting linguistic rights of national minorities: "The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities" (February 1998) which specifies the linguistic rights of a community belonging to a national minority. Namely, we would like to present the following articles:

1. a person belonging to national minorities has the right to use their personal names in their own language according to their own traditions and linguistic systems. These shall be given official recognition and be used by the public authorities.

2. Similarly, private entities such as cultural associations and business enterprises established by persons belonging to national minorities shall enjoy the same right with regard to their names.

3. In areas inhabited by significant numbers of persons[369] belonging to a national minority and when there is sufficient demand, public authorities shall make provision for the display, also in the minority language, of local names, street names and other topographical indications intended for the public.

15. In regions and localities where persons belonging to a national minority are present in significant numbers, the State shall take measures to ensure that elected members of regional and local governmental bodies can use also the language of the national minority during activities relating to those bodies.

34. Persons belonging to national minorities have the right to use their language in public and in private, freely and without any form of discrimination, orally and in writing, individually and with others. Article 19(2) of the International Covenant on Civil and Political Rights and Article 10(1) of the European Convention for the Protection of Hu-

[369] Quite often it is disputable whether who must be assigned a status of ethnic minority; for discussion see: Boriss Cilevičs, **National Minorities and Non-discrimination: International Standards within the Framework of Recommendations to Estonia**, Civil Society: Struggle Against Intolerance and Discrimination [ed. V. Poleshchuk]; Material for Seminars, Tallinn: Centre for Information on Human Rights, 2009, pp. 5-9; [in Russian]. For other works of this author see:
http://www.cilevics.eu/plugins/links_page/links.php?cat.2.

man Rights and Fundamental Freedoms guarantee freedom of expression with respect not only to ideas and opinions which may be transmitted to others (i.e. the content of communications), but also to language as a medium of communication;. These rights, coupled with the right to equality and non-discrimination, imply the right of persons belonging to national minorities to run their businesses in the language of their choice. In view of the importance to private entrepreneurs to be able to communicate effectively with their clientele and to pursue their initiatives in fair conditions, there should be no undue restrictions on their free choice of language... Also, cf. The Constitution of Georgia, Article 14:

Everyone is free by birth and is equal before law regardless of race, colour, language, sex, religion, political and other opinions, national, ethnic and social belonging, origin, property and title, place of residence.

Article 38: 1. Citizens of Georgia shall be equal in social, economic, cultural and political life irrespective of their national, ethnic, religious or linguistic belonging. In accordance with universally recognized principles and rules of international law, they shall have the right to develop freely, without any discrimination and interference, their culture, to use their mother tongue in private and in public.

Article 85: 2. Legal proceedings shall be conducted in the state language. An individual not having a command of the state language shall be provided with an interpreter. In the districts, where the population does not have a command of the state language, teaching of the state language and solution of the issues related to the legal proceedings shall be ensured. See also: "The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities" (1996)[370], UNESCO Convention against Discrimination in Education (Article 5), etc.

Considering the presented analysis we will discuss the supposed status of currently extant languages in Georgia, at the same time, we will provide with the list of languages of Georgia that, according to Tomasz Wicherkiewicz' group and Jonathan Wheatley, must be covered by provisions of the "European Charter for Regional or Minority Languages".

[370] http://www.osce.org/documents/hcnm/1996/10/2700_ka.pdf

2.3. Linguistic Situation in Modern Georgia

2.3.1. State Official Language/Languages and its Local Carieties

2.3.1.1. A State Language as a Nation-wide Language and a Problem of Integration. According to the historical sources, the Georgian literary language is a state language in Georgia from the 3rd century BCE until the modern-day period, at the same time **the Georgian literary language** is continuously used as a language of liturgy.

During the period when Georgia was occupied by the Russian empire the language of the empire mainly served as a state language; during the same period the **Russian language** was established as a means of communication with old and new migrants settled in Georgia. The process of de-occupation of Georgia has started[371]; therefore, hopefully, soon the time will come when Georgian language – the state language of Georgia will serve as a tool of communication between the Georgian citizens of different ethnic origins[372]

It is noteworthy that the integration problem of Georgian citizens of Armenian and Azeri ethnic origin is adequately analyzed by **Jonathan Wheatley**; here is one of his statements:"the second main challenge that Georgia would face were it to implement the ECRML: how to promote the use of regional or minority languages in public life without undermining Georgian as the state language or impeding the integration of national minorities into Georgian public life by discouraging them from learning Georgian. Here the emphasis is on those minorities that live in compact settlements and are generally unable to speak Georgian, in other words the Armenian minority in Akhalkalaki and Ninotsminda districts (Javakheti), the Azeri minority in Kvemo Kartli and the Ossetian minority in the former Autonomous Region of South Ossetia".

---

[371] After the Russian-Georgian war in August 2008 the occupant status of the Georgia-based Russian troops was officially restored (the same status was assigned to them by the Georgian government on October 15, 1991).

[372] In this regard for the interesting discussion see metropolitan Anania Japaridze, History of Georgian Apostolic Church, vol. I-IV, Tbilisi, 1976-2003; metropolitan Anania (Japaridze): Church – Consolidating the Georgian Regions, materials of the scientific conference organized by the Georgian Patriarchate and Konrad-Adenauer-Foundation, Tbilisi, 2008.

In this case, bilingual education (Georgian-Azerbaijanian, Georgian-Armenian) in Azeri and Armenian schools is regarded to be one of the solutions.

2.3.1.2. State languages in the Autonomous Formation. Presently in Georgia currently there is Autonomous Republic of Abkhazia where the Georgian and the Abkhazian languages enjoy the status of state languages (The Constitution of Georgia, Article 8: The state language of Georgia shall be Georgian, and in Abkhazia – also Abkhazian).

Modern studies reveal that the modern day Abkhazs have moved from North Caucasus to the territory of Abkhazia at a much later period [373]; nevertheless, having in mind the current reality, the Abkhazs (self-identification: Apsua) has no other native land rather than Georgia. Accordingly, in any event the legitimate governments of Georgia and the Autonomous Republic of Abkhazia must ensure survival of Abkhazian ethnos and language. Herewith we would like to notice that today under the Russian occupation the Abkhazian language is threatened than ever.

2.3.1.3. Local Varieties (/Dialects) of Georgia's State Language – the Georgian Literary Language; How to Protect Them?

Tremendous amount of historical facts confirm that the Georgians from different regions (the Acharans, the Gudamaqarians, the Gurians, the Tushs, the Imeretians, the Imerkhevians, the Kakhetians, the Laz, the Lechkhumians, the Livanans, the Machakhelians, the Megrels, the Meskhs, the Mtiuletians, the Mokhevians, the Rachans, the Svans,

[373] Ancient Georgian inscriptions discovered in North-Western Georgia, analysis of the Abkhazian lexicon as well as the Kartvelian onomastic materials suggest that the modern-day Abkhazian territory was mainly inhabited by the Georgians from times immemorial until the 16th century; as for the foreign ethnic element, the Greek ethnic group was among the inhabitants of several coastal cities (trading locations) during this period, especially at the beginning of the new era, thought due to the small size, this ethnic group could not significantly affect the ethnic and linguistic situation in the region (T. Gvantesladze, 2008; T. Gvantesladze, 2009). The hypothesis about the dominance of the Greek language on the entire territory of Western Georgia could not be proved. On the contrary, historical sources and documentary materials prove that Western Georgia was an inseparable part of the state of Kartli (Georgia) and the Georgian Orthodox Church.

the Taoans, the Pshavians. the Kartlians. the Khevsurians the Javakhs. the Hers/the Ingilos) constitute, the same historical ethnos with a long history[374] that is interconnected by extensive literary culture.

The centuries-old shared cultural-literary work[375] and historical memory contains tremendous amount of facts that witness the fierce struggle of Georgians from all regions for maintaining ethnicity.

We may argue that the literary culture created in the common Georgian language in all Georgian regions is the primary defining factor of national identity of the Georgians. For many centuries the Georgian literary language and the local varieties of the national language of the Georgians co-exist; these varieties are considered to be the enriching sources for the Georgian literary language. Namely, the local varieties of the Georgian (/Kartvelian) language are as follows: Megrelian, Laz, Svan, Khevsurian, Mokhevian, Pshavian, Mtiul-Gudamaqarian, Tushian, Her (Ingilo), Kakhetian, Kartlian, Samtskhean, Javakhian, Taoan, Imerkhevian-Shavshian, Livanan, Machakhelian, Acharan, Gurian, Imeretian, Lechkhumian, Rachan, etc.[376] Probably as a consequence of

---

[374] R. Topchishvili, Problems of Ethnogenesis and Ethnic History of the Georgians, Tbilisi, 2008, p. 48. For the history of the issue see also: T. Putkaradze, The Georgians, Kutaisi, 2005.

[375] The major part of which is a literature reflecting Christian (Orthodox) consciousness. Naturally, a substantial part represented by the pagan cultural heritage, folklore, traditional dances and songs, polyphonic church songs (Sagalobeli), etc.

[376] For the similar qualification of domestic idioms of the Georgians see also: M. Tabidze, Linguistic situation in Georgia and the issues of functioning of the Georgian Language, Tbilisi, 2005; M. Nachqebia, On the Issue of interrelationship between Megrelian and Laz: Kartvelological Collection, IV, Tbilisi, 2005; Manana Tabidze, The contemporary language situation in Georgia. Some problems in the linguistic identity of the population, Language, History and Cultural Identities in the Caucasus, June 17-19 2005, Abstracts, Malmo University, Sweden, 2005, 44-4; T. Putkaradze, The Georgians, part I, Pre-Christian Era, Kutaisi, 2005; M. Nachqebia, Ethnolinguistic Terms of Georgia, Tbilisi, 2006; T. Putkaradze, Origins and Prospects of Georgian Literary Language, Tbilisi, 2006; T. Gvantseladze, The Question of Language and Dialect in Kartvelology, Tbilisi, 2006; R. Sherozia, On Some Issues of Kartvelian Literary Language and "Sitkvis Kona" ("Bouquet of Words") by Sulkhan-Saba. Kartvelian Heritage, XI, Kutaisi, 2007; R. Gujejiani, Father Besarion (Nizharadze), the newspaper of Mestia and Upper Svaneti Diocese, June 4, 2007; ibid. see: T. Putkaradze, Svan – A Variety of Archaic Georgian; **Manana Tabidze and Bela Shavkhelishvili**, Russian Language in Georgia, Workshop Language Change in Bilingual Communities. Focus on the Post-Soviet Countries and their Immigrant Communities Elsewhere. A Related Event of the 23rd Scandinavian Conference of Linguistics. October 3, 2008, Uppsala, Sweden; M.

the Soviet scientific influence, some consider the above varieties (dialects) of the Georgian – the national language as three-four independent languages; often for the purposes of comparison the interrelationship between High German and Low German continuums (rather than that of the German language and the Bavarian dialect) is used: unlike Bavarian language, the German government considered Low German as a regional language due to the fact that Low German has developed a literary tradition since the 16th century.

It is noteworthy that the issue of interrelationship between High German and Low German cannot serve as an adequate example for understanding Georgian linguistic reality. As opposed to Low (Northern) German, none of the Kartvelian regional dialects (idioms) ever represented a traditional literary-ecclesiastical language of a particular part of the country[377]

Tabidze, Condition of a State Language as One of the Characteristics of the State's Strengths-Weaknesses, Scientific conference on Georgia and the World held by the Ministry of Education and Science of Georgia and Shota Rustaveli State University, Batumi, 2008; R. Topchishvili, Problems of Ethnogenesis and Ethnic History of the Georgians. Tbilisi, 2008; T. Beradze, Major Phases of Georgian Identity, Ethnological Collection, Tbilisi, 2008; pp. 3-9, etc.

[377] Dutch (Holland) language is a part of the Lower German continuum; (cf.: Arn. Chikobava, Introduction to Linguistics, 1952, p. 248: the Dutch is a major "representative" of Lower German). The most ancient written monument of Lower German is Heliand (IX c.); since XIV c. extensive religious literature and fiction has been published in this language; for instance, the Bible was published in 1478. Since 1905 Lower German has been used as a language of liturgy. According to statistical data, in 1980 three-hundred priests performed liturgical services in Lower German. At present German is not used as a language of liturgy though there are religious radio programs and a periodical in Lower German. The Lower German was always regarded as a nationwide language; this is confirmed by the fact that the fairy tales including those by Brothers Grimm was written by employing the Lower German lexis. For many years TV programs were banned in Lower German. Since 1997 the TV shows have been broadcasted. Today the Lower German radio programs are urgent, those which deal between the Lower German expressions and their equivalent modern literary (Upper German) ones. In large cities (Hamburg, Gottingen, Bielefeld, Oldenburg) there is a growing interest towards Lower German. See The Dialects of Modern German, A Linguistics Survey. Editor Charles V.L. Russ. 1990, pp. 32-26, Stanford University Press.
http://books.google.com/books?hl=en&id=JsSrAAAAIAAJ&dq=Russ++By+The+Dialects+of+Modern+German&printsec=frontcover&source=web&ots=8gsrkAchV7&sig=uZlLMtHgqgrEh_u6DI9fsdo6kC0.

Cf.: historically, the literary language for all Kartvelian communities[378] was and still is a standard language based on the common Georgian/common Kartvelian language. The idiom of the population of any Georgian regions cannot be equaled to this common national phenomenon. In addition, High German and Low German are historically interrelated as **parallel linguistic data**, one of which became a dominant **official language** in the near past; cf.: compared to the archaic Georgian literary language – **Georgia's ecclesiastical/state language, all other well-known Kartvelian idioms represent secondary formations**; namely, the primary types of phonematic structure, morphological patterns or stems are preserved in the archaic literary language – the historical official language of the Georgians. As for the Megrelian-Laz, Svan, Khevsurian or Meskhian variants, they are formed on the basis of the archaic Georgian/Kartvelian language. Accordingly, **a source language** and a result of its transformation – an oral **local variant**[379] could not be regarded as parallel language variants.

It is noteworthy that the high **urgency** of modern global information network **limits** not only the local dialects but also the official language of some geopolitically challenged European countries; accordingly, **special measures** are to be introduced for maintenance and protection of both Georgian standard language and oral idioms of the Georgians; for instance, in our case, the Georgian dialects indeed require urgent attention whether they exist within or beyond the state borders of Georgia. **Therefore, the state must assume extraordinary measures; namely:**

- **The best protective mechanism for Megrelian-Laz, Svan, Taoan, Khevsurian or other Kartvelian sub-systems** would be teaching these idiom within the format of the Georgian (Kartvelian) varieties on every level of secondary and higher education (the plan for enhanced prestige of these idioms proposed by Jonathan Wheatley will result in adverse effects).
- The Georgian dialectal lexicon (Megrelian, Laz, Svan, Khevsurian, Taoan, Acharan, Her, Kakhetian, Tushian, etc.) must be extensively in-

[378] A community – any of the historical-ethnographic groups of the Georgians.

[379] Cf.: High- and Low German were the parallel standard variants of the same Proto-language even in the near past.

cluded in school textbooks as a tool for enriching the Georgian literary language; also, the Georgian school students must be given an opportunity to get acquainted generally with the folklore according to particular Georgian dialects;

- The state must adequately finance the Centers for Kartvelological research that carry out research and teach the Kartvelian dialects; the lexical or grammar peculiarities of the extant dialects must be extensively recorded; new dialectal vocabularies and folklore-ethnographic materials must be prepared and published[380];
- Historically the Georgian literary language was supplied by all Kartvelian dialects; therefore, from the very beginning it would be logical to include Megrelian-Laz and Svan lexicon into the basic dictionary of the literary language (the Georgian dictionary in 8 volumes). At least today it is essential to prepare a new edition of the Georgian dictionary which will be comprised of not only the Kartlian or Pshav-Khevsurian but also the Megrelian-Laz and Svan lexis[381]. For the purpose of implementation of such activities a scientific-educational center was established at the Kartvelology Research Institute of Akaki Tsereteli State

[380] Unfortunately, in recent years financial support for dialectological expeditions and non-politicized Kartvelological research has dramatically decreased. In 2006-2009 the Kartvelological centres established in regions of Georgia were mostly affected due to the incorrect and clannish granting politics of Rustaveli (Kartvelology) Foundation affiliated to the Ministry of Education and Science of Georgia (so-called centralized system of financing; inadequate elaboration of priorities in Kartvelology carried out by foreign (for instance, Artur Tsutsiev) and amateur, "incognito" experts, selection of projects in Kartvelology as well as other field of Humanities on the basis of common rating). In addition, in 2005 more than 1200 scientific theses were finances more or less normally. Since 2006 the number of Kartvelological projects financed by the Ministry has decreased up to few projects per year; for instance, based on the decisions by anonymous experts in 2007-2010, grants of the "Katrtvelological foundation" was offered to the projects as follows: "Research on Sexual Behaviour in Georgia", "Akira Kurosawa's World of Cinema","De-paraffinization of petroleum with the help of the natural resource - clinoptilolite and minimization of concentration of hazardous substances in exhausts", "Computer teaching methodics of cardiomyopathy types, inflammatory heart diseases and their complications", etc. while the highly rated project were rejected, those aiming at analyzing Kartvelological (linguistic and literary) materials preserved at the Georgian priory in Istanbul and creation of database for the data of endangered Taoan, Imerkhevian, Livanan and other Kartvelian dialects, etc.

[381] This is dealt with by the linguistic conception by K. Gamsakhurdia; The similar suggestion is offered by Ilia II the Catholicos-Patriarch of Georgia (for discussion see: E. Dadiani, 2007, p. 244; T. Putkaradze, 2008, p. 39).

University in 2005; the center aims at preparing a draft dictionary of a literary language on the basis of data from the Kartvelian dialects (Megrelian-Laz, Svan or Rachan-Imeretian, etc.). The Center was named after St. Ambrose Khelaia (The Scientific-Educational Center named after St. Ambrose Khelaia) on March 29, 2008, the day of his commemoration.

It is desirable to establish departments/centers with similar objectives at the universities of all Georgian regions which will be coordinated by Institute of Linguistics.

Cf.: in 1981 the Parliamentary Assembly of the Council of Europe issued a recommendation #928 aiming to facilitate protection of the minority languages and dialects in Europe. At this point, many of the dialects of the official language are indeed exposed to the risk of extinction. By assuming full responsibility, we argue that:

At present the conditions of the Kartvelian dialects (ranging from Tushian to Laz) is catastrophic! Soon, like Dvalian[382], many of the Georgian dialects might have similar future[383]. With regard to the Georgian dialects, while discussing the Qizlar-Mozdokian-Plastunka dialects R. Topchishvili's concludes the following: "in the course of time the Georgian dialects disappeared even on the territory of Georgia; namely, Dvalian, Trialetian, Erushian, Klarjian, Qola-Artaanian, etc.[384]"

---

[382] The Kartvelian community of the Dvalis resided on the central slopes of the Caucasus Mountains (in Zhghele, Zramaga, Zakha, Nara, Kasri gorges; at the sources of fiagdonid and ardon), in Maghran-Dvaleti (source of Greater Liakhvi River) and Truso (source of the Terek River); they used one of the Kartvelian dialects (for the history of the issue see: R. Topchishvili, Issues on Ossetian Settlement in Georgia and Shida (Inner) Kartli Ethnohistory, 1997; Topchishvili, Problems of Ethnogenesis and Ethnic History of the Georgians, Tbilisi, 2008, pp. 84-85, 100; see also: N. Otinashvili, Georgian-Ossetian lexical toponymic meetings, materials of materials of XXVII Republican Dialectological Scientific Sessions, Telavi, 2007).

[383] By some reasons the authors of "Linguarium Register" hurriedly declared Taoan as a dead dialect; in their opinion, Taoan was spoken by the Georgians residing in Oltisi/Oltu (Turkey, Erzurum province) until the 18th century. (http://linguarium.iling-ran.ru/publications/caucas/alw_cau_kartv.shtml). It is noteworthy that Taoan dialect of the Georgian language is still spoken by autochthonous Georgians in the same Oltisi-Parkhali Area – a few villages of the Yusupel region (Khevai, Kobai, Balkhi, etc.

[384] R. Topchishvili, Ethnology of Georgia, Tbilisi, 2008, pp. 50-51.

2.3.2. The Issue of Languages of Historical Minorities in Georgia

Georgia has no autochthonous ethnic minorities; accordingly, by strictly following the **Charter's criteria**, the Georgian government is not obliged to assign **the status of a regional or minority language** to a language of any ethnic groups; especially the status of "historical minority language that has a territorial base" (regional/minority); namely, the following languages **are not encountered in Georgia**: a language of a historical minority in the country which at the same time is a majority in the region (a regional language); and such language of a historical minority that represents a minority language in the region as well (minority language).

Cf.: by some reasons, Jonathan Wheatley, Tomasz Wicherkiewicz and their followers believe that the provisions of part II of the ECRML may cover Russian, Greek, Armenian, Azeri, Kurdish (including Yezidi), Ukrainian, Chechen (including Kist), Avarian, etc. (pp. 36, 39)[385].

As we have encountered above, the "European Charter for Regional or Minority Languages" is focused on maintenance-development of a language of historically residing (autochthonous) population in the country in question, though non-principal ethnos of the state, rather than on the linguistic rights of ethnic minorities in general. In addition, the charter emphasizes the fact that "it does not include the languages of migrants" (Article 1a, ii)[386]; accordingly, in our view, the provisions of the "European Charter for Regional or Minority Languages" must cover native languages (if any) of autochthonous peoples of other ethnic origin in Georgia; also, it must cover the languages of such non-autochthonous minorities that are characterized by all of the following four features simultaneously:

---

[385] For instance, Dr. Tomasz Wicherkiewicz, Head of Department of Language Policy and Minority Studies, Adam Mickiewicz University and his Georgian co-authors consider that Part III of the "European Charter" must cover also the Armenian and the Azeri languages (p. 39).

[386] Though the state in question has a right to apply the provisions of the Charter to a language of a new diaspora.

- **resided in Georgia prior to the Russian occupation** (from 1801 to 1990 Georgia was annexed by the Russian empire. During this period Russia manipulated demographic processes to its own advantage – exiled the Georgians and Abkhazs from Georgia and instead of them settled its faithful ethnic groups, such as Russians, Armenians, Ossetians, etc. – on the territory of Georgia)[387].
- **must be a number of people** justifying the adoption of the various protective and promotional measures provided for in this Charter[388],
- **are under the risk of forgetting their native language**[389],
- **their native language does not represent a state language of any of the neighbouring states**[390].

Beyond the presented criteria, exception can be made only for such native languages of non-autochthonous ethnic minorities that have no other native land rather than Georgia and whose native languages are in danger of extinction.

Cf.: the following groups cannot be regarded as constituting historical population of Georgia, neither are the native languages of the following groups threatened: Russians, Greeks, Kurds, Yezidis, Ukrainians, Chechens (/Kists), Khundz (Avarians), Lithuanians, Estonians, Germans, etc. Therefore, these languages must not be included in the list of languages annexed to the ratification documents of the "European Charter for Regional or Minority Languages". Linguistic rights of these ethnic groups must be protected under The Hague and Oslo International acts.

Due to the fact that experts pay special attention to the issue of native languages of Azeris and Armenians, discuss the history of these linguistic groups in more detail:

---

[387] For discussion see: T.Putkaradze, Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (On Politicization of the Kartvelological Studies), Causes of War Prospects for Peace, Georgian Orthodox Church and Konrad-Adenauer-Foundation, Tbilisi, 2009, p. 173-183; T. Putkaradze, T. Putkaradze, Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (for the issue of politicization of Kartvelology), Causes of Conflicts in Georgia and Prospects for Peace, a collection of articles published in Georgian and English languages by Georgian Orthodox Church and Konrad-Adenauer-Foundation, Tbilisi, 2009, pp. 221-234.

[388] See ECRML, Article 1 b and paragraph 35 of the "Explanatory Report".

[389] See ECRML, Preamble and Article 2 of the "Explanatory Report".

[390] See ECRML, Preamble, Part II, Article 7, Paragraph 1, g and paragraph 28 of the "Explanatory Report".

It is well known that the **Armenian ethnic group** currently compactly residing in Samtkhe-Javakheti and Trialeti is not a historical, autochthonous population[391]; the Armenians who were evicted from the Turkey-controlled territories were settled by the Russian empire in this region of Georgia in 1828-1830[392]; thus, this ethnic group could not be regarded as a historical minority of Georgia, neither its language could be considered as a language of Georgia's non-principal ethnic minority – a language which as a cultural phenomenon is threatened. The Armenian language is a state language in the neighbouring Armenia.

Azeris cannot be considered as an autochthonous, historical population in Southern Georgia:

It is known that at the beginning of the 17th century the Turkman tribe Borchalu[393] settled in one of the historical Georgian regions – Kvemo Kartli (Lower Kartli), in Debeda gorge. A language of this ethnic group is also a state language in the neighbouring Azerbaijan and Turkey; accordingly, neither Azeri (Turkish) can be regarding as such regional language of autochthonous population that must be covered by Part III of the Charter.

The issue of **the Ossetian** language must be discussed separately:

According to the 1904 "Russian Encyclopedia" (p. 1590) the Ossetians lived near Mozdok – in the middle course of the River Tergi and on the Northern and central slopes of Caucasus mountains (total

[391] According to Kartlis Tskhovreba ("Life of Kartli"), the Armenian language is one of the ancient languages extant in Georgia; In the opion of the large part of the scientists (R. Gordeziani, A. Japaridze, J. Kashia, M. Tabidze, R. Abashia, etc.), the Urartian language was meant in the mentioned "Armenian language" (for the history of the issue see T. Putkaradze, The Georgians, 2005, p. 204; according to the unproved assumption, compactly settled Armenian diaspora existed in antique and Hellenistic Mtskheta (M. Kurdiani, Georgian language and writing, 2008, p. 10). There is not a single source to confirm that the compact Armenian settlements existed in Georgia in antique and Hellenistic periods. For the issue of settlement of Armenians in Georgia 180 years ago and the academic discussion regarding the status of the Armenian language see: M. Tabidze, Linguistic situation in Georgia and the issues of functioning of the Georgian Language, Tbilisi, 2005, pp. 77-97, 172, 229-230.

[392] R. Topchishvili, Ethnography of the Peoples of Caucasus, Tbilisi, 2007, p. 329.

[393] R. Topchishvili, Ethnography of the Peoples of Caucasus, Tbilisi, 2007, p. 306.

number: 170000). The old Russian Encyclopedia does not acknowledge the Ossetian settlements in Georgia[394].

Cf.: Since the 17th century the small groups of the Ossetians have moved to Shida Kartli (Inner Kartli) – Southern slope of the Caucasus, though the compact Ossetian settlements emerge only during the last one hundred years. At present, the Ossetians compactly reside in the Tskhinvali region where the "South Ossetian Autonomous District" was formed by the Russian Bokshevik empire based on Decree dated April 20, 1922 (note: according to the officials of the Russian empire, none of the ethnic Ossetians resided in Tskhinvali prior to the 20th century). The issue of protection of the Ossetian language heavily depends on the Russian-Georgian conflict resolution in the Tskhinvali region and on administrative division.

According to Kartlis Tskhovreba ("Life of Kartli"), **the Jews** who fled from Israel were provided shelter in Georgia in the 6th century BCE. Today a small community of Jews lives in Georgia; they have no command of Hebrew. This as well as other ethnic groups have certain role in the history of the Georgian state and culture. Several centuries ago the Georgian authorities always cared for cultures of small minority groups.

We believe that special attention should be paid to the native language of a small community of **Udi people**.

The Udis are regarded as descendants of historical Albanians. The autochthonous population of Azerbaijan – **the Udis** – moved from Vartashen (Oghuz) to Georgia in 1920-1922: they settled in Kvareli region[395]. Like Abkhazians, Udis are under threat of losing their linguistic-cultural identity. Mamuli Neshumashvili[396], the president of the association "Udi" does not complain about any national minority related

---

[394] On the Ossetian settlement in Georgia, see. R. Topchishvili, Georgian-Ossetian Ethno-Historical Essays, 2006; R. Topchishvili, The Area of Initial Settlements of Alans – the Ancestors of Ossetians, Tbilisi, 2008.

[395] In honour of Zinobi Silikashvili – who initiated settlement in Georgia the Udis named their village as Zinobiani; see in detail in R. Topchishvili, Ethnography of the Peoples of Caucasus, Tbilisi, 2007, p. 282.

[396] According to him, Kakheti region where the Udis reside is a classic case of tolerance and integration.
(http://www.humanrights.ge/index.php?a=article&id=772&lang=ge).

problems though only approximately 500 persons regard themselves as Udis and many of them do not remember their native language; therefore, certain measures are to be taken for maintenance-protection of the Udi language and culture. In Georgia similar attitude may be assumed only towards **Assyrian language** (a native language of population in village Kanda), the mixture of Akkadian and Aramaic is in danger of extinction[397]

The principles presented by us follows from fundamental provisions of the ECRML, though they differ from the attitudes of J. Wheatley and T. Wicherkiewicz to a certain degree.

Cf.: According to T. Wicherkiewicz group, Russian and Ukrainian may be declared as languages of Georgia's historical population. In the given context the decision of some of the post-Soviet countries is interesting in terms of ambiguous principles of selecting regional or minority languages; for instance, we believe that selection of the Russian language as a regional or minority language by the Armenian authorities was not ensured by adherence to the criteria and principles of the Charter[398] Cf. The analogous lists of UK, Germany or Spain that strictly follow the principles of the Charter[399]

We are under the impression that the Polish Doctor and his Georgian colleagues followed the "language list" of Armenia and Romania rather than the acknowledged principles in Western Europe.

---

[397] http://www.aina.org/aol/peter/brief.htm#Language;
http://lemill.net/content/webpages/dzveli-qanda-ena-dialeqti

[398] http://www.search.com/reference/European_Charter_for_Regional_or_Minority_Languages
Armenia (ratification: 25 January, 2002): Assyrian, Yezidi, Greek, Russian, Kurdish. We think that under the influence of the Russian lobby an inadequate perception of the Charter is being established within the post-Soviet area: namely, the Russian language is declared as a historical one in the countries where it spread as an imperial language only a short period ago. In Georgian context it is interesting that Russian media encourages migrant ethnoses which settled in Georgia short time ago to demand the status of a regional language (for materials see: "will the Azeri language be assigned a status of a regional language?" (Materials by Tea Markhvaidze), Akhali Taoba (New Generation), №361, December 30, 2008.

[399] For instance, regional or minority languages of Spain are as follows (ratification: 09. 04. 2001): Basque, Catalan, Galician.
http://www.search.com/reference/European_Charter_for_Regional_or_Minority_Languages.

In view of T. Wicherkiewicz and his co-authors, Part II of the ECRML must also cover the unwritten Kartvelian languages: Megrelian-Laz and Svan (pp. 36, 39); namely, in "Recommendations" ("Language Policy in Georgia"), dated December 5, 2008, presented to the Georgian government they state: "Zan and Svan are sociolinguistically characterized as unwritten languages" (p. 37).

As we noted above, in the opinion of a part of modern linguists and ethnologists the Megrelian-Laz-Svan represent domestic idioms of the Georgians; they are local varieties of Georgian – the historical native language of the Georgians rather than independent languages of other ethnic groups.

Cf.:Paragraphs 31 and 32 of the explanatory part of the Charter: "the Charter covers only historical languages"[400]; these languages must clearly differ from the other language or languages spoken by the remainder of the population of the state. The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language"[401].

If the Charter principles are followed nothing is debatable: the "European Charter for Regional or Minority Languages" is stipulated to protect a language of residents of the state in question who belong to non-principle population (ethnic minority); protection of a local variety of a national language is not the aim of this international convention. A state indeed has to ensure development of a language and local variants (dialects, idioms) of the country's principle population.

Cf.:The European Charter on languages of historical minorities protects of non-principle population's languages and cultures that are threatened due to social and political reasons.

Despite the presented clear provisions the issue of the sociolinguistic status of Megrelian-Laz and Svan is still a debated issue both in governmental and scientific circles.

---

[400] The charter covers **only historical languages**, that is to say languages which have been spoken over **a long period** in the state in question (paragraph 31).

[401] The English version of paragraph 32: These languages must clearly differ from the other language or languages spoken by the remainder of the population of the state. **The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language.** Cf.: in this context Jonathan Wheatley discusses only dialects (p. 9) and, by some reason, omits the term: **local variants** (local variants of a state language).

In our opinion, outdated and inconsistent lingvocultural qualifications originating from the Russian-Soviet Empire provide an impetus for such discussion; unfortunately since post soviet period until today due to inadequate activities of Georgian scientific or state institutes no reasonable steps were taken to reject politicized qualifications established by the Russian empire in Kartvelology within the international information and scientific networks.

Cf.: Namely, in recent decades, by efforts of Russian empire, the unfounded arguments regarding Georgia's linguistic-ethnic situation have become dominant in foreign scientific and political circles. Here is one of such arguments:

According to the main ethnological encyclopedia in the World Wide Web Georgia is populated by the following ethnoses/peoples:

Azeris – 308 000, **Assyrians (Aisors)** – 3 000, **Abkhazs** 101 000, **Batsbs** - 3 420, **Greeks** - 38 000, **Laz** - 2 000, **Megrels** - 500 000, **Ossetians** - 100 000, **Russians** - 372 000, **Svans** (use Georgian and Russian as a literary language) - 15 000, **Armenians** - 448 000, **Urums** (Turkic-speaking Orthodox Christian Greek population) 97 746, **Georgians** - 3 901 380, **Georgian Jews** - 20 000, **Kurds** - 40 000, etc. (Ethnologue report for Georgia http://www.ethnologue.com)[403].

As above-mentioned, a group of Russian politicians and scientists actively offers arguments according to which Megrelian and Svan must be assigned a status of "regional languages". It is noteworthy that attempts are made to renew attempts to create primers for the Georgia's regional idioms, to translate the Bible or create original literary works into these dialects[404]; this has been

[402] The figures in this list are inaccurate; for critical analysis of similar politicized materials see: T. Putkaradze, Native Language and Dialects of Georgians Kutaisi, 2008.

[403] The figures in this list are inaccurate; for critical analysis of similar politicized materials see: T. Putkaradze, Native Language and Dialects of Georgians Kutaisi, 2008.

[404] Translation of the Bible into the Svan and the Megrelian languages is being implemented by the Institute for Bible Translation; the branch of the very institute is represented by the Baptist Bishop Malkhaz Songulashvili and Professor Zurab Kiknadze; translation of the Bible into the Svan-Megrelian languages is approved by Sozar Subar. Criticism against his "arguments" is presented in discussions by G. Andriadze and Z. Tskhovrebadze (about the issue see: Materials by Nino Mikiashvili, newspaper "Resonance" (№ 201, 208), August 1 and 8, 2005. declaring Zan-Svan as independent lan-

adequately evaluated both by Church and society[405]; logical conclusions have been offered:

This represents an imperial plan that incorporates declaration of Georgian idioms – varieties (dialects) of the Georgian language as independent unwritten languages; this aims at linguistic-ethnic as well as religious tensions.

In order to address the problems the Holy Synod of Georgian Orthodox Church has adopted a special decision (Minute of Holy Synod Session; Patriarchy's Journal, №45, December 29, 2005, January 4, 2006)[406]:

"...the Holy Synod discussed the issue of translating the Bible into Svan and Megrelian. They stated that today some powers want to fulfill the treacherous idea that the Russian empire artificially inspired at the end of 19th century...

According to the ruling of the Holy Synod, offering special new translations of the Bible "suggests that Megrelians and Svans have been deprived of Christianity and that they are uneducated. Translating the Bible for these people in the 21st century aims to separate the nation and to destroy the country's territorial integrity".

Metropolitan Anania Japaridze's discussion is of particular interest: in the era of Holy Apostles the Holy Scriptures were not translated into Corinthian, Doric or Ionian despite the fact that was a well developed literature created in these Greek dialects... In that epoch, i would say, by the will of the Holy Spirit, the Bible was translated into the

---

guages and the attempt of translating the Bible into these dialects has been evaluated as "an attack against Georgian consciousness" in the scientific literature (R. Gujejiani, From the History of Mentality of the Georgian Mountain Dwellers, Tbilisi, 2008, pp. 191-197).

[405] On the common Georgian national position of the Samegrelo population see: T. Gvantseladze, M. Nachqebia, M. Tabidze, Spontaneous Plebiscites on Sociolinguistic Issues in the 2nd half of the 19th century and the 1st half of the 20th century, Caucasiological Collection, Tbilisi, 2007.

[406] First of all, for the foreign reader we would emphasize: during 15 centuries the major part of the Georgian cultural heritage originated from the the Georgian Church. The church has always been priory for culture and a shelter for foreign or Georgian refugees. In addition, jurisdiction of the Georgian Apostolic Church always covered the entire territory of Georgia. That is why today the Georgia church is the only reliable institution for all political groups or minorities in Georgia. Due to the above reasond the Church enjoys such high raiting among the Georgian citizens.

common Greek language that was totally comprehensible for all Greeks. The same is true Georgia: The Holy Scriptures was translated into the common Georgian language comprehensible for all Georgian communities. Had not it been so the large number of great ecclesiastic figures who originated from Lazeti-Egrisi would successfully translate the Bible for their Parishes... In order to destroy the unity of the Georgian nation the Russian empire started translation of the holy Scriptures into the regional dialects of the Georgians at the end of the 19th century; the very anti-Georgain activities were opposed by Niko Dadiani, Dimitri Kipiani, bishop Grigol Dadiani, St. Ambrose Khelaia, St. Alexis (Shushania), Ilia, Akaki and other prominent figures"[407]

The large part of the Georgian scientific community and wider society has similat arguments. First of all, the Georgians of Samegrelo and Svaneti have strong attitudes about the issue that is acknowledged by numerous publications of similar evaluations; for instance, the article[408] by Sergi Sajaia and Dazmir Jojua provide with a detailed analysis:

"For a new testing ground: the educational center "Kolkhida" attemps to derctiorate the national spirit"[409]

---

[407] Metropolitan Anania Japaridze: "our ancestors distinguished between a common literary language and a local dialect"" "Republic of Georgia", February 3, 2007 (№ 5622);
[408] "Republic of Georgia", July 15-19, 2008 (№100-132-133).
Also, see: an article) by Sergi Sajaia: "subversive ethno-fabrications – full speed", "Republic of Georgia", February 13, 2007 (№ 27). http://www.opentext.org.ge/08/sakartvelos-respublika/169/169-9.htm

[409] A century ago the following impressive articles were published on the issue of attempts for linguistic-ethnic separation od the Georgian nation: Nikoloz Dadiani, Ambrose Khelaia, Tedo Sakhokia, Besarion Nizharadze, Ivane Margiani and numerous other Georgian public figures; for objective evaluation of current situation see: George Otkhmezuri, "How is it possible that the Megrelian and the Svan languages function as state languages in Samegrelo and Svaneti? (Akhali Taoba (New Generation), 06.09.2005); M. Lortkipanidze, "All Georgians performed liturgical services in Georgian. Must we pray in Megrelian and Svan? ("Georgian Times", December 19-25, 2005); N. Bartaia, What if separation is a solution?, "Writer's Newspaper", 01.06.2007; G. Kuchukhidze, "Those who preserved Georgian words", "Writer's Newspaper", December 16-31, 2007; №154; T. Beradze, B. Khorava, Georgian Literary Language and Georgian Culture – Creative Result of All Ethnographic Regions of Georgia, Kartvelian Heritage, XII, Kutaisi, 2008; A. Gamzardia, "the Megrelian-Svan sketches or something about the theory on two native languages", periodical: "Literature and Art", XII, 2009,

We believe it is clear for any impartial person: During at least 20 centuries the Megrels, the Svans, the Javakhs and the Kakhetians together with all other Georgians were carrying out liturgical practices, creating literature and implementing administrative communication in the common native language. Therefore, today, creating new ecclesiastical or literary languages based on dialects of the Svans, the Megrels and the Meskhs and applying the provisions of Part III of the ECRML to these varieties (or dialects) of the Georgian language will meet the following objective: first to destroy the Georgian linguistic-ethnic unity and, then, the Georgian state, according to the strategic plans of the Russian empire[410]

Observation of the ongoing processes for many years provides a basis to argue: apart from differing interpretations of the Charter on the "regional and minority languages", the continuous discussion in Georgia is particularly preconditioned by the goals of an aggressive neighbour – willing to control Transcaucasia – a geopolitically interesting region: first, as a result of consequences of the falsified fundamentals of the Charter official acknowledgement of separated Georgian nation linguistically-ethnically within the framework of the Council of Europe, and then forming a confederate state in Georgia and total destruction of this fragile formation.

---

pp. 39-46); R. Gujejiani, B. Khorava, "From the history of the Georgian public opinion" ("For all of Georgia"), Kartvelian Heritage, XIII. Kutaisi, 2009; R. Kashia, D. Shavianidze, "Ethnic-Ethnographic Terms and Georgian Historical Reality", Kartvelian Heritage, XIII, Kutaisi, 2009; L. Esartia, "Today they attempt to declare migrants of various periods as autochthonous and disintegrate Georgia with the help of falsified European documents", Kartvelian Heritage, XIII, Kutaisi, 2009, etc.

[410] Naturally, in some cases, consideration of the Megrelian-Laz-Svan as regional languages and the Megrels-Laz-Svan or Acharans as foreign ethnic groups is, so to speak, the result of the lack of information and the influence of qualifications established during the Soviet period; cf.: N. Ladaria considers the Megrelian language as a native language for the Megrels, in his view the Georgian ethnic groups are as follows: the Megrels, the Svans, the Batsbs, etc. (Sociolinguistics, Tbilisi, 2002, pp. 22-23, 111-113; cf.: idib. on page 22-23 it is indicated that in the questionnaire the Megrels must indicate the Megrelian (rather than the Georgian) language under the "native language") http://www.scribd.com/doc/8727375/T-Putkaradze-Kartvelta-Dedaena-Da-Dialeqtebi-2008).

Naturally, the term "unwritten Georgian languages", established in the scientific literature of the Soviet period, created psychological problems for some experts.

First of all, it is noteworthy that the term Unwritten Language is not indicated in the Charter, in fact it is not interested in this issue. The criteria of the Charter consider that the principal language must be the historical idiom of autochthonous ethnic minority; relation to the territory is also substantial. Namely, as it was discussed above, the Charter aims to protect a native language of historical population that has become a minority. Based on an area of language spread, the Charter discusses three types of languages of historical minorities: a language spoken by the majority of the citizens of the region, a minority language of both the state and the region, and a non-territorial language.

Which of these three variants of a "minority language" could apply to Svan? None of them as it is a domestic idiom of Georgia's (one of the Georgian regions) principal population rather than a national (ethnic) minority language[411]. Cf.: those who, by some reason, do not regard Svans as Georgians consider their idiom as a "regional language", as the majority of Lentekhi and Mestia regions speak Svan.

We think that declaring Zan-Svan as "unwritten languages" represents a modified view of Stalin[412]. We would like to emphasize the fact that such inadequate qualification (considering the Georgian nation–the author of the centuries-old literary culture–as ethnoses who lack literary culture insult the population of the long-suffering regions

[411] Cf.: from N. Marr until today a part of the scientists has believed that "according to sociolinguistic definition, the Zan and the Svan are dialects of the Georgian language, though in purely linguistic terms, they are independent languages"; in others' opinion, both the Megrelian-Laz and the Svan are dialects of the common Georgian language in terms of both linguistics (sociolinguistics as well) and history. For the history see: T. Putkaradze, Z. Kikvidze, for establishing the formula for the sociolinguistic profile of the country; Republican Dialectological Scientific Session, Work plan and theses, October 24-25, 1996; T. Gvantseladze, The Question of Language and Dialect in Kartvelology, Tbilisi, 2006.

[412] "The Megrelian and the Svan languages were assigned the status of unwritten languages in the Soviet Period" – T. Bolkvadze, Kartvelian Diglossia, Issues in Georgian Literary Language: history and modernity (collection I), Tbilisi, 2007, p. 221. For discussion on I. Stalin's 95-year old qualifications see: T. Putkaradze, The Georgians, 2005, pp. 43-44.

(Samegrelo-Lazeti and Svaneti) struggling for the integrity of the nation.

Cf.: An unwritten language is considered to be a native language of an underdeveloped ethnic group – an idiom which is not standardized (normalized) and is not used as an official language in professional creative process or administrative documentation) (for these purposes such ethnos uses the literary language of another society).

We would like to emphasize that the historical literary language for the Georgians of all regions is the Georgian language which is a Kartvelian language; cf.: according to the history of the Georgian literary culture, for many centuries the Megrels-Laz and the Svans, together with other Georgians, have been creating one of the ancient literary culture by means of the Georgian language which is their common historical native languages[413]. All Kartvelian communities (population of historic-ethnographic regions) is a creator of a centuries-old literary culture[414]; for instance, extensive materials on a high culture of creating and maintaining extensive literary heritage, numerous ancient Georgian manuscripts or pieces of goldsmithery could be found in the works of Metropolitan Anania, T. Mibchuani, T. Gvantseladze, Kh. Bghazhba, V. Si-

[413] Native language is an attribute of a linguistic socium – a nation; a language and a nation function as mutually defining terms (G. Ramishvili, Theory on Native Language, Tbilisi, 2000, p. 9, 70, 172). Cf.: "a language is a fundament for a nation" (I. Gogebashvili). A language is an integral sign of a nation's identity; though it does not mean that a language always determines ethnicity; a particular individual may consider himself/herself as a part of certain nation without knowing its language (there are many such Georgians in Turkey) and vice versa: a person may know only a certain language but consider himself/herself to belong to another nation (for instance, the Georgian Jews). A language defines a nation but it does not define a nationality of an individual. A language is a basis for a nation's consciousness and culture (national consciousness), a model for universe perception and not only a tool for communication.

[414] See also, "Svaneti – A Shelter for Georgian Culture" (Tbilisi, 2008), a collection published by St. Andrew the First Called Georgian University and a collection "Abkhazeti" (Tbilisi, 2007). We would like to emphasize that, for instance, in IX-X centuries the kings of western Georgia (Egrisi-Apkhazeti) (George I, Konstantine, Leon III, etc.) in fact possessed Eastern and Southern Georgia; they created only the monuments of Georgian culture in their own kingdom (L. Akhaladze, Epigraphy as a Source of Ethnocultural History of Abkhazia and Samachablo, materials of the scientific conference organized by the Georgian Patriatchate and Konrad-Adenauer-Foundation, Tbilisi, 2008). The unified Georgia and the Georgian culture which undergo the Persian-Arab destruction was revived by the Kings of Apkhazeti-Egrisi and Tao-Klarjeti.

logava G. Gasviani, R. Khvistani, L. Akhaladze, J. Gamakharia, B. Khorava, G. Kalandia, etc.

Accordingly, considering the Georgians of Svaneti and Egrisi (Odishi, Samegrelo) as societies that lack the written native language is a falsification of history.

Tomasz Wicherkiewicz'group has a recommendation according to which it is necessary to facilitate creation of the works of art and pieces of music in Megrelian-Laz and Svan languages (p.38).

For at least 15 centuries the Megrels, the Svans and the Laz (the Chkondidelis, Iovane Minchkhi, Ioane Petritsi, Ambrose Khelaia, Konstantine Gmasakhurdia, etc.) have created literature and music works by means of the common national Georgian language. The folklore was equally created in these dialects as in those of Khevsureti, Tusheti and Achara. Why do the authors of recommendations (being intended for the Georgian government), by some reasons, try to separate the Megrels-Laz-Svans from other Georgians (the Kartlians, the Tushs, the Meskhs, etc.) and offer to create "belletristic literature" in Svan and Megrelian dialects as an alternative to the Georgian belletristic literature of historical importance?[415]

The common national classical art and folk art legacy (the Megrelian-Laz-Svan-Khevsurian-Taoan foklore, etc., dialectal lexis, cusotoms, and ethnographic specificities) equally requires care and preservation, as they constitute the unique Georgian treasure which is a valuable gift to mankind.

The opinion stating that the provisions of Part II (Article 7) of the Charter are to cover "unwritten Kartvelian languages" (Megrelian-Laz and Svan), is unfounded even according to the principles of the Charter; namely, the authors have probably missed that Part II of the Charter can

[415] Any person has a right to use dialects and idioms for writing purposes. For instance, in Georgia nobody can prohibit Eter Tataraidze to create excellent poetry in Tush idiom; though if she would ahve declared the Tush literature and tush idiom as a different one from Georgian, she would, first of all, deprive herself of the national culture of her nation – the great Georgian literature. Eter Tataraidze follows the way of great Petritsi, Chkondidelis, Ilia, Akaki, Vazha, Konstantine (for Konstantine Gamsakhurdia's conception, see the annex) and many other Georgian writers and she enriches the common literary language with the Tush flavours.

only deal with a language of a historical minority which could be presented in three variants:

- a language of a historical ethnic minority spoken by the majority of the citizens of the very region;
- a language of a historical ethnic minority which is spoken by a numerically smaller group of persons in the very region;
- a language of a historical ethnic minority that cannot be identified with a particular area[416].

It is interesting, in view of Tomasz Wicherkiewicz' group, which of the above-mentioned options includes the so-called "unwritten Kartvelian languages"?

We believe that the 'Language Charter" must not cover the Megrelian-Laz-Svan idioms as they represent local varietied of national language of the Georgians.

Special care for the Georgian (Kartvelian) national treasure is itself a responsibility of Georgian authorities.

Therefore, when ratifying the "European Charter neither new minority languages (/languages of diasporas) nor domestic idioms – the varieties of Georgia's state language (Megrelian, Svan, Tsova-Tush, Meskhian, Gurian, etc.) of ethnic Georgians are to be included in the list of the regional or minority languages due to the fact that, as it is widely accepted, the native language of these Georgians has always been the Georgian language.

We would like to emphasize that the Charter does not oblige the parties apply provisions of Part III of the Charter[417] – the higher level of protection of a language of a historical minority.

A state can ratify the Charter even in case if it understakes obligation to implement only Part II of the Charter (the lower level of a language of a historical minority)[418], which incorporates general provisions on the protection of endangered languages.

---

[416] Provisions of Part II of the Charter may also cover the non-territorial minority languages (Article 7, paragraph 5).

[417] See paragraphs 42 and 49 of the Charter.

[418] For discussion on the quality of protection of historical minorities in the UK see: http://books.google.com/books?id=JsSrAAAAIAAJ&pg=PA36&dq=when+was+first+published+low+gennan+literature&ei=-qhSSd7KNoy4vAT85Ky3Bg#PPA39,M1.

There is not historical autochthonous minority in Georgia (the issue of Abkhazs will be discussed later); thus, by strictly following the principles of the Charterand taking into account the state language status of the Abkhazian, Georgia can ratify the "European Charter for Regional or Minority Languages" and, at the same time, either not compile a list of the regional or minority languages at all or not activate Part III of the Charter (paragraps 42 and 49 of "Explanatory Report" provide a basis for such option).

The state of Georgia may express good will towards the languages of those migrants who settled in the country prior to the Russian occupation (before 1801), those who have no prospects of survival-development in other places rather than Georgia; for instance, Ossetian language[419] (see below).

Cf.: According to the ungrounded recommendations by Tomasz Wicherkiewicz' group, the Charter Provisions must cover 12 languages; by providing Armenian and Azeri with higher level of protection (under Part III) and the following 10 languages – with lower level of protection: Russian, Greek, Hebrew, Kurd/Yezidi, Ukrainian, Chechen/Kist, Assyrian, Avarian, Megrelian-Laz, Svan (pp. 36-37).

2.3.3. Languages of Non-historical Minorities

The area inhabited by the Georgian nation (the one where the Georgians are autochthon) is much larger that the present-day territory within the official boundaries. Due to invasions during the centuries Georgia lost its historical territories; given the current state borders, it caused autochthon Georgians to become residents of the states established by other dominant ethnoses.

There is no single autochthonous (residing since time immemorial) ethnic minority within the borders of the state of Georgia; especially the one which has a state located adjacent to Georgia (cf.: the Georgians

[419] In the main territory of the Ossetians – Ossetia (so-called Northern Ossetia), which currently is a part of the Russian Federation a state language or a language used for education purposes is only the Russian language; Therefore, there the Ossetian languge is under the threat of extinction. In Georgia, the issue of the Ossetian language heavily depends on the principles of establishment of administration for the Tskhinvali region – the former Autonomous District of South Ossetia in Soviet times; the above mentioned principles will be defined after the Geneva discussions are finalized.

belong to an autochthonous group in the Republic of Turkey); therefore, no group can be regarded to be autochthonous ethnic minority in Georgia[420].

As mentioned above, the most ancient migrant group of other ethnic origin is a Jewish community. The peaceful life of the Jews in Georgia during 26 centuries provides proof of strong tradition of tolerance. Jewish community being deprived of the native language could not maintain the language of their ancestors; in Georgia they speak Georgian (which is characterized by certain specific features).

Often Georgia has been conquered by the neighbouring empires. The Georgian nation never displayed intolerance towards the ethnos which was a principle population of the empire in question and which enjoyed peaceful co-existance with the Georgians. The current situation is the best of its kind:

Even after august 2008 there was no aggression directed towards Georgian citizens of **Russian ethnicity** or the Russian people in general, despite the fact that Russia of Yeltsin-Putin-Medvedev intentionally attempts to disintegrate the state of Georgia. There is not any aggression towards **Ossetians** either, though in recent period it was a part of Ossetians that helped Russia carry out occupation and annexation of Georgia.

Greater part of descendants of the migrant ethnig groups have become devoted to the state of Georgia; this is why the old migrants represent the saint and national heros here (for instance, **Khudia of Borchalo**, the hero who had struggled for Georgia).

This is a fact that **Georgia has never encountered ethnoconflicts.** The concepts of international documents the purpose of which is to defend human rights[421]naturally corresponds to the Georgian character and the historical principles of the Georgian state; taking this into account we claim that the anxiety about regarding the violation of rights of religious minorities in Georgia in the last decade was just an exaggeration of facts rather than the attempt to reflect the attitudes of the Georgian population.

---

[420] It is widely known that Armenians, Russians, Azeris, Ossetians and Turks are not autochthonous in Georgia.

[421] For instance see: http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10786.pdf

The linguistic rights of ethnic minorities are well defended also by legislation of Georgia; for instance, see the Constitution of Georgia", "Law of Georgia on Citizenship", "Law On names of geographical features in Georgia", "Law of Georgia on Advertising", "General Administrative Code" (Artcle 14), "Law of Georgia on Public Service", "Election Code of Georgia" (Tbilisi, 2008, Articles 27,4, 33, 51[422], 92), "Law of Georgia on Education", "Criminal Procedural Code of Georgia", "Civil Procedural Code of Georgia", "The The General Administrative Code of Georgia", "Law On Local Self-Government", etc. Georgia also considers international legal documents on linguistic rights of diasporas and new migrants such as: "UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities"[423], "Oslo recommendations"[424], "Lund recommendations"[425], "Framework Convention for the Protection of National Minorities"[426] and other international acts (which deal with the protection of linguistic rights of citizens of a state in question who belong to non-historical ethnic groups – diasporas)[427]

---

[422] For instance, cf.: Article 51.1: "A ballot paper shall be printed on the basis of the ordinance issued, and in accordance with the sample established by the CEC, in the Georgian language, and in Abkhazia – in the Abkhazian language, and if necessary – in any other language understandable for the local population".

[423] Was adopted at 47th session on February 3, 1993 (www.diversity.ge/eng/resources.php?coi=0|14|1|1|1|1|1).

[424] The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explantory Note, February 1998 (deals with the linguistic rights of ethnic minorities: it defines how, in which form and where the languages of national/ethnic minorities could be used) http://www.diversity.ge/files/files/oslo-geo.pdf.

[425] The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note, September 1999.
http://www.diversity.ge/files/files/lund-geo.pdf.

[426] http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=12/15/2008&CL=ENG;

[427] For instance, see: Article 38: 1. For instance, see The Constitution of Georgia, Article 38: 1. Citizens of Georgia shall be equal in social, economic, cultural and political life irrespective of their national, ethnic, religiou or linguistic belonging. In accordance with universally recognized principles and rules of international law, they shall have the right to develop freely, without any discrimination and interference, their culture, to use their mother tongue in private and in public. Article 85: Legal proceedings shall be conducted in the state language. An individula not having a command of the state language shall be provided with an interpreter...

When discussing the "linguistic rights" of ethnic minorities, first of all, the government must consider the western European vision regarding differences between autochthonous (historical) and new minorities; In addition, a differentiated attitude is essential towards a language of each of the following three types of non-historical minorities:

3.1. a language of compactly living diaspora who hold citizenship of a state;

3.2. a language of a non-compactly residing diaspora who hold citizenship of a state;

3.3. a language of new migrants without citizenship of a state.

The following languages are considered as those of compacty residing large ethnic groups of migrants: the Armenian, the Azeri and the Ossetian. The issue of **the Ossetian language** is connected with the consequences of **Russian-Georgian war** (the Ossetian language can be endangered in case it is left within the realm of the Russian empire, as it is evidenced on the example of the practice in the Norhten Ossetia).

The Armenian and the Azeri languages are not considered to be treatened: the linguistic rights of the native speakers of these languages (also, the Kist) will be defended by the Georgian legislation and international legal documents on "linguistic rights" (The Hague and Oslo recommendations, etc.). Linguistic rights of the rest of the old migrants are covered by these and other legal acts[428].

---

[428] For instance, on the rights of migrants see: International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990:
http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm
The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families will enter into force on 1 July 2003, following Guatemala's ratification of the treaty last Friday.
http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/B87E9E85C7147498C1256CEF00385E50?opendocument; http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm
THE PROTECTION OF TEMPORARY MIGRANTS BY CONVENTIONS OF THE ILO AND THE UN W.R. Böhning (ILO); Presentation to the Workshop on *Temporary migration: Assessment and practical proposals for overcoming protection gaps*, International Institute for Labour Studies, Geneva, 18-19 September 2003. http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/bohning.pdf;
The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families will enter into force on 1 July 2003, following Guatemala's ratification of the treaty last Friday.
http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/B87E9E85C7147498C1256CEF00385E50?opendocument; http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm;

Specifically which languages are to be considered as those of historical migrants, i.e. languages of diasporas and which ones – as those of new migrants?

To get a definite answer on this question is impossible unless we classify migrant ethnic groups into historical migrants (diasporas) and new migrants by taking into account (1) historical reality of Georgia, (2) threat towards a language of the ethnos in question, and (3) a minority group size. We would like to emphasize that the very issue is widely discussed all over the world[429]. Another issue is of utmost importance to consider how Russian empire for the last 200 years has been planning and regulating demographic situation and language policy while detrimentally affecting the population within its occupied territories (settling the Armenians and the Russians in Georgia, establishing the Russian language as a tool for interethnic communication through administrative enforcement).

Here is another question to respond:

Is Georgia a multi-ethnic country?

To find the well-argumented answer to the question is only possible if we define criteria for the assignment of the historical national/ethnic or the migrant minority status to particular communities in the country in question.

2.3.4. The Issue of Ethnic Composition of Georgia; Who Could Be Considered to Be:

- a historical ethnic (national) minority?

- a new ethnic (national) minority?

For other laws see: http://www.lectlaw.com/inll/104.htm (Immigration, nationality, and citizenship law).

[429] For instance, see: Roberta Medda-Windischer, Historical Minorities and Migrants: Foes or Allies? http://www.eumap.org/journal/features/2004/migration/pt1/minmigrants

- a new migrant?

Tomasz Wicherkiewicz and his Georgian co-authors consider Georgia to be a multiethnic country where ther term "ethnic groups" denote the Abkhazs, the Ossetians (p. 5), the Azeris, the Armenians, the Russians, the Greeks, the Ukrainians, the Polish, the Kurds, the Yezidis, the Jews, the Assyrians, the Kists, the Chechens, the Lezghians, the Udis, the Kabardinians, the Circassians (p. 6), the Svans, the Megrels, the Laz (p. 7).

Such multiethnic variety of Georgia has been often mentioned[430]. Also, authoritative international publications contain such inadequate "evaluations" of linguistic-ethnic situation in Georgia[431].

> Note: in the native country of Tomasz Wicherkiewicz the nations nation with a state of their own residing within the territory of Poland are considered to be "national minorities" (for instance, the Germans) while ethnic groups without a state of their own residing within the territory of Poland are considered as ethnic minorities (for instance, Romany)[432].

Declaration of any country as a multinational state must be carried out on the basis of objective history of the ethnic groups and the status assigned by international legal acts; still there is a lot to do in Georgia[433]. At this point it must be defined through legal principles which of the communities belong to national (ethnic) minorities, diasporas and which are to be considered as new migrants.

It is noteworthy that according to 1989 census, there was not a single Yezidi person in Georgia, while 18 328 Yezidis are recorded in 2002[434].

---

[430] In addition, the following expression is very common: multinational Georgia; for instance, see: Georgia is a multinational country: http://www.culturalpolicies.net/web/georgia.php?aid=421

[431] For critical analysis see: T; Putkaradze, 2008; http://www.scribd.com/doc/8727375/T-Putkaradze-Kartvelta-Dedaena-Da-Dialegtebi-2008.

[432] See: :http://www.usefoundation.org/view/479.

[433] In this direction academic research has been carried out by Prof. Manana Tabidze and Prof. Roland Topchishvili (part of which was cited above).

[434] One part of the Yezidis in Georgia is newly migrated; drastic increase in their number was caused by the fact that a part of the Kurds that previously identified themselves as Kurds, were registered as Yezidis in 2002.

The problem is complicated by the fact that international law contains no mutually agreed definitions for such terms as national minority, historical national minority, new national minority, diaspora, old migrant, new migrant, etc.; though the definitions have shared features: for instance, different considerations of specialists on "national minorities" share general "framework" of definition: a national minority is a non-dominant part of permanently residing population in the country in question, which differs from the majority of population by its ethnic, religious and linguistic features and which strives to maintain its unique identity[435]

All persons who received citizenship will be regarded as "permanently residing" citizens, though is a group of suh persons considered as a national minority?

There is an opinion which suggests considering the second and third generations of migrants as national minorities[436]

New migrants are protected by many international documents; naturally, they will be covered by neither the "European Charter for Regional or Minority Languages" nor "Oslo recommendations".

When taking into account the fact that isolatating-confronting the terms – "national minority" and "ethnic minority" seems to be artificial and that both integration process and the one aimed at maintaining identity are intensive in the moder-day world, the following steps might be reasonable:

To establish parallel terms: "migrated ethnic minority" i.e. diaspora to denote old migrants who will be covered by the international documents stipulating "linguistic rights" (rather than – the "European Charter for Regional or Minority Languages"); and, to apply term: "his-

---

[435] http://www.nplg.gov.ge/glossword/index.php?a=term&d=4&t=1057: "Managing interethnic relations". Foundation for Human Resources Development, (Eds.) J. Javakhishvili, N. Sarjveladze, Tbilisi, 2007.

[436] For instance, for discussion see: Diaspora cultures; Recommendation 1688 (2004); Reply from the Committee of Ministers adopted at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies (11 January 2006): http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10786.pdf; and Roberta Medda-Windischer, Historical Minorities and Migrants: Foes or Allies? (Differences and Similarities Between Old and New Minorities) http://www.eumap.org/journal/features/2004/migration/pt1/minmigrants

torical ethnic minority" for the community which will be covered by the "European Charter for Regional or Minority Languages , i.e. historical minorities.

Due to the fact that the term National Minority is well-established in the field of international law, it would be more reasonable to use the terms "national minority" and "ethnic minority" as synonyms.

We think that, under certain condition, Abkhazs may be considered as national (ethnic) minority as they have no prospects to maintain their identity anywhere else; accordingly, it is logical that, in accordance with the Constitution of Georgia, the Abkhazian language, in combination with the Georgian language, enjoys the status of a state language (data on Abkhazia: Abkhazs and Georgians are 17% and 47% of the population, respectively).

While deciding the issue on assigning the "historical minority" status to the other ethnic groups, it is important to consider the history and the size of the group. For instance, according to 2002 census, there are more than 60 ethnic groups of residents who hold citizenship. These groups are as follows: the Tajiks – 15 persons, the Chinese – 47; the Romanies – 472; the Koreans – 22; the Persians – 47; the Kurds – 2514; the Ingushs – 9; the Kists – 7110; the Czechs – 46, etc. also, cf.:

Citizen of Georgia	4 371 535	100.0
the Georgian	3 611 173	83,8
the Azeri	284 761	6.5
the Armenian	248 929	5.7
the Russian	67 671	1.5
the Ossetian	38 028	0.9
the Greek	15 166	0.3
the Ukrainian	7 039	0.2
the Kurd	2 514	0.1

Naturally, the ECRML must not cover the languages of non-historical (new) ethnic groups within the Georgian context, members of which hold citizenship. At the same time, criteria (residence history, number of citizens, level of endangered status, etc.) are to be defined in order to classify the ethnic groups as (1) ethnic (national) minorities, (2) diasporas (new minorities), and (3) new migrants.

One important question:like in Georgia, there are representatives of numerous non-autochthonous ethnic groups in almost all states worldwide: what are the criteria to be applied when assigning the status of ethnic minorities[437] and new migrants to the migrant groups that hold citizenship?

We think that at this point, due to Georgian reality, the new ethnic minority status may be assigned to migrants[438] settled in Georgia due to the circumstances of **demographic expansion** carried out during the Russian occupation period; number of such migrants is 1% of total population. It is logical if such languages are covered by Oslo and the Hague recommendations (rather than the "European Charter for Regional or Minority Languages").

Based on such approaches, Georgia must be considered not as a multi-ethnic but as as a state where normally two-three ethnic minorities and several diasporas reside.

We think that no government must ignore the fundamental principles of the ECRML and must not declare all other migrants languages as "historical national minorities" due to the ungrounded accusations of nationalism by officials of the neighbouring empire and the proponents of the so-called **pseudo-liberalism**;

Cf.: If drawing conclusions according to the ethnic origin of new migrants who hold citizenship of a country in question then all countries around the world must be considered as multiethnic. Such disintegrative course would cause chaos even in civilized states that enjoy traditional statehood (not to mention newly revived and newly deoccupied countries).

It is rather logical to declare such states as multiethnic where numerous autochthonous ethnic groups reside; in addition, with some consensus, a country may be considered as multinational if there are six such old or new minorities the percentage of which exceeds 1 %. In accordance with 2002 census, there are only three of such ethnic groups in Georgia: the Azeris (6.5 %), the Armenians (5.7 %), the Russians

---

[437] The vision of the Council of Europe on a diaspora see: http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10786.htm; http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10786.pdf

[438] It must be also defined which period is meant under "old"

(1.5 %). Logically, these are those who must be covered by The Hague and Oslo recommendations (rather than the provisions of the ECRML).

Thus, we consider the term "multiethnic country" inappropriate one for Georgia.

We would like to emphasize: If ratification of the "European Charter for Regional or Minority Languages" is carried out according to ungrounded recommendations by Tomasz Wicherkiewicz' group and the inadequate qualifications spread in the the World Wide Web, not only the state language but also the statehood of Georgia will be exposed to danger[439]

2.3.5. In Which Member Countries of the Council of Europe Should the Language of Georgian Residents Be Covered by the Charter Provisions on the One Hand and the Hague and Oslo Recommendations and the Law on Migrants on the Other Hand?

Today Georgians live in many countries around the world.

Indisputably, Georgians represent autochthonous national minority in Turkey and Azerbaijan, as in the first half of the 20th century after drawing political-state borders a part of autochthonous Georgian found themselves within the borders of states established by the dominant Turkish and Azeri groups. Namely, **the autochthonous Georgians** (the Laz/Chans, the Machakhelians, the Livanans, the Imerkhevians and the Taoans) live under the name of Laz and Gurj in Trabzon and Artvin provinces[440]; large number of Georgians live in central regions of Turkey as well; therefore, Part III of the Charter[441] – the higher level of pro-

[439] There is a strong probability that disintegration processes will be encouraged not only in Georgia, in case of realization of recommendations by T. Wicherkiewicz' group.

[440] For the history of the issue, materials and discussion see: Sh. Putkaradze, The Georgian of Cvenebureb, Batumi, 1993; T. Putkaradze, Expressive land of Imerkhevi, Kutaisi, 2006; M. Tabidze, For language orientation of Georgian living beyond the borders of Georgia, Lazeti-Chaneti: history and modernity (Theses), Tbilisi, 2005; also see: the research carried out by G. Alasania, N. Tsetskhladze, I. Koplatadze, M. Tsintsadze, L. Tandilava, R. Diasamidze, T. Putkaradze, E. Makaradze, M. Shahini, etc. and materials published in the magazine "Cvenebureb" amd "Pirosmani".

[441] See paragraphs 42 and 49 of the Charter.

tection for historical minorities must be applied to the Georgian language (and its varieties) in the Republic of Turkey.

In addition, it is well documented that **the autochthonous Georgians (the Ingilos)** reside in three regions of Azerbaijan; therefore the Georgian language in this country must be covered by Part III of the Charter.

The Georgians also compactly live in Iran.

Iran is not a member country of the Council of Europe though we would like to mention the issue of the language of the Georgians residing in this country: found centuries ago the Georgian were forcedly exiled to Iran by the officials of Persian empire; therefore, the current authorities in Iran have higher motivation toprotect the native culture and linguistic rights of the Fereydanian Georgians. Today, the Georgian language is not suppressed in Iran though, as far as we know, the state fails to exercise care to protect it.

In Russia, the US, Greece and other countries the Georgian language represents a language of diasporas or migrants; linguistic rights of migrants are protected by legislation of all countries though it is the Georgian state that must offer support to the Georgian migrants and representatives of diaspora in protecting their identity.

In connection with the above mentioned, one of the "recommendations" by T. Wicherkiewicz and his Georgian colleagues, namely, the paragraph on page 38 suggests:

"Special importance must be attributed to the sociolinguistic research on the Laz and the Megrels residing on the territory of Turkey and Abkhazia respectively. Linguistic situation in the above mentioned areas is to be clarified and defined. Best efforts are required to maintain and develop linguistic and cultural heritage and self-perception[442] of our brothers who are beyond the jurisdiction of Georgia".

The authors of the above recommendation would rather recall other autochthonous Georgians in Turkey such as: the Machakhelians, the Livanans, the Imerkhevians and the Taoans, etc. There are extensive research materials on the linguistic-cultural "self-perception" of autochthonous Georgians who hold Turkish citizenship. It would be better to

[442] The term such as "identity" or "uniqueness" would be better to use in this context.

emphasize the problem of protection of the Georgian – the native language of Georgians of Turkey. Moreover, unfortunatelly, the authors of recommendations illogically considered equal the linguistic-cultural situation of the Megrels and the Laz residing in Georgia (Abkhazeti) and Turkey respectively.

Tomasz Wicherkiewicz's group approves the "Map of Caucasian Languages" (pp. 4-5) according to which Georgian is not spoken in Tao-Klarjeti – a historically Georgian territory currently located in Turkey; neither is it spoken in Apkhazeti-Samegrelo and Tskhinvali region.

It is noteworthy that genocide against Georgians was carried out in Apkhazeti and Tskhinvali region after the Russian-Georgian war in recent period; in fact, the linguistic situation of these regions indeed got similar to that by Gippert[443].

Both autochthonous and migrated groups or diasporas residing beyong the current borders of Georgia are to become the primary concern of the Georgian government.

As for civil and linguistic-cultural rights of the Georgians who were forced to leave the Georgian land (Apkhazeti, Tskhinvali region)[444] occupired by Russia in 1992-2008, it is another challenge for Georgia; unlike linguistic-cultural rights of Georgians residing within

---

[443] The map by Prof. J. Gippert dates back to the 1993-2003 period: http://titus.uni-frankfurt.de/didact/karten/kauk/kaukasm.htm.

[444] Tomasz Wicherkiewicz and his group made a mistake even when evaluating this fact, on page 7 they discuss as follows: "after the collapse of the Soviet Union two ethnic conflicts emerged in Georgia. Indeed, Abkhazian and South Ossetian conflicts had a political basis though the ethnic confrontation made it more acute. Some experts even qualify these conflies as "language wars". The adequate linguistic and educational policy implemented on the territory controlled by the Georgian authorities will guarantee resolution of these conflicts"... the latter suggestion is surprisingly similar to the recommendations by G. Hewitt... (see http://www.scribd.com/doc/6505547/The-Perspectives-of-Restoration-of-the-Entirety-of-the-Territory-of-Georgia); in addition, we would like to emphasize that from 1991 until today Russia tried to re-establish geopolitical control on the territory of Georgia; therefore, the Russia of Yeltsin-Putin-Medvedev carried out occupation of Georgian territories and exiled the Georgians, as well as from the occupied territories, its opponent Abkhazs and Ossetians as well. Besides, thousands of Ossetians and Abkhazs live in Tbilisi and other regions of Georgia that have no conflict with Georgians. Evaluating the Russian-Georgian wars as ethno-conflicts reflect only the interests of Russia also, for discussion see:
http://www.scribd.com/doc/9100510/Tariel-Putkaradze-Geopolitika-Da-Qartveltа-Identoba.

the borders of Turkey, the very problem cannot be solved even in case of implementation of the "European Charter for Regional or Minority Languages" by Russian occupant regime. Georgian jurisdiction must be restored in Apkhazeti and Tskhinvali region.

Thus, the "European Charter for Regional or Minority Languages" in its sense is a clear and a high-level document; its provisions pose no danger for any country.

In case of individual consideration of principles of the ECRML and the Hague and Oslo recommendations, without any harm to the state language in Georgia and other countries, it is possible to define the status of all existed linguistic entities and to protect the linguistic rights of representatives of principal population, historical minorities, new minorities and migrants. The ECRML facilitates maintenance of linguistic-cultural (national) heritage by the autochthonous – historical (rather than new) minorities who possess no state of their own or are within the foreign state boundaries. Moreover, the "European Charter for Regional or Minority Languages" requires to prioritize the languages of endangered, unprotected historical minorities[445].

The provisions of the ECRML do not cover the languages of the "new minorities" of the state in question; for this purpose, other international legal documents (the Hague and Oslo recommendations) are available.

By taking into account the provisions of the ECRML, **five types** of languages could be considered:

- a language of a traditional (autochthonous) principal population – a state language;
- a language in autonomous formation – the language of the autonomous formation designated by its society – another state language in this formation (which is the concern of the governments of the state and the autonomous formation);
- a language of a historical, autochthonous ethnic minority; it must be protected by the state by taking into account Part III of the ECRML;
- a language of a migrant ethnic gourp that settled in the state in question centuries ago, and which has no opportunity to be protected anywhere else. Depending on the goodwill of the state, this type of language could be covered by the provisions of Part II of the ECRML; in

[445] Robert Dunbar, "Comments: Relations between the Framework Convention and the European Charter for Regional or Minority Languages", Filling the Frame, collection of documents, 2004, p. 35.

other case, such languages will be covered by Oslo and the Hague "recommendations";

- a language of such migrant ethnic group settled in the state, the group that has a state language on a neighbouring (other) territory; such type of languages protection level and the the linguistic rights of its speakers must be defined by oslo and the Hague recommendations as well as similar international documents;

- a language imposed by the occupant in the state in question, the status and the protection level of such language must be defined by taking into accont the post-occupation circusmtances after the deoccupation is implemented;

- a language of new migrants; the linguistic rights of migrants must be protected by the state by considering the requirements of the relevant international documents[446]

We believe, if taking into account the real history of Georgia's linguistic-ethnic situation, it will be possible for the Georgian state to prepare in due course such statement that will not affect the status of the state language and will adjust the issue of protection of linguistic-cultural values and linguistic rights of extant historical or new minorities to the established European standards.

---

[446] On the rights of migrants see, for instance: International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families; Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990:
http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm
The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families will enter into force on 1 July 2003, following Guatemala's ratification of the treaty last Friday.
http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/B87E9E85C7147498C1256CEF00385E50?opendocument; http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm
THE PROTECTION OF TEMPORARY MIGRANTS BY CONVENTIONS OF THE ILO AND THE UN W.R. Böhning (ILO); Presentation to the Workshop on *Temporary migration: Assessment and practical proposals for overcoming protection gaps*, International Institute for Labour Studies, Geneva, 18-19 September 2003.
http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/bohning.pdf;
The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families will enter into force on 1 July 2003, following Guatemala's ratification of the treaty last Friday.
http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/B87E9E85C7147498C1256CEF00385E50?opendocument
http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/m_mwctoc.htm; for other laws http://www.lectlaw.com/inll/104.htm (Immigration, nationality, and citizenship law)

"რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესახებ ევროპული ქარტიის" დებულებები საქართველოში უნდა გავრცელდეს არაქართველი ავტოქთონი ხალხების დედაენის მიმართ. გარდა ამისა, იმ არაავტოქთონი უმცირესობების ენების მიმართ, რომელთაც ქვემოთ წარმოდგენილი **ოთხივე** ნიშანი ერთდროულად ახასიათებთ:

- **საქართველოში ცხოვრობდნენ რუსულ ოკუპაციამდე შეადგენენ მოსახლეობის იმ რაოდენობას, რომ გამართლებული იყოს ამ ქარტიით გათვალისწინებული სხვადასხვა დამცავი და ხელშემწყობი ზომების მიღება მოცემული ენის მიმართ,**
- **ემუქრებათ დედაენის დავიწყების საფრთხე,**
- **მეზობლად არ არის სახელმწიფო, სადაც სახელმწიფო ენაა მათი დედაენა.**

"European Charter for Regional or Minority Languages" must cover native languages of autochthonous peoples of other ethnic origin in Georgia; also, it must cover the languages of such non-autochthonous minorities that are characterized by all of the following four features simultaneously:

- **resided in Georgia prior to the Russian occupation**
- **must be a number of people** justifying the adoption of the various protective and promotional measures provided for in this Charter,
- **are under the risk of forgetting their native language,**
- **their native language does not represent a state language of any of the neighbouring states.**

Bibliography and Sources

R. Abashia, Newly defined sound correspondences in Kartvelian languages, I: Materials of 62nd Scientific Session of Arn. Chikobava Institute of Linguistics, 2003.

R. Abashia, Dialect Poristion Principle and some issues of interrelationship between Kartvelian language entities (according to sibilant equivalence): Kartvelian Heritage, Vol. VII, Kutaisi, 2003.

R. Abashia, Newly defined sound correspondences in Kartvelian languages, II Kartvelological collection, III, Tbilisi, 2004.

A. Arabuli, Formation of the third series and meaning in Old Georgian, Tbilisi, 1984.

Ir. Asatiani, ere- suffix evidential in Megrelian, ILK, XVII, Tbilisi, 1970.

r. Asatiani, The track of the suffix -r in Megrelian verb, ILK, XVIII, Tbilisi, 1973.

G. Akhvlediani, Issues in general and Georgian language phonetics, Tbilisi, 1938.

L. Baramidze, Some specificities of formation of The Perfect Screeve of in mountain dialects of the Georgian language, Works of the department of the Old Georgian Language, Tbilisi State Univerist, XX, Tbilisi, 1977.

T. Beradze, Term, community, Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgian S.S.R., 81, №1, 1976.

Knut Bergsland, H. Vogt, On the validity of glottochronology : The Observer, 6/9, Tbilisi, 1972.

Gr. Beridze, Javakhian Dialect of the Georgian Language, Tbilisi, 1988.

K. Gabunia, Case systems in Kartvelian Languages, Doctoral Dissertation abstract, Tbilisi, 1998.

T. Gamkrelidze, Sibilant correspondences and some issues on ancient structure of Kartvelian languages, Tbilisi, 1959.

T. Gamkrelidze, G. Machavariani, The system of sonants and ablaut in the Kartvelian languages, Tbilisi, 1965.

T. Gamkrelidze, "Golden Fleece" and ethnic identity of population of ancient Colchis. Or which language did King Aeetes speak? Literary Georgia, March 20-27, 1998.

T. Gamkrelidze, Z. Kiknadze, I. Shaduri, N. Shengelaia, A Course in Theoretical Linguistics, Tbilisi, 2003.

I. Gigineishvili, V. Topuria, I. Kavtaradze, Georgian Dialectology, I, Tbilisi, 1961.

B. Gigineishvili, Z. Sarjveladze, A place of the Genitive derived directional and adessive in the case system of Old Georgian and Kartvelian languages: Mravaltavi, VI, Tbilisi, 1978.

T. Gvantseladze, Main criteria for genealogical classification of languages and Kartvelian linguistic world: Kartvelian Heritage, vol. VII, Kutaisi, 2003.

T. Gvantseladze, is understandability a criteria for distinguishing between a language and a dialect? Issues in Linguistis, №1, Tbilisi, 2004.

T. Gvantseladze, Kartvelian languages or Kartvelian dialects? In: T. Putkaradze, The Georgians, Part I, Kutaisi, 2005.

T. Gvantseladzem The issue of language and dialect in Kartvelology, Tbilisi, 2006.

G. Gogolashvili, On division of the Svan language into dialects: Studies in Linguistics, XVI, Tbilisi, 2004.

G. Gogolashvili, On classification of dialects in Georgian: Arn. Chikobava readings, XV, Tbilisi, 2004.

G. Gogolashvili, on division of the Georgian language into dialects and the issue of classificaton of dialects: The issues in the Structure of Kartvelian languages, IX, Tbilisi, 2005.

R. Gujejiani, From the History of Mentality of the Georgian Mountain Dwellers, Tbilisi, 2008.

E. Dadiani, forms of the subjunctive mood in Megrelian (in relation to other Kartvelian sub-systems), Candidate's dissertation (PhD Thesis), Tbilisi, 2001.

E. Dadiani, T. Putkaradze, Some issues on formation of verbs with –na/-no prefixes in Kartvelian sub-systems, Kartvelological Collection, IV, 2005.

E. Dadiani, On distribution of sound ჳ in Megrelian: Studies in Linguistics, XXVI, Tbilisi, 2007.

K. Danelia, Issues on Megrelian-Chan lexis, Georgian Folklore, Megrelian Texts, II, Tbilisi, 1991.

L. Ezugbaia, allomorphs of the first person subject In the Laz: Kartvelological Collection, №4, Tbilisi, 2005.

G. Topuria, On the history of instrumental case, Matsne, №3, Tbilisi, 1997.
V. Topuria, Again on the issue of umlaut in the Svan language, TUM, vol. 8, 1928.
V. Topuria, on issue of transitional dialect in the Svan according to the data of dialects: TSU Works, vol. 14, 1965; Works, II, Tbilisi, 2002.
V. Topuria, On declension system in Svan compared to declension of other Kartvelian languages, Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgian S.S.R.., vol.V, №3, Tbilisi, 1944.
V. Topuria, Homogeneous process of grammatical phenomena in Kartvelian languages, ILK, VI, Tbilisi, 1954.
V. Topuria, Genitive and Instrumental case markers: on history of noun declension in Kartvelian languages, I, Tbilisi, 1956.
V. Topuria, on the issue of adverbial case marker in Georgian: on history of noun declension in Kartvelian languages, I, Tbilisi, 1956.
V. Topuria, Svan Language, Verb: Works, I, Tbilisi, 1967.
V. Topuria, Works, III, Tbilisi, 1979.
V. Topuria, Svan Dialects and Their Specificities: Works, II, Tbilisi, 2000.
V. Topuria, Svan Language, Works, II, Tbilisi, 2002.
R. Topchishvili, Ethnology of Georgia, Tbilisi, 2008.
I. Imnaishvili, Declension of nouns and functions of cases in Old Georgian, Tbilisi, 1957.
I. Imnaishvili, V. Imnaishvili, Verb in Old Georgian, part I-II, Frankfurt am Main, 1996.
Gr. Imnaishvili, Umlaut in Ingilo Dialect, ILK, V, Tbilisi, 1953.
Gr. Imnaishvili, Peculiarities of Ingilo Dialect of Georgian Language, Tbilisi, 1966.
Gr. Imnaishvili, Kartlian Dialect, Tbilisi, 1974.
N. Imnadze, Phonetic Composition of Megrelian dialect of Zan language, Tbilisi, 1981.
G. Kartozia, on formation of subjunctives in Megrelian: Collection of works by TSU students, №8, 1958.
G. Kartozia, Megrelian ni (<*ini) for the genesis of Conjunction "rom":The issues in Structure of Kartvelian languages, VI, Tbilisi, 1996.
G. Kartozia, Laz Language and its Place in the System of Kartvelian Languages, Tbilisi, 2005.
V. Kakhadze, Formation of Screeves of Series 4 in dialects: Georgian Language and Literature at School, Tbilisi, 1972.

O. Kakhadze. Specificity of Okribi Idiom, ILK, VI, Tbilisi, 1954.
O. Kakhadze, on perfect in Kartlian dialect: A collection to Arnold Chikobava, Tbilisi, 1979.
O. Kakhadze, On some issues of vowel assimilation in Kartvelian languages: Annual of Ibero-Caucasian Linguistics, vol. XVIII, Tbilisi, 1981.
A. Kiziria, The structure of the simple sentence in the Kartvelian languages, Tbilisi, 1982.
B. Kikvidze, On genesis of Narrative case marker in Georgian: On Communist Upbringing, 1960, №2.
L. Kiknadze, Issues connected with formation of Series 1of screeves, XXXB-XXXIB, Tbilisi, 1947.
M. Kobaidze, Some specificities of the Mtiulian dialect, Dissertation Thesis, Tbilisi, 1990.
K. Kublashvili, Lower Imeretian dialect of the Georgian language, Tbilisi, 1985.
V. Kuzibabashvili, Vowel system in the Ingilo dialect: (Language-Literature Series), №4, Tbilisi, 1991.
V. Kuzibabashvili, T. Putkaradze, On the place of Meskh and Her dialects within the Kartvelian Speech Code Systems: Javakheti, History and Modernity, I, Akhaltsikhe, 2002.
K. Lomtatidze, On suffix –k in Megrelian verb: ILK, I, Tbilisi, 1946.
K. Lomtatidze, One peculiarity of subordinate clauses in some Georgian dialects, I, Tbilisi, 1946.
A. Lomtadze, On the history of noun Declension in Megrelian, Tbilisi, 1987.
El. Lomtadze, The modifier-modified relationship in Megrelian: ILK: VI, Tbilisi, 1954.
R. Lominadze, Establishment of Russian dominance in Georgia, Tbilisi, 2000.
D. Losaberidze, on the issue of ethnogenesis of Georgians: Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgian S.S.R., №2, 1992.
M. Margvelashvili, On the formation of screeves in Megrelian, Candidate dissertation, Tbilisi, 1982.
A. Martirosov, On the issue of relation of the Javakhian dialect to the Meskhian dialect: Works of A. Pushkin Tbilisi State Pedagogical Institute, VIII, Tbilisi, 1950.

A. Martirosov, Formation and functions of Dative and Genitive cases in Old Georgian: on history of noun declension in Kartvelian languages, I, Tbilisi, 1956.
A. Martirosov, Formation and functions of pronouns of čemda, šenda... type in Kartvelian languages: ILK. Vol. XI, 1959.
A. Martirosov, On the History of Georgian Dialectology, Tbilisi, 1972.
A. Martirosov, Javakhian Dialect of the Georgian Language, Tbilisi, 1984.
G. Machavariani, On the genesis of one type of declension in the Svan: TSU Works, vol. 93, 1960.
G. Machavariani, On characteristics of the vowel system in the Svan (according to the Upper Balian dialect), Tbilisi, 1963.
G. Machavariani, The common Kartvelian consonant system, Tbilisi, 1965.
G. Machavariani, The question of the diacronic phonology in the Kartvelian languages: TSU to George Akhvlediani, Tbilisi, 1969.
G. Machavariani, From the history of umlaut in the Svan: ILK, XVII, Tbilisi, 1970.
G. Machavariani, Some issues of declension in the Svan, ILK, XXIII, 1985.
G. Machavariani, Comparative Grammar of the Kartvelian Languages, Tbilisi, 2002.
I. Megrelidze, Modification of Dative case marker and third person subject marker in Gurjan: TSU Works, VI, Tbilisi, 1937.
T. Mikeladze, Studies on the history of the ancient population of Colchis and South-Eastern Black Sea Coastal area, Tbilisi, 1974.
N. Natadze, On formation of tenses-moods of the third series in Georgian, ILK: VII, Tbilisi, 1955.
N. Natadze, On the Future tense in the Kartvelian languages: The issues in the Structure of Kartvelian languages, vol. II, Tbilisi, 1961.
M. Nachqebia, On the issu of relation between Megrelian and Laz: Kartvelological Collection, IV, 2005.
Sh. Nizharadze, Peculiarities of the Upper Acharan, Batumi, 1957.
A. Oniani, On the issue of long vowels in the Svan, ILK: XIII, Tbilisi, 1962.
A. Oniani, Issues in Comparative Grammar of the Kartvelian Languages, Tbilisi, 1989.
A. Oniani, Svan Language, Tbilisi, 1998.
A. Oniani, Language and Dialect (Kartvelian Dialects or Kartvelian Languages?), The Issues in Linguistics, №1, 2003.

A. Oniani, Again on Kartvelian languages and dialects: The Issues in Linguistics, Tbilisi, 2003.
S. Zhghenti, Issues on phonetics of the Svan, Tbilisi, 1949.
S. Zhghenti, Phonetics of Laz-Megrelian, Tbilisi, 1953.
G. Ramishvili, Theory on Native Language, Tbilisi, 2000,
G. Rogava, On genesis of some affixes of Aorist and Optative in relation to suffix –ev in Georgian and Megrelian: Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgian S.S.R., vol. VI, №8, 1945.
G. Rogava, On sound correspondences of the Kartvelian languages: Megrelian-r: Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgian S.S.R., vol. X, №8, Tbilisi, 1949.
G. Rogava, Main issues in historical-comparative study of phonetics of the Kartvelian languages, Tbilisi, 1952.
G. Rogava, Forms of the fourth tense-mood Series in the Kartvelian languages, ILK, Tbilisi, 1953.
G. Rogava, on sound correspondences of the Kartvelian languages: Georgian –r, Megrelian -j: The issues in the Structure of Kartvelian languages, I, Tbilisi, 1959.
G. Rogava, On distortion of sound correspondences in Kartvelian languages: ILK, XII, Tbilisi, 1960.
G. Rogava, issues of historical phonetics of the Kartvelian languages, Tbilisi, 1962.
G. Rogava, on explanation of correspondence between Georgian –e and Zan –i, TSU Works, vol. 164, 1975.
M. Tabidze, On the issue of study of language variants: Kartvelian Heritage, VII, Kutaisi, 2003.
T. Uturgaidze, On consolidation of nominative case marker –i in personal names, ILK, XXIV, Tbilisi, 1985.
T. Uturgaidze, Some peculiarities of the mountain dialects of the Georgian language, Tbilisi, 1965.
T. Uturgaidze, Vocalism of the mountain dialects of the Georgian language: Issues in Speech and Synthesis, Tbilisi, 1969.
T. Uturgaidze, Phonematic structure of the Georgian language, Tbilisi, 1976.
T. Uturgaidze, Morphonological analysis of the name of the Georgian langauge, Tbilisi, 1986.

M. Paghava, ŭ in Southern dialects: Materials of XXIV Republican Dialectological Scientific Session, Tbilisi, 2004.

M. Paghava, The phonematic structure of Southern dialects of the Georgian language, Dissertation abstract, 2004.

Heinz Fenrich, Z. Sarjveladze, Etymological dictionary of the Kartvelian languages, Tbilisi, 2000.

T. Putkaradze, Zan reflexes of common Kartvelian –a: Annual of Ibero-Caucasian Linguistics, XVII, Tbilisi, 1990.

T. Putkaradze, palatalized vowels in the palatalized vowel as a result of super-stratal influences: Studies in Linguistics, VI, Tbilisi, 1997.

T. Putkaradze, Vowel system of Modern Georgian Language, Doctoral dissertation, Tbilisi, 1998.

T. Putkaradze, on transformation of vowel complexes in Georgian: Studies in Linguistics, VIII, 1999.

T. Putkaradze, On groups of dialects of the Georgians: Arn. Chikobava readings, XII, Materials, Tbilisi, 2001.

T. Putkaradze, The Georgians, common georgianliterary language and dialects of the Georgians (historical review), Kartvelian Heritage, VI, Kutaisi, 2002.

T. Putkaradze, E. Dadniani, prefix da-/do- in Megrelian: Materials of 62nd scientific session of Arn. Chikobava Institute of Linguistics, Tbilisi, 2003.

T. Putkaradze, For the issue of qualification of related linguistic entities (language and dialect), Kartvelian Heritage, VII, Kutaisi, 2003.

T. Putkaradze, The Georgians, Part I, Pre-Christian Era, Kutaisi, 2005.

T. Putkaradze, Origins and Prospects of Georgian Literary Language, Tbilisi, 2006.

T. Putkaradze, "European Charter for Regional or Minority Languages" and the issue of language policy planning in Georgia, Caucasiological Series, V, Tbilisi, 2009.

T. Putkaradze, Some Aspects of the Geopolitical Strategy of Georgia (for the issue of politicization of Kartvelology), Causes of Conflicts in Georgia and Prospects for Peace, a collection of articles published in Georgian and English languages by Georgian Orthodox Church and Konrad-Adenauer-Foundation, Tbilisi, 2009.

Sh. Putkaradze, The Georgian of Cveneburebi, Batumi, 1993

Sh. Putkaradze, Peculiarities of South-western dialects of the Georgian language according to the speech of the Georgians of historical Tao-Klarjeti and Muhajir Georgians, Doctoral dissertation, Tbilisi, 1995.
M. Kaldani, Phonetic specificities of Lakhamul dialect of the Svan language, ILK, VII, Tbilisi, 1955.
M. Kaldani, Phonetics of the Svan Language, I, Tbilisi, 1969.
M. Kaldani, System of umlaut in the Svan: phonetics of the Svan language, I, Tbilisi, 1969.
I. Kavtaradze, Mokhevian dialect of the Georgian language, Tbilisi, 1985.
Kartvelian languages and dialects, Arn. Chikobava Institute of Linguistics, "Volkswagen-Stiftung" project: "Linguistic Situation in Moder Georgia". Tbilisi, 2007.
N. Kutelia, Phonematic structure of the Laz, Tbilisi, 2005.
M. Kurdiani, Common Kartvelian language and the problem of differentiation of its sequence: Kartvelian Heritage, vol. I, Kutaisi, 1996.
M. Kurdiani, Common Kartvelian language and the problem of differentiation of its sequence: Kartvelian Heritage, I, Kutaisi, 1990.
M. Kurdiani, Historical linguistic contacts of the Kartvelian languages and the problem of chronological boundaries for differentiation of common Kartvelian language: Studies in Linguistics, XIV, Tbilisi, 2003.
Ts. Kurtsikidze, On formation of the third series passive bipersonal verbs in Old Georgian: Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgian S.S.R., vol. 30, №2, Tbilisi, 1963.
A. Shanidze, The Second Person Subject Prefix and the Third Person Object Prefix in Georgian Verb (1920): Works, vol II, Tbilisi, 1981.
A. Shanidze, Umlaut in the Svan: Collections "Arili", Tbilisi, 1925, Works, vol. II, Tbilisi, 1981.
A. Shanidze, Basics of Grammar of the Georgian Language, Tbilisi, 1973.
A. Shanidze, Grammar of Old Georgian Language, Tbilisi, 1976.
T. Sharadzenidze, Formation and functions of Instrumental and Adverbial cases in old Georgian: on history of noun declension in Kartvelian languages, I, Tbilisi 1956.
T. Sharadzenidze, On the a→ä→e process in the Svan: Annual of Ibero-Caucasian Linguistics, VI, Tbilisi, 1979.
T. Sharadzenidze, Some issues of the Svan-Georgian-Zan equivalence, ILK, XXX, Tbilisi, 1991.

V. Shengelia, On equivalence of Georgian ž; Zan žg: session dedicated to the 90 anniversary of Prof. G. Rogava, Abstracts, 1996.

R. Sherozia, On some issues connected to perfects with prefix no- in Megrelian: Kartvelological Collection, III, Tbilisi, 2004.

R. Sherozia, On Some Issues of Kartvelian Literary Language and "Sitkvis Kona" ("Bouquet of Words") by Sulkhan-Saba, Kartvelian Heritage, XI, Kutaisi, 2007.

Arn. Chikobava, Long vowels in Mtiulian dialect: Tbilisi University Bulletin, №4, 1924.

Arn. Chikobava, Grammatical analysis of Chan, Tbilisi, 1936.

Arn. Chikobava, On meaning, formation and history of directional case: The Bulletin of the language, history and material culture, I, Tbilisi, 1937.

Arn. Chikobava, On formation of future in Chan: Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgia, vol V (1), Tbilisi, 1944.

Arn. Chikobava, Problem of Ergative construction, I, Tbilisi, 1948.

Arn. Chikobava, on history of formation of present root: ILK, XIV, Tbilisi, 1964.

Arn. Chikobava, Chan-Megrelian-Georgian comparative dictionary, Tbilisi, 1938.

Arn. Chikobava, On meaning, formation and history of directional case in Old Georgian: on history of noun declension in Kartvelian languages, I, Tbilisi, 1956.

Arn. Chikobava, History of study of the Iberian-Caucasian languages, Tbilisi, 1965.

Arn. Chikobava, Introduction to the Iberian-Caucasian linguistics, Tbilisi, 1979.

M. Chukhua, Comparative dictionary of Kartvelian language –dialects, Tbilisi, 2000-2003.

M. Chukhua, On some issues of historical phonetics in the Svan: The issues in the Structure of Kartvelian languages, VIII, Tbilisi, 2003.

St. Chkhenkeli, Qizlar-Mozdokian Georgian: Tbilisi State University Works, V, Tbilisi, 1936.

Sh. Dzidziguri, Main peculiarities of Mountain Rachan dialect of the Georgian language: The Bulletin of the language, history and material culture, III, 1937.

Sh. Dzidziguri, Descriptive analysis of the Meskhian dialect: The Bulletin of the language, history and material culture, X. Tbilisi, 1941.
Sh. Dzidziguri, Common basis for phonetic processes of vowel complexes in Georgian dialects and the Zan: ILK, I, Tbilisi, 1946.
Sh. Dzidziguri, Georgian dialectological studies, Tbilisi, 1970.
Sh. Dzidziguri, Linguistic Conversations, Tbilisi, 1975.
K. Dzotsenidze, Upper Imeretian dialect, Tbilisi, 1973.
P. Charaia, The Megrelian-Georgian Vocabulary, Tbilisi, 1997.
A. Chincharauli, Peculiarities of the Khevsurian dialect, Tbilisi, 1960.
Z. Chumburidze, The future tense in the Kartvelian languages, Tbilisi, 1986.
B. Jorbenadze, On the issue of dialectal division of the Georgian languase according to the geographical data: Annual of Ibero-Caucasian Linguistics, Tbilisi, 1988.
B. Jorbenadze, Georgian dialectology, I, Tbilisi, 1989.
B. Jorbenadze, Dialects of the Kartvelian languages, Tbilisi, 1995.
B. Jorbenadze, Georgian dialectology, II, Tbilisi, 1998.
S. Khundadze, Tsarist Educational Policy in Georgia (1880s), Tbilisi, 1940.
Th. Gamkrelidze, V. Ivanov, Indo-European and the Indo-Europeans, Tbilisi, 1984. [Russian]
Sh. Dzidziguri, Attempt of classification of dialects of the Georgian language (Dissertation abstract), Academy of Sciences of USSR, 1935. [Russian]
A. Kiziria, Zan Language, Languages of Peoples of the USSR, VI, Moscow, 1967. [Russian]
I. Kipshidze, Grammar of the Megrelian (Iverian) language with a reader and vocabulary, Saint Petersburg, 1914: I. Kipshidze, Selected works, Tbilisi, 1994. [Russian]
G. Klimov, On glottochronological method for dating language disintegration (распада языка), ВЯ, Moscow, 1952, №2. [Russian]
G. Klimov, Declension in the Kartvelian languages in comparative-historical aspect), Moscow, 1962. [Russian]
G. Nebieridze, Phonological analysis of vocalism of the Georgian language, Candidate dissertation abstract, Tbilisi, 1965. [Russian]
A. Shanidze, Principles of classification of Georgian dialects, Proceedings of joint scientific session of the Academy of Sciences of USSR and Academy of Sciences of the Transcaucaian Republics in Social Studies (March 29-April 2, 1954). [Russian]

M. Brosse, De la langue georgienne,1834.
R. Erckert, Die Scprachen des Kaukasischen Stammes, Wien, 1895.
G. Deeters, Das khartvelische Verbatum. Verglichende Darstellung des Verbalbaus der sudkaukasischen Sprachen, Leipzig, 1930.
D. Crystal, The Cambridge Encyclopedial of Language, New York, 1989.
G. Rosen, Ossetishe Sprachehre nebst einer Abhandlung Uber das Mingrelishe, Suanishe und Abchasishe, Berlin, 1846.

Konstantine Gamsakhurdia:

"The literature of the 20th century must provide us with the total synthesis of language elements of Ilia's Kartlian, Akaki's Imeretian, Vazha's Pshavian, Megrelian and Gurian. This would be indeed an ideal literary Georgian!"

"ენის ქარტიის" განმარტებითი ნაწილის 32-ე მუხლი
(სახელმწიფო ენისგან განსხვავებული ენები):

"ეს ენები **მკაფიოდ უნდა განსხვავდებოდეს** იმ ენის (ან ენებისაგან), რომელზეც სახელმწიფოში მცხოვრები ძირითადი მოსახლეობა საუბრობს. **ქარტიის დებულებები არ ეხება ერთი ენის ადგილობრივ სახესხვაობებსა თუ დიალექტებს** (The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language), თუმცა ქარტია არ განსაზღვრავს, თუ რა შემთხვევაში შეიძლება გამოხატვის ესა თუ ის ფორმა ჩაითვალოს ცალკე ენად... ამ საკითხის განსაზღვრისას **ქარტია პრეროგატივას ანიჭებს ქვეყნის ხელისუფლებას,** რომელმაც დემოკრატიული პრინციპების გათვალისწინებით თავად უნდა განსაზღვროს ის კრიტერიუმები, რომლებზე დაყრდნობითაც ამ ქვეყნის ტერიტორიაზე გავრცელებულ ამა თუ იმ ენას მიენიჭება დამოუკიდებელი ენის სტატუსი"
შდრ.:
ჯონათან უითლი ამ კონტექსტის დამოწმებისას მხოლოდ დიალექტების შესახებ საუბრობს (2009, გვ. 9) და რატომღაც ყურადღების მიღმა ტოვებს ტერმინს: **local variants** (ამ შემთხვევაში: სახელმწიფო ენის ადგილობრივ ვარიანტებს).

Paragraph 32 of the Explanatory Report To the ECRML (different language, other than the state language):

"These languages must clearly differ from the other language or languages spoken by the remainder of the population of the state. The charter does not concern local variants or different dialects of one and the same language. However, it does not pronounce on the often disputed question of the point at which different forms of expression constitute separate languages... Accordingly, it will be left to the authorities concerned within each state, in accordance with its own democratic processes, to determine at what point a form of expression constitutes a separate language".

Cf.:

When citing the very context, Jonathan Wheatley discusses only the dialects (2009, p. 9) and, by some reason, ignores the term: **local variants** (in this case: local variants of the state language).

დ ა ნ ა რ თ ი
Annex

როზეტა გუჯეჯიანი, ბეჟან ხორავა
ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიიდან ("ერთობილი საქართველოსათვის")[447]

"წმიდაო მთავარანგელოზო მხერისაო...
ადიდენ მეფენი ბაგრატონიანნი...
ერთობილი საქართველო და ერთობილი სვანნი"
(XIII-XIV საუკუნეების ხატის წარწერა სვანეთში)

აღორძინებადი ქართული სახელმწიფო მრავალი პრობლემის წინაშე დგას. პრობლემათაგან ზოგიერთი ხელოვნურად არის შექმნილი და მიმართულია ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესებისა და ქართული სახელმწიფოს შემდგომი განვითარების წინააღმდეგ. ერთი ასეთი გამოწვევაა **ქართული ეთნოსის დაშლა-დანაწევრების მცდელობა,** რომელიც ინსპირირებულია რუსეთის იმპერიის მიერ.

ჯერ კიდევ ცარიზმის დროს, რუსეთის ხელისუფლების დაკვეთით, ეთნოსთა აღწერებში ქართველთა ერთი ნაწილი ცალკეულ "ეთნოსებად" წარმოჩინდებოდა (Свод, 1893); იმპერიის სამსახურში მყოფი მეცნიერები "ქართველთაგან" თითქოსდა "ასიმილირებულ" სვანებსა და მეგრელებს სლავურ გრაფიკას მისადაგებულ "ანბანებს" უქმნიდნენ (პ. უსლარი, ა. გრენი...) და მათ მენტალობაში ანტიქართული, პრორუსული ორიენტაციის იდეოლოგიის დანერგვას ცდილობდნენ...

ქართული საზოგადოება მრავალ ასეთ შემოტევას იგერიებდა XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან და XX საუკუნის 40-იან წლებამდე იცავდა და ინარჩუნებდა უდიდეს ეროვნულ მონაპოვარს — **ქართული ენის, როგორც უველა მხარის ქართველის დედაენის,** სტატუსს.

ბოლშევიკური საოკუპაციო რეჟიმის პირობებში საბჭოთა ხელისუფლების აქტიური ზემოქმედების შედეგად **დაირღვა ქართველთა სამი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული თემის — მეგრელების, ლაზებისა და სვანების — კულტურულ-ისტორიული მემკვიდრეობითობის უფლება დიდ ქართულ**

---

[447] დანართში წარმოდგენილი ამ წერილის სრული ვარიანტი გამოქვეყნდა სამეცნიერო ჟურნალ **"ქართველური მემკვიდრეობის"** XIII ტომში (ქუთაისი, 2009, გვ. 79-92).

სამწიგნობრო კულტურაზე: ამ მხარეების მცხოვრებთა დიალექტები - საშინაო კილოები (ზანური და სვანური) მკვეთრად გამიჯნეს მეგრელ/ლაზებისა და სვანების მშობლიური ქართული ენისაგან და ისინი დამოუკიდებელ ენებად გამოაცხადეს.

ათეისტური და ოკუპანტი სახელმწიფოს მხრიდან ისტორიული სამართლიანობის უხეში დარღვევა გრძელდებოდა მთელი სსრკ-ს არსებობის მანძილზე. ამ პოლიტიზებულ "სამეცნიერო" თეორიას უნერგავდნენ ქართველებს; ასეთივე სახით გადიოდა ინფორმაცია საზღვარგარეთ. ბუნებრივია, რუსეთის იმპერიის იდეოლოგიური მემკვიდრე საბჭოთა რუსეთი აგრძელებდა იმპერიულ ხაზს და აქტიურად ცდილობდა ერთიანი ქართული ცნობიერების დაშლა-დანაწევრებას.

საბჭოთა რუსეთის სამოხელეო აპარატის სტრატეგიული მიმართულებები ნათლადაა ასახული 1920-1921 წლებში საქართველოში რუსეთის სრულუფლებიანი წარმომადგენლობის სამხედრო ატაშის პ. **სიტინის** მიერ მოსკოვში გაგზავნილ მოხსენებებში. მოვიყვანთ რამდენიმე ციტატას მისი მოხსენებებიდან: **"მეორე ღონისძიება, რომელიც დაასუსტებს ქართულ შოვინიზმს ტერიტორიულად და მატერიალურადაც, ეს არის საქართველოსგან აფხაზეთის გამოყოფა... აფხაზეთის კვალდაკვალ საჭიროა ყურადღება გამახვილდეს სამეგრელოზე, რომელიც განსხვავდება საქართველოსგან როგორც ენობრივად, ასევე ნაციონალობით და რომელსაც მუდამ უმძიმდა ქართველთა მფლობელობა/მმართველობა... ტერიტორია ვრცელია სტრატეგიული მიმართულებითაც, ისიც, ასევე, შესაძლოა, დაექვემდებაროს პირდაპირ რსფსრ-ის გავლენას"** (გელავა, 1993-1994, 270-272)...

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, XX საუკუნის ბოლო ათწლეულიდან აღდგა ოცდახუთსაუკუნოვანი ტრადიცია და მეგრულ/ლაზურ და სვანურ მეტყველებებს ენათმეცნიერთა ჯგუფმა აღუდგინა ისტორიული სახელი — ქართველური კილო/დიალექტი. ბუნებრივია, ქართველის (სვანის, მეგრელის...) დედაენა ქართულია და ტრადიციის აღდგენა სიხარულის მომტანია ქართველებისათვის, განსაკუთრებით კი სვანებისა და მეგრელებისათვის.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ საქართველოს რეალური ისტორიისა და ქართული ტრადიციული ცნობიერების ამ მნიშვნელოვანი ელემენტის დაცვას მუდამ ცდილობდა ქართული სამეცნიერო და საზოგადოებრივი ელიტა (ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ამბროსი

ხელაია, პეტრე ჭარაია...). მსგავსი მოტივები XIX—XX საუკუნეების ისტორიას ლაიტმოტივად გასდევს: **"ვინ მოიფიქრებდა, თუ ამ გონივრულ წესს, ღვთისგან დალოცვილს, მოწინააღმდეგენი გამოუჩნდებოდნენ ჩვენს ქვეყანაში, საქართველოში. მაგრამ მოულოდნელი ახთა, შეუძლებელი აცხადდა. აცხადდა მხოლოდ ჩვენში და სხვაგან არსათ, არც სომეხთა შორის, არც თათართა შორის და არც სხვა კავკასიელებში არ აღმოჩენილა იმისთანა ჰკვა-მოკლე და უკუღმართი ადამიანი, რომელსაც ეთქვას, სკოლებში სწავლება თემურ კილოკავებზე უნდა იყოს და არა დედაენაზეო"** ("ივერია", 1902). იმპერიული იდეოლოგიის რეალიზების ყოველ მორიგ მცდელობას მკვეთრად უპირისპირდებოდა **ქართული საზოგადოებრივი და სამეცნიერო აზრი.** განსაკუთებით აქტიურობდნენ სვანეთსა და სამეგრელოში (გვანცელაძე, ნაჭყებია, ტაბიძე, 2007, გუჯეჯიანი 2008).

ქვეყნისათვის უმძიმეს პერიოდში, 1941 წელს, დიდმა მეცნიერმა და საზოგადო მოღვაწემ **გიორგი ჩიტაიამ** გამოაქვეყნა წერილი **"სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში"** (ჩიტაია, 1941). ნაშრომი მრავალმხრივ არის საყურადღებო და იგი მსოფლიოს ეთნოლოგიური ლიტერატურის ოქროს ფონდშია შესული, მაგრამ ამ შემთხვევაში აქტუალურია წერილის საზოგადოებრივი მნიშვნელობაც. ცნობილია: ეს ის ავბედითი წლებია, როდესაც ფაქტიურად ფიზიკურადაა განადგურებული ქართული სამეცნიერო და საზოგადოებრივი ელიტის მრავალი წარმომადგენელი, მიზანმიმართულად ერთადერთ და სახელმძღვანელო სამეცნიერო თეორიებად ამოქმედებულია საბჭოური დოგმები, რომელთა უმეტესობა დღესაც კი არ არის ბოლომდე დაძლეული[448]; ამ დროს გიორგი ჩიტაია აქვეყნებს ნაშრომს, რომელიც, იმპერიული იდეოლოგიის (**"დაყავი და იბატონე"**) და საბჭოური მითითებების სრული იგნორირებით, ასაბუთებს **ერთიანი ქართული მსოფლმხედველობის არსებობას მთელ ქართველ ერში დასაბამიდანვე და ქართული ელემენტების სიცოცხლისუნარიანობის უთვალსაჩინოეს ნიმუშად ლაზურ და სვანურ მასალას წარმოაჩენს** (ჩიტაია, 1941).

რუსეთი ამჟამად უფრო აქტიურად ცდილობს იმპერიული ზრახვების რეალიზებას: დღესაც ოკუპირებულია ქართული მიწე-

[448] მაგალითად, ქართველების ერად XIX საუკუნეში ჩამოყალიბების სტალინური თეორია და სხვ.

ბის ნაწილი. პარალელურად კი გრძელდება ერთიანი ეთნიკური — ქართული ცნობიერების წინააღმდეგ მიმართული სამეცნიერო დივერსიები. მსოფლიოში გავრცელებულ თანამედროვე ეთნოლინგვისტურ რუკათა უდიდეს ნაწილშიც რუსი ეთნოლოგებისა და ლინგვისტების მიერ არაადეკვატურადაა წარმოდგენილი ქართული სინამდვილე — **ისინი ქართველთა უდიდეს ნაწილს კვლავ არაქართულ ეთნიკურ ჯგუფებად მიიჩნევენ.** მაგალითად, ასეთია ცნობილი რუსი მეცნიერის ი. კორიაკოვის მერ წარმოდგენილი ეთნოლინგვისტური კვალიფიკაციები. მისი დასკვნით, ქართული ეთნოსი დანაწევრებულია **რამდენიმე ეთნოსად: ქართველად, მეგრელად, ლაზად, ზემო სვანად, ქვემო სვანად** (ფუტკარაძე, 2009).

ბუნებრივია, როდესაც ოკუპანტი ასეა გააქტიურებული და საქართველო უამრავი პრობლემის წინაშე დგას, მეტი სიფრთხილე გვმართებს მეცნიერების იმ დარგების წარმომადგენლებს, რომელთა კვლევის სფერო სცილდება ვიწრო, სპეციფიკურ არეალს და საზოგადოებრივ დატვირთვასაც იძენს. ახლა მაინც, თუმცა კი დიდი დაგვიანებით, აუცილებელია, ქართველოლოგიის რეალურად გათავისუფლება საბჭოური დოგმებისგან. ხოლო მიბრუნება იმ ავბედითი საბჭოური იდეოლოგიისაკენ, რაც, სამწუხაროდ, შეინიშნება მეცნიერთა ერთი ნაწილის მხრიდან, **ბუნებრივია, აჩენს აზრს, რომ აქ ვლინდება ოკუპანტი სახელმწიფოს მხრიდან მომდინარე სოციალური დაკვეთების კვალი.**

...სვანური, მეგრული და ლაზური კილოები მაღალი აქტივობით უნდა შეისწავლებოდეს, მაგრამ არა დედა-ქართულისაგან მოწყვეტით და ცალკე ენებად წარმოჩინებით, არამედ მათი ისტორიული სტატუსით — ქართული ენის დიალექტების სახით, რადგან სვანებისა და მეგრელებისათვის **დედა ენად** ოდითგანვე მხოლოდ და მხოლოდ ერთი — **ქართული ენა** ითვლებოდა, **სვანურ-მეგრულ-ლაზური კილოები კი ქართული ენის შემადგენლობაში მოიაზრებოდა და არა მის პარალელურად.**

ქართული ენის სვანური და ზანური დიალექტები (და არა "ენები") მარადიულად იარსებებს, ისევე როგორც ქართული ენის სხვა კილოები. სვანური, მეგრული და ლაზური დიალექტები უშრეტი სალაროა/წყაროა ქართული სალიტერატურო ენის შემდგომი გამდიდრებისა და განვითარებისათვის, სალიტერატურო ქართულში უკვე გამქრალი ძველქართული სიტყვებისა და ფუძეე-

ბის სწორედ სვანურსა და მეგრულ/ლაზურში მოძიებისა და თანამედროვე სალიტერატურო ენაში დამკვიდრებისათვის.

...სვანეთსა და სამეგრელოში იქმნებოდა ქართული საღვთისმეტყველო და საერო მწერლობის მრავალი შედევრი თუ ხელოვნების სხვა ნიმუში (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, 2009; გასვიანი, 2004; სილოგავა, 2006) და ყველაზე ხშირადაც სწორედ ამ მხარეების შვილები იდგნენ ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისა და აღმშენებლობის სათავეებთან. მაგალითად ორი უდიდესი სახელმწიფო მოღვაწის დასახელებაც კმარა — **ჭუჭი ერისთავისა და იოანე მარუშიანისა**. და თუკი ეს უდიდესი მასშტაბის მოღვაწეები არ თვლიდნენ ქართულ ენას **თავიანთ დედაენად**, როგორმე მიაღწევდნენ ზანურ-სვანური კილოებისათვის ენის სტატუსის მინიჭებას და არც ქვეყნის ერთიანობის შემოქმედებად და მებაირახტრეებად მოგვევლინებოდნენ.

სრულიად ბუნებრივია და სასურველი, რომ საქართველოს თავს დატეხილმა ბოლოდროინდელმა ტრაგიკულმა მოვლენებმა, რუსეთ-საქართველოს 2008 წლის აგვისტოს ომმა მაინც ადეკვატურად გაგვააზრებინოს ჩვენი წარსული და იქნებ დადგეს ცარისტული და საბჭოური იდეოლოგიური მემკვიდრეობისაგან ქართველოლოგიის გათავისუფლების დრო, რათა აღდგეს ისტორიული სამართლიანობა და საბჭოთა რეჟიმის პირობებში იძულებით გაწყვეტილი ჯაჭვი წარსულთან.

სამწუხაროდ, საერთაშორისო ცნობარებსა და ენციკლოპედიებში ძირითადად წარმოდგენილია ქართველთა ენობრივი მიკუთვნებულობის მხოლოდ საბჭოური კვალიფიკაციები. შედეგად კი სვანებსა და მეგრელებს, "4/3 ქართველური ენის" საფუძველზე, **უკვე ცალკე ეთნიკურ ჯგუფებად განგვიხილავენ არა მხოლოდ რუსები, არამედ ევროპელი მეცნიერებიც,** ეყრდნობიან რა საბჭოთა პერიოდის ლინგვისტთა ნაშრომებს. მაგალითად, ასეთია მსოფლიო გლობალური ქსელის ძირითადი ეთნოლოგიური ენციკლოპედიის ინფორმაცია: საქართველოში მცხოვრებ ეთნოსთა შორის **აზერბაიჯანლების, ასირიელების, ბერძნების, სომხების** გვერდით, ქართული ეთნოსისაგან განცალკევებით დასახელებულნი არიან **ლაზები, მეგრელები და სვანები.** ასეთივეა ი. გიპერტის ლინგვისტური რუკაც, რომლის მიმართ სხვა პრეტენზიებიც შეიძლება გვქონდეს, კერძოდ, **იგი ფაქტობრივად**

ადასტურებს აფხაზეთის ტერიტორიის 1993 წლის ეთნოწმენდას და ქართველთა გენოციდს[449]

არაერთი მსგავსი მაგალითის მოყვანა შეიძლება.

წარმოდგენილ მცდარ კვალიფიკაციათა ავტორები ვალდებულნი არიან, ასახონ სიმართლე; გარდა ამისა, **სასურველი და აუცილებელია, გაგვიფრთხილდნენ ჩვენ, საქართველოს მოქალაქეებს — სვანებს და მეგრელებს, პატივი სცენ ჩვენს ეროვნულ ღირსებას (ქართველობას) და ნუ მიგვიჩნევენ "ეთნიკურ ჯგუფებად" და კავკასიის ენობრივ რუკებზე ნუ წარმოგვაჩენენ ქართული ეთნოსისაგან განსხვავებულ ეთნოსებად და ჩამონათვალში აზერბაიჯანლების, სომხების, ოსების პარალელურად ნუ განგვათავსებენ, ვინაიდან ჩვენ მხოლოდ და მხოლოდ ქართველები ვიყავით და ვართ.**

---

[449] ამას მოწმობს ის, რომ აფხაზეთის ავტონომიის ტერიტორიაზე, აფხაზებს გარდა, არც ერთი ეთნოსი და ენა არ არის დაფიქსირებული — თუნდაც ის მეგრელები (ქართველები), რომლებიც დღესაც ცხოვრობენ სამურზაყანოში და დალის/კოდორის ხეობელი სვანები (ქართველები), რომლებიც, ბუნებრივია, ქართულ ენაზე მეტყველებენ. რომ არაფერი ვთქვათ აფხაზეთიდან გაძევებულ ესტონელებზე, ბერძნებზე. ებრაელებსა და სხვებზე.

Roseta Gujejiani, Bezhan Khorava

From the history of the Georgian public opinion («For all of Georgia»)[450]

"Saint Archangel of Mkheri...
Bless the Bagrationis, the kings...
All of Georgia and all Svans"
(an inscription on the XIII-XIVcc. icon in Svaneti)

The reviving state of Georgia faced tremendous amount of problems some of which is artificially created and is directed against the vital interest of the Georgian nation and further development of the state of Georgia. One of such challenges is an attempt to disintegrate Georgian ethnos, which is inspired by the Russian empire.

Even in Tsarist times, according to the requirements if the Russian officials, one part of the Georgians is reflected as separate "ethnoses" in the descriptions of ethnoses (Arch, 1893); the scientist who served the empire were creating "alphabets" (P. Uslar, A. Gren, etc.) on the basis of slavic graphics for the Svans and the Megrels who had been "assimilated" by the Georgians; they tried to develop anti-Georgian, pro-Russian orientation in their mentality.

The Georgian society stood against such numerous aggressive acts from the second half of the 19th century until 1940s and maintained its greatest national value – the status of the Georgian language – the native language for all Georgians of all regions of the country.

Under the circusmtances of the Bolshevik occupation regime, due to the active interference by the Sovier authorities the right of possession of the great Georgian literary culture of the three historic-ethnographic communities – the Megrels, the Laz and the Svans was violated:

The dialects of inhabitants of these regions were – domestic idioms (Zan and Svan) were separated from the native Georgian language of the Megrels/Laz and Svans and declared as independent languages.

Such major violation of the historical justice by the atheist and occupant state continued for the entire history of the USSR. This politi-

[450] the full version of this article attached was published in the scientific magazine "Kartvelian Heritage", vol. XIII (Kutaisi, 2009, pp. 79-94).

cized "scientific" theory was forced upon the Georgians; the similar information was available for foreign countries. Naturally, the ideological successor of the Tsarist Russia – the USSR continued the imperial politics and tried to disintegrate the unified Georgian consciousness.

The strategic trends of the Soviet Russian bureaucracy are clearly reflected in the report sent to Moscow during 1920-1921 by P. Sinitsin, a military attaché of the authorized representation in Georgia. The excerpt from hisreport is as follows: "the second step that can weaken the Georgian chauvinism in territorial and material terms is separation of Abkhazia from Georgia... at the same time special attention must be paid to Samegrelo which differs from Georgia in terms of both language and nationality and was always under the burder of Georgian rule... the territory is large strategically as well, an it can be the subordinated under the influence of the Russian Soviet Federative Socialist Republic" (Gelava, 1993-1994, 270-272).

Following the revival of independence, from the last decade of the 20th century the four-century old tradition revived and the group of scientist re-established the historical name – the Kartvelian idioms/dialects to the Megrelian/Laz and Svan idioms. Naturally, a native language for the Georgian (the Svan, the Megrel) is the Georgian language and revival of tradition is happy news for the Georgians, especiallt for the Svans and the Megrels.

It is noteworthy that this important element of the real history of Georgia and the Georgian traditional consciouness was always under special protection by the Georgian scientific and public figures (Ilia Chavchavadze, Iakob Gogebashvili, etc.).

Such motives emeger as a leitmotiv through the entire history of 19th-20th centuries..

Who would ever think that such a reasonable rule, blessed by God and appreciated by men would be opposed in our country, in Georgia? But unexpected and impossible things happened, and it happened only in our nation; neither Armenians nor Tatars or other Caucasians have had even a single person with such absurd ideas claiming that schooling must be implemented in local dialects rather than in native language" ("Iveria", 1902). The Georgian public and scientific thought fiercely opposed each of the step of the Imperial ideology. Especially Svaneti and Samegrelo regions were actively involved (Gvantseladze, Nachqebia, Tabidze, 2007; Gujejiani, 2008).

In 1941, in the most difficult period of the country, George Chitaia, a prominent scientist and a public figure published the article titled "The motif of the tree of life in the Laz ornament" (Chitaia, 1941). The work deserves attention in multiple ways and belongs to the most remarkable works of global ethnological literature, though, in this case, the social important of the article is urgent, It is well-known that this period extremely tragic, when many representatives of scientific and public elite was, in fact, physically destroyed; the soviet dogmas are declared as the only guidance and as scientific theories, the most of which is still not overcome yet[451]; exactly at that moment, George Chitaia published the work which proved the unity of the Georgian worldview in the entire nation since its birth, it was an act of ignorig imperial ideology ("divide and rule") and the soviet instructions, and presented the Laz and Svan materials as an apparent evidence in terms of vitality of the Georgian elements (Chitaia, 1941).

Currently Russia's attemts to implement imperial goals is more active: even today the part of the Georgian territory is occupied. At the same time the ethnic scientific diversions are carried out against the unified ethnic Georgian consciousness. Georgan reality is inadequately reflected by the Russian ethnologists and linguists in the most part of the modern ethnolinguistic maps spread worldwide – they still consider the most part of the Georgians as groups of other ethnic origin. For instance, this is true of the ethnolinguistic qualifications by the famous Russian scientist Y. Koryakov. According to his conclusion, the Georgian ethnos is divided in several ethnoses: the Georgian, the Megrel, the Laz, the upper Svan, the upper Svan and the lower Svan (Putkaradze, 2009).

Obviously, when the occupant is so active and when Georgia faces tremendous amount of problems, we need to be more careful as representatives of scientific fields that go beyond the specific research area and become socially vulnerable. At least now, though quite late, it is essential to keep Kartvelology free from the Soviet dogmas. Though certain return to that sinister soviet ideology is apparent in some part of the scientists. Naturally, there could be traced some social orders on the part of the occupant state.

[451] For instance, Stalin's theory on formation of Georgians as a nation in XIX century, etc.

The Svan, the Megrelian and the Laz dialects must be studied very actively, though not by means of their separation from the mother language – Georgian and representing them as separate languages, but by establishing them in accordance with their historicsal status – the dialects of the Georgian language, as from times immemorial the native language for the Svans and the Megrels was regarded to be the only one – the Georgian language, while the Svan, the Megrelian-Laz dialects were perceived within the Georgian language rather than in parallel with it.

The Svan and the Zan dialects (not "languages") of the Georgian language will exist forever, similar to other dialects of the Georgian language. The Svan, the Megrelian and the Laz dialects represent everlasting source for further enrichment and development of the Georgian literary language, a source for searching ancient Georgian words and roots in the Svan and the Megrelian/Laz those which already disappeared from literary Georgian, and further, establishing them in modern literary language.

In Svaneti and Samegrelo numerous masterpieces of liturgical and secular literature or other pieces of art were created (Metropolitan Anania Japaridze, 2009; Gasviani, 2004; Silogava, 2006) and the representatives of the very regions were those among the architects of revival and development of statehood of Georgia. The most prominent state figures as Kuji Eristavi and Ioane Marushiani could be provided as an example. If such remarkable figures had not regarded the Georgian language as their mother tongue, they would somehow achieve assignment of the language status to the Zan-Svan dialects; thus they would not become the leaders and creators of the integrity of the country.

It is very natural and desirable that such recent tragic events as the Russian-Georgian war in August 2008 help adequately perceive out past, so that to become free Kartvelology of the Tsarist and Soviet ideological legacy, to revive historical justice as well as forcedly broken connection with the past, due to the Soviet regime.

Unfortunatelly, international directories and encyclopedias mainly display only the soviet qualifications of language affiliation of the Georgians. As a result, on the basis of "4/3 Kartvelian language", the Svans and the Megrels are considered as separate ethnic groups not only by the Russian but also the European scientists who focus on works of the Soviet linguists. For instance, main ethnological encyclopedia of the World Wide Web provides information according to which the ethnoses

cited as inhabiting Georgia include the Azeris, the Assyrians, the Greeks, the Armenians, as well as the Laz, the Megrels and the Svans who are mentioned separately from the Georgian Ethnos. The similar idea is reflected in J. Gippert's linguistic map[452].

There are quite many similar examples.

The authors of presented false qualifications are responsible to reflect the truth; moreover, it is desirable and essential to show care for us, the citizens of Georgia – the Svans and the Megrels, to respect our national dignity (nationality) and not consider us as "ethnic groups" displayed on the Caucasian linguistic maps as ethnoses different from the Georgian ethnos, and parallel with the Azeris, the Armenians, the Ossetians. as we were and are only Georgians.

[452] There is another pretension to the very map. In fact, it justifies the ethnic cleansing and genocide of the Georgians on the territory of Apkhazeti in 1993. This is proved by the fact that no ethnoses and languages, except for the Abkhaz, are displayed within the territory of the Autonomous Republic of Abkhazeti. Neither are displayed at least those Megrelians (Georgians) who still reside in Samurzakano as well as the Svans (Georgians) in Dali/Kodori gorge, who, naturally, apeak the Georgian language; not to mention the Estonians, the Greeks, the Jews, etc. Exiled from Apkhazeti

მოკლე ცნობები ავტორთა შესახებ

Brief Information about Authors

Tariel Putkaradze

Tariel Putkaradze was born in 1960. In 1983 he graduated with honors from the Faculty of Philology, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University; during 1984-1986 he studied at postgraduate courses at the Institute of Linguistics, Georgian Academic of Sciences. In 1987 he defended his dissertation. Since then has worked as a scientific employee at the Institute of Linguistics named after Arn. Chikobava, Georgian Academic of Sciences.

On October 28, 1990 he was elected as a member of the Supreme Council of Georgia. He signed the Act of Independence of Georgia on April 9, 1991.

In 1992 he was appointed to the position of **a director at Kartvelology Research Institute of Akaki Tsereteli State University** (holding the same position up to the present period).

Since 1995 he has organized the annual international symposium 'Kutaisi Discussions'in the fields of dialectology, ethnology and folklore. Since 1996 he has served as an Editor in Chief of the famous scientific periodical "Kartvelian Heritage". Several national and international scientific projects have been implemented under his supervision.

In 1998 he defended his doctoral dissertation titled "Vowel System of Modern Georgian Language" Since 1999 he has been working as a Professor at Akaki Tsereteli State University. In 2000 he was awarded a title of the Professor by Academic Council of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

Since 2005 MA and Doctoral programs have been implemented under his supervision at Akaki Tsereteli State University and Sokhumi State University.

Sphere of research interests: Kartvelian linguistics, linguistic-cultural history of the Georgian nation, culturology, literature studies, etc.

He has published approximately 200 scientific works in linguistics (including monographs and textbooks) and more than 200 publicist letters.

ტარიელ ფუტკარაძე

დაიბადა 1960 წელს. 1983 წელს წარჩინებით დაამთავრა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი: 1984-1986 წლებში სწავლობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტურაში. 1987 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: **"სახელის ფორმაწარმოების თავისებურებანი ქართული ენის სამხრეთ-დასავლურ დიალექტებში"** ამავე წლიდან მეცნიერ-თანამშრომლის თანამდებობაზე მუშაობა დაიწყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში.

1990 წლის 28 ოქტომბერს არჩეულ იქნა საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს წევრად. 1991 წლის 9 აპრილს, ხელი მოაწერა საქართველოს რესპუბლიკის **დამოუკიდებლობის აღდგენის** აქტს.

1992 წლის დასასრულს დაინიშნა უნივერსიტეტთან არსებული **ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორად** (ამ თანამდებობაზე მუშაობს დღემდე).

1995 წლიდან არის ორგანიზატორი დიალექტოლოგთა, ეთნოლოგთა და ფოლკლორისტთა ყოველწლიური საერთაშორისო სიმპოზიუმისა: "ქუთაისური საუბრები" მისი ხელმძღვანელობით განხორციელდა ოცზე მეტი სამეცნიერო ექსპედიცია და ათზე მეტი სამეცნიერო და საგანმანათლებლო პროექტი

1998 წლის ნოემბერში დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია თემაზე: **"თანამედროვე ქართული ენის ხმოვანთა სისტემა"**. 1999 წლიდან არის ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი. 2000 წელს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოს მიერ მიენიჭა პროფესორის წოდება.

2005 წლიდან დღემდე აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მისი ხელმძღვანელობით ხორციელდება სამაგისტრო და სადოქტორო პროგრამები, ხოლო სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში - სამაგისტრო პროგრამა.

სამეცნიერო ინტერესების სფერო: ქართველური ენათმეცნიერება, ქართველი ერის ენობრივ-კულტურული ისტორია, კულტუროლოგია, ლიტერატურათმცოდნეობა.

გამოქვეყნებული აქვს ენათმეცნიერული ხასიათის 200-მდე სამეცნიერო შრომა (მათ შორის მონოგრაფიები და სახელმძღვანელოები) და 200-ზე მეტი პუბლიცისტური წერილი.

1996 წელს ტ. ფუტკარაძემ ქუთაისში დააფუძნა "საქართველოს სახელმწიფო ენის სამმართველო" 1996 წლიდან მისი რედაქტორობით გამოდის ცნობილი სამეცნიერო ჟურნალი: **"ქართველური მემკვიდრეობა"**. 1999-2001 წლებში მისი რედაქტორობით გამოდიოდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური გაზეთი "ქუჯი"; 1998-2004 წლებში კი — სამეცნიერო-პოპულარული გაზეთი "ქართული!.." ტ. ფუტკარაძე არის სამეცნიერო ჟურნალების: "განათლება" (2009-2010), "სვეტიცხოველი" (2009-2010) და ამერიკაში გამომავალი გაზეთ "ერთობის" (2009-2010) სარედაქციო საბჭოს წევრი.

ტ. ფუტკარაძემ თანამოაზრეებთან ერთად დააფუძნა:

2001 წელს - სამეცნიერო-საგანმანათლებლო ცენტრი "ქართველთა (ქართველური) ენა და კულტურა საზღვრებს გარეშე";

2004 წელს "იბერიულ-კავკასიური საერთაშორისო სამეცნიერო-სასწავლო ცენტრი";

2004 წელს - "საქართველოს სამეურვეო საბჭოების ასოციაცია"

2010 წელს - განათლების ეროვნული ინსტიტუტი.

Eka Dadiani

In 1993 graduated with honours from the faculty of history-philology of Kutaisi Akaki Tsereteli State University.

Since 1993 she has been working as a junior and then senior scientific employee Kartvelology Research Institute of Akaki Tsereteli State University.

Since August 2006 selected as the Associate Professor, at the Department of Georgian Language and General Linguistic, Faculty of Humanities, Kutaisi Akaki Tsereteli State University.

In 2001 she defended her dissertation thesis titled "the series of subjunctive mood in Megrelian (in relation to other Kartvelian subsystems)" at the Institute of Linguistics named after Arn. Chikobava and was awarded a title of the Candidate of Philological Sciences.

Sphere of research: Kartvelian linguistics, dialectology, morphology of the Georgian language, etc.

Her publications include over 40 scientific works.

ეკა დადიანი

1993 წელს წარჩინებით დაამთავრა ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტი. 1993 წლიდან მუშაობს აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში ჯერ უმცროს მეცნიერ-თანამშრომლად, ხოლო შემდეგ - უფროს მეცნიერ-თანამშრომლად.

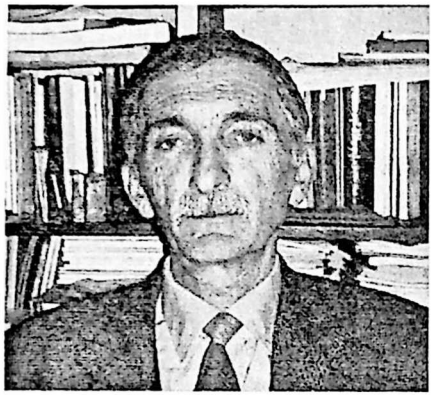
2006 წლის აგვისტოდან კონკურსის წესით არჩეულია აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტის ქართული ენისა და ზოგადი ენათმეცნიერების დეპარტამენტის ასოცირებულ პროფესორად.

2001 წელს არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე — „კავშირებითის ნაკვთები მეგრულში (სხვა ქართველურ ქვესისტემებთან მიმართებით" და მიენიჭა ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის წოდება.

კვლევის სფერო: ქართველური ენათმეცნიერება, დიალექტოლოგია, ქართული ენის მორფოლოგია, ლექსიკა...

გამოქვეყნებული აქვს 40-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომი.

Revaz Sherozia

In 1975 he graduated from the Faculty of Philology (field: Georgian language and literature), Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

In 1985 he defended his dissertation titled "Potentialis in Kartvelian Languages" at the Institute of Linguistics named after Arn. Chikobava and was awarded a title of the Candidate of Philological Sciences.

In 1979-2009 he worked as a senior scientific employee at the Department of Kartvelian Languages, the Institute of Linguistics named after Arn. Chikobava.

In 1990-2003 he was the Associate Professor at the Department of Georgian Language, Ilia Chavchavadze State University.

In 1995-2006 he worked at Zugdidi Independent University as a head of the Department of Georgian Language, and a head of Laboratory of Kartvelian Languages in 1996-2005.

Since 2007 he has been holding a position of Full Professor at the Department of Georgian Language, Zugdidi Independent University.

Sphere of research: Kartvelian Linguistics, dialectology, linguistic-cultural history of the Georgian nation.

He is an author of 5 monographs and more than 60 scientific works.

რევაზ შეროზია

1975 წელს დაამთავრა თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი ქართული ენისა და ლიტერატურის სპეციალობით.

1985 წელს თბილისის არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე "პოტენციალისი ქართველ ენებში" და მიენიჭა ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდადის სამეცნიერო ხარისხი.

1979-2009 წლებში მუშაობდა არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში ქართველურ ენათა განყოფილების უფროსი რმეცნიერ თანამშრომლად.

1990-2003 წლებში ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის დოცენტია

1995-2006 წლებში იყო ზუგდიდის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრის გამგე; 1996-2005 წლებში ამავე უნივერსიტეტის ქართველურ ენათა ლაბორატორიის ხელმძღვანელი.

2007 წლიდან დღემდე ზუგდიდის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტის ქართული ენის დეპარტამენტის სრული პროფესორია.

სამეცნიერო ინტერესების სფერო: ქართველური ენათმეცნიერება, დიალექტოლოგია, ქართველი ერის ენობრივ-კულტურული ისტორია...

ავტორია 5 მონოგრაფიისა და 60-ზე მეტი სამეცნიერო სტატიისა.

ქართული ასო-ნიშნების საერთაშორისო (ლათინური), ინგლისური, გერმანული, თურქული და რუსული შესატყვისები (სატრანსლიტერაციო სქემა)

The international (Latin), English, German, Turkish and Russian correspondences of the Georgian letters and graphemes (Transliteration diagram)

ქართული ანბანი			საერთაშორისო	ინგლისური ანბანი	გერმანული ანბანი	თურქული ანბანი	რუსული ანბანი
მხედრული ანბანი	ასომთავრული ანბანი	ნუსხური ანბანი					
ა	Ⴀ	ⴀ	a	a	a	a	а
ā			ā		ā	ā	
ä			ä		ä	ä	
ბ	Ⴁ	ⴁ	b	b	b	b	б
გ	Ⴂ	ⴂ	g	g	g	g	г
დ	Ⴃ	ⴃ	d	d	d	d	д
ე	Ⴄ	ⴄ	e	e	e	e	е
ē			ē		ē	ē	
ვ/უ	Ⴅ	ⴅ	v(w)	v(w)	w	v	в
ზ	Ⴆ	ⴆ	z	z	z	z	з

			t	t	t	t	
			i	i	i	i	и
			ķ	k	k	k	к
			l	l	l	l	л
			m	m	m	m	м
			n	n	n	n	н
			y	y		y	
			o	o	o	o	о
			ö		ö	ö	
			ṗ	p	p	p	п
			ž	dz	dsj	j	ж
			r	r	r	r	р
			s	s	s	s	с
			ţ	t	t	t	т
			u	u	u	u	у
			ū		ū	ū	
			ü		ü	ü	
			p	p	f (v)	p	ф

ჭ	ტ	ⵜ	k	k	q	k	
ჭ°			k°			k°	
ღ	ი	~	ğ	gh		ğ	
ღ°			ğ°			ğ°	
ყ	ⵇ	ⵇ	q	q		q	
ჴ			¥			¥	
შ	ყ	ყ	š	sh	sch	ş	ш
ჩ	ჰ	ⵀ	č	ch	tsch	ç	ч
ც	ⵛ	ⵛ	c	ts	c	ts	ц
ძ	ძ	ⵊ	ĵ	dz		dz	
წ	ⵒ	ⵒ	ċ	ts		tz	
ჯ	ⵓ	ⵙ	ĉ	ch	ch	tj	
ხ	ⵅ	ⵅ	ĥ	kh	ch	kh	x
ჳ	ⵖ	ⵖ	ĥ			ĥ	
ჯ	ⵠ	ⵔ	j	j	dsh	c	
ჱ	ⵄ	ⵄ	h	h	h	h	
ჲ			ŭ				

ტირაჟი 200; შეკვეთა №225

დაიბეჭდა ჟუთაისის შპს „ხომლი ენ“-ის სტამბაში
ჟუთაისი, ილია ჭავჭავაძის გამზ. 33